



ئاخۆ مەلای سالى سالانى كوردەوارى چلۆن بوون؟

د. ئەحمەد ئەحمەدیان - مەھاباد



فرەتوێژی کۆمەلایەتی و ئایینی هەبوو و پروانگەیهکی تەواو مەرفەئەستانەیی هەبوو و پێزی بۆ کافر و جوو و فەلەش دادەنا، هەروەک لە ژياننامەیی عەلامە مەلای عەلی قزڵجی - هەموومان / زۆربەمان خۆیندوو مانە تەوہ - چون پێشەوای ئایینی جوولەکانی لە سەرروی خۆی داناو!

۹. مەلای سالی سالان، زۆر بەقنیات و بەرزەدەماغ (=عزیزانفس) و دلّاو (=کریم الطبع) و نەفسبەرز و رەوشتبەرز و بەرەگ و دەمار و خاوەنی شکۆی ئایینی و ئەخلاقیی بوو!
 ۱۰. مەلای سالی سالان، خاوەنی چیشکەیهکی جوانبێهەستانە و جوانناسانە بوو و هەموو دياردەیهکی جوانی پێ جوان بوو بە بەلگەیی: "اللہ جمیل و یحب الجمال". چون چیشکەیی هەستایاری چەواشە نەبوو و تیکنەچوو بوو، حەولی خەتخۆشبوونی دەدا، دەنگی خۆشی پێ خۆش بوو و شیعری پاراو و تەری کوردیی پێ جوان بوو و بیرگەیی لێوانلیبو بوو لە لیزگەشی تەری و پاراوی کوردی، پەخشانی رازاوەی کوردیی پێ مەتورفەیهکی بائیدار بوو و لە خۆیندەوہی تیر نەدەبوو و کۆمەلی هان دەدا بۆ چێژوەرگرتن لە جوانبێهەستانە خوداکردانە!
 ۱۱. مەلای سالی سالان، "مەلایەتی" ی وەک ئەرک و بەرپرسیارەتی کۆمەلایەتی و ئایینی و شوناسخووازانە و رووناکبیرانە سەیر دەکرد و وەک هەل و دەرفەتێکی بائەخدار بۆ پێشخستنی باری ئەخلاق و ئایین و شوناس و هەروەها سەربەخۆیی بیر و بریار دەیفۆستەو!

ئاخۆ مەلای سالی سالانی کوردەواری، خاوەنی چ جۆرە خوووخدە و چ چەشنە ئاکارە و کوردەوہیەکی بوون و چ بیروکە و نەریت و کەلتووریکیان لا بەسند بوو و چ تاییە تەمەند یگە لیکیان هەبوو کە مامۆستایەکی ئایینی - تەنانەت مامۆستایەکی زیندوو لە چاخی ئیستادا - بە

هەبوونی ئەو تاییە تەمەندیانە لە پێزی ئەو مامۆستایانەدا دادەندری؟

۱. مەلای سالی سالانی کوردەواری، خۆی قانع و هێدی و هێمن و هەزار بوو و خاوەنی ئەو خوووخدە و تاییە تەمەندیانەش بوو، هەر بەو بۆنە و هۆیەو، گشت "قانع و هێدی و هێمن و هەزار" هەکانی گەل و هەموو هۆنەرائی ناودێر بەو ناسناوانەیی لەرادەبەدەر خۆش دەویست!

۲. مەلای سالی سالان، هاوکات نەتەوہییش بوو و ئایینیش بوو، لایەنی دینی پەراستبوو و لایەنی نەتەوہییش پەراستبوو، تەرازوو و پێوەر و پێوانە کەیی بە هیچ لایە کدا لاسەنگ نەبوو!

۳. مەلای سالی سالان، بۆ نان و نێو و ئیسیم و رەسم و هیچ پاساو و بیانوویەکی تر "عُضدالدولە" (=دەسەلاتخواز) نەدەبوو. گەر "وجیە المله" (=خەلکخواز) ییش بائە، بەهۆی گەلویستی و نەتەوہدۆستی بوو، نەک لەسۆنگەیی کوردەوہیەکی بەرزەوہندیخووازانە و پێواییستی "وجیە المله" بوونە کەیی بکاتە دووکان و بازار و کەرەسەیی بەرپێچوون و مشتەری کۆکردنەوہ. روون و ئاشکرایە "لە دلی خەلکدابوون" لە درێژایی میژوودا دەردەکەوئ و بە کوردەوہی هەلپەرستانە و بە هەلقۆستەوہ بۆ "ارتزاق" لە دین و لە گەل مەیسەر نابئ، بەلکوو پتر و پێشووتر

لە هەموو شتێک "ئیخلاس" ی گەرە کە!
 ۴. مەلای سالی سالان، "مُذذب" و "وازوای" نەبوو و هەر رۆژەیی لەسەر ئایینی و مەرامیک و هەلوێستیک نەبوو بۆ بەرزەوہندیی تاقی یان تاقیی یان ئۆپۆرتیونستی و هەلپەرستانەیی خۆی؛ بەلکوو قایم و پتوون و راوہستاو و خۆراگر بوو لەسەر بنەمایەک و هەلوێستیک و ئایینی و مەرامیک!

۵. مەلای سالی سالان، تاقمچیتیی و خۆمانەخۆمانەیی نەدەکرد و تەنیا بەرزەوہندیی ئایین و گەل و نیشتمان و راستەقینەیی مەبەست بوو نەک بەرزەوہندیی تاقمچیانە و مەرامیانە و کاسبکارانە!

۶. مەلای سالی سالان، کتییی زۆر خۆش دەویست و بەتاییەتی تامەزرۆی زانین و زانیاری و موتالا و خۆیندەوہ بوو و بۆ زانیاری کۆکردنەوہ و موتالای بەردەوام و تێگەبشتن و پێگەبشتنی پتر و پتر، کۆری پرسیار و لیکۆلینەوہ و شیکردنەوہی زانستی پێکدینا!

۷. مەلای سالی سالان، کوردیزان و کوردیخوین و کوردینووس بوو و بە هەست و سۆزەوہ شیعر و هونراوەی تەرز و بەرز و شاعیرانی بەرەیی پێشووتری "مەلای سالی سالانی" دەخویندەوہ و وتاردان و خوتبە و خیتابە کەشی پێ دەرازاندهو!

۸. مەلای سالی سالان، باوہری بە

هه لپه هه لپی بهرزه وهند خوازانه. مه لای سالی سالان هه چرچند له راده به دهر ده ستکورت بوو، به هوی ئه و مه عربفه یه وه هیچکات وه ک که ره سه و نامرزی بهرچیوون و پیشه و شوغل سه بری مه لایه تیی نه ده کرد، به لکوو ئه وه ی بو ئه و سه ره تیی هه بوو بهرپر سیاره تیی ئایینی و کومه لایه تی و نه ته وه یی و ئه خلاقی بوو و راپه راندنی به بی مشه و خورایی تیکرای ئه م ئیش و چالاکیانیه ی، په یوه ندیی به و بهرپر سیاره تیه فره لایه نه وه هه بوو!

۱۳. مه لای سالی سالان، به هوی بیر و باوهری نه ته وه یی و ئایینی پتوون و قایم و دامه زراو و بنچینه دار و کوله که داری، به رده وام ئاماده ی دانی تیچوو (=هزینه دادن) بوو له و ریاز و ریچکه یه دا و زوربه یان به و په ری شانازیه وه تیچوو گیانی و مالی و نابووری و کومه لایه تی و بنه ماله یی و ... یان داوه.

۱۴. مه لای سالی سالان، به هه ناسه یه کی ئه مه گناسانه و پیزانانه و قه درناسانه وه که له بیر و باوهریکی قوولی ئایینی و ئه خلاقی و مه عربفی و نایدئو لژبیانه وه له قورئان و فره موده ی سه حیج هه لقولا بوو، ده پروانییه قه لافه تی بهرز و ته رزی سه رجه م ماموستایانی ئایینی دلسوز و خزمه تگوزاری به ره ی پیشووتری "مه لای سالی سالان" و ئیدی نه ده په رزایه سه ر وه همی قیزه ون و چه واشه کارانه و دروین و رسوایی هینه ری "خوپین زلتر بوون و زاناتر بوون له هه مووان" و به که م بایه خدانانی خزمه ت و رازه و دلسوزی و گه ره یی و شکوی ماموستایانی به ره ی هاوچه رخ و به ره ی پیشوو و ته نانه ت به ره ی داها تووی خویشی !!!

۱۵. مه لای سالی سالان، به راستی خاوه ن پیگه و جیگه یه کی دیار و بهرچاوی کومه لایه تی بوو و خاوه نی چه شتیک سامانی کومه لایه تی به هیز بوو (=سرمایه ی اجتماعی پراقتدار) و هه رنه بی خاوه نی چه شتیک پیگه ی کاریماتیکی ناوچه یی و خوچیی بوو!

جا ئه گه ره له وه دربیجه و ده لاقه یه را ده روانینه به ژن و بالا و قه لافه تی خوراگر و نه چه میو و بهرز و ته رزی تا قمییک له ماموستای هاوچاخی موکریان که هه ر ئیستا له ژیاندا نه ماون و کوچی دوا بیان کردوو، وه ک: ماموستا مه لا محمه مد قزلجی، ماموستا مه لا خه لیل گورومهری، ماموستا مه لا حوسین مه جدی، ماموستا مه لا عه بدوره حمان ئیلخانی زاده (حاجی ره حمان ناغا)، ماموستا مه لا که ریم شاریکه ندی، ماموستا مه لا عه بدوللا ئه حمه دیان، ماموستا مه لا هادی

ئه فخره مزاده، ماموستا مه لا ئه بووبه کر شه فیعی، ماموستا مه لا عیسامه ددین شه فیعی، ماموستا مه لا عه لی وه لزی، ماموستا مه لا حوسین تاهیر بوغه یی (موسسته فوه ی)، ماموستا مه لا عه بدولحه مید عه بقه ری (قودسی)، ماموستا مه لا محمه مد به رده ره شی (عه زیزی)، ماموستا مه لا عه بدوره حمان تاهیری، ماموستا مه لا محمه مد ئیمامی و ... له هه ر کام له و گه و ره پیاوانه و بلیمه تانه ی کورده واریدا په یکه ره یه کی ته واونوین و پته و و پتوون و خوراگر و ریک و له بار و دلگر و دلته نگیو له قه لافه تی ته رز و بهرز و نه چه میو و نه بهزیوی مه لای سالی سالانی کورده واریان تیدا و پنا ده که یین؛ به راشکاوی و پنه یه کی تیپیکال له سیما و روخسار و دیمه نی سه رتا پنا شانازی مه لای سالی سالانی کورد له گشتیه تی کارنامه ی کرده یی و ئه خلاقی و کومه لایه تی و ئایینی و نه ته وه یی ئه وانده ا به دی ده کریت. ئه و ماموستایانه تیچوو ی زوریان داوه له ری بیر و بروای ئایینی و کومه لایه تی و نه ته وایه تیدا، هه روه ها خاوه نی خووخده و ئا کاره یه کی خا که رایانه و خا کینه بوون و به دل و گیان و بیر و بروا له گه ل خه لک و جه ماوه ر بوون و به خه م و مه ینه تی گه له که یان ماته مبار و خه مبار بوون و به سه رکه وت و پیشکه وت و سه ره به رزی گه له که یان گه شاونه ته وه و حه ساونه ته وه و ترووسکاونه ته وه؛ ته نانه ت به بیستی هه والی پیگه یشتوو یی رۆله کانی گه له که یان ترووسکه و برووقه ی شادی و دلگوشادی له ئیو چاوانیان وه دیار که وتوو و شای له دلپاندا گه راره! ئه و ماموستایانه ریز و حورمه تیکی یه کجار زوریان بو نووسه ران و شاعیران و لیکوله رانی کورد داناه و خویندنه وه ی کتیی نووسه رانی کوردیان به هه ل و ده رفه تیکی زیرین زانیوه بو بردنه سه ری راده ی زانست و توانست و لیکدانه وه ی کومه لئاسی و گه لئاسی و بو گه شه ی باری زمانزانی و هه روه ها بو په ره و به روه رده ی برشتی بیرگه و زه یین و بو زاخاوی بیر و چی شکه ی جوانیناسانه! ئه و ماموستایانه له خووخده و ئا کاره ی بهرز و ته رزی وه ک قنیا ت و خا که رای و بیته ماعی و داوینپاکی و نه فسبه رزی و ره وشته رزی و خیرومه ندی و ده ستپاکی و به خشه ری و میوانگری و سه ره بخوچی و خوراگری و سه قامگیری و دامه زراوی و نه گو ری و یه کره نگی و بی فرو فیلی و بی ربایی و راستگو یی و حه قویشی و هتددا و پنه یه کی ته و او دیار و زور بهرچاوی چینی مه لای

سالی سالانی کورده واری بوون! هه رچه ند ئه و رووکه و له چاخی سه رده مدا راده و ریژه ی ئه و دیمه ن و روخسار و وینه دیار و بهرچاوانه زور له که می و کورتی و کزیی داوه و ئیجگار به ده گمه ن هه لده که ون، به لام دیسان زور به شانازییه وه ئه و رووکه ش وینه کان و روخساره کانی هاوچاخی مه لای دیار و بهرچاوی کوردی موکریان له ژیاندا ن که وه ک تا پویه کی ژیکه له و بچکۆله و وه ک پۆرتزه یه ک و وینه یه ک له قه واره ی گه لیک بچوو کتری مه لای سالی سالانی کورد له کومه لگه ی کورده واریدا سه رقالی راپه راندنی دلسوزانه و شیلگیرانه ی ئه رکه کانی په یوه ندیدار به و بهرپر سیاره تیه کومه لایه تی و ئایینی و ئه خلاقی و نه ته وه ییه ن، بهر پزانتیک وه ک ماموستایانی ریزدار و پایه به رز: مه لا ساییر خودامرادی، مه لا عومه ر سالی، ساحب، مه لا عه بدوره حمان ناسری، مه لا حوسین ئیبراهیمی، مه لا حوسین گورزی، مه لا سه ید مسته فا مه حموودیان، مه لا عومه ر ئیمام، مه لا ره شید بورهانی شوی، مه لا محمه مد ئه دیپی و هه روه ها زوریکی تر له ماموستایانی دلسوز و خاوه ن هه ست و هه لویتست که به داوای ئه و په ری لیبور دنه وه ده بی رایبگه به نم که ناکری له و مه ودا بهرته نگه دا ناوی هه مووی ئه م وینه و روخساره دیار و بهرچاوانه یان ته نانه ت ناوی زوربه یان به یندری. دیاره پتر وه ک وینه و هیمایه ک و پتر و پتریش بو بهرز راگر تتی دابونه ریتی کوردانه و مسولمانانه ی ئه مه گناسی و پیزانین و قه درناسی بو زیندووون، ئه و چنند که سایه تیه ئایینی و نه ته وه ییانه ی وا هاوکات: ۱. پیشنوژی و وتار خوین و موده رپریس و ده رسویشی زانسته ئایینییه کان بوون / هه ن (=وه ک نامازه و هیمایه ک بو لایه نی ئایینی ئه وان) ۲. هه روه ها شوینه وار و ئاسه واری بلاو کراوه یان به زمانی کوردی هه یه (=وه ک نامازه و هیمایه ک بو لایه نی نه ته وه یی ئه وان)، نامازه م به تا قمیکیان کردوو و ناوم هیتاون. خوا ی کارساز و کاربه جی و خاوه نبه زه یی و دلوقان لیزگه و زنجیره ی نه پساوه ی ماموستایانی ئایینی دلسوز و بهرپر سیار و ئایینی نه ته وه یی کورد، که وه ک مه لای سالی سالانی کورده واری تینووی رازه ی گه ل و نیشتمان و زانست و مه عربفه و دین و ئایین و نه ته وه ن، رۆژ له دوا ی رۆژ دریز دریزتر بکات. ئینشالا، به ته مای خودای کارساز و کاربه جی و به پشتیوانی و یارمه تیی ئه و.

کواپه ک له خهرمانی وانه کانی حاجی ماموستا ئیمامی



بیژاد مه ولایی - سه قز

بوو که ناگمان له یه کتر نه بی و ههر عیشق به حاجی ماموستا وایکرد له من که له دواى ۱۲ سال ژيان له تاران بگه ریمه وه بو سه قز و که متر له یه ک سال له دواى وه فاتى له سه قز بارم کرد و تائسته ش به خه مى نه مانى ئه م گه وه پیاوه ده نالم. له م ۱۲ ساله ده رگای خهرمانى نه زموون و وانى پر له دلسوزیى حاجی ئیمامی بو من والا بوو که من وه ک مشتی له خهرمانی چین وانیه کتان به کورتی و پوختی بو باس ده کم و خال ده خه مه سهر پیست.

وانه یه که م: جهزب و راکیشان

قه لافه تی زاهیری و ژيانی بیخه ل و خه وشى حاجی ماموستا به راده یه ک سهرنجراکیش بوو که ههر که س دبتیای، واقی ور دهما و میغناتیسی راستی و پاکى و زمانشیرینی و رووخوشی و زانیی و لیزانیی دیمه نیکى بو ساز ده بوو که له هیج باغ و بوستانى له م ژيانی ماشینییه ی ئیمه ئاوا تام و چیژیکت وه رنه ده گرت. بو ئه م بابه ته زور شتی وردی هه بوو که هه موو که سى لی جه م ده بوو، ساده یی و قه ناعه ت، سه خاوه ت و ره فاقه ت، چاوله ده سته که س نه بوون و چاو له هه له ی خه لک به ستن، بیره وه رى و چیرۆکزانى، قسه زانى و ده یان شتی تر وای ده کرد که هه موو که س له مال حاجی ماموستا خوی به ساحیومال ده زانى و کور و کچانى حاجی ماموستا له هه زاران که س تیبه رى کردبوو.

وانه ی دووه م: باسکردنی بیره وه رى ورد و به که لک له جیى خوی و بو خه لکی خوی.

له ژياندا که سم نه بیینیوه نه وه نده وردبین و زهین روغن و بیری قوول و نه مین بی. حاجی ماموستا زور شتی باس ده کرد و زور شتی له بیر خوی ده برده وه، نه گینا هه موو شتیکی له بیر بوو. حاجی ماموستا میژوو پر له خه باتی گه له که ی و خزمه ته بایه خداره کانی کورد و ئیسلام به یه کتری و چالاکیی دلسوزانى نیشتمان و خیانه تی دوژمنانى زور به چاکى له بیر بوو، به لام هه له ی خه لک و په له ی ناوداران و کیشیه بنه ماله کان که ده هاته لای و پاهه لخلیسه کانی دوستانى خوی

جه نابی حاجی ماموستا مه لا محه ممه دی ئیمامی کوردستان. قه لافه تی، روچ و هیزی، وه ی، بیر و نه ندیشه ی، شه مال و زریانی ئه م که له پیاوه ی مه حوی دیداری خودا و خزمه تی گه ل و نیشتمان کردبوو، وه کردی به حافزی دین و ئابروو و میژوو و بیره وه ریه کانی گه له که مان. جوړی هه مه ره هه ندی که سایه تی به رزی ئه م گه وه پیاوه وای کردبوو هه موو که س له ژیر چه تری بیر و نه ندیشه ی ئه م زانا دلسوزه جیگه ی بیته وه. ههر به بونه ی ره حم و به ریه یی خواویستانه ی جه نابیانه وه که سانیکی زوری له ته رزه کوتی روژگار و با و گیژه لوو که ی ده وران پاریزراو بوون.

شاری سه قز له میژه مه کوی زانایانی به ناوبانگی کوردستان بووه، به لام ههر له کاتی مندالییه وه به بونه ی بنه ماله که مانه وه که له گه ل ماموستایان و زوریک له پیاوانی ئیینی هاموشومان هه بوو، به لام له نیو ماموستایانی سه رده می میرمندالیی ئیمه باسی نازایی و لیزانی و روشنبیری و دنگخوشی و رووخوشی و ژیری و جوانخاسی حاجی ماموستا ئیمامی ناوبانگی هه بوو. چه ندین جار له گه ل هاورییانی مزگه وتیمان بو نویژی شیوان (مه غریب) ده چووین بو مزگه وتی حاجی ماموستا که هه میشه جمه ی ده هات له مندال و میرمندال و گه نجانی خوینشیرین وه ک لوره ی هه نگ. دهنگی قورئان خویندن له مزگه وته که ی حاجی ماموستا به رز ده بوویه وه، بو یه که مجار که حاجی ماموستام بیینی وه ک نه کته ره که ی هه مزه ی مامی پیغه مبه ر و عومه ر موختار (ئانتونی کوین) له بهرچاوم هانای کرد و سام و ریز و دیانه ت و حه یای نیوچاوانی نه بهیشت لیئی نیزیک بيمه وه. ده یان جار بو بیینی سیمای ماموستا و سه لامی به بی که لام ده چوو بو به ردرپران. ئه م شه وقی دیداره تا سالی ۱۳۸۶ ک. هه ریژه ی په یدا کرد، دواتر به هۆکاریکی تاییه ت چوو بو خزمه تی که چوونی من بو مال حاجی ماموستا و وتووێژه که مان خوی چیرۆکیکی دووردریژی هه یه.

سالی ۱۳۸۶ تا ۱۳۹۸ له ماوه ی ۱۲ سال که له خزمه ت حاجی ماموستادا بووم و که متر روژ

به ناوی ئه وه خودایه ی که مرۆقی خولقاند و له سه ر ویستی پر له زانیاری و لیزانیی خوی مرۆقی دابه ش کرد به مل چه ن گه ل و نه ته وه و زبان و ره گه ز و هتد؛ وه گه ره یی هیجیانی به مل هیجیان نه سه پاند و مرۆقوونی کرد به پیوه ر و چاکه و چاکه کاری و چاکه خوازیی کرد به بنه مای خو شه ویستی و ریزگرتی خوی له مرۆف و له نیو مرۆفدا چاکترین و پاکترین و بیگه رترین مرۆقی خولقاند و کردی به پیشه وای مرۆفایه تی و له سه ر زاری وی به رنامه ی ئاسمانی نارد بو هه موو گوی زه ی. وه ی: «لا فضل لعربی علی عجمی» خسته سه رزاری و به دورشمی بیروزی «لا اله الا الله» ملی ملهوران و خو به زلزانان و خویمزانی خسته زبلدانی میژوو. ریشه و ره چه له ک و بنه مای ئه وه ی شتی جوان و به که لکی دامه زراند، فره ره هه ندی و هه مه لایه نیی ئه م پیغه مبه ره ناوازه نازداره وایکرد که هه رکه س شوینی که وه ت به راستی سه رکه وه ت. گه لی کورد به مل ته وای نه یاران و ناحه زانی به شوینکه وتی ئه وه پیغه مبه ره رۆلی زور چاکى رامیاری و زانیاری له میژوودا بیینی، تا راده یه ک که ئیمام موحه ممه دی غه زالی ده فه رمی: «دواى تیکچوونی خه لافه تی ئیسلامی، شه ریعه تی ئیسلام له سه ر سى کۆله که و بنه ما راوه ستا: دینه وه رى، ئامه دی و شاره زوورى» که هه رسیکیان سى که له پیاوی نازدار و ناوداری کورد بوون، به لام دواى یه که م شه رى جیهانی دوژمنانی ئیسلام و کورد، ولاتانی ئیسلامیان به ش به ش کرد و ئیمه ی کوردیان وه ک گوشتی قوربانى دابه ش کرد به مل چه ن ولاتدا، به لام خویان چوون یه کیتیى جوړاوجوریان ساز کرد و ئیمه یان له یه ک دابری و تائسته ش که کورد چه ن جارئ ویستوو یه تی رۆلی جارانی خوی بیینی و له نه زموونی رابردووی خوی که لک وه رگری، ئه م دوژمنانه ههر جاره و به بیلانج له خسته یان بردین؛ دواتر به فیل و چه واشه کاریی جوړاوجور وا سه ریان لی شیواندین نه مانزانی که کى دوژمنانه و کى دوستانه؟! مه گه ر پیرانیکی روشنبیر و به نه زموون وه که له لامه ی زه مان، بیرمهندی ژیر و لیزان و پیری زه جوان، خوداویستی دلسوزی نیشتمان، خوالیخوشبوو

لهبير دهبردهوه، قهت كهسى نهدهشكانهوه. جهنايبان دهيازانى چى بو كى، له كوئى و چوئى باس بكات. حاجى ماموستا چون عاشقى دين و گهل و نهتهوهكهى بوو بهراستى بيرهوهريهكانى نهوهنده بهتام و چيژ دهگيرايهوه كه مروقى دهبرده ناو ميژوو.

وانهى سيتههم: ديانهت و خواويستى و بيرى قول و تيگهيشتنى رهسهن له بابهته نايينييهكان

حاجى ماموستا له زانياريه شهريهيهكان دهستى بالاي هه بوو. بهلام قهت خوئى پيهلهكهيشا و كهسى له سهنگى مهحهكى زانيارى خوئى نهدهدا، بهلام گهر بتويستبا له بيرى پر له ناوى زانيارى نهوه كهلهپياوه دوولچهيهك ناو ههلهگوزى، نهوكات دهتزانى تام و چيژى حهقيقهت و تيگهيشتنى رهسهن و بو خوا سولحواوه چونه، كه چوكى له بهرامبر زوربهى بابهته شهريهيهكاندا دادهدا چيژت له راقهى وهردهگرت، ماموستا به پاراستى رهسهنايهتى، بيرى زانايانى كوئن و ههست به گورانكاريهكانى دهوران و دلسوزى بو خهلكى نيشتمان واى ليكرد فتواكانى بوئى فتواى پيشهوا لهخواترس و رهسهنهكانى دهدا كه بهداخهوه كهس توانيوتتى خوئى له زيدهروئى و روچوون لهم بابهتانهدا بياريزى.

وانهى چوارهم: ههوسهله و بيتاقهتهنبوون و وزه و هيزى بهپيز

كوئى حاجى ماموستا كه له پير و گهنج و خوينهوار و نهخوينهوار، زانايى نايينى و كهسى له نايين دووركراوه و پسپورى پزشكى و راميارى و نهدهبى و هتد پيكداهات، جارى وابوو زياتر له شهس كاتمپرى دهخايند و ههموو كهس بهشى خوئى كهلكى وهردهگرت و نه خوئى لئى ماندوو دهبوو، نه كهس له كوئى جهنايبان ماندوو دهبوو.

حاجى ماموستا لهمهري تيگهياندى چين و توپژه جياوازهكان بهراستى بوئى ماندوو دهبوو، بهلام قهت لئى ماندوو نهدهبوو. من له ماوهى ۱۲ سال تهوفيقى خزمهتتى حاجى ماموستا سهفهرو و گهرانى زورمان كردبوو له شار و دئ، له گهل چينه جياوازهكانى كومهلهگه له ديهات و شار، له زانايانى نايينى يا سياسهتهداران و نهديبان و ميژوونوسان و پزيشك و نهاندازيار و فهقى و مهلا و سوئى و سهلهفى و دهرويتش و ئخوانى و مهكتبهى و ميلليگهرا و بيدين و لائيك و سيكيولار و هتد پير و پهككهوته و زن و پياو له پرسه و شايى و كوئى زانستى و نهدهبى، كوئى زانستى و كيشهى بنهمله و تهلاق و ناوانى مندال و كيشهى بازاربان و شهر و ناتهبايى نيو كومهلهگه و هتد تهنها كهسى بوو به مل زياتر له ۶۰ سال جياوازي

تهمن كه له هاوريهتي جهنايبان له ههموو نهوه كوئى و كوئونهوانه و لاي نهوه كهسانه به وجودى سهبرهز بووم. بوئه بو ههر كوئيهك فهرمووباي بهدل حهزم ده كرد له خزمهتيدا بم و نه گهر نهتموتانيا له خزمهتيدا بم بهدل تيرهيم دهبرد بهوه كهسانهى وا له خزمهتيدا دهبوون.

وانهى پينجههم: تيگهلاويى نايينى و نهتهوايهتى

حاجى ماموستا بهراستى لهم بوارهدا راستهوخو بوئى پيشهوا قازى محهمهدى دهدا و له دونيائى واقع و له دونيائى كتيب و ميژووى كوردستان جگه له پيشهوا تايسته له هيج كهسايهتتى نايينى و ميللى نهو تايستهندياننهى حاجى ماموستا نهديبوو. حاجى ماموستا بهراستى موسولمانىكى كوردى لهخواترس و نيشتمانپهروهرو، بيومانپيه زيانى جهنايبان قهت لهم دوو شته خالى بووى، زور كهس له كوئى حاجى ماموستا نهباندهتوانى هاوسهنگى خوئان لهم دوو شته گرنگه بياريزن و زور جاريش ههولى نهوهيان دهدا بهروه لايهك بالكيشى بكن، بهلام ريشهى دينپهروهرو و نيشتمانپهروهرو و هها له قولاويى دليدا ريشهى كردبوو كه وهكوو شاخه سهبرهزهكانى كوردستانى ليهاتبوو كه هيج با و بوومهلهزه و پالتيوهنانى نهيدتوانى ههنگاوئى له جيهگه خوئى بيچولئينى؛ ههر بهبوئنهى نهتمندياننهوه بوو كه كهسايهتتى جهنايبان وهك چناره سهبرهزهكان بهرز و بيگرئ و بيخهوش بوو. حاجى ماموستا مال بوو لهسهه ههموو لايهنه دينى و نهتهويهيهكان، بهلام كهس مال نهبوو لهسهه جهنايبان. كهس نهيدتوانى بلئى من له حاجى ماموستا باشترم بيان بلئى من له پير و تيفكريندا له حاجى ماموستا نيم، بهلام كهسيش نهيدتوانى بلئى حاجى ماموستا له منه، ههموو كهس له گهل نهوه بوو، بهلام نهوه له گهل كهس نهبوو، وهك حيزب و لايهنى دينى و نهتهويهى. حاجى ماموستا باوهرو وابوو دينى ئيسلام چاكترين پروگراميكيه كه تاكيكى دلسوزى كورد دهتوانى پيشكيشى گهل و نهتهوهكهى بكات و بههوئى دين پيش بكهون، بهلام قبوولئى نهبوو بهناوى نهوه دينه، عهرو و عجهم زولم له كورد بكات، كاتى قورئان زولمكردنى حهرام كردوو، تهنها بو كورد نييه، نابئى كورد و عهرو و فارس و تورك و ... زولم كهن.

حاجى ماموستا گهورهترين دوژمنانى گهلى كورد و مسولمانى به زلهيئزانى روژاوا و روژههلات دهزانى و دهيفهرموو كورد تا چاوى له شهرو و غهرو بئى، له نيوخو ناكوك و نهتهبا بئى و ئيسلام به دين و نايينى راستهقينهى خوئى نهزانئى و بهروه كهلى زانيارى و يهكبوون

ههنگاو نهئى، هيجكات به هيج ناكات، روژ به روژ وهزعى خراپتر دهبئ. حاجى ماموستا تا سهر ئيسك باوهرو به ئيسلام و كورد ههبوو، لهسهه كوردبوون له رژيمنى شا نيزيك به چوار سال زيندانى كرا و رووبهرووى زور نهشهكنجه و نازار بوويهوه و لهسهه ئيسلام سوور بوو تا نهو كاتهى كه وهفاتى كرد، تهقيلهى مهلايهتى و پاتوئى كوردايهتى لهبهه دانهرنى و كاتى گهرايهوه بو حوزوورى پهروهردگار كه من بوخوم له خزمهتيدا بووم، له دواى ۹۴ سال تهمن بهبئ هيج ئيش و نازارئى له كاتيكدا تاجى عيزهتتى مهلايهتتى گهلى كوردى موسولمانى لهسهه بوو دونيائى بهجيهتشت. زور جارن رهخنهى دهگرت لهوه كهسانهى ههولى دابرانى كورد و ئيسلام دهدهن.

وانهى شهشهم: تهقواى كومهلايهتى

لهم بوارهشدا بهراستى كهموينه بوو، زور دلسوز و خهخوئى چينى فهقير و ههزار بوو. حاجى ماموستا هيج داهاتيكى له هيج شوئى نهبوو جگه له هاوكارى كورهكانى و كرپخانويهكى كهم كه وهريدهگرت. بهلام لهو داهاته كهمه ههمووكات ناگاي له ههزارانى گهرك بوو، ماموستا خاوهنى دوو خيزان و مندالى زور بوو، بهلام فهرمووى كه هاتمه شار بو مهلايهتى، يهك سال سهرفيتره وهرگرت. فهرمووى روژئى پيرهئنى بهلهزهلهرز سهرفيتره بو هاوردم، زور داچله كام كه من چون له پيرهئنى ناوا پاره وهرگرم؟! ههچهن بارودوخى زوربهى ماموستايانى نايينى له كوردستان نالهبار، بهلام حاجى ماموستا وهرو نهدهگرت، حاجى ماموستا بو ههموو كوئى نهدهچوو، ههموو كهسى له مالى خوئى ريگه دهدا، بهلام نهدهچوو مالى ههموو كهسيك. كهس نهيدتوانى فيئى سياسى و حيزبى لييكات. بهقولى فارسهكان «نامه نانوشته» دهخويندهوه. زورتر حهزى له رفاقهت و هاتوچوئى ههزاران ده كرد، بهلام وانهبوو بهرانبهر به دهولمهندان، كهملوتف بئ. چاوى له مال و دهستى كهس نهبوو، بهلام چاوى له دلى خهلك و دهستى ههزاران و سفره خالى نهداران بوو. حاجى ماموستا نه پوول و پاره، نه ناو و نان، نه بو مهقام و مهنسهب و نه بو سياسهت و رياسهت پاى ههلهخليسكا و پاك هات و پاك چوو. زور كهس لهم بواره رهخنهيان له حاجى ماموستا دهگرت و دهيانگوت حهركهتتى ناكات و خهمسارده، تهناهت زور جيجا كه خهلكيش بانگهتشتيان ده كرد، نهدهچوو. منيش ههنديچار قسهى نهوانم لاي بهريزيان دوويات دهكردهوه، نهويش دهيفهرموو من ههندئ شت دهزانم خهلكى نايانن. ههچهن زورى بو من باس كرد، بهلام ههنديچار قهناعتم نهده كرد، بهلام ئيسته دواى دوو سال له وهفاتى جهنايبان

زانیم ئەو راستی کرد و چاکی زانی، بەلام ئیمە واما نەزانی. بۆنموونە سەفەرێ چووین بۆ مەریوان لە خزمەتیدا بۆ کۆنگرە زانستی مامۆستا «عەبدولکەریم مودەرریس» و دوو رۆژ لە مەریوان ماینەو. هەندێ لە چالاکانانی ئەدەبی و ئەنجومەنەکان و شاعیران و نووسەران و مامۆستایان هاتە خزمەتی و عەزیزان کرد: قوربان! ئیمە پیمانخۆشە کۆریکی رێزلینان (بزرگداشت) بۆ جەنابت لە مەریوان پیکین. حاجی مامۆستا لەبەر ئەوەیکە زۆر خۆتێگەرم و بەئیحساس بوو، دلی نەدەهات دلیان بشکێنێ و تەفرە دەرویی و ئەوانیش هەر زۆریان هاورد. میان بانگ کردە ژوریکێ دیکە و گوتیان فالانی! بەشکەم تۆ رازی بکەیت! مینش گوتم ئەگەر حاجی مامۆستا رازی بیت، ئیمە لە سەقز یان سنە بەرپۆی دەبین. بەلام بە ئیمە رازی نەبوو. تەنانت من ۸ ئالقه بەرنامە فیدوییم لێ تۆمار کرد بۆ کەنالی پەيام، کەچی مامۆستا فەرمووی تا دواي مردنم بۆت نییە بالوی بکەیتەو. حەزم لە ناو نییە، بەلام بەشکەم ئیو رازی بکەن؛ کاتیک زۆریان بۆ هاورد، برێ دەنگی هەلبێری و فەرمووی: «کاکە بوزورگداشت بۆ کەسی دەگیرێ کە بەبوزورگی هاتبێ و بەبوزورگیش رویشتی! زۆرمان هەبوون چاک هاوردیان بەلام لە کوتایی ژانیان دۆراندیان، بۆ هەندێ شتی بقییمەت! کەوابوو من باوەرم وایە ریز دەبێ لەو جوړە کەسانە بگیرێ کەوا بەگەورەیی هاتن و بەگەورەیی ژیان و بەگەورەییشتن»

وانەى حەوتەم: شاعیری و ئەدیبی و خامەرەوانی

بەراستی کە لە ئەدەبیات و فلکلۆر و کولتووری کوردەواری کەموینە بوو، لە ئەدەبیاتی شەفاهی تاکوو ئیستا هاوشیوێ جەنایانم نەبینو. لەبەر زەین و عەشقی کەموینە بە نیشتمان، زۆر شتی دەزانی لەو دەستەوازانە کە کەم کەس لەبیری مابوو؛ بۆنموونە تەغاری ناوچە جیاوازه کان و تەغاری شتە جیاوازه کان، پەلەى پایزی و پەلەى کشتوکالی، ناوی چەم و کانیاو هەرد و دۆل و شاخ و دار و دەوونى ئەم نیشتمانە و ناوی ئەستیرە و ئاسمانناسی کلاسیک و ... کە چاوی بە کتیپی شەمال و زریاندا بخشینی بەروونی ئەم قەسەیهی من دەبینی.

بۆ یە کەمجار باسی هەناردە کردنی ئەدەبیات و فەرەهنگی کوردیی بۆ نەتەوێ کانی تری کرد و فەرمووی هەر نەتەوێهەک هاورده و هەناردەى ریک نەخات مایه پووچ دەردەچى و هەر ئەو بوو بۆ یە کەمجار دەستی دایە تەرجمەى غەزەلیات و قەسیدەى بەحرى

نووری حەزرتی مەحوی و هەندێ لە شیعرە ناوازه کانی کاک ئەحمەدی موقتى زادهی بە زمانى فارسى کە بەراستی لە هەندێ دەقە وەرگیراوه کان حاجی مامۆستا لە شاعیرە کورده کان سەرکەوتووتر بووه، دواتر دەستی دایە وەرگیرانی زیاتر لە ۲۰۰ غەزەلی حافظ بە زمانى کوردی کە بەداخەو دەستی رەشى ئێرەیی بەرچاوتەنگانى گەل و پارەخۆشەویست نەیهیشت ئەو شاکارە تەواو بکات و زوو دەستی لێهەنگرت. دواتر هەندێ لە شیعرەکانى سەنایی و پەروین ئیعتیسامی و مەولەویی کردە کوردی و دیوانە شیعرە ناوێه کانی و وەرگیرانی «اخبار عمر» و «شەهادا العصر النبوة» و هەندێ لە کتیبه کانی دکتۆر زەلمى و نووسینی بیرهوهرییه پرپایه خەکانى و وتارە بەنرخەکان و تێهەلکیش و پینچ خشته کبیه کانی و دەیان شتی تر، بەلگەن لەسەر خامەرەوانی و ئەدیبی و هۆنەرپوونی بەرپز حاجی مامۆستا ئیمامی.

وێک بەلگە ئەم غەزەلی یە کەمى حافظ: «ألا یلأیها الساقی أدر کأسا و ئاؤها» کە جەنابیان وەرگیراوه پیشکەشی خۆینەرانی دەکەم:

دەسا ساقی، بیالەت پر کە بەلکوو نەشئەیی بینێ ئەوینداری گەلی سەختە، ئەگر چی سادە دەنوینێ بەبۆنی میسکی تاتاری لە بسکی سروه لیکى دا بە پینچی پرچی چین چینی چەرگ خۆیناوه دەردینێ لە کۆری سوجەتی یاران دلیم هیوهر نییە چونکە لە میژە دەنگی زەنگی دێ، دەلی: بارگە و نەت لێ نێ بە مەى بەرمال و کەشکۆلت برەنگینە بە گفتی پیر چونک رێبەر دەزانی رێ و رچەى چەن ساله دەشکینێ لە تاریکی شەو و ترسی شەپۆل و گێژ و گێژاوه لە کوێ رێبۆاری ئەو بەرچەم دلی بۆمە دەکاوینێ هەموو کارم لەخۆبایی بە بەدناوی سەری کیشا چلۆن شارواوه رازی جەماوهر ناخی دەردینێ ئەگەر پیت خۆشە بیینی دەبی خۆت گوم نەکەى «حافظ» کە یارت بیتە دیدارت هەموو دونیا چ ناهینێ یە کیکى تر لە وەرگیرانه کانی لە زمانى کوردییەوه بۆ فارسى غەزەلى ۱۳۳ى مەحوی یە :

خط دور آن لب لعلت مسیحا لام و با جامه‌ی سبز است بهر غین و نون و چیم و ها غنچه بازار نزاکت داری و تنگی شکست گر ز دور باغ حسنت گشت پیدا لام و با لب شکر تا کی ز حسرت خال مشکینت دلم داغدار و خسته همچون، لام و الف و لام و ها لاله رخسارم به لطف اشک خونین رنگ خود چون سرخ رویم به پیش عین و شین و قاف و تا عشق تو جانا مرا رسوای عالم کرده است بایدت انصاف، بهر حاء و الف و لام و یا حالیا هرکس که بینی لاف عشاقی زند جان فدا نبود به مثل میم و حاء و واو و یا

محوی بیمار است حالا نیست امید شفا گر شفا باشد به بوی زلف رخسار شما

وانه‌ی هه‌شتەم: فەرەهەندی و هەمەلایە نه‌یی
حاجی مامۆستا شەرەناسیکی ناسک خەپالی لەخواترسی گەل خۆشەویست و ئەدیب و قسەزان و شاعیر و خامەرەوان و میژووناس و جوغرافیازان، ئەستیرەناس و خەلکناسی زماناس بوو. لەبەر ئەوەیکە بیاوێکی ژیر و بەبیر و زەین و ورد و زانا بوو لە کەم بابەت سەری دەزەدەچوو. شەوێک لە مالى ئیمە باسی چۆنیەتی سەدسازی کرد، هەمووان لایان سەیر بوو. هەر ئەم تاییه تەمەندییه وایکرد کە هەموو کەس لە دەرووبەری مالی حاجی مامۆستا دەبینرا و کاتی وهفاتەکەى ئاپوورەى جەماوهر میژووێه کی بۆ سەقز خولقاند، بۆ هەموو کەس قسەى پێوو. باوهری بە بەیه کەوهر بوون بوو، باوهری بە تیکه لاویی دین و نەتەوه بوو. باوهری بە سەرەخۆیی تاک و کۆمەلگە بوو. باوهری بە دلسۆزی بۆ دین و نیشتمان و مروّقایەتی بوو. بەدل دلسۆز بوو. نیوکاتژمیر پیش وهفاتی لە نەخۆشخانە هەوالی شتگەلێکی لە من پرسى کە هەناسەى دلسۆزییه کەى دلی دەسووتاند، و بەراستی گەلیش ولامى گەوره و پینشەوای خۆیان دایهوه و دەیان هەزار کەس لە رپۆرەسمی بەخاکسپاردیندا بەشدار بیان کرد. خەلکی گەرەک فەرشی نیومالی خۆیان هاورد و لەسەر شەقام رایانخست بۆ میوانه کانی مامۆستای کۆچکردووین.

وانه‌ی نۆبەم: دلخۆشی و رووخۆشی

حاجی مامۆستا لەگەل سەرقالبوون بە نووسین و چاره‌ی کیشەى خەلک و کۆره نایینییه کان و بۆنه کۆمه‌لایه‌تییه کان، بە گەران و سەردانی دۆست و برادرانی خۆی، زۆری بایه‌خ دەدا. بۆیه قەت خەموکی دایه‌گرت و تهاکه رۆژیک نەخۆش بوو و دواتر وهفاتی کرد، گەران بە نیوباخ و بۆستانی نیشتمان، حەسانهوه لە ژیر سیبەری داری گەنجانی و لات، دلی خۆش دەکرد و خەمی بەبا دەدا، چون بەراستی رابەری خەموک و خەمین ناتوانی کۆمه‌له‌کەى شاد بکات. حاجی مامۆستا حەزی لە تیرهاویشتن بوو و تیرهاوێژیکى زیرەک بوو، نیشانی دەپیتکا وەک بیر و نەزەرەکانی.

وانه‌ی ده‌هەم: لای هەلۆی بەرزەفری
بەرزەمژی / چۆن بژی شەرته نەوه‌ک چەندە بژی
حاجی مامۆستا بە ژبانی خۆی ئەم شیعرەى بۆ راقه کردین.

ژیاننامه‌ی حاجی مه‌لا په‌رحمان تاهیری (حاجی مه‌لا مهرخوز)



ناصر عه‌لیار، عه‌لی تاهیری - بۆکان



دوو‌هه‌م: به‌رچاوتیری و نه‌فسبه‌ری سیه‌ه‌م: راگرتی که‌سایه‌تی و دیانه‌ت ویرای تیکه‌لیوون له‌گه‌ل چینی بالاده‌ست. **چواره‌م:** هه‌ول و تیکۆشان بۆ لیک‌گریدانی به‌ره‌کانی گه‌لی کورد له‌دوای شۆرش‌ی ئیران. سه‌ره‌تای وتاره‌که‌م به‌گه‌یرانه‌وه‌ی رووداوێکی میژوویی ده‌سپیده‌که‌م:

چل و سه‌ی سال له‌مه‌وبه‌ر، لاوه‌ شۆرش‌گیره‌کانی بۆکان وه‌ک هه‌موو شه‌ره‌کانی ئیران سه‌ربزوییان کرد و سه‌روکلایان له‌گه‌ل داموده‌زگای سه‌رکوتی رژیی شایه‌تی تیکه‌ل بوو. دوو شه‌هید و چهند برینداری لیکه‌وته‌وه. هه‌لومه‌رجه‌که‌ تۆقینه‌ر و زراوتۆقین بوو. هه‌شتا مانگیک به‌سه‌ر کوشتاره‌که‌ی مه‌یدانی ژاله‌ی تاراندا تینه‌په‌ریبوو، مه‌لاکانی بۆکان له‌ خۆیان رانه‌دی رۆژی کاره‌ساته‌که‌ بینه‌ سه‌ر جه‌نازه‌ی شه‌هیدی یه‌که‌م، «مه‌مه‌ده‌ به‌هرامی» که‌ جی‌به‌جی شه‌هید بوو. شه‌وه‌ش له‌دواییدا بوو به‌ عه‌یوعار له‌سه‌ر مامۆستاکان. له‌وه‌ش سه‌یرتر ئه‌وانه‌ی هه‌رگه‌یفیان بوو، خۆیان به‌ شیرکۆژ ده‌زانی، مه‌لاکانیان وه‌به‌ر ته‌وس و پلار دابوو. چهند رۆژ دواتر که‌وته‌نه‌ به‌ گه‌یروگازی ساواک و به‌تۆبزی و به‌نه‌ینی کاغه‌زی پشتیوانی له‌ رژییمان پێ واژۆ کردبوون.

شه‌هیدی دووه‌میش له‌ رێگای ته‌وریز گیانی له‌ده‌ست دا. خه‌به‌ره‌که‌ بلاو بووه‌وه؛ شه‌وی به‌سه‌رداهات، به‌سه‌ر مه‌لاکانیشدا هاتبوون. مامۆستا شیخ عه‌زه‌ددین له‌ مه‌هاباد و کاک ئه‌حمه‌دی موفتی‌زاده‌ش له‌ سه‌ه‌را وه‌رێکه‌وتبوون به‌هانه‌ی خه‌لکی بۆکان و لاوانی شۆرش‌گیره‌وه بێن. مه‌لاکانی بۆکانیش وه‌ریان گرتبوو تاک و ته‌را هاتنه‌ مه‌یدان.

سه‌ره‌له‌به‌یانی رۆژی دووه‌می کاره‌ساته‌که‌، شه‌هیدی دووه‌میش گه‌بشته‌وه بۆکان. له‌ مزگه‌وتی بازار جه‌نازه‌که‌ی راکیشرابوو. خه‌لک ورده‌ورده‌ ده‌هاتنه‌ به‌رده‌رگای مزگه‌وتی بازار. شار کشومات بوو. گه‌ریان له‌ ئه‌وکدا ما‌بووه‌وه. خه‌لک هه‌م ته‌وره‌ بوون و هه‌م ده‌ترسان. ده‌نگی مه‌لایه‌ک به‌دلیری به‌ بیسمیلا و

به‌ عه‌شقی ده‌رسوده‌ور له‌ مهرخوز باری سه‌فه‌ر ده‌خه‌ن. له‌ خزمه‌ت حاجی مامۆستای مهرخوز ده‌رسی ره‌سمی و ده‌رسی ئه‌خلاق ده‌خوین. دوای پتر له‌ ۳۰ سال خزمه‌تی دینی و کۆمه‌لایه‌تی له‌ دیهاته‌کان، ده‌چینه‌ شاری بۆکان و تا دوا‌رۆژه‌کانی ژبانی له‌و شه‌ره‌ ده‌میتته‌وه. له‌ویش به‌ هه‌مه‌تی خه‌لکی گه‌ره‌کی پشت بيمارستانی کۆن، مزگه‌وتی بۆ دروست ده‌که‌ن که‌ حاجی مامۆستای مهرخوز یه‌کێک له‌ شاگرده‌ به‌رێزه‌کانی «مه‌لا ره‌حیم مه‌مه‌دی» ده‌کاته‌ پێش‌نوێژ و بۆخۆشی ده‌ست ده‌کا به‌ ده‌رس‌گوتنه‌وه. له‌ بۆکان، ماله‌که‌ی مه‌کۆی ریبوارانی رێگای زانست و نیشتمانه‌په‌روه‌ری و ئه‌سلا‌مخواری بوو. له‌ ئاکامدا رۆژی ۱۳۶۶/۱/۳۱ی هه‌تاوی به‌ رووداوی هاتوچۆ له‌ رێگای کرماشان و ئه‌سلا‌م‌نابادی رۆژاوا گیانی په‌رۆزی به‌ختی خزمه‌ت و زانست و به‌رپه‌رسه‌ره‌تی دینی و نیشتمانی کرد. خۆشه‌ویستانی راسته‌قینه و دۆستانی گیانی به‌گیانی به‌ کۆلیک دۆعا و نزا و په‌حمه‌تگۆییه‌وه به‌جیه‌شت. رۆحی شاد و یادی به‌رز و به‌رێز بێ. به‌هه‌شتی به‌رین ئاخیرین مه‌نزلگه‌ی ژبانی ئه‌ه‌ولای بێ.

میزانی گه‌وره‌یی ئه‌و گه‌وره‌ پیاوه‌ کاتوسات و رۆزانی ده‌وی تا لێی بدوین. ئه‌و به‌شه‌ له‌ که‌سایه‌تی حاجی مامۆستا ده‌سپه‌رم به‌ برای خۆشه‌ویستم کاکه‌ ناسری عه‌لیار که‌ له‌نیزیکه‌وه حاجی مامۆستای ناسیوه‌ و هه‌لیسه‌نگاندووه‌ تا له‌سه‌ر لایه‌نه‌کانی که‌سایه‌تی حاجی مامۆستا بدوێ.

عه‌لی تاهیری

حاجی مامۆستای مهرخوز، ته‌ندیس‌ی ره‌وشتبه‌ری هه‌رکام له‌ زانایانی دینی له‌ یه‌ک یا چهند په‌هنده‌وه‌ هه‌لکه‌وته‌یی و هه‌لکشوویان هه‌بووه. مامۆستای مهرخوز سه‌ره‌رای مامۆستایه‌تی ئایینی و ده‌رسوویی و فه‌قی‌په‌روه‌ری، له‌ چوار بواری دیکه‌وه‌ په‌سه‌ر زۆریک له‌ مامۆستایانی ئایینی که‌وتوووه.

یه‌که‌م: ئه‌خلاق و ره‌وشتبه‌ری

حاجی مه‌لا په‌رحمان تاهیری، ناسراو به‌ حاجی مه‌لا مهرخوز کوری مه‌لا غه‌فوور تاهیری (خاکی) سالی ۱۳۰۴ی هه‌تاوی له‌ گوندی قاراوای بۆگه‌به‌سی سه‌ر به‌ شاری سه‌ه‌ز له‌دایک بووه. خویندنی سه‌ره‌تایی و سه‌رف و نه‌حوی عه‌ره‌یی له‌ خزمه‌ت باوکیدا ته‌واو کردوووه. سالی ۱۳۲۰ی هه‌تاوی بۆ درێژه‌دانی خویندن ده‌چینه‌ گوندی تورجان، له‌لای مامۆستای پایه‌به‌رز، مه‌لا عه‌بدولحه‌مید قودسی، ناسراو به‌ عه‌بقه‌ری و که‌سه‌نزان و مامۆستای به‌ناوبانگ مه‌لا عه‌بدوللا مه‌مه‌دی (سووتوویی) هه‌ندیک ده‌خوین. دوايه‌ ده‌چینه‌ گونده‌کانی: قاجر، له‌ خزمه‌ت مه‌لا حه‌مه‌ده‌مین ئه‌حمه‌دیان، حه‌مامیان له‌ خزمه‌ت مه‌لا عه‌لی وه‌لزی، بوغه‌که‌ندی له‌ خزمه‌ت مه‌لا عه‌لی په‌بانی، شیخه‌ر له‌ خزمه‌ت مه‌لا شیخ حه‌سه‌ن شیخی و خویندنی ته‌واو ده‌کا.

کتیبه‌کانی شه‌رحه‌ عه‌قاید و عه‌بدوللا یه‌زدی و موخته‌سه‌روه‌له‌عانی و «جمع‌الجوامع» ده‌خوین. له‌ گوندی ... له‌گه‌ل مامۆستا هه‌زار ده‌بیته‌ دۆست. مامۆستا هه‌زار له‌ رووبه‌رگی کتیبی «قانون در طب» که‌ پێشکه‌شی حاجی مامۆستای کردوووه، ئه‌و دۆستایه‌تی و هاوه‌ل‌فه‌قیه‌تییه‌ی خستوووه‌ته‌وه‌ بیه‌ر. دوای هه‌شت سال خویندن له‌و گوندانه‌ی باس کرا، ده‌گه‌رێته‌وه‌ گوندی تورجان و له‌ خزمه‌ت حاجی بابیه‌ شیخ سه‌یاده‌ت ئیجازه‌نامه‌ی «ئیفتا و ته‌دریس» وه‌رده‌گری. دیته‌وه‌ مالی بابی له‌ باغلووجه. سالی ۱۳۲۹ ده‌چینه‌ گوندی حه‌ساری بۆکان بۆ پێش‌نوێژی. دوای سالیکی به‌مه‌لایه‌ی ده‌گه‌رێته‌وه‌ گوندی باغلووجه. دوو سال له‌وی به‌ ده‌رسوویی و پێش‌نوێژی سه‌ره‌قال ده‌بی، سالی ۱۳۳۳ له‌سه‌ر داوای سه‌یفوللاخانی ئه‌رده‌لان «حاکمی پێش‌ووی شاری سه‌ه‌ز» ده‌چینه‌ گوندی مهرخوز، بۆ ماوه‌ی ۲۹ سال له‌وی پێش‌نوێژی ده‌کا، خویندنگه‌ی دینی داده‌مه‌زرێت، که‌ له‌ سه‌رده‌می خۆی له‌ ناوچه‌که‌دا ده‌نگ ده‌داته‌وه. ده‌یان که‌س له‌و حوچه‌یه‌دا ده‌رس ده‌خوین. له‌ هه‌ورامانرا هه‌تا ناوچه‌ی ورمی که‌سانیک

سهلات و سهلام له بئیندگۆی مزگهوت بهرز بووه، ترسی له دله كان رهواند. ئارامیی خسته سهر دلان كه ئهوه مهلاكانیش بهشداری ئهوه شین و ماتهمن. رهنه هیزی سهركوت دهست نه بزوی، ئهوه خه یالیک بوو به دلی چکۆله و پر له ته به ته پی مندا دههات. نه مده زانی له ژیرهوه چ قهوماوه. یهك له یهکی ده پرسی ئه ری ئهوه مه لایه کییه؟ خو له دویتیهوه تا ئیستا هیچ مه لایهك نه هاتبووه نیو ئاپووره ی خه لکه که. یه کیك گوتی ئهوه «حاجی مه لا رهحمانی مه رخوزه».

حاجی مه لا رهحمانی مه رخوز پیاویکی به دیمهن، بالابهرز، شوخ و جوانچاک و ریشیکی توپی جوانی هه بوو. رووخوش و به هه بیه تیش له توره مه ی مه لای گه وری بانی که تا حهوت پشت - به گوته ی خو ی - زانی ئاینی بوون. چوار پشتیان تا مه لای بانی بهو شیوه یه که له سهر قسه ی مه لا عه بدولای تاهیری ئاموزای حاجی مه لا رهحمان نووسیومه ته وه:

مه لا رهحمان - مه لا غه فوور - مه لا یوسف - مه لا عه لی - مه لای بانی. له و چوار پشته تا ده گاته مه لای بانی، ئه وه نده ی من بزائم مه لا غه فوور شاعیریش بووه. ناسناوی «خاکی» بووه. مه لای بانیش که له زور کتیاندا له گه ل مه لای یایی لئیان شیواوه، چونکه هه ردوکیان ئوستادی قزلیجی گه وره بوون، به یه کیان زانیون، به لام جیان له یه ک. مه لای یایی زۆرتتر له سابلغ ژیاوه. مه لای بانی له بانه و سهرده میکیش چووه ته به غدا. دکتور محهمه د مه جدی له مه سنه و بییه کی دووردریژی فارسی به ناوی «ای گرد» که دیتنه سهر په سن و سه نای زانایانی گه وری کورد، هه ردوکیان له به یته شیعریکدا مه دح ده کا بهو شیوه یه:

تو را علامه ی مفضل هه مچون بانی و یایی که هر یک در علوم عصر اقیانوس و درایی له لاپه ره کانی ۳۴۸ و ۳۸۴ می کتیبی «میژووی زانایانی ئاینی موکریان» دانراوی به ریز محهمه د ئه حمه دیان هه م بابه تی شاعیریه تی مه لا غه فوور و هه م هۆنراوه کی دکتور مه جدی هاتوون. ژیاننامه یه کی دیکه ی مه لا محهمه دی بانی له «سالنامه فرهنگ مه هاباد» نووسراوه ی ئوستاد «ئهمه د تورجانی زاده» ماموستای به رزی زانکۆی ته وریز هاتووه.

ئه خلاق و رهوشته رزی:

که سایه تیه کۆمه لایه تیه کان که حورمه تیان هه بوو، جیگای شهرم و شکۆ بوون. زۆر وا هه یه له خو درده چن! به تایه ت ئه گه ر پیشگر و پاشگری مه لایه تیشیان هه بی. ئیتر ئه وه که سانه به ده گه من سه روزمان خوش ده بن و شوخی ده که ن. ئه وه ی پی ده گوتری سه نگینی و «ویقار» به که م که س رنجه ددها خو بیته ریزی خه لک. به لام حاجی ماموستای مه رخوز هه ردووک سیفه تی سه نگینی و ره زاسوویی به یه که وه له یه ک میزان راگرتبوو. بیته وه ی له لایه کیان دابیری و وه سه ره ئه وه ی دیکه ی خا.

ماموستا له گه وره دئییه که ده ژیا که خه لکی ئه وه دئییه له سه ره رنجه ی هاتوچۆی ئه و لیاسی ژنانبان له ته نافه کان ده کرده وه تا ماموستا چاوی پی نه که و ی، ده وه له مهنه د و ئاگاگان شه رمیان لیده کرد. به خوشییه وه له گه لی ده بوونه هاوسۆجه ت و هاومه جلیسی حاجی ماموستا، فه خریمان ده کرد له گه ل حاجی ماموستا هاتوچۆیان هه یه. له بۆکان زۆر که سم له وانه له مالی حاجی ماموستا ده دی.

جاریکیان ئاغا حه مه ده مین به گی شاریکه ند م یینی که پیاویکی باسه واد و ئادابزان بوو؛ زۆری تاریفی حاجی ماموستا کرد و زۆری هان دام بو که لکه و رگرتن له جه نایان. جا هه ره ئه وه به ریزه به و پله وایه کۆمه لایه تی و مه زه ه بییه له سه ره رنجه ی مزگه وت تووشی مندالیک یا ژنیک با سلاری لیده کرد. له گه ل جه وان و پیر، له گه ل باسه واد و بیسه واد، دیه اتی و شارستانی هه لسه وکوتی ده کرد. ده یان لا و به قه ولی قه دیمیه کان، ده مرووت، له ده وری ده هالان وه ک کوری مالی وابوون. یادیان به خیر، فه تاحی سورخی یان کوره کانی وه ستا عه ولای جیرانیان و کاک عه لی به هرام پوور له و که سانه بوون. حاجی ماموستا سی سالی ره به ق له گوندی مه رخوز مه لا بوو. (ته نیا یه ک سال، له به ره هۆیه ک هاته سه قز له مزگه ونی دوومناره پیشنوژیی کرد) ئه و پهری ریزی له لایهن ئاگانانی ئه رده لان و خه لکی ده وری به ره و عه یه ته کانی مه رخوزه وه لیده گیرا. مه لایانی گه وری کورد له سابلغرا هه تا بانه و سه نه ده یاناسی و به حورمه ته وه ناویان ده هیتا. مه لا عومه ری خوسره وری جانمه ردی گیریه وه؛ له و سه رده مانه له مزگه وتی سووری مه هاباد فه قی بووم، جاریکیان که سیک له لای جه نابی مه لا حوسینی مه جدی گه وره، باسی ماموستای مه رخوزی به چرووکی کرد. جه نابی مه لا حوسین فه رمووی باسی مه که ن، مه لا رهحمان بو که یخو دای «به ینه لله لی» ده بی.

ئه خلاق ی جوان، خو به که مزانی، قه ناعه ت، وه فاداری له گه ل که سایه تی به رزی کۆمه لایه تی و دینداری و پاریزگاری، ئه وه پیکه اته ده گه نه یان سازاندووه که له ماموستای به رزدا ده بینرا. حاجی ماموستا دۆستانی له میژینه ی له بیر نه ده چووه وه. به یۆنه ی پشتیوی ولات و هه لبه زینه وه ی کوردستان له چه ند سالی سه ره تای دوا ی شوړشی ئیران، زۆر که س که و تنه زیندان، زۆر که س ده ربه ده ر بوون، زۆر که س مال و ملک و سه روه تی له ده ست دا. ماموستا له هه مووانی ده پرسی؛ به بی له به رچاوگرتتی هه لوپستی سیاسی. یه کیك له وانه که دۆستایه تی حاجی ماموستای کردبوو، دواتر رابه ریه تی هیندیك له کورده کانی باشووری کوردستان و سونیهی کانی ئیرانی وه وۆده گرت، که و ته به ند و زیندانی سه خته وه و حاجی ماموستا ده ستی له به رنه دا، چه ند جاران بوو به پیشه نگی ده یان که س، رنجه ی تارانان گرتبه ر

و دلیرانه رووبه رووی کاربه ده ستانی بالای حکومتی ویستا و هه قگویی کرد. داکۆکی له زولم لیکراوان کرد. رابه ریکی دیکه له رابه رانی کورد، به پینچه وانه ی ئه و ی تر له دانوستانه کانی به ینی ناقمه کورده کان، نوینه رابه تی ئه وانی به رانه ر حکومت وه ئه ستۆ گرت. تووشی ده ربه ده ری هات. له پینشدا ئیوانی له گه ل حاجی ماموستا خوش بوو. هه رچه ند هاومه رام نه بوون. رنجه ی شاخ و داخانی گرتبه ر و سه ردانی کرد، له کاتیکدا دۆستانی هاومه رامی پشتیان به ردا بوو.

که ده بیست که سیک لئی قه و ماوه و زه مانه پشتی لیه لکردووه، ئه و رووی تیده کرد. جاریکیان بوخوم له خمه تیدا بووم، چوو سه ردانی «مه لا سه عیدی کامه می» ی کرد که تازه له ناواره یی گه رابووه وه. نه خوش بوو، له مالیکی چۆل که به ته لیس و لباد راخرابوو، له جیدا که وتبوو. لایه کی دیوه که ی عه رزی رووت بوو. چوینه مه هاباد، و پرای سه ردانی خزمان، سه ردانی ئه ویشی کرد. به دیتنی ماموستا گه شاوه. یه کیك له ره وشته به رزه کانی ئه و گه وره پیاوه خو به که مزانی و هه قبه زیری له به رانه ر ماموستایانی گه وره ی ولات بوو. له گه ل حاجی خانه که له ئاگیانی مه رخوز به سه ردان ده چن بو دیداری ماموستا مه لا هادی له دیی سه را، که ده چن هیندی نامینی بو نوپزی نیوه رۆ یا عه سر، که سیک ده تیرن به دوا ی ماموستا مه لا هادیدا بیته وه میوانمان هه یه. ماموستا مه لا هادی بیته وه ی پرسی میوانه کان کین ده لی؛ پینان بلخ وه ختی نوپزه، ئه گه ر موسولمانان بین بو مزگه وت، ئه گه ر موسولمانیش نین دوا ی نوپز دیمه وه. حاجی ماموستا و حاجی خانه که به پیکه نینه وه ده چنه مزگه وت. ده لئین خودا جه زای خیرت داته وه، ئه و نوپزه جه ماعه ته شت له مزگه وت تووش کردین.

به رچاو تیری و نه فسبه رزی

حاجی ماموستای دلآوا، به دریزایی ته مه نی مه لایه تی له گونده کانی حه سار و باغلووجه و مه رخوز، له م ئاخریه شدا له بۆکان، به رده وام ماله کی پر له میوان بوو. ئه وه هه مووه په یوه ندیه کۆمه لایه تیه له گه ل هه موو چینه کانی کۆمه لگه به ئاغا و شیخ و مه لا و فه لا و شارستانی و ره شاییه وه ده بخواست هه میسه ده رگای مالی ئاواله بی. به داخه وه مه لای کورد هه ر چاوله ده ست و چاونه زیر بوون؛ بووه ته مه سه لی سائیر و مه شه وور «پای مار و چشم مور و نان مالا را که دید؟!» به لام ماموستای دلآوا وه ک هیندیکی دیکه له ماموستایانی مه رد و رنه د ئه وه قسه و مه ته لوکانه یان وه دوا داوه. ئه وه نده ی من ئاگادار بووم له میژسال بوو ته نیا سه رچاوه ی داها تی ماموستا کار و تیکۆشانی بیوچانی کوره گه وره که ی به ناوی خالید بوو. له سالی ۱۲۶۱ را که هاته بۆکان، خمه تی مه لایه تی و ته دریسی بی خه لات و به راتی



ده كرد. مزگهوت و داهاتى ټه و مزگهوته كه به ناوى ماموستا ساز كرابوو، به يه كيك له شاگرده كانى خوى ټه سپارډبوو كه له ماموستا ده وله مهنده تر بوو. تهنانهت ده ميني قهرزى ده كرد. ده زانم دؤستانى زور چاكيشى هه بوو. نازانم ټه وان يارمه تيبان ده دايان نا؟ به هه رحال دلگه و ره بوو، نه بوونى پتوه ديار نه بوو. ټه وهش بزايين دواى ټه وهى له بؤكان دامه زرا و حوجرهى ساز كرد و به دهرسى هه قى سرگه رم بوو، مه لاي گه و ره ترين مزگهوتى شار، مه لا قادري ته جويدى كوچى دواى كرد، خه لكى گه ره كى ټه و مزگهوته (مزگهوتى بازار) تيكرا ده سته و دوايتى ماموستا بوون كه بچيته ټه وى، به لام له بهر وه عده يه كى به خه لكى مزگهوته كهى خوى (مزگهوتى ټه لره سوولى) دابوو، به جينى نه هيشتن و قبولى نه كرد.

راگرتنى كه سايه تى و ديانهت ويراى تيكه لى له گه ل چينى بالاده ستى كومه لگه

ده زانين كومه لگه ي نهرى تيبى كورده وارى دوو چينى بالاده ستى هه بوو كه سه روهت و ده سه لات و حورمهت زياتر لاي ټه وان بوو. ټاغاهوت و شىخه كان له گه ل تا قميك مه لا. ټه گه ره مه لا چاك و باسه واد بايهن، تهنيا حورمه ته كه بيان بوو، ټه گينا ده سه لات و سه روه ته كه بيان نه بوو. مه گه ره ټه و مه لايانه ي ده ستى له گه ل تيكه ل كرد بايهن، كه له سه روه ته كه ش به شى هه بوو. ده وله مهنده و تاجر و سه ودا گه رى شاريش هه ر سه روه ته كهى هه بوو. له دواى دابه شكردى زهوى و زاره وه، له بالاده ستى ټه و دوو چينه كه م ببوو وه. به تاييهت ده سه لاي ټاغاه به يه كجارى نوقم بوو. شىخيش ده سه لاي مه عنه وييان كه م ببوو وه. مه لاي مه يله ودياش چوونه پال ده وله ته وه. حاجى ماموستاى مهرخوز له هه ر دوو ده وره ي پيش و پاش دابه شكرانى زهوى، له زووه وه له گه ل چهن مالباتى ناوچه له دوو چينه كهى زووروى ده ورائى نهرى ت، تيكه لى و دؤستايه تى و نيزيكايه تى هه بووه؛ هه ر له به ره وه ش مه لايه كى فه قيروكه و چاوچنووك و ترسه نووك بار نه هاتبوو. هينديك شايى به خووبى و نه فسه برزى و دليرى و چاونه ترسى له و دوو چينه وه رگرتبوو. به لام چوون له سيفه ته كه سنه كانيان رزگارى بيوو، ټه وه هونه رى ماموستا بووه و بابته تى ټيستاي باسه كهى ټيمه يه.

ټه م مالباتانه كه له گه ل جه نابى ماموستا تيكه لييان هه بووه، ټه مانه بوون؛ يه كه م: ټه رده لانييه كان كه خاوهن ملكى مهرخوز بوون. دووه م: بنه ماله ي عوزامولوك «عظام المک» به تاييهت هه سنه خانى قاراوا كه برىك خزمايه تيشيان بوو. سيه هم: بنه ماله ي زه نيبيل كه شىخ و مالخوش و دلاوا بوون. چواره م: بنه ماله ي موهته دى كه خوئنده وار و پروونا كير و دلاوا بوون. ده زانين له نيو ټه و بنه ماله نه ټيسنانى چاك و پاك و بهرزه بوون كه شياوى هه موو نيزيكى و ره فاقه تيبه ك بوون. به لام

به گشتى هينديك هه لسوكهوت و خوشگوزهرانى و فه ندوفيليشان هه بووه كه شياوى زانايه كى دينى و به پاريز نه بووه. چونكه هه م خو بيان زه مانىك ده سه لاتدار بوون و تيراخو رينيان هه بووه، هه م له گه ل ده سه لاتدارانى حكومه تى تيكه لييان هه بووه. هه رچه ند ريزگرى زانايانى دينى بوون، سينگ فراوان و ټادابزان بوون و دلى دؤستى وه ك حاجى ماموستايان راده گرت، به لام ديسانيش سه ره راي قازانجى له گه ل بوونيان له هه قگووبى و هه قرووبى كه شه يمه ي زانايانى دينيه، تا راده يه ك دلگران و سه رسه نك ده بوون. چاوه روانيان له زانايانى دينى ټه وه بوو كه هه يه تى شىخايه تى و ټاغايه تيبان له نيو خه لكدا نه شكينن، له گه ليان رابينن، چاو له به عزه كه سنينيان بپوشن، به كورتنى كه ميك به رنك و تام و بوئى ټه وان ده رينن! حاجى ماموستا به باشى ده يزانى چوون له گه ليان بجوولتتوه، نه به تام و بوون و رنكى ټه وان خو بوئتن، نه له هه مبه ر چاكه و ريزلنيان پينه زان و سپله بئ. له كاتى دابه شكرانى زهوى له مهرخوز، ټاغاكان به خواستى خو بيان به گه ردن نازايى برىك زه ويان دا به حاجى ماموستا، به لام تهنيا به مهرجى ټيجاره پيدان وه رى گرت. له بؤكان حاجى ټه بووبه كراغاي ره حمه تى، زورى پينخوشبوو زه مينى چي خانوو به خو زرايى بدا به حاجى ماموستا، به لام ټه و رازى نه بوو به خو زرايى وه رى گرت. حاجى ماموستا ټه و گشته بهرزه و نزميه ي به سه ر دؤستانى ده سه لاتدارى هاتبوو، له هه مبه رياندا خو لقى عالمانه و هه قويزى و ټه مر به چاكه و نه هى له خراپه ي له گه ليان به رتوه ده برد. نه له كاتى سه ر ده سه لاتيان تيكه لى به عزه كارتيكان ده بوو، نه له كاتى تيشكاوى به تاييهت دواى شو رش پشته ليه لكردن.

هه ول و تيكوشان بو مافى گه لى كورد و يه كگرتنى به ره كانى گه لى كورد

هه يفه له كو تاييى باس له ټه خلاقى بهرزه و كومه لايه تيبى حاجى ماموستاى مهرخوز، ټه وه نه دركيينن كه به ريزيان و حاجى ماموستاى ټيمامى ټه و دوو كه سايه تيبه بوون كه به جووته يان ويراى ماموستايانى ديكه رولى بهرچاويان هه بوو له ليك تيگه يشتن و ليك حالبوونى ده سته و به سته كانى به ره ي كورد، هه ولى زوربان دا. حاجى ماموستا له كو بوونه وهى ماموستايانى ټايينى له سه قز (١٣٥٧/١٢/٢٧) به شدارى كرد. له داكوژاندى شه رى سنه، له نه ورزى سالى ٥٨ ده ورى بهرچاوى هه بوو. له دانيشتنى بوغه كه ندى به شدارى كرد. ليره دا مه وداى باسكي به رين له و به ستينه دا نيه، له بيره وه ريبه كانى ماموستا ټيمامى هينديك هه لوئى ستى حاجى ماموستاى مهرخوز له سه رده مى دواى شو رش باس كراوه.

ناسر عه ليار

ټيستا ناوى زورتيك له فه قيه كانى حاجى ماموستا، ټه وهى له بيرم مابى، له ماوه ي ٣٠ سال ده رسويزى ١٣٦٣ - ١٣٣٣ ليره دا تو مارى ده كه ين:

- ١- خوالىخوشبوو مه لا عه بدووللاى تاهيرى ټاموزاى، دواتر بوو به ده رسويزى كى به ناوانگ.
- ٢- حاجى مه لا كه ريمى كه ريمى، ټيمامى جه ماعه تى مزگهوتى قبيله ي بؤكان.
- ٣- خوالىخوشبوو حاجى مه لا ره حيمى محه مبه دى (ټيمامى جه ماعه تى مزگهوتى «ټه لره سوول» له بؤكان، هه تا مردنى (١٣٩٧).
- ٤- حاجى مه لا عومه رى ره حيمى پوور، ټيمامى جه ماعه تى مزگهوتى دارولئحسان له بؤكان.
- ٥- خوالىخوشبوو حاجى مه لا عه بدووللاى ټه مينى، ټيمامى جه ماعه تى مزگهوتى ميعراج.
- ٦- كاك هه سهنى ټه مينى، له ټه ندا مانى به رزى مه كته ي قورټان، حاكمى شه رعبى ټيستاي شارى سنه.
- ٧- كاك عه زيزى ټه مينى، له ټه ندا مانى به رزى مه كته ي قورټان.
- ٨- خوالىخوشبوو مه لا سه ديقى مه موودى، شاعيرى گه و ره.
- ٩- مه لا ټيمامى مه ولوودى.
- ١٠- خوالىخوشبوو حاجى مه لا كه ريمى ټيسماعيل سورخ.
- ١١- خوالىخوشبوو مه لا عه بدووللاى ټه حمه دنه زاد.
- ١٢- مه لا حوسيتى سه ليمى ټه قده م.
- ١٣- مه لا محه مبه دى ره زايى.
- ١٤- حاجى مه لا برايمى سو فى زاده، ټيمامى جه ماعه تى مزگهوتى حه زره تى ټيپراهيمى بؤكان.
- ١٥- مه لا سه يد عه بدووللاى قه ره گويز.
- ١٦- مه لا عه زيزى شكاك.
- ١٧- مه لا عومه رى عومه رى.
- ١٨- مه لا عه بدووللاى قولقوله.
- ١٩- مه لا هه سهنى تاهير بوغه.
- ٢٠- مه لا عه لى ليمووبى.
- ٢١- مه لا سه يد مسته فاي گويزى.
- ٢٢- مه لا سه يد عه بدووللاى كوئنده لان.
- ٢٣- مه لا ره حمانى سونجى.
- ٢٤- ره حمانى ټه حمه دزاده (تورجانى).
- ٢٥- مه لا عه بدووللاى تاهير زاده.
- ٢٦- مه لا سه يد عومه رى ټايچى، قاراوه.
- ٢٧- مه لا سه يد هه سهنى حوسه ينى.
- ٢٨- مه لا محه مبه دى جوانرؤبى.
- ٢٩- مه لا سه عيدى ټاخكه ندى.
- ٣٠- مه لا عوسمانى ټاخكه ندى.
- ٣١- مه لا ټه بووبكه رى گويزى.
- ٣٢- مه لا كه ريمى بله سن.
- ٣٣- مه لا ره حيمى بله سن.
- ٣٤- مه لا حوسيتى ره باني.
- ٣٥- مه لا سه ديقى ره باني، ټيمامى جه ماعه تى ټيستاي بوغه كه ندى.
- ٣٦- مه لا عه لى مه ولوودى (قوچاغ).
- ٣٧- مه لا حه مبه دى مينى حه ماميان.
- ٣٨- مه لا خدرى شىخ چوپان.
- ٣٩- مه لا ټيسماعيلى شنووبى.
- ٤٠- ټه حمه د محه مبه دپانى.
- ٤١- مه لا كه ريمى ياز بيلاغى.
- ٤٢- دكتو ر عه بدووللاى ره سوول نه زاد.

بۆ ھاوری کورده کهم، کهمال سلیمانی

به قه له می: عومەر خه لیفه؛ بلا و کراوه له رۆژنامه ی القدس العربی.

وه رگێتر: کامیل شهریف پور - سه رای سه قز



ههركات باس له ناهاوسهنگی په یوه ندیسی نێوان ناوه ند و په راویز له م جیهانه دا ده کرا، ئه من قوربانیه کی جیهانی سه ته مهش بووم. به لام هاوری کورده کهم که به سه ر زمانی فه سیحی عه ره بیدا زاله، باوه ری وایه که تا قمیگ له ولاته عه ره بیهه کان به رپرسی به شیک له تراژیدیای کوردن وه ک نه ته وه و ههروه ها عه رب و موسولمانان بیده نگن له ئاست ئیدانه کردنی ئه و ژینۆسایدیه کی له دژی کورددا کراوه، له عه نیی حالدا ئه وان سه بهاره ت به نه ته وه ئیسلامیهه کان دیکه ی وه کوو چیچین و کۆزۆو هه لوئست ده گرن. به یی نیه زانیی شه رماویم سه بهاره ت به و باه ته له گه ل ئه وه ی له چه قی ئه و ناچه دا بووم که لئی ها تبووم، من ته نیا قه ناعه تم کردبوو به درپرینی دروشمگه لیک گشتی وه ک نکۆلی له سته م و زه وتکردنی ئازادی و پشتیوانی له هه ر نه ته وه یه ک له رگه ی گه بشتن به مافه کانیا ن. سه فه ریکه ی جه سه ته ی له ویئوه (فه له سه تینه وه) بۆ ئیره، له رۆژه لات ته وه بۆ رۆژاوا، هه رچه ن له گه ل باه ته کۆچی و چه زه کان هاوری نه بوو. رۆژه لات به رده وه ام بوونی هه یه، من هه مه شه تیدا ده ژیم و هه نوو که چوارچی وه ی جوگرافیا یی و مرۆیی ئه وئ به رین ده بیته وه. هاوری کورده کهم بیدا گر بوو که فه له سه تینه هه کان ده بوو له هه موو که س زیاتر پشتیوانی له کورده کان بکه ن، چونکه ئه وان ده زانن ژیا نی به ی ولات چییه. هاوری کهم چیروکی له تراژیدیای کوردی بۆ گێرامه وه که زیاتر وه ک چیروکی خه یالی ده چوو، ئه و له کوردیکی باشوور ده دا که هه ر کات بۆلدزیر و بۆمبا ماله که یان ده رووخاند، ئه و دووباره خانووه که ی ساز ده کرده و نۆژه نکردنه وه ی خانووه که ی گه بشته چوارده جار. هه ر کات سه رنجی چاوه کانیم ده دا له حالیکدا که قسه ی ده کرد، هه سه تم به خه مپکی ئاویته ی راستی ده کرد، ئه گه رچی هه ولم ده دا به پارێزه وه هاوده نگی خۆم ده ربهرم و هه ندی جار ته نیا به گوتنی ئه م رسته یه قه ناعه تم ده کرد: ئه گه ر ئه مانه رووی دا بیته ئه وه تاوانه. به لام هاوری کهم ریوایه ته پر له ناسۆره که ی خۆی له ژیر ئاسمانی مانهاته نیکدا درێژه پیده دا که هیچ تیگه یشتیکی له خه می ئه و که سه انه ی له ته لاره به رزه کانی خۆیدا په نای دا ون نییه.

پیش له بینینی ئه و دۆسته کورده م، وامده زانی که هه ر ئیمه ی عه ره ب به خه م فرچکه مان گرتوو، ولاته که مان خۆش ده وئ و لامان پیروژه و خوو و خده مان پیی خه مالاوه، ته نانه ت له کاتی خۆشیدا. هه ره وه ک «سه لاح عه بدوو سه بوور» جاریک گوتی: «شتیک له رۆحمانا، له شینگی ریهه کانئ ئیمه ئه ولقه یس به سه ر وپرا نه کاند، تا شه وانئ موته نه بیی و ته نانه ت هاواره کانی عه بدولحه لیم و ئومو کولسووم په نگی داوه ته وه.» به لام ته نیا له چه ن مانگدا تیگه یه شته م که حوزنی ئیمه چه نه به رته سه که. ئه م لاوه کورده - هه له به ت من نامه وئ باه تیکی سیاسی بوو رۆژیم، چونکه له و به سه تینه دا پسپۆر نیم - هه لگری چیروکیکی خه ماوییه، که له نیو دلی نه ته وه که یدا ریشه ی دا کو تا وه و بیست سه له هاوری ته تی و لئی جو دا نایته وه. له خه مپک ده وئ که تا ئیستا شتی وام نه بییوه. هه ر کات ده چه م نیو هۆده ی هاوری ته که مه وه، ده بینم گوپی له گۆرانیی کوردی گرتوو، گۆرانییه ک که له هاوار و شین و شه پۆر ده چیت، ئه و هاوری ته م به هه موو هه سه ت و نه سه ته وه له گه ل ئه و گۆرانییه ده روا ت، هه ول ده دا ت دانه دانه ی وشه کانم بۆ شی بکاته وه، تی که ل له گه ل زانیاریی میژوویی سه بهاره ت به تراژیدیای ئه م خه لکه که له سه رزه وینی خه ونه کانیا ن ده گه رین. گه ل جار دا وای لیده که م گۆرانییه کی دیکه مان بۆ بگری ت یان باه ته که بکاته باه تی که په یوه ندی به سیاسه ته وه نه بیته. ئیمه رۆژانه له و شوپنه وه که کۆتایی مان بیته نا وه ده سه ت پیده که ی نه وه: نه ته وه خوازی عه ره ب و کورد، داگیرکردنی عیراق، دیاری کردنی چاره نووس، رۆلی ئه مریکا له ناچه دا، جگه له و پرسه گشتیانه ی وه کوو ئیسلام و ده ولت و مافی ژن و زۆر باه تی دیکه که له ولاته که ماندا باسی هه یه و لئی ده کۆلینه وه. سه رنجرا کیشترین و سه رسوور هینه رترین باه ت که من یه که مجاره له ژانمدا ده بیسیم، ئه وه یه که عه ره ب تاوانبار ده کری ت به ده سه رژی بۆ سه ر که سانیکی دیکه و زه وتکردنی مافیان و بیبه سه کردنیان له ئازادی. من هه مه شه له هه ر باسیکا قوربانی بووم، ئه گه ر باس له فه له سه تین ده کرا، من قوربانیهه کی فه له سه تینی بووم، ئه گه ر باس له داگیرکاری و کۆلۆنیا لیزم ده کرا، من قوربانیهه کی عه ره ب بووم، ته نانه ت

هاوری کورده کهم، چۆنت ناسیم؟ نایا تراژیدیا ورووژینه ری تراژیدیا به؟ نایا خه می هه ژاران بۆنیکه هه یه هه تا بۆ لای به کترین رینۆینی بکات؟ کاتی هاتم بۆ ئه مریکا، داوین شتی که چاوه روانیم ده کرد، ئه وه بوو بیمه هاوسیی مرۆفیک که هه لگری تراژیدیای نه ته وه یه ک بیته که هاوسه نگ یان سه رتر له تراژیدیای فه له سه تینی بیته. من ده مو یست دوور له وئ بژیم، به جۆریک ته نانه ت به شیوه ی کاتیش بیته، دوور بکه ومه وه له ملامانیی سیاسی و تراژیدیای نه برا وه ی رۆژه لاتئ ناوین. چاوه روانیم ده کرد مانهاته ن ده رگا کانی به روومدا ئاوه لا بکات، شوینی بوو رۆیا یی ئه مریکی و ئه و ئۆتۆمۆبیلانه ی که ده یانه ویست هه ر له لایان بوه ستیت. وه ک که سیکی ئاسایی پیم خۆش بوو ئه و مشتمره سیاسییه ی که سالانیکی دووردریژ له دلندا ده ژیان به سه مه وه، نه وه ک له گرنگیایه تیی ئه و باه تانه نکۆلی بکه م، به لکوو چه زم ده کرد بیته وه ی بزانی چی له مبه ری تۆ ده گوزهریت، ئه گه ری ژیا نی ئه وه به ری زه ریا کان تا قی بکه مه وه. ولامی ئه م ئه گه ره، زۆر زووتر له وه ی چاوه روانیم ده کرد هاته دی، پیش ئه وه ی ئه و ئیزنه گوماناوییه ئاشکرا بیته. له کۆری پیشوازی که زانکۆی کولومبیا بۆ خۆپنداره نوئییه کانی ساز کردبوو، لاویکی سی سالانم بینی که لیم نیزی که ده بیته وه، هاته نیو جه غزی خه یالمه وه که دیتم ته نیا له هۆشیاریی ساخته یی مندا بوونی هه یه، تا پرسیا ریک بکات که خۆی له ولامه که ی دلیا بوو، نایا تۆ عه ره بیته؟ پاش دوو خوله ک روون بووه وه که ئه و لاوه چه ن سه ل له مه و پیش بۆ ئه مریکا کۆچی کردوو. پاش هه وتوو یه ک ده رکه وت که له گه ل ئه م لاوه نه ته نیا له کۆلیژیک پیکه وه یین، به لکوو هاوگروو پیش بووین. هه ره وه ها هه وتوو ی چوار جار له گه ل من له کۆنفراسه کاند به شداری ده کات. ئه ویش هه ر له و گه ره که یه که من لپی ده ژیم، بگره ته نانه ت له شه قامیکیشدا پیکه وه یین. نه ته نیا هه ر ئه مانه نییه که من و ئه و هاوری نوئییه له گه ل یه کتر کۆ ده کاته وه، به لکوو هه ر له و بینا به دا نیشه جیهی که من لپی نیشه جیم، ته نیا نه مۆمیک من له و جیا ده کاته وه، یانی له رۆژیکدا زیاتر له ده جار ئیمه یه کتر ده بینین.

دهبیتوهه، کاکلهی مانا له دهستهواژه و وشهکان دادهمالی و له قالبیکی ساکاردا ئاراسته‌ی به‌رده‌نگ یا خوینهرهوهوهی ده‌کات. ئەم ئامراز و کەرەستانه‌ی که ده‌قی پئ‌شه‌نوکه‌و ده‌کرئ، پئ‌بوسته له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی زانستی بئ؛ بویه لیره‌دا ئه‌رکی لیکۆله‌ر زۆر قورس و گرانت‌ر ده‌بئ. به‌له‌به‌رچا‌و‌گرتنی جینگه‌و‌پینگه‌ی خوینهرهوهوههه‌تا به‌ستینیک بنا‌فرینئ و ئاماده‌کاری بۆ تیگه‌یشتن و فامکردنی بابته‌ی دژواری نیو ده‌ق بکات. لیکۆله‌ر به‌جیهانبینی خوینهرهوهوه و به‌په‌وه‌ری زانستیانه‌ی پئ‌ده‌نیته‌فه‌زای مانا و به‌شیوازیکی تایه‌ت خویندنه‌وه‌ی ده‌ق ده‌کات.

شهرح و رافه‌ی ده‌ق

وشه‌ی شهرح له‌فه‌ره‌ه‌نگی وشه‌دا بریتیه‌ له: به‌رفراوانکردن، په‌ره‌پیدان، لیکدانه‌وه، پروونکردنه‌وه، په‌وانبیزی بابته‌یکی دژوار، شروقه و لیکدانه‌وه‌ی ده‌ق بۆ تیگه‌یشتنی خوینهرهوهوهه. لیکدانه‌وه و شروقه‌ی هه‌ر بابته‌یک شه‌رحی پنده‌گوتری، له‌روانگه‌ی نووسه‌رانه‌وه به‌م بابته‌ ده‌گوتری که له‌شروقه و لیکدانه‌وه‌ی ده‌قدا ده‌نووسری. (فه‌ره‌ه‌نگی عه‌مید، به‌رگی دووه‌م، ل ١٥٤٨) رافه، وشه‌یه‌ که له‌په‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی و شیوازاناسیدا گه‌لیک باوه. ئەم دوو ده‌سته‌واژه‌یه‌ له‌ لیکدانه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌یکی دیار یا به‌ره‌می نووسه‌ریکی تایه‌ت به‌به‌ه‌ون. تیووری و فه‌لسه‌فه‌ی رافه‌ له‌ چوارچێوی هێرمۆنۆتیک و به‌رفراوانکردندا ده‌خه‌رته‌ به‌ریاس و لیکۆلینه‌وه. رافه، له‌بنه‌رتدا به‌مانای تیگه‌یشتنه، تیگه‌یشتنی زمانی ده‌ق، تیگه‌یشتنی مانا و ده‌روونمایه‌ی ده‌ق، له‌شیوازاناسیدا ئەم جوهره‌ له‌رافه، به‌رافه‌ی زمانی ناودێر ده‌کریت که به‌لیکدانه‌وه و لیکۆلینه‌وه **مۆدیله** رواله‌تی و مانایه‌کان ده‌سته‌به‌ر ده‌کات. سه‌ره‌نجام به‌هه‌لسه‌نگاندنی به‌های ده‌سکه‌وته‌کان بۆ رافه‌ی مانای گشتی، ده‌ق به‌ئاکام ده‌کات. (مکاریک، ١٣٨٤)

هه‌ر ده‌قیک که ده‌خولقی، له‌پانتایی وجوددا روچنیه‌ک به‌ره‌و هه‌زریکی تایه‌ت ده‌کاته‌وه. میکانیزمیکی وجودی بۆ شروقه‌کار و خوینهرهوه‌ ده‌ره‌خسیتی. له‌کاتی خویندنه‌وه‌دا به‌شیوه‌ی عه‌ینی و زه‌ینی شروقه و لیکدانه‌وه‌ی له‌سه‌ر ده‌کرئ. به‌لام ئەم‌رو شهرح و شروقه‌ی ده‌قی ئه‌ده‌بی له‌

روانگه‌ی به‌رده‌نگه‌وه پینگه‌یه‌کی شیوازی هه‌یه. هه‌روه‌ها ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه‌ی که له‌به‌ستینی ده‌قدا ده‌کرئ، له‌به‌شیکی هه‌راوتری چه‌مکی تیگه‌یشتن و فامکردن، ده‌رگای گه‌لیک له‌به‌ره‌سته‌کان و گریکۆیره‌کان ده‌کاته‌وه و ده‌قه‌که‌ چێژه‌خه‌شت ده‌کات. ئەم‌رو شروقه و لیکدانه‌وه به‌یه‌کیک له‌چالاکترین لقه‌کانی زانستی له‌په‌راویزی ده‌قدا له‌قه‌له‌م ده‌دریت؛ چونکه‌ته‌نیا ماناکردنه‌وه‌ی وشه و ده‌سته‌واژه‌کان نییه‌ که دینه‌گو، به‌لکوو نيزامیکی ده‌لاله‌تی - فیکری له‌سه‌ر تانوپۆی ده‌قه‌وه، به‌په‌وه‌ریکی مه‌تیقیانه و په‌ها له‌سه‌ر بنه‌مای ده‌قی سه‌ره‌کی، بۆ دارشتتیکی نوێ راگوێز ده‌کرین. ئەه‌وکات په‌نگدانه‌وه و تیگه‌یشتنه فکریه‌که له‌شروقه‌که‌دا پرره‌نگتر ده‌بئ. خویندنه‌وه‌ی ده‌ق له‌مێژه‌له‌نیو پسیوړانی ئەم بواره‌دا مشتومریه‌کی زۆری لیکه‌وتوه‌ته‌وه. به‌ده‌یان کتیب و وتاری له‌سه‌ر نووسراوه و ئاخوتنی جوړاوجوړی له‌سه‌ر کراوه. "ده‌ق له‌بنه‌رترا چه‌ندفاقه‌یه. به‌لام ئەمه‌به‌م مانایه‌ نییه، که ده‌ق خاوه‌نی چه‌ندین مانا بئ، به‌لکوو ده‌ق چه‌ندفاقه‌بوونی مانا ده‌سته‌به‌ر ده‌کات. چه‌ندفاقه‌بوونیک که نه‌ته‌نیا بنه‌ی نایه و به‌لکوو بئیرانه‌وه‌یه. ده‌ق، پیکه‌وه‌ژانی ماناکان نییه، ده‌ربازبوونه؛ که‌وابوو پاشخانی ده‌ق رافه‌کردن نییه، (ئه‌گه‌رچی ئازادیش بئ) به‌لکوو جوړیک ته‌قینه‌وه و بالابوونه‌وه‌یه. (سرگشتگی نشانه‌ها، ص، ١٨٣، ١٣٨٤)

بالابوونه‌وه‌ی ده‌ق، په‌لوپه‌لوهاو‌یشتنه به‌ناخی توێژه‌کانی ماناییدا، ده‌ق و خوینهرهوه له‌سه‌ر بنه‌مای نیازیک، رایه‌له‌یه‌کی تیگه‌یشتن‌راوی دال و مه‌دلولن. ئەم نیازه، تیگه‌یشتن‌راوه‌ی نووسه‌ر و خوینهرهوه له‌ژیر ساباتی پرۆسه‌ی پیکه‌وه‌سازاندا ده‌رسکئ، له‌م دۆخه‌دایه سنووری نیوان خوینهرهوه و ده‌ق ده‌تاری، به‌وردبوونه‌وه و رامان، خوینهرهوه ئاوپته‌ی ده‌ق ده‌بی و له‌په‌راویزان ناوه‌ستی و خو‌به‌شه‌پۆله به‌ته‌وه‌ژمه‌کانیدا دادپلئ. ئەم‌جاره‌یان خوینهرهوه هه‌ولی دۆزینه‌وه‌ی مانا ده‌دا، ناخۆ ئەم ده‌قه‌ئه‌ده‌بیه‌ له‌پرۆسه‌ی ماناکردنه‌وه‌دا، ریک مه‌به‌ستی نووسه‌ر له‌ده‌قدا ده‌پیکئ؟ یا مانایه‌کی لاه‌کی به‌سه‌ر ده‌قدا سه‌پیندراوه؟ له‌چه‌مکی ده‌قدا، هه‌ر وشه‌یه‌ک خاوه‌ن دوو مانایه: مانایه‌کی رێژه‌یی و مانایه‌کی په‌سه‌ن و زاتی. وشه‌له‌هه‌ر ده‌قیکدا مانای سه‌ره‌کی لئ‌باره و لئ‌ی جیا نایته‌وه، به‌لام مانای

رێژه‌یی به‌شیوازی رسته و دارشتنی ده‌قدا، ماناکه‌ی به‌سه‌ردا ده‌سه‌پئ یا ده‌گوێزئ. که‌واته مه‌به‌ستی نووسه‌ر چیه‌ و مانای نیو ده‌ق کامه‌یه؟ په‌نگی خوینهرهوه یا لیکۆله‌ر ده‌رخه‌ری ئەم راستیه‌ بئ.

"چ شتیک مانا ده‌سنیشان ده‌کات؟ جاری وایه ئیژین مانای ئەم بابته‌یه که مه‌به‌ستی وێژه‌ر یا نووسه‌ر بووه، یا ده‌لینن مه‌به‌ستی نووسه‌ر ده‌سنیشانکردنی مانایه، جاری وایه ده‌لینن: مانا له‌ده‌قدايه. په‌نگی مه‌به‌ستی نووسه‌ر (ئه‌لف) بووئ، به‌لام ئەم شته‌ی له‌نیو ده‌قدا خو‌به‌ده‌سته‌وه‌ده‌دا به‌مانای (بئ) بئ. وه‌ک ده‌لین مانا هه‌لقولوی زمان و زه‌مانه. جاری وایه ده‌لینن به‌ستین ده‌سنیشانکه‌ری مانایه، بۆ زانین و تیگه‌یشتن له‌هه‌ر ده‌قیک که چ مانایه‌کی هه‌یه، پئ‌بوسته ئاور له‌بارودۆخی به‌ستینی میژووی خولقانی بدرته‌وه. هیندیک له‌پسیوړان له‌سه‌ر ئەم باوه‌ره‌ن، که مانای ده‌ق ئەزموونی خوینهرهوهه، مه‌به‌ست، ده‌ق، به‌ستین، خوینهرهوه کامه‌ک له‌وانه‌ده‌سنیشانی مانا ده‌کات؟ ئەم چوار هۆکاره‌ نیشان ده‌ده‌ن که مانا بابته‌یکی تیگه‌یشتن‌راوه، په‌وه‌که، به‌م هۆکارانه‌ ناکرئ بۆ هه‌تاهه‌تایه‌ مانا دیاری بکریت.

(نظریه ادبی، جانان کالر، ٨٩، ١٣٨٥)

سپینه‌وه‌ی گومانیک

شهرح و لیکدانه‌وه‌ی هه‌زار موکریان، له‌سه‌ر دیوانی مه‌لای جزیری، لیکدانه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌به‌خۆیه و وه‌رگیران نییه؛ ئەگینا راسته‌وخۆ ئامازه‌ی به‌م کاره‌ ده‌کرد. وه‌نه‌بئ ئەم کتیه‌ی نه‌دی و نه‌یزانیی، بگره‌له‌ پێشه‌کی شه‌رحی مه‌لای جزیری باسی کردوه و ده‌لئ: "کتیبیکی دیکه‌ش هه‌یه به‌عه‌ره‌بی. به‌قه‌له‌می ئەحمه‌د کوری مه‌لا محمه‌دی بۆتانیی زفنگی-مفتیی باژیری قامیشلی-له‌سووریا. شه‌رحیکه‌ له‌سه‌ر دیوانی هه‌له‌سته‌کانی جزیری و ناوی ناوه: (العقدالجوه‌ری فی شرح دیوان الجزری) واته: گه‌ردانه‌ی گه‌وه‌ه‌رین، له‌شه‌رحی دیوانی شیخی جزیریدا. نووسه‌ری کتیب به‌له‌وه‌ مانای شیعه‌کانی مه‌لا به‌عه‌ره‌بی لیداته‌وه، ژبنامه‌ی مه‌لای هیناوه به‌عه‌ره‌بی و کردوویه‌ته‌ پێشه‌کی شه‌رحنامه‌که‌ی" (شه‌رحی دیوانی مه‌لای جزیری، ل، نۆژه، ١٣٦١) هه‌زار موکریان له‌سێ هه‌ریمی

زمانه‌وانی، خاوه‌نی یه‌دی به‌یزا و و سه‌رتۆپه؛ له زمانى كوردی و فارسى و عه‌ره‌بیدا له چله‌پۆپه‌دايه، به‌هه‌وله‌ به‌رده‌وامه‌كانى خۆى پردى نى‌وان هه‌رسى‌ك هه‌رىمى هه‌لبه‌ستوو. ته‌نانه‌ت له لى‌كدانه‌وه‌ى هه‌ر ده‌قى‌كدا به‌ وه‌رگى‌ر ناوى خۆى هه‌ناوه، له‌ ئه‌وپه‌رى ئه‌مانه‌تپارىزى له‌ جيهانى ئه‌ده‌بیدا هه‌نگاوى ناوه. مافى هه‌چ نووسه‌رىكى پىشپىل نه‌كردوه هه‌تا ده‌قى وه‌رگى‌ران به‌ناوى خۆى تاپۆ بكات. هه‌ر چه‌شنه‌ داوايه‌ك جگه‌ له‌ ده‌رپىنه، ده‌كه‌وتته‌ خانه‌ى پروباگه‌نده و هه‌ولى به‌لازى‌دا بردنى خۆينه‌روه له‌ به‌ستىنى ئه‌ده‌بىيه، ره‌نگه‌ مه‌به‌ستىكى پلانكراوى له‌پشت بىت، بۆ دا‌به‌زاندنى شكۆى كه‌سايه‌تتى نووسه‌رانى كورد.

هه‌ژار موكرىانى و ئه‌حمه‌د زفنگى

له‌ ده‌ربارى خروشانى مه‌لاى جزىرىدا:

دواى كورته‌ئاوړىك له‌ ده‌ق و خۆينه‌روه، هه‌روه‌ها شه‌رح و لى‌كدانه‌وه‌ى ده‌ق، به‌ فاكته‌پىنانه‌وه‌ له‌ دوو شروقه‌ و لى‌كدانه‌وه‌ى ديوانى عارفى ره‌بىانى، شىخ ئه‌حمه‌دى جزىرى ناسراو به‌ مه‌لاى جزىرى، خالى وى‌كچوون و لى‌كنه‌چوونيان ناما‌ژه پىنه‌كه‌ين. هه‌ژار موكرىانى و ئه‌حمه‌د كورى مه‌لا محه‌مه‌دى بۆتائى زفنگى، موفىتى باژىرى قامىشلى، له‌ ده‌ربارى جوانى و خواناسى مه‌لاى جزىرىدا، به‌ تىشكى عارفانه‌ى ئه‌مه‌لا خواناسه‌ ده‌ئه‌نگوین، مه‌ستانه‌ و پره‌سه‌ت له‌سه‌ر خوانى مه‌عريفه‌ناسانه‌ى مه‌لاى جزىرى، به‌رمالى خۆشه‌وىستى راده‌خه‌ن و كه‌شكۆلى پر له‌ وشه‌ى پاراوى مه‌لاى جزىرى به‌ كۆل داده‌ده‌ن. له‌م بىابان و ده‌شته‌ كاكى به‌ كاكىبه‌دا، به‌ نوورى خواناسى شىخى جزىرى، رىيازى پىرى مراد، دىندار و دلدار، ده‌گره‌به‌ر. له‌ سه‌يروسلووكى عارفانه‌دا ده‌بنه‌ هاوپىاله‌ى شىخ و له‌ به‌زمى شه‌وه‌بىدارانى شه‌ودا هه‌تا كازى‌وه‌ى به‌يان هاوارى "موغ به‌چه‌بىن مه‌ى فروش" ده‌كه‌ن. سه‌رخۆش و كه‌له‌لا له‌ ئامىزى قه‌سىده‌ى پر له‌ هه‌ست و سووزى شىخى جزىرىدا هه‌تا "فنا فى الله" هه‌له‌ كشىن. لى‌روه به‌م كورته‌ پىشه‌كىيه، له‌به‌ر تىشكى رۆشناى هه‌ژار موكرىانى و مه‌لا ئه‌حمه‌دى زفنگى، سه‌باره‌ت به‌م قه‌سىده‌يه، يه‌كسه‌ر خۆ به‌ رووبارى كه‌فچرىنى قه‌سىده‌ى چوارم، له‌ ديوانى مه‌لاى جزىرىدا دىلىن:

"بۆ ئه‌وه‌ى كه‌ له‌ پوخته‌ى مه‌به‌ستى

جزىرى له‌م قه‌سىده‌ى چوارمه‌ى تىگه‌ين، پىوستىمان به‌ كورته‌پىشه‌كىيه‌ك هه‌يه. ئه‌وه‌يش ئه‌مه‌يه: سوڤىيايه‌تى، يا وه‌ك له‌ ئىراندا باوه و پىنى ده‌لین فه‌لسه‌فه‌ى عىرفان، چه‌ندىن ده‌ره‌جه‌ و پله‌ى هه‌يه. كه‌يه‌ك له‌وانه‌ خۆگومكردن و له‌گه‌ل خودا تىكه‌لبوونه. سوڤى گه‌يشوو ته‌ حاله‌تىك كه‌ جگه‌ له‌ خودا هه‌چ شتىكى وه‌به‌رچاو نه‌هاتوو. هه‌ر ئافه‌رىده‌يه‌ك كه‌ هاتوو ته‌ به‌رچاوى، به‌ تىشكدانه‌وه‌ى ئاوپنه‌ى نوورى خوداى داناوه و به‌لايه‌وه‌ سىبه‌رىكه‌ ئه‌وه‌ ده‌بىنى و ماك و بنچىنه‌كه‌، كه‌وانه‌ كردنى زاتى ئافه‌رىنه‌نده‌يه. جا به‌م قوناغه‌ گوتراوه "مه‌زلگه‌ى فنا فى اللهى" و اتا، توانه‌وه‌ له‌ خودا. هه‌ر ئه‌وه‌ ئىستلاحه‌ به‌ "وحده‌ مطلق" يش ناوبراوه. جا ئه‌م سوڤىيه‌ كه‌ گه‌يشوو ته‌ ئه‌م پله‌ به‌رزه، هه‌رچىبه‌كى دىتوووه‌ و هه‌رچى به‌ دىيا تىبه‌رىوه، هه‌ر به‌ خوداى زانىوه‌ و من و من، تۆتۆى و خۆم خۆى له‌ نىواندا نه‌ماوه. واته‌: ئه‌گه‌ر هه‌ندىك له‌و سوڤىانه‌ وه‌ك حوسىنى كورى مه‌نسورى هه‌لاج، سه‌يد ئه‌حمه‌دى روفاعى، بايه‌زىدى به‌ستامى، و زورى ترىش كه‌ له‌م وتاره‌دا ناگونجى هه‌موويان ناوبه‌رىن، له‌ كۆرى جه‌زمبووندا گوتوو يانه‌ من خودام! مه‌به‌ستىان كفر كردن نه‌بووه، ئه‌وانه‌ خۆيان به‌ تۆكىك دىوه له‌ نىو ده‌رباره‌ى كى بىبه‌ى و بىسه‌روبن و ئه‌وه‌ تۆكه‌ش هه‌ر پاژىك له‌و ده‌رباره‌ى و ئه‌گه‌ر گوتوو يه‌تى "من ده‌ربام" راستى گوتوو. تۆك له‌ نىو ده‌ربادا ده‌توانى بلى ده‌ربام. پاژ ده‌توانى خۆى به‌ناوى گش ناو بنى و هه‌ركاتى جزه‌ خۆى به‌ناوى كول بناسىنى عه‌بى لى‌ ناگىرى. جا ئه‌وه‌ سوڤىيه‌ كه‌ به‌ په‌يزه‌ى خوداناسىندا ئه‌وه‌نده‌ سه‌رده‌كه‌وت كه‌ پاى ده‌نايه‌ سه‌ر پله‌ى تىكه‌لاوى له‌گه‌ل خودا، نه‌ك هه‌ر خۆى به‌ خودا ده‌هاته به‌رچاوى، بگه‌ر هه‌رچىبه‌كى ده‌دیت، خواى تىا به‌دى ده‌كرت. (ديوانى مه‌لاى جزىرى، ل ۱۹، ۱۳۶۱)

موغ به‌چه‌بىن مه‌يفروش هه‌ر سه‌حه‌رى تىن سه‌ما

باده‌خۆران نۆش نۆشمانه‌ ل دۆرى جه‌ما

ماناى وشه‌كان:

موغ: مه‌لاى زه‌رده‌شتى، به‌چه‌: مندالۆكه‌، به‌لام "موغ به‌چه‌" به‌تىكرى به‌و مناله‌ ده‌مرووتانه‌يان گوتوو كه‌ مه‌گىرى مه‌يخانه‌كان بوون، مه‌يفروش: مه‌يخانه‌چى،

هه‌ر سه‌حه‌رى: هه‌ر به‌يانىبه‌ك يان "هه‌موو به‌يانىبه‌ك"، تىن: دىن، سه‌ما: هه‌له‌په‌ركى و دىلان، باده‌خۆران: شه‌راب فرکه‌ران، نۆش: نۆش: له‌گه‌ل خواردنه‌وه‌ى پىاله‌ به‌دوو پىاله‌دا، "به‌گوتى نۆشت بى نۆشت بى" مانه‌: ماون، ل دۆرى: له‌ ده‌وره، جه‌ما: كۆمه‌ل.

مانا به‌تىكرى:

شه‌راب خۆرانى زۆر له‌زه‌بر، شه‌و و رۆژ له‌ مه‌يخانه‌دا به‌سه‌ر ده‌به‌ن و ئه‌وه‌نده‌ له‌جۆشن كه‌ له‌ به‌ره‌به‌يانىشدا به‌زم و ئاهه‌نگ سستى و كزى به‌سه‌را نايه‌! جا له‌ به‌ره‌به‌ياندا، كاتى ئه‌وه‌ مه‌گىرى لووس و سادانه‌ له‌ نىو كۆرى سه‌رخۆشاندا سوور ده‌ده‌ن و به‌زم گه‌رمه. شه‌رابخۆرانى هاوهم و هاوپىاله‌ش پتر گه‌رم دادىن و پىاله‌ به‌شوىن پىاله‌دا، شه‌راب فر ده‌كه‌ن و بانگاوازى "نۆشت بى نۆشت بى" له‌و نىوه‌دا ده‌نگ ده‌داته‌وه‌ و به‌تىكرى له‌ ده‌ورى سه‌ما و ره‌قسى ئه‌وه‌ مه‌گىرى لووس و پووسانه‌ كۆ ده‌بنه‌وه‌ و تىيان راده‌مىن. (شه‌رحى ديوانى مه‌لاى جزىرى، ل ۲۰، ۱۳۶۱). هه‌ژار موكرىانى له‌م شه‌رحه‌دا، ئه‌م شىوازه‌ى هه‌لبژارادوه، مانا كردنه‌وه‌ى وشه‌، پاشان مانا به‌تىكرى، له‌ پىكه‌هاته‌ و دارشتنى شىعرىيه‌وه‌ خۆى بواردوو. بۆوتنه‌ جوانكارى ئه‌ده‌بى له‌ ده‌قى شىعرى مه‌لاى جزىرىدا. احمد بن الملامحمد الزفنگى مفتى قامىشلى فى شرح ديوان شىخ جزىرى:

موغ به‌چه‌بىن مه‌يفروش هه‌ر سه‌حه‌رى تىن سه‌ما

باده‌خۆران نۆش نۆشمانه‌ ل دۆرى جه‌ما (موغچه‌) هى مركبة‌ من مغ بالضم بمعنى رئيس حانة الخمر و بچه‌ بفتح الباء والجيم المعجمة بمعنى الطفل والمراد هنا الصبيان الذين يخدمون فى حانات الخمر و يقدمون الشراب للمشترين والغالب انهم يكونوا مردا حسان الوجوه تهيجوا لزبائن الحانة و ترغيبا لهم. (بين) اداة الجمع، (مى فروش) الذين يبيعون الخمر والمراد هنا تقديمها (هه‌ر سه‌حه‌رى) اى فى كلى سحر (تىن) اى ياتون (سه‌ما) اى الرقص اى يرقصون فى الحانة كل سحر (باده‌خۆران) اى شاربو الخمر (نۆش نۆش) اى شربا مكررا و يقال ايضا نوشا نوش بالالف اى شربا شربا (مانه‌) قد بقوا (ل دۆرى) اى حول اولئك الصبيان الذين يرقصون (جه‌ما) كلمة كرىية

بمعنى الاجماع.

وحاصل المعنى:

ان اولئك الصبيان المرء الحسن الوجوه الذين يخدمون فى الحانة و يقدمون الخمر التى يبيعها رئيسهم للشاربين ياتون راقصين كل سحر اى يرقصون ليلا فى الحانة لترغيب الشاربين و التذاذهم و اولئك الذين يشربون الخمر بتكرار اى ادمان قد بقوا حول اولئك خدمة الذين يرقصون واقفين مجتمعين يتلذذون بمشاهدة ذلك ليزدادوا شربا و طربا. (العقد الجوهري، ص ٢١، الجزء الاول، ١٩٨٧).

ئەم شاکارەى مەلای جزیری لە ئەدەبى کوردیدا، دەقیکی تاقانە و بێهاوتایە، لە چلەپۆشەى وێژەى و هەلبەستوانیدایە، بەراشکاوی دەتوانین بێژین، مەلای جزیری هاوتای حافزی شیرازی و جامی لە ئەدەبى فارسى و دیوانى ئینوفارز لە زمانى عەربى، دیوانى محەمەد فزولى لە ئەدەبى تورکى داىە. هەرەها لە خانەى عیرفاندا، خاوەن پلە و پینگەیه کى بەتەواو مانایە، گومان لەوەدا نییە، زمانیکى پەر لە رەمز و راز و گریوگۆل، پەر لە دەستەواژەى چروپەر و ئەدەبیاتی عیرفانى هەیه. کەسیک ئاشنا بەم چەمکە مەعریفییانە نەبێ، ناتوانێ بە کاکلەى مەبەست بگا و لە شیلەى هەناوی قەسیدەکانى مەلای جزیریدا، خۆپنەرەهەى دلەهراو پاراو کات. هەرئەوهش وایکردوو، تیگەشتن لەم دەق عیرفانییە، تۆزیک بۆ خۆپنەرەهە دژوار بێ. هەلزان بە پەیزەى دەقى پەر لە جوانکاریى مەلای جزیرى، رەنگە لە توانای هەر کەسدا نەبێ. فەتخى ئەم لووتکە بەرزەى ئەدەبى کوردى، کەسى شارهزای گەرەکە؛ کەچى هەژار موکریانى ئەوندە بەپاریزەوه کالەى ئاسنیى بۆ هەلبەستوو و ئەویندارانە ملی ئەم رێگا ئەستەمەى گرتوو تەبەر. مریدئاسا وشەبەوشە لەم رەزە رازاوهیەدا گولچنى باغى مەلای جزیرى کردوو و بە جوانترین بەرى قەسیدەى پاراو، بە شەرح و لیکدانەوهى ناوازه، پیشوازی لە خۆپنەرەهە دە کات. ئەگەر بەوردى سەرنج بدەین، جیا لە شەرح و لیکدانەوه، فەرەهنگیکى چروپەرى وشەیه، کە دیسکۆرسیکى ریکوپیکى بەم شەرح و لیکدانەوهیە بەخشیوه. هەرەها شیوازی ماناکردنەوه لە قەسیدە پەر لە هەستەکانى مەلای جزیریدا جوړیکە، ئاسانکاری بۆ

تیگەشتن و کەویوونى مانای رەهە ک کراوه. سەرەتا وشەبەوشەى شیعرە کە مانا دە کات. پاشان وەک وەرزیڕیکى دەسپەنگین، خۆپنەرەهەى کارا پەلکیش دە کا و دەبیاتە سەر سوورى خەرمانى مانا، بە زمانیکى پاراو کەندوو مىشکى خۆپنەرەهە، لە چەمکى فامکردن دەئاخیتتەوه. هەرەها لە سەدەمین قەسیدەى دیوانى مەلای جزیرى، لە شیوازی لیکدانەوهى خۆى لایداوه و فەرەهنگۆکیکی بچووکی بۆ وشە دژواره کانی نیو شیعرە کە نووسیوه، دەقى شیعرە کەى بە شیوهزارى سۆرانى بە شیعر وەرگیراوه، واتە وەرگیرانى کوردى بە کوردى.

مەلای جزیرى

(صباح الخیر) خانى من
شەهى شیرن زەبانى من

توى روح ورهوانى من
بیت قوربان تە جانى من

تعالى الله چ زاتى تو
چوى شیرن سیفاتی تو

نەوه ک قەندو نەباتى تو
یەقین روح و حەياتى تو

حەیات و راحتا جانم
(صباح الخیر) یا خانم
وەرە بیناهى یا چەهان
ببینم بەژن و بالای

هەژار موکریانى

بەیان ت خۆش و گەش خانم
کزه و هیواى دل و گیانم

لە بسکت داىە تاى ژیانم
ئەوینت بۆتە ئامیانم

بلیم تو چەندە شیرینى!؟
نەوه ک قەندى نە هەنگوینى

ئەتو گیانى ئەتو ژینى
ئەتۆم هیزى ئەتۆم تینى

بە قوربان ت دە کەم گیانم
بەیان ت خۆش و گەش خانم

وەرە رووناکیى چاوانم
ببینم بەژن و بالاکەت

ئەمە شەرح و لیکدانەوه نییە، بەلکو وەرگیرانە، لەم وەرگیرانەدا هەژار موکریانى وەرگیرانى وشەبەوشەى نە کردوو. وەرگیرانیک بەوپەرى مانای جوان و رەوان یان روونتر بلیین، شیلەى دەقى سەرەکی هەنگ ئاسا هەلمزتوو و سەرلەنوێ داپشتوو تەوه، تەنانەت لە زۆرەى هەرە زۆرى وەرگیرانە کان هەژار موکریانى شیوازی وەرگیران ئازادى هەلبزاردوو. ئەوهش بە یەکیک لە خالە هەرە بەهیزە کان سەیر دە کریت. ئەم رەوتەى کە هەژار موکریانى لە شەرحى مەلای جزیرى گرتوو تەبەر، لە شیعرى " صباح الخیر " دا، کارى وەرگیرانى لەسەر ئەم شیعرەى مەلای جزیرى کردوو، دەقى شیعرە کەى وەرگیراوه، بە شەرح و لیکدانەوه قایل نەبووه. رەنگى ئەم شیعرە بەهۆى کیشى سوار و دارشتنى پتەو، زۆر کاریگەر بووی لەسەر لیکۆلەر، بۆیه یە کسەر وەرگیراوه تەوه سەر شیوهزارى سۆرانى. بەلام لیرەدا لە شەرح و شۆرفە کردن خۆى بواردوو، ئەوه جوړیک لادان لە شیوازی شەرحى دیوانى مەلای جزیرییە، کە لە سەرەتاوه دەستى پیکردوو.

هەرەها لە قەسیدەى چیرۆکی جوانیت، هەژار موکریانى بەم شیوازه دەست پیدە کات:

چیرۆکی جوانیت

من دبەر (قالوا بلى) باتن فەویرا بو ئەقین*
هیتز لەسەر عەهدا ئەلەستەم تا برۆژا ناخرین
من دەقى لى ئەشکەرە کەم جارە کى داغا
نەین* گفتم او را ما دعا گوى تو ایم ای حور
عین

اعرضت عنى و قالت ما دعاء الکافرین
مانای وشە

قالوا بلى: باسى کرا؛ فەویرا: لە گەل ئەوه؛
عەهد: پەیمان؛ عەهدا الـست: پەیمانى
ئەو رۆژەى خودا گیانى دروست کردن؛
گفتم: گوتم؛ ما: ئیمە؛ حورعین: کێژە
چاوەرەشە کەى بەهەشت؛ عین: چاوەرە؛
عین: گاکووى کە زۆر بە چاوجوان ناسراوه؛
اعرضت: رووى وەرگیرا، نارەزایەتیی نیشان دا؛
عنى: لە من؛ قالت: گوتم؛ ئەو مێوینە؛ ما:

جووتکردن و توو تياچاندن. قوت: رۆزی. جووت: جووته گا و جووتکردن. دووانه. سايق: جووتيار، ليخوري گای جووت. فرد: تاک.

واته: وهردی دهشتی شاره زوور ئه بیینی مایه ی رۆزییه، جووته گایه ئیشی تیا ده کا، جووتیار له گاکانی ده خورئ. ئای چۆن رۆزیه کهم هه بوو له جووته گای دهشتی شاره زوور و له تاقه جووتیاریه وه که له گاکان ده خورئ! له نیوان (ورد) و (فرد) و (قوت) و (جوت) جیناسی لاجیق و له نیوان (قوت) و (جوت) و (ورد) و (سایق) دا ته ناسوب هه یه و له نیوان (جوت) و (فرد) دا تباق هه یه. "دیوانی نالی، مه لا عبدالکریم مدرس، فاتح عبدالکریم، محمدی مه لا کریم، انتشارات صلاح الادین ایوبی، ل ۴۰۳، چ ۱۳۶۸)

ئهم رهوته له شهرح و لیکدانه وه ی دیوانی شاعیران، ده میکه باوه و کاری له سه ر کراوه. بۆته میتۆدیکێ شروقه ی ده قه کان. به لام ئهم فاکت هینانه وه یه له دیوانی نالی به مانای دابه زینی کاری به وه جی شهرح و لیکدانه وه ی هه ژار موکریانێ نییه. به لکوو جووریک به رچاو و روونییه بۆ خوینهره وه و ناشنا بوون به م شیوازه که ئهم لیکۆله رانه وه ک بنه مای کاری هه لیا بنه ژاردووه.

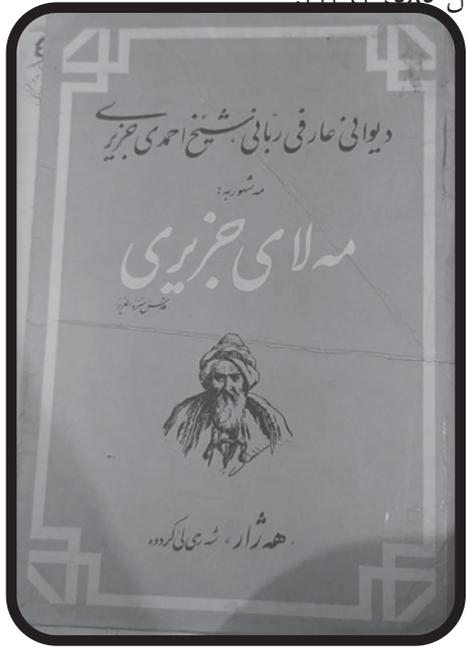
دهره نجام

لیککه له وارندن و شهرح و لیکدانه وه ی هه ژار موکریانێ و مه لا ئهممه دی زفنگی، خالی و یکچوون و لیکدابرانیان هه یه. به گویره ی ئه وه ی که هه ردووکیان شهرح له ده قیکێ ئه ده بی ده کهن، گومان له وه دا نییه له زۆر جینگایان، زۆر ئیک نزییک بوونه ته وه و له هیندیک شوینیش به ته واوی دوور که وتوونه ته وه. شهرح و لیکدانه وه ی مه لا ئهممه دی زفنگی به ناوی (العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری) واته گهردانه ی گه وه ره بن، له دابه ش و پیرستکردنی قه سیده کان به گویره ی ئه لفیی عه ره بییه. ههروه ها بی ناوه ی نانی قه سیده کانی دیوانی مه لای جزیری، له سه ره تای هه ر قه سیده یه ک به وه نده که ده لئ: (وقال ایضا قدس سره) سه رکه ی قه سیده که داده مه زرینئ و شهرح و شروقه ی ده کات.

به لام شهرح و لیکدانه وه ی هه ژار موکریانێ، به شیوازیکی تابه تیر و پسپۆرانه تر، ملی ده به ر ملی ئهم کاره ناوه. ئهم لیکدانه وه یه، زیده تر به لای عیرفانیدا ده شکیتته وه، به

که شیکێ عیرفانییه وه شه رحه که ی دارشتووه، که له زۆر شویتان ئاماژه به کلتور و دهسته واژه ی عیرفانی ده کات. جاری وایه به فاکت هینانه وه له شیعی شاعیران، شه رحه که ی ده وله مه ندر کر دووه. ئه گه رچی جیهانی عارفان پر له ره مزوراز و ئه فسووناوییه، کهم کهس هه یه بتوانئ قه ره له بستووی لیژی عیرفانی بدات و سه رده ری له ده ركات، که چی هه ژار موکریانێ زۆر کارا له م بواره ده رکه وتووه. پی به پی هه نگاوی ماندوو و شه که تی عیرفانی مه لای جزیری رۆشیتووه، شاگه شکه ی جوانیه کانی ده فته ری مه عنه وی مه لا جزیری بووه، له به رزاییه وه نوارپویه ته ئهم ده شته کاکێ به کاکیه، بست به بستێ ئهم هه ری مه سه وه زی پشکنیه. هه ژار په یی به جوانی و ویژه وانیه مه لای جزیری بردووه، وه ک تویره ریکی وردین، ته نیا به وه نده قایل نه بووه، شهرح و لیکدانه وه ی ئهم شیعرانه بکات؛ به لکوو وه ک شیعرناسیک به مشوور، به پیوه ریکی زانستیانه، هه ولئ لیکه له وارندن هه سل و نا هه سل داوه. هه ژار ئه ونده ئاوپته ی وشه وه شه و دیره دیره شیعی مه لا بووه س، خوی له قه لافته ی ئه ده بیانه ی ئهم مروقه میرخاسه دا دۆزیوه ته وه. وشه ی پاراوی ده می مه لای ناسیوه، پشکی ودمی مه سیحایی ئهم که شه ی پی براره، که شفی ئهم خه زنه پر له دوور و مه رجانه ی کر دووه، مرخ و چیژی شیعی به ته واوی چیشتووه، که سایه تیبی وشه و ئاخوتتی مه لای باش زانیوه که چۆن به وشه ی پاراوی ته ری شیعی داوه. ئه وه دروشمیکه ته نیا ملکی مه لای جزیرییه، کهس ناتوانئ خاوه نداریتیبی بکات. بۆیه ئیزی نه داوه له دیوه خانی ئهم پیاوه دا زه ق بنه وه. شان له ئاسمانی سامالی ئه ده بی ده سه رنگینی ئیمپراتوری ئهم ده قه ره بسوون، رهنگی ئه تله س و بوخارا بگرن، ئهم هه ری مه رازاوه یه به شه خته و خه زان خه وشدار بکه ن. بۆیه هه ژار موکریانێ دیوانی مه لای له بیژینگ داوه، به ربای مه عریفه تی ناوه، لایای له دوور کر دووه ته وه، بژار و هاویری کر دووه، هه رچی ئاوه کی و نامۆی نیو دیوانی مه لایه، وه ک شه لکه و ده رده داری دوا ی رانه مه ر، له پاشکۆی دیوان خزاوه. هه ر قه سیده یه ک ناویکی له نراوه، ژماره به ندیبی قه سیده کان کراوه. بۆیه ده لئ: "زۆر شیعرم له م دیوانه دین، ئه گه رچی زۆریش ناسراون، به هی جزیریم نه زانین، جزیری له ورده کاریی

شاعیرانه، هیچ کهس توژی نه شکاندووه. قافییه ی زه ده داری نه بووه، له کیش و ره وتی شیعره، که متر شاعیری گه یشتوونی، هۆی ئه مه شه چوار سه ده له سه ر ده م و زاران ماون و نه فه تاون" (شهرحی دیوانی مه لای جزیری، ل ۵۸۵، ۱۳۶۸)



سه رچاوه کان

- 1- جزیری، شیخ ئهممه دی. (۱۳۶۱). دیوانی عارفی ره بانێ شیخ ئهممه دی جزیری مه شهوور به مه لای جزیری. هه ژار شهرحی لکر دووه. تاران، چاپی سروش.
- 2- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری، صاحب الشرح العبدالفقیر احمد بن ملا محمد الزفنگی مفتی القامشلی، مطبعة الصباح، ج ۱، الطبعة الثانية، ۱۹۸۷م.
- 3- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری، صاحب الشرح العبدالفقیر احمد بن ملا محمد الزفنگی مفتی القامشلی، مطبعة الصباح، ج ۲، الطبعة الثانية، ۱۹۸۷م.
- 4- کالر، جانانان. (۱۳۸۵). نظریه ادبی. ترجمه فرزانه طاهری، چاپ دوم.
- 5- بارت، رولان. لذت متن. ترجمه پیام یزدانجو، چاپ ششم.
- 6- جستارهای ادبی مجله علمی، پژوهشی، ژماره ۱۷۱، زمستان ۱۳۸۹.
- 7- آسیب شناسی ساختار «شرح نویسی»، فنون ادبی (علمی پژوهشی) دانشگاه اصفهان، سال دوم، ژماره ۲، (پیاپی ۳) پاییز و زمستان ۱۳۸۹، ص ۸۰-۶۳.
- 8- احمدی، بابک. (۱۳۷۰). ساختار و تاویل متن، چاپ اول.
- 9- مبانای شرح نویسی بر متون ادبی، مقاله، دکتر محبوه همتیان، دکتر زهره مشاوری.
- 10- ایرنا ریما مکاریک. (۱۳۸۴). دانش نامه ی نظریه های ادبی معاصر. چاپ یکم. مترجمان: مهرا ن مهاجری، محمد نبوی. ص ۹۷.
- 11- دیوانی نالی، (۱۳۶۸). لیکۆلینه وه و لیکدانه وه: مه لا عبدالکریمی مدرس، فاتح عبدالکریم، محمدی مه لا کریم، ناوندی بلاوکر دنه وه ی قه ره نگ و ئه ده بی کوردی صلاح الدین ئه یوبی، چاپی سیه مه.



به بۆنه‌ی کۆچی دوایی بلیمه‌ت و هۆزانی به قیمه‌ت مامۆستا مه‌لا عه‌بدوڵلا ئەحمه‌دیانی

مامۆستا مه‌لا سه‌ید موسته‌فا مه‌حموودیانی - مه‌هاباد

له‌و گه‌لی وا نه‌ژیا و نه‌مرد؛ تا له‌سه‌ر مافی هه‌لقرا، خنکا یا ئەستۆی هه‌لبه‌را. بێگومان تۆش ده‌ردی کوردی، بۆیان باس ده‌گه‌ی به‌وردی. جا وێکرا خه‌م داده‌به‌شن، بۆو گه‌له‌ی بێ-ماف و به‌شن؛ که‌ بۆ ئیستا هه‌ر وه‌کوو خۆن؟ بۆ هه‌ر ئاتاجی نان و دۆن؟ بۆچی ئیشیان به‌خۆ نییه‌؟ بۆ خه‌مخۆریکیان بۆ نییه‌؟ بۆچی هه‌ر وه‌ک قه‌دییم وانه‌؟ «چه‌قه‌ل بیری و گورگ شوانه‌»؟ بۆ ده‌رنانچن له‌ مه‌ترسی؟ نه‌جاتده‌ریان سواری برسی؟

جا له‌پاش هه‌موو پرسیاران، باسکردنی رینگه‌چاران، راتان دیته‌وه‌ سه‌ر ئەمه‌: که‌ هه‌رچی بخوینن که‌مه‌. یه‌ کگرتوو بن، برای یه‌ک بن، وه‌کی خه‌لکی یه‌ک گه‌ره‌ک بن. روو بکه‌نه‌وه‌ خودای خۆ، دوور بن له‌ لاه‌وکی و نامۆ! رزگاری له‌ دین بخوازن، رێبازی دی فریوبازن! میژووی خۆتان لیکده‌نه‌وه‌، سه‌روبه‌ری تیک بکه‌نه‌وه‌! بزنانن کێ خزمه‌تی کردوون؟ کێ، که‌ی به‌ره‌و پیشی بردوون؟ کێ په‌یمانی کوردی درێ؟ شاره‌گی چه‌یاتی بری؟ کێ کوردستانی دابه‌شی؟ هه‌ر قه‌ولی دا و نه‌یدا به‌شی؟ کورد دوو ره‌گی ژینی هه‌یه‌: یه‌کیان که‌وا دینی هه‌یه‌؛ ئەوی تریان میلییه‌ته‌، ئەو دوو شته‌ی هۆبویه‌ته‌.

پیشه‌وا ده‌شلی پیش مردن، په‌یامم دا هه‌رچی کوردن، وه‌سه‌یه‌تم بۆ نووسیون، بۆ هه‌ر بێهنا و په‌سیون؟ ئیستاش ئەگه‌ر رێی خوا نه‌گرن، سه‌ربه‌ست نابن هه‌تا ده‌مرن. رێی رزگاری کوفر نییه‌، رێی قورئانه‌ و چیی تر نییه‌. به‌هیوای ئەو رۆژه‌ که‌وا، قورئان بکریته‌ پیشه‌وا؛ کوردیش بگه‌ن به‌ مافی خۆ، نه‌مینی هیچ داخ و رۆرۆ.

بۆبۆنه‌ی کۆچی دوایی: ئەم نووسراوه‌یه‌ک
مامۆستا مه‌لا عه‌بدوڵلا ئەحمه‌دیانی، له‌ ۲۳-ی
جۆزه‌دانی ۱۳۸۳ / ۲۷-ی کوردی نووسراوه‌،
به‌لام به‌هۆی وتاروئێژیی مامۆستایانی ناوداری
کوردستان و خۆبندنه‌وه‌ی راده‌یه‌کی ئیجگار زۆر
وتار و شیعی نووسه‌ران و شاعیران و وێژه‌ران
و توێژه‌رانی شاره‌کانی دیکه‌ی کوردستان له‌
مزگه‌وتی سووری مه‌هاباد، له‌ ماوه‌ی دوو رۆژی
پرسه‌که‌دا، واته‌ ۲۴ و ۲۵-ی جۆزه‌دانی ۱۳۸۳-ی
هه‌تاوی، هه‌لی خۆبندنه‌وه‌ی بۆ نه‌ره‌خسا و
ده‌رفه‌تی بۆ هه‌لنه‌که‌وت

بۆیه‌ هه‌موومان ره‌شپۆشین، دل به‌خه‌مین و بیهۆشین؛ پرسه‌ له‌ کێ بکه‌م ئەمن، وانه‌زانی واریس که‌من؛ له‌ نووسه‌ران، له‌ شاعیران، له‌ میژوونووس و ماهیران؛ له‌ خه‌تخۆش و هونه‌رمه‌ندان، له‌ ره‌وانیژان، له‌ چه‌ندان؟ له‌ فه‌قییان، له‌ مه‌لایان که‌ په‌رۆشن هه‌موو لایان. له‌ خویندکاری مه‌درسه‌کان، یان هه‌ر له‌ خزم و که‌سه‌کان؟ ئەدی له‌ دانیشجۆیه‌کان، له‌ مامۆستای زانکۆیه‌کان.

له‌ فه‌ره‌ه‌نگییانی زه‌حه‌مه‌تکێش، له‌ دۆستانی دل پر له‌ ئیش؛ له‌ خه‌لکی مزگه‌وتی قبیله‌ و له‌و دنیانه‌ی لێی مه‌لا بووه‌، که‌ ئەمڕۆ دل پر له‌ خه‌من و ده‌لێی سه‌لایان لێ رابوو. له‌ کاربه‌ده‌ستانی رادیۆ و له‌ نووسه‌ری گۆفاره‌کان، له‌ بلاوکه‌ره‌وه‌ی کتیب و له‌ گشتی خوینده‌واره‌کان.

یان هه‌ر بلیم شاری سابلاخ! بۆخۆت خۆش بی و دوور بی له‌ داخ. دیسان دلی پر له‌ کولم، دلی تاساو له‌ پای زولم، له‌ گه‌ل چاوی پر له‌ گریان، ده‌لێن خۆشی ئەوی موکریان! دووباره‌ پرسه‌ هه‌ر که‌مه‌، زۆر که‌سی دیش دل به‌خه‌مه‌، بۆیه‌ پرسه‌ و سه‌ره‌خۆشیی ئەو چازانه‌مه‌رده‌، که‌وا پر له‌ داخ و ده‌رده‌، ده‌لیم به‌ هه‌ر که‌سه‌ی که‌ کورده‌!

مامۆستا گیان! خوات له‌ گه‌ل بی، رووحت شاد بی؛ ره‌حمی خودا و کرده‌وه‌ی خۆت له‌ فریات بی؛ دۆعای خیری مسولمانان گیرا بی بۆت؛ هه‌زار ره‌حه‌مت له‌ گیانی پاک و له‌ گلکۆت!

مامۆستا گیان! خۆزگه‌ ده‌خوایم به‌ پایه‌ت، که‌ به‌ره‌م و شوێنه‌وارت بوونه‌ شایه‌ت؛ ئای چه‌ند ماندوویی نه‌ناس بووی، خه‌می گه‌ل چه‌ماندبوویه‌وه‌، ئیش و ئۆقیان تواندبوویه‌وه‌.

رۆیشتی بۆ شاری گیانان، لای ئەوانه‌ی چاک و زانان، لای ئەدیانی و شاعیران، لای هه‌لکه‌وتوو و پیر و میران. جیگات گرتوه‌ و به‌ره‌نده‌ی، لای مامۆستا شاریکه‌ندی، هێمن و هه‌ژار له‌ پیشوازی، گۆرستان ئاواته‌خوای!

پیشه‌واش هه‌ر ده‌بینییه‌وه‌، له‌ کۆری ماته‌مینییه‌وه‌، لیت ده‌پرسی هه‌والی کورد،

به‌ناوی ئەو خودا گه‌وره‌ی که‌ مه‌رگ و ژینای به‌ده‌سته‌ و له‌ دانانی به‌ندا په‌تی، سه‌ربه‌زیزی ئیمه‌ی مه‌به‌سته‌ و له‌ سه‌رپێچی و له‌ لاساری تینه‌گه‌یو و پینه‌گه‌یوان، بێخه‌م و باک و ده‌ربه‌سته‌.

په‌سن و سه‌نا هه‌ر بۆ ئەوه‌، ئەگه‌ر رۆژه‌، ئەگه‌ر شه‌وه‌؛ کار و کری جوانه‌ و به‌جییه‌ و په‌ته‌وه‌. خوا په‌کی تاک و ته‌نیا په‌، هه‌رچی ئەو بیلیت هه‌روایه‌، له‌ گه‌ردیله‌ تا کاکیشان به‌ ویستی ئەو دیته‌ کایه‌. لێزمه‌بارانی ره‌حه‌متی برژی وه‌ک تاوی بارانه‌، بۆ سه‌ر گیانی پیغه‌مبه‌ر و بۆ ئەوان ئال و یارانه‌ که‌ له‌ رینگای گه‌شه‌ی دیندا، گیان و مالیان فیدا کرد و بیه‌هه‌ره‌ مان له‌ رێی ژیندا.

ئهی بیسه‌رانی خۆشه‌ویست! حازرانی به‌هه‌ست و ویست!

وه‌ک ده‌زانن؛ هه‌ر هه‌مووتان دل به‌ژانن، له‌ هه‌ژانن، چونکین ده‌ستی چاره‌نووس، زۆر به‌په‌له‌ و تینووس تینووس، په‌روه‌نده‌ی بۆ هه‌لداینه‌وه‌ و هوکمی جه‌لبی ویداينه‌وه‌. ئەویش به‌ناوی ئەو که‌سه‌ی جیی ئاوات و هومیدان بوو، به‌ندی دلی تیکۆشان بوو، زانا بوو له‌ زۆر بواراندا، کارامه‌ بوو له‌ کاراندا. زانای زانسته‌ دینییه‌کان، چازانی رینگه‌ ئایینییه‌کان. شاعیر بوو، ئەده‌بیه‌ره‌ره‌ بوو؛ تاجی نووسه‌ری له‌سه‌ر بوو. لیکۆله‌ر و دانهر، وه‌رگیر، ره‌وانیژی به‌ دوانی فیر. موفه‌سسیری قورئانی بوو، میژوونووسی زه‌مانی بوو، ئایینییه‌ره‌ست، که‌ناس و پاک؛ له‌ هه‌ر دوو مه‌یدانا سوارچاک. وانه‌بیزی زانکۆ و حوجره‌، بۆ هه‌ر دوو خاوه‌نی نه‌جهره‌. ته‌نزنووس، ره‌خنه‌گر، دلسۆز؛ ده‌داو دايم بۆ گه‌ل و هۆز. له‌ دوابه‌دوای هه‌ر رووداوێک، ده‌داو به‌ دوانی پاراوێک، یان ده‌ینووسی تیروته‌سه‌ل، به‌ به‌لگه‌ و ئەزموون و مه‌سه‌ل.

به‌کورتی ئەو بلیمه‌ته‌، ئەو هۆزانه‌ به‌قیمه‌ته‌، بۆ خزمه‌تی ئایین و گه‌ل، له‌ ده‌ستی نه‌ده‌دان هیچ هه‌ل. باش مه‌لا بوو، چازان بوو ئەو؛ هه‌دای نه‌دا به‌ رۆژ و شه‌و. تا مه‌رگ برستی لێ بری، هه‌ر بالی لیدا و هه‌ر فری.

ژيان و بهرهمی مه لا عبدالکهریم رهسوولی

محهمهد (نارام) رهسوولی - مههاباد



مه لا کهریم، سالی ۱۳۳۷ له قهره داغرا ده چئ بۆ «گرده قیت» ی «سندووس» و لهویش نیزیکه ی ۲۰ سال به خووشی و ناخوشیه وه ژيانی تپه ده په ریتن. له و ماوه دوورودریتزه و له و نارامی و گوشه نشینییه دا هه لیکه زیړین بۆخوی دهره خستین تا ئه و مه به ستانه ی له ماموستا کانی و له حوچره کاندای فیران بووه، باشتر و قولتر موتالایان بکاته وه، لییان ورد بیته وه و به چاوی لیکولینه وه وه و هردیان بداته وه. ئه مه هویه ک و هوی دووهه میش، ههستیکی هونه ریی زاتی که بیگومان له ههویتی خولقانی ریواردا هه بووه دهنه نامرازیک هه تا ماموستا له بۆچوونیکه رووتی دینی را بپه ریته وه بۆ روانگه یه کی عیرفانی و چیژدار له ئایین. جگه له وهش ئه و په ری تیکوشانی خووی دهنوتین بۆ ناگادار بوون له زانستی سهرده م و له هه وال و بارودوخی گه لان و ولاتان و به م شیوه یه زانستیک وه ده ست دینن که ئه و جار بهرهمی خو به تی و بیر تیز و میشکی ماندوویی نه ناسی وه گه رده خا بۆ چاوکرانه وه به سهر چه بانیک له تیگه بشتن. دواتریش مشتومالی دل و دهروون به و تیگه بشتنه ناگراوییه و په یداکردنی ههستیکی قول و پاک به بهرپرسیاره تی له بهرامبه ر گه ل و نیشتمانیدا، ههروه ها گرتنه به ری ریچکه یه کی دیاریکراو بۆخوی به ره و نامانچیکه پیروژ. جا ئه و ههستی به تین له گه ل خه یالیکه ناسکی خوداپیدا و دهنه دوو بالی ئه و ئینسانه بۆ فرین به سهر دونیای ئه دهب و هونراوه دا. له بیجینه یه کدا ئاوا باسی بوونه ریواری خووی به یان ده کا: بووم به ریوار له دووی یاری فره جوانمدا له ری ئه و جوانه وچانم نه بوو ده ژیانمدا بووم به دیوانه له سوینانی، له کینوالم دا بووم به سهر باز له پیناوی ده ئیرانمدا به لان ئه و شوخه ده راوم نه کهوت گیانم دا

من مه می دلبه خه می ئه و خوله م و ئه و زینم پیشهات بوونه به کر لیم و ئه قل تازدینم

خزمت بابی خووی خویندنه وه ی قورئان فیر ده بی و چه ند کتییی فارسیش له لای عه زیز ناغای عومه ری (گه نه دار) و ههروه ها مامی خووی «مه لا عه بدوللای محهمه دی (له گز)» ده خوین. له به ره به ری جه وانیدا له مال ده چیته دهر و له خانه قای شه ره فکه ند ده ست به خویندن زانستگه لی ئایینی ده کا. کتیه سه ره تاییه کان له ووی ته واو ده کا و سالی ۱۳۲۵ ده چئ بۆ لاجان. له ماوه ی چه ند سال مانه وه له و مه لبه نده، هه تا نیوه ی کتییی «جامی» ده خوین و پاشان به ره و موکریان ده گه ریته وه. له پیشدا له «باخچه» له لای «مه لا سه یه ده سه ن» و دواپی له «قوزلویی چووک» و دواپی له «کانیه ره ش» له لای «مه لا شیخ عیره ددین» نیزیکه ی دوو سال شاگردی ده کا. پاشان له ناواییه کانی «تازه قه لا»، «شیخه لر» و «خه مامیان» له خزمت ماموستایانی به ناوانک «مه لا محهمه دی وه لزی»، «حاجی مه لا شیخ حه سه ن» و «ماموستا مه لا عه لیلی وه لزی» کومه لیک به هره ی زانستی کۆ ده کاته وه. له حه مامیان را ده گوینتیه وه بۆ نیوشاری مه هاباد. له پیشدا له لای «مه لا محهمه د ماوه رانی» و دواپی ماوه یه کی کورتیش ده چیته خزمت «ماموستا مه لا حوسین مه جدی» له «مزگه وتی بازار»، پاش فیربوون و به هره مه ندیه کی زۆر له سالی ۱۳۳۳ ی هه تاوی له ده ستی ئه و پایه به رزه ئیجازه ی مه لایه تی و ته دریس و ... وه رده گری. جا هه ر له سهر مه سه له حه تی ئه و به ریزه ش ده چئ بۆ «قهره داغ» ی «شارویران» و بۆ هه وه لچار له و دیه ده ست ده کا به مه لایه تی و دهرسگوتنه وه به فه قییان و ژیانیکه نوئ ده گرتنه به ر. ریوار هه ر له تایفه که ی خووی له گه ل «تامینه ی کچی مه لا محیدین موئه ززینی» زه ماوند ده کا و بهرهمی ئه و په یوه ندیه ش دوو کچ و دوو کوپن و ئه وانیش ئیستاکه سه رگه رمی ژیانی خو بانن.



به ناوی خودا وه ندی ته نیای پاک بلند و بی هاوشان و بی ترس و باک هه موو به و پیداویست و ئه و بی نیاز په نیوه تینی گیانداره هه م کارساز به پیی داخواری چه ند دۆستیکه خو شه ویست، پیوه مه لم کورته یه دا هیندیک له ژیان و بهرهمی زانا و شاعیری هه لکه وتوو، ماموستا «ریوار» واته (مه لا عه بدولکهریم ره سوولی) بیتمه بهر باس و سه رنج. هیوام ئه وه یه که جیی ره زامه ندی بی، تام و سوودیکه بی و رۆحی بایشم له سه رای جاویدان پیی شاد بی. مه لا عه بدولکهریم ره سوولی (ریوار)، له سالی ۱۳۰۳ ی کۆچی هه تاوی له یه کیک له ناواییه کانی شاری مه هاباد به ناوی «گراوی» له دایک بوو. بابی ئه و، مه لا محهمه ده سه ن کوپی خه لیفه مه لا ره سوول کوپی خه لیفه مه لا عه لیلی گراوییه. - گراوی- دیه کی چکوله یه له نیوان گونده کانی شاره زوور و گلینانی سه ر به شاری مه هاباد. خه لکی ئه و گونده هه موو خزمی یه کترین و به تایفه ی «خه لیفه ی گراوی» ناو بانگیان دهرچوو. له زوو وهش زۆر میوانگر و مه جلس خو ش بوونه. هه لبه ت ماموستا له نیو مه لا کانی ش هه ر به «مه لا کهریمی گراوییه» مه نشوور بووه. «ریوار» له تمه نی ده سالی دا هه ر له

بهختی ناسازی خه و آلووشمه میرزیندینم
بووم به فهاد به ناکامی ئه ویش شیرینم
پاچ و پیریژی ساواک له دژ ماندا

له کۆتاییی سالی ۱۳۴۲، ریبوار (له گهل کۆمه لیککی زۆر له رووناکییر و مه لایانی کوردستان) به تاوانی بهر بهر بهر کانی له گهل جهور و ستهم له لایهن هیزه کانی «ساواک» هوه ده سه سه و رهوانه ی زیندانی «قرقلعه» ی تاران ده کرئ و دوا ی چهند مانگ که بارودوخ ده گورئ له بهندیخانه دیته ده ر.

سالی ۱۳۵۶ دوا ی نیزیکه ی ۲۰ سال ژبان له گرده قیت، سه ره رای ئولفه تیککی زۆر له نیو خو ی و خه لکی ئه و ئاوا ییه دا و ته نیا له بهر بی ئاوییه کی سهخت و دژوار ته مای کۆچ ده کرئ و مالی دیته «قونقه لا» ی «شارویران» و هه تا کۆتاییی ژبانی له وئ ده مینیتته وه. سه ره نجام ریبوار رۆژی ۱۹ ی ریه ندانی سالی ۱۳۶۳ ی کۆچی هه تاوی له گوندی جوانی قونقه لا و له نیو خه لیککی هه تا ئیستاش وه فادار مالاوایی له ژبانی ئه م دنیا به کرد و گه لیک به ره م می به نرخ و رازاوه ی به یادگار بو به جیه هیشتن که ره نگه گۆشه یه ک له فهرهنگی ده وله مهن دی ئه ده بی، کۆمه لایه تی، کولتووری، ئایینی و ... گه له که مانی پی پر بیتته وه و بهر گیککی زبیرینی دیکه ش بخته سه ره ده فته ری پر له شانازی هه لکه و تووانی ئه م و لاتته ره نگینه. ریبوار له شیعیکی فارسیدا به م شیوه یه وه سفی خه لکی قونقه لا ده کا:



مردم قمقلعه عزیز مند
همره شادیم و شریک غمند
خرد و کلان در دل من می زیند
اهل فراموشی و بیدل نیند

گر بشوم دفن در آن خاک پاک
عین بهشت است ز مردن چه باک؟
مامۆستا ریبوار جگه له وه ی له بواری ئایینی ههستی به بهر پر سیاره تیه کی زۆر کردوه و قۆلی هه لمالیوه هه تا کوو له گهل هه رچی خورافه و غه بری خوا په رستی و لقو پیوی هه لا وه سراو به دینی خودا و له لایه کی تریشه وه له گهل بیدینی و بی خودایی بهر بهر بهر کانی بکا، له ره هه ندیککی دیکه ی که سایه تیه که یه وه نیشتمانه ره ره ریکی شه شدانگیش بووه و ته وه ری کورد و کوردایه تی و کوردستان وه ک ئالایه کی بهرز له هۆنراوه کانیدا ده شه کی و خو ی راده نی. له یه ک رسته دا ده کرئ بلیین: «ریبوار ئه وینداریککی راسته قینه بووه، به خودای خو ی و به نیشتمانی خو ی». بوخۆشی له پارچه هۆنراوه یه ک به نیوی «ولاته که م» دا ئاوا ده فه رمی:

تۆ نیشتمانی جوانی منی ئه ی و لاتته که م
بینایی چاوه کانی منی ئه ی و لاتته که م
خۆشم ده وی و له ئیمان خۆشه و بستنت
تۆ تیکه لی ئیمانی منی ئه ی و لاتته که م
به و ئا و خاکی تۆ به هه ویری هه بوونی من
ئهندامی من و گیانی منی ئه ی و لاتته که م

ریبوار و شیعر بو ئه وین و جوانی:

ریبوار له شیعی ئه وینداریشدا ده ستیککی بالایی هه بووه؛ ته نانهت نیوه رۆکی شیعی عاشقانه که له شیعی کوردی و فارسیدا زۆر تر به قالبی غه زل خو ی نیشانداوه، به دهستی توانا و دلئ ئه وینداری ئه و هۆنره جگه له غه زل، له چوارچۆیه کانی دیکه ی شیعی، وه ک مه سنه وی، چوارینه و پیتجینه ش هه لده کیشری و مهیدانداری ده کا. ئه مه ش وینه ی غه زه لیککی عاشقانه له مامۆستا ریبوار:

به تۆوه پشووم خۆشه ماوم فالانی
ئه تۆم هیزی ئه ژنوی و ئاوی ژبانی
نه مامی قهدت گه رچی چه شنی خه یاله
به لان بو دلئ من بژیوی گیانی
وه کوو زولفی تۆن رۆژگاری ره شم، هه ر
به رۆژی خه یالت ده که م زینده گانی
ده که ی بیری من هیه ئه ی گیانی شیرین
که من تۆم ره گی ژبان و خوینی ره گانی؟
مه م و چه ن گول و کولم و دیمه ن گولی تۆ
ده مت خونچه گول گیانه باخچه ی گولانی
برۆت مانگی یه کسه و له سه ر مانگی نه خشه و

روونا کایی به خشی و لاتتی دلانی
له نیو سینهما کیه خواهی که وا من
خه مۆش و ئه ویش به رزه داد و فغانی
ئه من هه ر به ره و بیری پیری ده رۆم و
ئه ویش هه ر به ره و بیری ئیشق و جوانی
سه ر و مال و ته ن بی فیدای چاوی ساقی
چ ره ندی ده گپری مه یی ئه رغه وانی
ده له ی عوودی سووتاوی پۆلووی ئه وینه
که دی بو نی خو شی له گهل با ی به یانی
دلان گه ر گه ره کتانه وه ک گول پیشکوون
به یانان وه خۆن ئاوی سحری به یانی
له مه ر ریبوار ئه ی روونا کایی هیوام
به شه و کاره با ی و گزنگی سه رانی



ریبوار و شیعی ئایینی:

شیعی عیرفانی و ئایینیش به شی سه ره کی و هه ره بهر چاوی دیوانی مامۆستا ریبوارن که خالی گه ش و بریقه داری ئه و به شه ی، به کارهینانی وشه ی کوردی له بری وشه گه لی عه ره بییه؛ به چه شنی که بووینه مه سنه ویی دوورودریژی «ناقیده ی پاک» ی له سی ده وه ی جۆراوجۆری ژبانیدا پاکنووس کردوه ته وه و وشه گه لی سه ختی عه ره بیی - که له تافی لاوه تیدا شانازی پیکردوون - لی ده رهاویشته وه و که لکی له وشه ی جوان و ره سه نی کوردی وه رگرتووه.

نمونه‌ی شیعیریکی خواناسی له دیوانی ریپوار:

زاتی زانا و توانای خوا
ون نییه، ئاشکرایه، چه‌شنی کوا؟
ئه‌ی که‌سیک که بوویه دیلی هه‌وا
وه‌ره بنواره ئه‌و دره‌خته که وا
لقی سه‌وزی سه‌ما ئه‌کا له هه‌وا

بۆ ره‌گی ئه‌و زه‌وی چلۆن شل بوو
تامی لێ مشت و پر چل و گول بوو
کاتی خۆی میوه‌که‌ی هه‌ل و پهل بوو
هه‌ر له یه‌کدانه چۆن وه‌ها زل بوو
چۆن بووه ئه‌و دره‌خته، چۆن روا؟
شیعیری «سروش» له دیوانی ریپواردا:

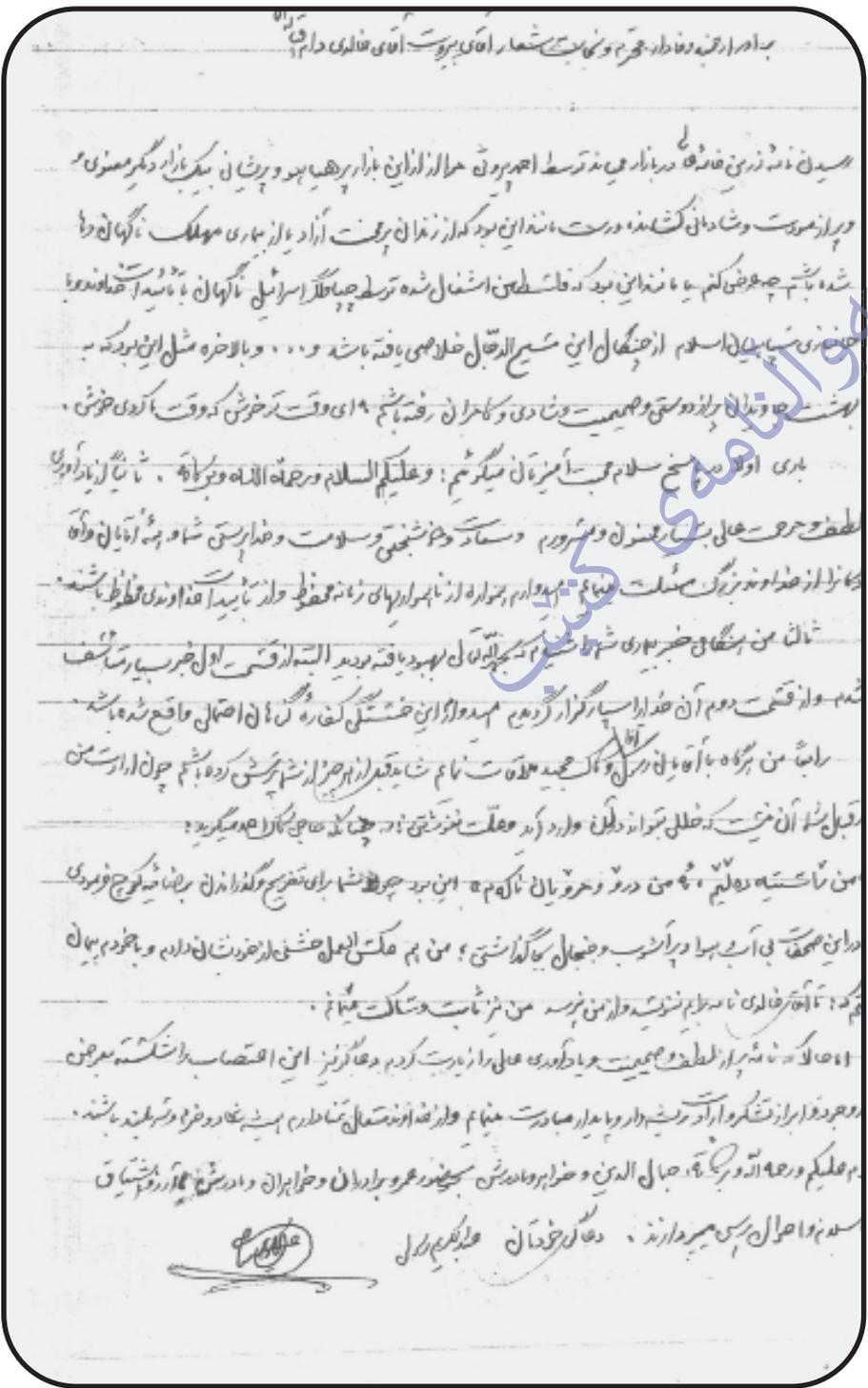
هه‌رچه‌ند به‌ره‌مه‌ی مامۆستا مه‌لا که‌ریم
ره‌سه‌ولی (ریپوار) زۆر ره‌نگاوه‌رنگن و
ره‌هه‌ندگه‌لی ئه‌وین، خواناسی، نیشتمان‌دۆستی،
شۆرش‌گیر، کۆمه‌لایه‌تی، فۆلکلۆر، په‌ند و
ئامۆژگاری، وه‌رگیران و زۆری تریشی تیدا
به‌دی ده‌کری، به‌لام شیعیری «سروش»
له دیوانی ریپواردا وه‌ک نه‌خشیکه‌ی هه‌ره
به‌رچاو خۆ ده‌نوینێ و به‌راستی دیوانه‌که‌ی
پێ نه‌خشاوه. جا هه‌ر به‌و هۆیه‌ پێویسته و
جێی خۆیه‌تی ئه‌گه‌ر نمونه‌یه‌کیش له شیعیری
سروشتی له دیوانه‌که‌ی پێشکه‌ش بکه‌ین که
به‌سه‌رنجیکه‌ی ساده، بریقه‌ی ئه‌وین لێره‌شدا
له چاو ده‌دا:

ئه‌ی روانگه‌ی دیمه‌نت روخساری گولزاری به‌هار
هه‌ر به‌بۆنه‌ی تۆه‌یه‌ به‌رمینه‌ بازاری به‌هار
دلبره‌ا تۆی شاگولی وا زۆره‌ کپاری به‌هار
بینه‌مه‌ی ساقی به‌باده‌ی له‌علی گولناری
به‌هار
بولبولان مزگینه‌ی خه‌ملی ده‌شت و کۆساری
به‌هار

هه‌ر که‌ کاوه‌ی رۆژی دلپه‌ر که‌وته‌ کایه‌ و کاره‌وه
هه‌ر که‌ شای نه‌ورۆزی هه‌یتا سه‌ر په‌له‌ی پرپاره‌وه
ئه‌لبه‌ئه‌ل زوححاکه‌ی سه‌رما چۆ ده‌ سالی پاره‌وه
قۆشه‌نی به‌فری نه‌ما ئاداری سه‌ر پاداره‌وه
پاک تهاوه‌ و بوو به‌ ئاوی چۆم و رووباری به‌هار

پیره‌دایکه‌ی رووی زه‌مین و پیره‌بابی ئاسمان
بوونه‌وه جحیل دلبر و دلته‌ر، ته‌ر و تازه‌ و جوان
هه‌سته‌ی وانی خسته‌ جۆش ئاوری ئه‌وینی بچ‌ئه‌مان
که‌وته‌ راز و نیاز و غه‌مزه‌ و ئاژوان
بوو به‌ جه‌نگه‌ی ئیشقی پاک و ده‌وری دلداره‌ی به‌هار

پێویسته‌ رایگه‌ به‌نم که‌ چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی دیوانی ریپوار هه‌رچه‌ند به‌ چه‌ند
هۆیه‌ک وه‌دره‌نگی که‌وتوه‌، به‌لام بێگومان نه‌ له یاد چووه‌ و نه‌ هه‌رگیز له
یادیش ده‌چی و هۆگران و ئه‌ویندارانی ئه‌و بلیمه‌ته‌ به‌ شۆر و هیوا و تیکۆشانی
به‌رده‌وام سه‌رقالی ئاماده‌کارین بۆ چاپ و بلاوکردنه‌وه‌ی ئه‌و گه‌نجینه‌ به‌نرخه‌ی
که‌ ملکی هه‌یج تاکیک نییه‌، مه‌گه‌ر نه‌ته‌وه‌ی کورد. به‌هیوای ئه‌و رۆژه‌ین که
دیوانی ریپوار بچیتته‌ مالی خۆی که‌ کتیبخانه‌ی هه‌ر تاکیکه‌ی کورده‌.





ماموستا مەلا حوسین مەجدی

(۱۲۶۸ - ۱۳۵۰ ی هتاوی)

محەممەد ئەحمەدیان - مەهاباد

ژیانی ماموستا مەلا حوسین مەجدی:

ههشت سال دواي شوڤشي شيخ عوبهيدوللا (۱۸۸۱ی ز) له مەلبەندی موکریانی تیکدراو و لیکدراو و هه‌لوه‌شاو و شپه‌زه‌ی ئەوکات، له ناوچه‌ی گه‌ورکایه‌تی سا‌بلاغ له «قالوی» (ده‌فرسه‌خیی باشووری رۆژه‌لاتی ئەو شماره)، واته‌سالی ۱۸۸۹ی زایینی / ۱۳۰۶ی کۆچی / ۱۲۶۸ی هتاوی - سی‌سال پيش کۆچی دوايي مەلا عەبدو‌للا پیره‌باب (۱۳۰۹)ی کۆچی رۆله‌یه‌ک پێی نایه‌سه‌ر ئەم دنیایه‌ و ناویان نا «حوسین». بته‌ماله‌ی «حه‌سه‌ن ئاغا»ی بابی ریشوینی ئا‌غایه‌تی و دیوه‌خان‌نشینی و راووشکار و شه‌روشۆریان به‌پێی دابی ئەوده‌م فی‌ری ئەو رۆله‌یه‌ نه‌کرد، به‌لکوو «حوسین»یان به‌رپێکرده‌ هوجره‌ی فه‌قییه‌کانی موکریان و سا‌بلاغ و ده‌رسی مه‌لایه‌تییان فی‌ر کرد. چاوه‌روانی ئەوه‌ بوون له‌رێی خویندن و ده‌رسدادان و مه‌لایه‌تییه‌وه، ئەو کوره‌کوردە بیته‌خیروبیر بۆ مه‌لبه‌نده‌که‌؛ ریشاندەری خه‌لک و بۆ گه‌یاندنی په‌یامی خودای په‌روه‌رنده‌ به‌کار بی. دواي ماوه‌یه‌ک زانسته‌کانی ئەو سه‌رده‌مه‌ی یه‌ک له دواي یه‌ک تیپه‌راند. پاشان ئەو رۆله‌یه‌ که‌ ده‌بوو بیته‌ «وسین ئاغا»ی خاوه‌ن مەلک، بوو به‌ «مه‌لا وسین»ی خاوه‌ن زانستی به‌که‌لک. ئەو رۆله‌یه‌ که‌ ده‌بوو بیته‌ ئا‌غا و ئالقای کیشه‌ی کاری ره‌عیه‌ت و کوپخا و گزیر، بوو به‌ مه‌لای دوازه‌عیلم و موده‌رریس و دوايه‌ش وه‌زیر. له‌جیی کاروباری دیوه‌خان و ژیرخان و ژوورخان و راه‌ه‌ستان له‌ هه‌یوان، خه‌ریکی خویندن و موتالا و نووسین و فتوادان بوو. بوو به‌ ماموستای شه‌رعزان و بلیمه‌تی خاوه‌ن

قه‌له‌م و زمان و هه‌لکه‌وته‌ی موکریان، «سه‌عدی» ده‌لی:

روستازادگان دانشمند
به‌وزیری پادشاه رفتند
پسران وزیر ناقص عقل
به‌گدایی به‌روستا رفتند

دواي تیپه‌راندنی قۆناغی سه‌ره‌تایی و خویندی سوخته‌یی له‌ ئاوییه‌که‌ی خویان، بۆ هه‌وه‌لین سه‌فه‌ری خویندن وه‌رپه‌ده‌که‌وی و ده‌چیته‌ بنکه‌ی ئایینی «سه‌دراباد»ی بۆکان و درێژه‌ به‌ خویندن ده‌دا. دواي ئەو قۆناغه‌ خۆی ده‌گه‌یه‌نیته‌ سا‌بلاغ. سا‌بلاغی ئەوکات شارێکی خاوین و خه‌لکیکی ساغ، مزگه‌وته‌کان هه‌موو به‌ بانگ و سه‌لا و جومعه‌ و جه‌ماعه‌ت، وادیاره‌ سا‌بلاغی ئەوده‌م له‌ مه‌هابادی ئیستاکه‌ خۆشتر بووه‌. مه‌لا حوسین له‌ خزمه‌ت زانا و ده‌رسوێزی مزگه‌وتی سووری سا‌بلاغ «ماموستا مەلا عەبدو‌ررهمانی سا‌بلاغی» نه‌تیژه‌ی «مه‌لای یایی» تا‌ئاخر مادده‌ ده‌خوینتی. ئاخر مادده‌ یانی گه‌یشتن به‌ په‌ به‌رزه‌کانی پسپۆری و لیکۆلینه‌وه‌ له‌ زانسته‌ گرانه‌کانی وه‌ک ئوسوولی فیقه‌ و زانستی که‌لام و حیکمه‌تی ئیسلام. ئەو زانستانه‌ی ئەم‌رۆکه‌ مه‌لا و فه‌قییه‌کان به‌ده‌گه‌من ئاوری لێده‌ده‌نه‌وه‌. دواي خویندی ئەو ماددانه‌، هاوکات له‌گه‌ل یه‌که‌م شه‌ری جیهانی له‌ خزمه‌ت ئەو ماموستایه‌ ئیجازه‌ی ئیفتا و ته‌دریس وه‌رده‌گری و له‌ مالی مه‌لا جه‌لالی موعته‌مید باپیری «قادر فه‌تاحی قازی» شه‌ربه‌ت‌خۆری بۆ ده‌کری. (سالی ۱۳۳۰ی کۆچی/ ۱۲۹۱ی هتاوی)

ماموستا مەلا حوسین ماوه‌ی شییست سال له‌ ته‌مه‌نی پر خیروبیری له‌ مزگه‌وتی

هه‌باسا‌غا و دارو‌غه‌ و زۆرتیش له‌ «مزگه‌وتی بازار» و دوايه‌ له‌ «مه‌درسه‌ی علوومی دینی مزگه‌وتی سوور» خه‌ریکی ده‌رسدادان و راقه‌ی قورئان و حیکمه‌ت و که‌لام و مه‌نتیق و نووسین و نووسینه‌وه‌ی فتوا بۆ باه‌تی شه‌ری و کردنه‌وه‌ی گری و گریکوپه‌ره‌کانی کاروباری ئایینی ئەو مه‌لبه‌نده‌ بووه‌. راه‌دی زانایی و توانای ئەو ماموستایه‌ له‌ چوارچۆیه‌ی مه‌لایه‌کی ئاساییدا نه‌بوو، به‌لکوو قیله‌ و رووگه‌یه‌ک بوو بۆ زانا ئایینییه‌کانی ناوچه‌ی موکریان. ماموستا مەلا حوسین مەجدی هه‌موو رۆژی، ته‌نانه‌ت رۆزانی هه‌ینی، له‌ ماله‌که‌ی را - هه‌لکه‌وتوو له‌ شه‌قامی «ئوستاد مەجدی»ی ئیستا - به‌ره‌و مزگه‌وتی بازار وه‌رپه‌ده‌که‌وت، به‌نیو مه‌یدانی مه‌نگوران و قه‌یسه‌رییه‌کان و سه‌رای شافیعی، که‌ هه‌موو چه‌شنه‌ دوکاتیکی لی‌بوو تیپه‌په‌ری؛ ئاسنگه‌ر، ته‌نه‌که‌ساز، به‌قال، لامدال، زیندروو، کوتا‌لفرو‌ش، که‌بابچی و عه‌تتار و ... دواي مه‌رحه‌بایی له‌ زۆربه‌یان خۆی ده‌گه‌یاند هه‌رحه‌وتی بازار و ده‌چوو هوجره‌که‌ی، بۆ ده‌رسدادان و ولامی پرسیاره‌کان و ده‌برینی فتوا شه‌رعیه‌کان. هوجره‌ی ماموستا دارمال بوو له‌ کتییی په‌رزه‌ردی به‌رگچه‌رمی له‌ بوارگه‌لی شه‌رع و ته‌فسیر و حیکمه‌ت و هه‌یه‌ت و ئه‌ستیره‌ناسی. له‌ سه‌رووی ئەو کتییانه‌ که‌ره‌سه‌یه‌کی غه‌واره‌ که‌ «ئوستورلاب»یان پێده‌گوت به‌رچاو ده‌که‌وت؛ له‌ ته‌نیش کتییه‌کان قه‌لمدان و دارنووک و مه‌که‌بی ره‌ش داندرا‌بوو که‌ ماموستا به‌ خه‌ته‌ جوانه‌که‌ی ولامی پرسیاره‌ شه‌رعیه‌کان و فتوا و کیشه‌ و مورافه‌عه‌ی به‌شه‌په‌سه‌ت و نیکاح و ته‌لاقی پێده‌نووسی.

مامۆستا مه‌لا حوسین مه‌جدی به هی‌زی زانستی ئایینی له‌و کتیبانه‌ی ده‌روانی و له‌نیوه‌رۆکی ئه‌و سه‌رچاوانه یاسای ده‌دیتنه‌وه، به‌پیی ئه‌و یاسایانه و به‌راوه‌ردکردنیان له‌گه‌ل عه‌قل و هۆشی خوداپیداوی فتوای ده‌رده‌بری. له‌راستیدا حوجره‌ی مامۆستا بۆ ئه‌و مه‌له‌بنده وه‌ک بنکه‌ی حوکمدان «موقه‌ننه‌» و داوه‌ریکردن «قه‌زاییه» وابوو؛ به‌پیی باوه‌ری ئایینی و متمانه‌ به‌ مامۆستا ئه‌و حوکمدان و داوه‌ریکردنه‌ ده‌چووه‌ قۆناغی راپه‌راندن «موجریه»؛ به‌بی پۆلیس و هه‌رس و هه‌بس و زۆره‌لمی و گرتن و په‌پینان و پالپۆه‌نان زۆربه‌ی کیشه‌کان چاره‌سه‌ر ده‌کران. مامۆستا له‌ هه‌موو بار و بابه‌تیک پرساری ئیده‌کرا و فتوای لێ وهرده‌گیرا؛ له‌ باسی به‌هه‌شت و جه‌ه‌نهم و قه‌بر و قیامه‌ت و ژنه‌پینان و ته‌لاقدان تا سه‌ربرینی مه‌ر و بیسمیلا لیه‌پینان؛ پرساری سووت‌وسه‌له‌م و نیوه‌کاری و سییه‌ک‌به‌ری و قه‌بال و شوانکاره‌یی، ته‌نانه‌ت پرساری خه‌ون و خه‌یال و شه‌ونخوونی و ته‌هه‌ججود. مامۆستا ئه‌و پرساریانه‌ی، له‌سه‌ر بنه‌مای شه‌رع و ریازی ئیمامی شافیعی، به‌جورئه‌ته‌وه‌ ولام ده‌داوه و له‌ فتوادان چاونه‌ترس بوو. فتواکانی بۆ ره‌زامه‌ندی ئه‌م و ئه‌و نه‌بوو، دالده‌ی مافخوراو و زۆرلیکراو بوو، له‌سه‌ر هه‌ر بابه‌تیک فتوای دابا کیشه‌ ده‌برایه‌وه.

«خالیدئاغا»ی حیسامی له‌ بیره‌وه‌ریه‌ کانیاندا نووسیویه: «زانستی ئه‌و زانا گه‌وره‌یه «مامۆستا مه‌لا حوسین مه‌جدی» له‌نیوه‌ خه‌لکی وای ده‌نگ دابوووه، و سه‌لیندرا بوو که مه‌لاکانی دیکه‌ی ناوچه له‌ رووی ئه‌و بۆ مه‌سه‌له‌ی فتوا و باسی زانستی، کیشه و پیله‌یان پینه‌ده‌کرا و هه‌رچی ئه‌و کوتبای هه‌ر ئه‌وه‌ بوو، که‌س نه‌بوو قسه‌ی وی به‌ریته‌وه‌ پاش. «حاجی مه‌لا جه‌سیم قه‌باغه‌کندی» مه‌لا یه‌کی ناسراو بوو؛ ئه‌و مه‌لا یه‌ فتوا یه‌کی دابوو که تووتن و جگه‌ره‌کیشان هه‌رامه و بۆ ئه‌وه‌ش به‌لگه‌یه‌کی زۆری هه‌بوو، له‌نیوه‌ خه‌لکیشدا زۆر که‌سی وا هه‌بوون بۆیان سه‌لماندبوو، هیتدی‌کیش که جگه‌ره‌دانانیان

له‌به‌ر زه‌حمه‌ت بوو ده‌یانکوت هه‌رام نییه، له‌ جه‌نگه‌ی ئه‌و کیشه و هه‌لالیه‌دا وا ریک که‌وت رۆژیک له‌ گوندی «قزقه‌لا» به‌بۆنه‌ی پرسه‌ی «شیخ مه‌حمود به‌رزه‌نجی» [سالی ۱۳۳۵ی هه‌تاوی] له‌ مه‌جلیسیکی گه‌وره‌دا که خه‌لکیکی زۆر مه‌لا و ریشسیی دانیشتبوون، جه‌نابی مه‌لا حوسین و حاجی مه‌لا جه‌سیمیش هه‌ردووکیان حازر بوون؛ یه‌کیک له‌نیوه‌ خه‌لکه‌ که‌ رووی له‌ مه‌لا حوسین کرد و عه‌ززی کرد: قوربان! حاجی مه‌لا جه‌سیم فتوای داوه‌ ده‌فه‌رمی تووتن و جگه‌ره‌کیشان هه‌رامه، هه‌ز ده‌که‌ین بزاین جه‌نابت قۆل له‌سه‌ر ئه‌و فتوا یه‌ ده‌کیشه‌ی یان ئه‌مری جه‌نابت شتیکی تره؟ مامۆستا فه‌مووی: حاجی مه‌لا جه‌سیم شتی وا نالی، کاکه‌ تووتنکیشان هه‌لاله، حاجی مه‌لا جه‌سیم زۆر له‌ شه‌رع شاه‌زایه‌ چۆن شتی وا ده‌لی؟ حاجی مه‌لا له‌و دانیشتبوو له‌ ئه‌لف نه‌هاته‌ بی و نه‌یکوت من کو‌توومه، خه‌لکه‌ که‌ ته‌ماشایه‌کی یه‌کتریان کرد و ئیتر مه‌سه‌له‌ برایه‌وه.

گه‌رچی حوجره‌که‌ی مامۆستا مه‌لا حوسین دایم و ده‌ره‌م پر بوو له‌ فه‌قی، فه‌قیی زینگ و وشیار و پیتۆل و ده‌رسخوین. ماوه‌ی زیاتر له‌ په‌نجا سال بیسانه‌وه به‌ هیز و تواناییه‌کی تایه‌تی به‌شیوه‌ی ته‌قیر و شیوازی هه‌لقه‌یی ته‌دریسی کرد و ناوبانگ و شوهرتی بلاو بووه‌وه. ته‌نانه‌ت ئه‌و کاته‌ی ئه‌رکی «وه‌زیری داد»ی له‌ ئه‌ستۆ بوو «سالی ۱۳۲۴ی هه‌تاوی»، حوجره‌که‌ی به‌رده‌وام له‌ چالاکیدا بوو. یه‌کیک له‌ فه‌قی ناسراوه‌کانی مامۆستا مه‌لا حوسین مه‌جدی، قازی محه‌مه‌د بووه. ئه‌و فه‌قیانه‌ی له‌ حوجره‌ی مامۆستا مه‌لا حوسین مه‌جدی ده‌رسیان خویندوو و ده‌رس دادراون و فی‌ری زانست کراون، زۆربه‌یان بوونه‌ مه‌لای گه‌وره‌ و ما‌قوول و شه‌رعزان و هه‌ستیار و نیشتمانپه‌روه‌ر؛ وه‌ک مامۆستا مه‌لا حوسین گۆلانی، مامۆستا مه‌لا شیخ عیزه‌ددین حوسینی، مه‌لا محه‌مه‌د ره‌ئیس، مامۆستا مه‌لا که‌ریم شاریکه‌ندی، مامۆستا مه‌لا س‌ال‌ح ره‌حیمی، مامۆستا مه‌لا ئه‌حمه‌د عه‌باسی‌راد،

مامۆستا مه‌لا س‌ال‌ح ئیبراهیمی و ده‌یان مامۆستای زانا و توانای تر که هه‌موو ئیجازه‌ی ئیفتا و ته‌دریسیان له‌ خزمه‌ت مه‌لا حوسین مه‌جدی وه‌رگرتوو.

به‌ره‌مه‌کانی مامۆستا مه‌لا حوسین مه‌جدی :

مامۆستا زۆتر خه‌ریکی ته‌دریس و ده‌رس‌دادان بووه، که‌متر ئاوری داوه‌ته‌ سه‌ر نووسین و ته‌ئلیف، شیوازی ده‌رس‌دانه‌که‌ی له‌سه‌ر بناغه‌ی «ته‌قیر» بووه‌ نه‌ «ته‌حریر» و نووسین. له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش له‌سه‌ر زۆربه‌ی په‌راوه‌ فیه‌یه‌کان حاشیه‌ و په‌راویزی نووسیون.

به‌ره‌مه‌یکی به‌رچاوی مامۆستا وه‌رگێرانی «مه‌نزوومه‌ی سه‌به‌زاری» به‌ فارسییه، ئه‌و کتیبه‌ به‌ره‌مه‌یکی ره‌ق و سه‌خته، مه‌لا هادی سه‌به‌زاری (۱۲۱۲ - ۱۲۸۹ کۆچی مانگی) له‌سه‌ر زانستی مه‌نتق و حیکمه‌ت به‌ زمانی عه‌ره‌بی نووسیویه، مامۆستا مه‌لا حوسین به‌شی شیعر و په‌خشانه‌که‌ی وه‌رگێراوه‌ته‌ سه‌ر زمانی فارسی، ئه‌و به‌ره‌مه‌ به‌ خه‌تی مامۆستا له‌لای دکتۆر محه‌مه‌د مه‌جدی بوو، به‌و هیوایه‌ی به‌ چاپ بگا.

مامۆستا له‌سه‌ر داخوازی وه‌زاره‌تی فه‌ره‌نگ، چه‌ند به‌رگ کتیبی ده‌رسی، له‌سه‌ر بناغه‌ی فیه‌قی ئیمامی شافیعی، به‌ناوی «ته‌علیماتی دینی» بۆ خویندنگه‌کان نووسی و ده‌یان جار به‌ چاپ گه‌یشتن، تا پیش شو‌رش‌ی ئێران له‌ خویندنگه‌کانی ئه‌و مه‌له‌بنده‌ وه‌ک کتیبی ده‌رسی ده‌خویندرا. هه‌روه‌ها ره‌گه‌نامه‌ی بنه‌ماله‌ی مه‌لاجامی (۱۰۶۰ - ۱۱۳۰ کۆچی مانگی) به‌ هه‌لبه‌ستی فارسی هۆنیوه‌ته‌وه، له‌ ره‌گه‌نامه‌یه‌دا ئاماژه‌ ده‌کا: مه‌لاجامی نه‌وه‌ی «مه‌لا ئه‌بووبه‌کر موسه‌ننیف» بووه، ئه‌مه‌ سه‌ره‌تای ئه‌و ره‌گه‌نامه‌یه‌:

حمد بر خدای عز و جل
رحمتش باد بر رسول اجل
بعد بر آل و بر اصحاب
اختران هدی اولوالالباب
بعد «عبدالغفور» از دوری

شو تو نزدیک «جامی چوری»
 او به محمود گشته است خلف
 از ابوبکر ماند اصل شرف
 شرح کرد «محرر» اندر شرع
 شهره‌ی دهر زوست نام ورع

بس تصانیف دیگر از وی ماند
 مرکب فضل را به میدان راند
 گنیه «بوبرک» نام اوست «حسن»
 از چنین پور راد صد احسن

مامؤستا مه‌لا حوسین مه‌جدی، جوابی
 فتوا و پرسپاره نایینه کانی به نووسین بۆ
 مامؤستاکان ده‌نووسییه‌وه و زۆر به‌وردی
 به‌لگه‌ی نیشان ده‌دا و سه‌رچاوه‌کانی بۆ
 روون ده‌کردنه‌وه. هه‌رچه‌ند ئه‌و ئه‌رکه
 مامؤستای زۆر ماندوو ده‌کرد، به‌لام ده‌بووه
 هه‌وی دنیایی، به‌رامبه‌ره‌که‌ی ده‌گه‌یانده
 ئه‌و قه‌ناعه‌ته‌که‌ ئه‌و فتوایه به‌ریوه به‌ری.
 ئه‌و به‌شه له کاری مامؤستا گرنگیه‌کی
 تایه‌تی هه‌بوو، له‌لای زۆربه‌ی مه‌لاکانی
 ناوچه لایکه‌م چه‌ند لاپه‌ره له‌و فتوایانه
 ئیستاش هه‌ر ماون، ئه‌گه‌ر که‌سیک
 کوپان کاته‌وه وه‌ک «فه‌تاوای مه‌جدی»
 گه‌نجیکن.

مامؤستا مه‌لا حوسین مه‌جدی و سیاسه‌ت:
 مامؤستا مه‌لا حوسین له‌و ۸۲ ساله‌ی
 ته‌مه‌نیدا زۆری شه‌ر و شو‌ر و گرانی و
 فه‌رعانی و کاره‌سات و شو‌رش و ئالوگۆری
 سه‌یروسه‌مه‌ره بینن. له‌یه‌که‌م شه‌ری
 جیهانی (۱۲۹۳ی هه‌تاوی) مامؤستا ته‌مه‌نی
 ۲۵ سال بووه. پاش یه‌که‌م شه‌ری جیهانی،
 شه‌ری مه‌لا خه‌لیل (۱۳۰۷ی هه‌تاوی)،
 دوایه شه‌ری سمایل ناغا (۱۳۱۰ی
 هه‌تاوی)، ئه‌وجار دووه‌م شه‌ری جیهانی
 (۱۳۱۸ی هه‌تاوی) و سالی موسه‌ددیق
 (۱۳۳۲ی هه‌تاوی). چاوی به‌هه‌موو
 ئه‌و ئالوگۆریانه که‌وت؛ له‌و ئالوگۆرانه‌دا،
 مامؤستا وه‌ک مه‌لا یه‌کی نایینزان، له
 قوژینی مزگه‌وتیک پالی نه‌داوه‌ته‌وه و هه‌ر
 ده‌رسی دانه‌داوه، به‌لکوو په‌یوه‌ندییه‌کی
 زۆری له‌گه‌ل کۆمه‌لگه‌ی خۆی هه‌بووه، له
 به‌ریوه‌بردن و هه‌لسوورانی ئه‌و کۆمه‌لگه‌یه

شوینی هه‌بووه، له‌رووداوه‌کانی سابلاغ
 ده‌وری داوه‌ریی بینوه.
 هاوکات له‌گه‌ل ده‌سپێکردنی دووه‌م
 شه‌ری جیهانی، ئه‌و کاته‌ی موته‌فقیین،
 واته‌رووس و ئینگلیس، بۆ به‌ربه‌ره‌کانی
 دژی ئالمان ئیرانیان داگیر کردبوو،
 ده‌وله‌تی ئیران له‌قه‌یرانیکی گه‌وره‌دا بوو؛
 له‌وه‌ها کاتیکدا له‌سالی ۱۳۲۴، مامؤستا
 مه‌لا حوسین له‌و مه‌رج و زروفه‌دا شوینی
 به‌رچاوی بووه. وه‌ک کتیب و نووسراوه و
 وینه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ روونی ده‌که‌نه‌وه،
 مامؤستا که‌سایه‌تییه‌کی باوه‌رپیکراو بووه.
 «مه‌ناف که‌ریمی»، که‌ وه‌زیری فه‌ره‌نگ
 بووه، نووسیویه: مه‌لا حوسین مه‌جدی ۵۵
 سالیکی ته‌مه‌ن بوو، وه‌زیری دادگۆسته‌ری
 و زاناترین و ناودارترین مه‌لای ناوچه‌بوو،
 له‌ بواری نایینی و دادوه‌ریدا زۆر جیگه‌ی
 ریز و شیایوی حورمه‌ت بوو. هه‌روه‌ها
 له‌ رۆژنامه‌ی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ ئه‌و هه‌واله
 نووسراوه: «ئیتیباب: جه‌نابی مامؤستا
 مه‌لا حوسین مه‌جدی به‌سه‌رۆکی ئیداره‌ی
 عدلییه‌ی مه‌هاباد ئیتیباب کرا و حوکی
 به‌ ژماره (۱۳۰۷) به‌رواری ۱۱/۲۷/۱۳۲۴ی
 بۆ ناردرا.

سه‌باره‌ت به‌ ریکوپییک کردنی بابه‌تی
 خوتبه‌ی جومعه و خویندنه‌وه‌ی خوتبه‌ به
 زمانی کوردی، رۆژنامه‌ی کوردستانی ژماره
 (۱۰) نووسیویه: «به‌ ئیمام جومعه ده‌ستور
 درا خوتبه‌ی جومعه به‌ کوردی بخوینتیه‌وه،
 پاشان به‌عه‌ره‌ی. دوینی ۱۲/۱۲/۱۳۲۴ پاش
 بیسمیلا و ئه‌لحه‌مدولیللا و سلاوات ناردن،
 خوتبه‌که‌ به‌ کوردی خویندراوه و دلی هه‌موو
 کوردیکی پێ روون بووه‌وه، به‌ته‌واوی لێی
 حالی بوون و شوکرانه‌ی خودایان کرد که
 ئه‌ورۆ به‌ زمانی خۆیان گووییان له‌ خوتبه‌یه
 و لێی حالی ده‌بن و ئه‌مه‌ له‌ کوردستان دا
 بێ‌سابقه‌یه و به‌رانبه‌ره‌ له‌گه‌ل شه‌ریعه‌تی
 خاوتینی ئیسلام... به‌ جه‌نابی مامؤستا
 مه‌لا حوسین مه‌جدی، ئیمام جومعه،
 سه‌ید محه‌مه‌د حه‌میدی ئه‌مر دراوه که
 خوتبه‌ی جومعه له‌سه‌ر ده‌ستووری ژیره‌وه
 ته‌نزیم بکری: موبارزه له‌گه‌ل خورافات،
 ئیحترامی قانونی دین...»
 «سه‌عیخان» هومایوون له

بیره‌وه‌رییه‌کانیدا نووسیویه مه‌لا حوسین
 مه‌جدی وه‌زیری عدلییه‌ بوو. له‌و
 دوایانه‌دا ئه‌و کاته‌ی «که‌ریم وه‌ره‌هرام»
 سالی ۱۳۳۶ نێردرایه مه‌هاباد و ده‌سه‌لاتی
 ته‌واوی ناوچه‌یان دا‌بووه ده‌ستی، زۆر
 جار سه‌ره‌رۆیی ده‌کرد، به‌لام مامؤستا
 به‌ره‌له‌ستی بوو، که‌سایه‌تی مامؤستا مه‌لا
 حوسین وایکردبوو وه‌ره‌هرام گوێ له‌مستی
 مامؤستا بێ. مامؤستا مه‌لا حوسین
 مه‌جدی دوای ۸۲ سال ته‌مه‌نی پێ خیر
 و به‌ره‌که‌ت سه‌ره‌نجام رۆژی یه‌کشه‌مه‌مه،
 ۲۳ی خه‌زه‌له‌وه‌ری سالی ۱۳۵۰ی هه‌تاوی،
 به‌رامبه‌ری ۲۰ی ره‌مه‌زانی ۱۳۹۱ی مانگی،
 ته‌مه‌نی پێ له‌ شانازی ئه‌و مامؤستا
 نایینزانه‌ دوایی پێهات، ته‌رمی ئه‌و زانایه
 له‌سه‌ر شانی لایه‌نگران و پیرای په‌ژاره‌ی
 جه‌ماوه‌ری هاوشارییان بۆ گۆرستانی
 ب‌داق سولتان (رۆژه‌لاتی ب‌داق سولتان)
 به‌رپیکرا. له‌ پێناو خزمه‌ته‌کانی مامؤستا مه‌لا
 حوسین مه‌جدی و بیره‌ی و یادی ئه‌و زانایه
 له‌ شاری مه‌هاباد چه‌ند شوین، له‌وانه:
 «شه‌قامی ئوستاد مه‌جدی»، «پارکی
 ئوستاد مه‌جدی» و «مزگه‌وتی ئوستاد
 مه‌جدی» به‌ناوی ئه‌و زانایه‌ ناودێر کراوه.
 رۆحی به‌رزگی له‌گه‌ل سالخان و پیاوچاکان
 ب‌حه‌سیتنه‌وه.

یادگاره‌کانی مامؤستا:

مامؤستا مه‌لا حوسین مه‌جدی جیا له‌و
 هه‌موو خزمه‌ته‌ به‌که‌لکه‌، یادگاریی ژبانی
 کچیکی هه‌لکه‌وته و دوو کوری زانا و
 توانا و خاوه‌ن‌قه‌له‌م و زمان بوو. هه‌وه‌لین
 یادگاریی کچیکی هه‌لکه‌وته بوو به‌ناوی
 «خه‌دیجه‌ خانم مه‌جدی» که‌ سالی
 (۱۳۲۴) مامؤستای خویندنگه‌ی «په‌روانه»
 بووه و له‌ رۆژنامه‌ی کوردستانی ژماره (۱۳)
 ی ئه‌وکات وتاری بلاو کراوه‌ته‌وه و بۆ
 خویندن و فیربوونی زانست، خوشکانی
 هان داوه، خه‌دیجه‌ خانم مه‌جدی
 هاوسه‌ری به‌ئه‌مه‌گی وه‌زیری ته‌بلیغات
 «سه‌دیق حه‌یده‌ری» بووه، به‌لگه‌یه‌کی
 فارسی سه‌باره‌ت به‌ په‌یمانی هاوسه‌ریتیی
 سه‌دیق حه‌یده‌ری و خه‌دیجه‌ خانم مه‌جدی



کوردیی له رۆژنامه‌ی کوردستانی سالی ۱۳۲۴ بلاو کراوه‌ته‌وه. به‌داخه‌وه خه‌می جوانه‌مه‌رگبونی «دکتۆر هه‌وشه‌نگ» ی کوری که له سوید مامۆستای زانستگه بوو، پشتی چه‌مانده‌وه و له‌گه‌ل ئه‌وه خه‌مه، پیری به‌ره‌وپیری هات وه‌ک بۆخۆی ده‌لی:

گذشت روزگاران کرده پر چین، روی زیبایم
خمیده کرده بار زندگانی، قد و بالایم
کمان ابروانم شد ز هم وا هم چو پیکانی
به ظلمات جهان گم شد فروغ چشم بینایم...

دکتۆر محهمهد مه‌جدی ریکه‌وتی ۹۳/۱۱/۱۶ی هه‌تاوی کۆچی دوایی کرد، له «مقبرة الشعراء» ی مه‌هاباد ئه‌سپارده‌ی خاک کرا. من نووسه‌ری ئه‌وه بابه‌ته **شانازی** ئه‌وه‌م بووه ماوه‌ی چوار سال وه‌ک خۆیندکار له زانستگه، زۆربه‌ی ده‌قه‌کانی «نظم و نثر» ی فارسی له‌لای ئه‌وه مامۆستا زانایه تیپه‌پێشم و له به‌حری زانست و زانیاری که‌لک وه‌رگرم. بۆ بیره‌وه‌ری ئه‌وه سه‌رده‌مه پارچه هه‌له‌سه‌تیکی فارسیی دکتۆر مه‌جدی له‌ژێر ناوی «ای گُرد» پیشکesh ده‌که‌م، که له زارومانی خۆبیم بیستوهه:

ای گُرد

تو ای دیرینه مردان سلحشور هنرپرور
شما ای مرزداران صدیق ملک پهناور
ستم‌ها دیده‌اید از شرق و هم از روزگاران
مشقت‌ها ز شاهان و ز حکام و ز یارانش
ز شاه‌عباس‌ها زخمی شده جان و دلت ای گُرد
نیالوده به ناپاکی ولی آب و گِلت ای گُرد
تو بودی کاخ علم و دانش اسلام را پایه
تو بودی از حماسه‌آفرینی‌ها مهین آیه
تو روزی ارتش یونان قدرتمند بشکستی
تو بر سردار یونان بر گزنفون راه برستی
محمی‌الدین خلاتی یاور خواجه نصیر از توست
همیدون بوحیفه‌ی دینوری فحل شهید از توست
همی بن یوسف و ابن‌الصلاح فقه‌دان گُردند
که گوی سبقت اندر پهنه‌ی علم از جهان بردند

نمی‌دانی که ابن‌الحاجب استاد عقلانی

بُدی فحل‌الفحول اندر حدیث و نیستش ثانی
تو ابراهیم کردی ابن کج ابن‌النجی داری
تو علامه‌ی قزلجی معدن علم و ذکا داری
تو خالد را پیروردی که بودی منبع عرفان
تو فرزندتی چو ابن خَلکان پروردی در دامان
تو در دامان خود مفتی زهاوی‌ها پیروردی
تو چون علامه‌ی یائی یگانه جبری آوردی
تو را علامه‌ی مفضل همچون بانی و یایی
که هر یک در علوم عصر اقیانوس و دریایی
تو پیره‌باب آن فرزانه‌ی عالم پیروردی
که در علم ریاضی نیستش حقا هم‌اوردی
تو اندر باغ شعر و شاعری بس نغمه‌خوان از توست
ترا بلبل هزاران نغمه‌خوان گُلستان از توست
تو در گلزار عرفان مولوی داری روانش شاد
که با اشعار عرفانی نماید مردمان را شاد
به بوستان ادب عشق آفرینت شعر نالی بود
که در شعرش همانند نظامی شور و حالی بود

تو سالم‌ها و کردی‌ها و محوی در صدف داری
گهرها چون وفائی‌ها رضاها را به کف داری
تُرا بودست سردار جهان‌داری، صلاح‌الدین
که اسلام از وجودش یافت قدر و عزت و تمکین
تومی‌دانی کی هستی؟ پس چرا خود را تونشاسی
بیا بنگر به تاریخ که الحق أعلم الناسی

سیهه‌م یادگاری مامۆستا، به‌ریز «حه‌سه‌ن مه‌جدی»، ناسراو به «ئاغا» مامۆستای ئه‌ده‌ب و ویژه‌ی فارسی له خۆیندنگه ناوه‌ندییه‌کانی مه‌هاباد بوو. ماوه‌یه‌ک به‌ریژه‌به‌ری ئیداره‌ی په‌روه‌رده و باره‌یتانی بۆکان بوو. ئه‌وه به‌ریزه له سه‌ره‌تای دامه‌زاندنی «رادیوی مه‌هاباد» به‌پررسی به‌رنامه کوردییه‌کان و به‌ریژه‌به‌ری به‌رنامه‌یه‌کی به‌پیز و به‌که‌لک به‌ناوی «ئاگری دامرکاووی پیشینیان» بوو، ئه‌وه به‌رنامه‌یه ئاوری ده‌داوه سه‌ره‌ده‌قی به‌یته کوردییه‌کان. پیویسته بگوتری کوری به‌ریز کاک حه‌سه‌ن مه‌جدی دکتۆر «سیامه‌ک مه‌جدی» له شاری بۆکان وه‌ک پزیشک خزمه‌ت به هاوولاتییان ده‌کا.

به‌ده‌سته‌وه‌یه، به‌لگه‌یه‌کی هه‌تا بلّی بیوینه و ده‌گه‌نه: «باعث تحریر این که این داعی محمد قاضی شاهد که در تاریخ ۱۳۵۴ هجری جناب مستطاب آقای ملاحسین مجدی خدیجه دختر خودش را به آقای میرزا محمدصدیق حیدری فاروقی بر سر چهل و یک مثقال طلا عقد فرموده و میرزا صدیق قبول کرده است. تحریر فی ۱۳۱۵/۱۰/۲۸ شمسی، محمد قاضی، مهر (صلّ علی محمد) امضاء.»
دوو‌هه‌مین یادگاریی ژبانی مامۆستا مه‌لا حوسین مه‌جدی، به‌ریز «دکتۆر محهمهد مه‌جدی» یه که له زانایان و پسپۆرانی بواری ئه‌ده‌بی فارسی ده‌ژمێردرا، سالی ۱۳۰۲ی هه‌تاوی له سابلاغ هاتوه‌ته دنیا، ماوه‌یه‌کی زۆر مامۆستای زانستگه‌ی جوندی‌شاپووی ئه‌هواز و زانستگه‌ی ته‌وریز و زانستگه‌ی تاران بوو، هه‌روه‌ها بناغه‌ی زانستگه‌ی ئازادی مه‌هاباد ئه‌وه به‌ریزه دایمه‌زراند. چه‌ند سال به‌ریرس و به‌ریژه‌به‌ر و مامۆستای ئه‌وه زانستگه‌یه بوو. جه‌نابی دکتۆر مه‌جدی خاوه‌ن‌زمان و قه‌له‌م و هه‌سته‌تیکی به‌رزی شیعی بوو و چه‌ند به‌ره‌مه‌می به‌پیزی بلاو کراوه‌ته‌وه، وه‌ک: سالنامه‌ی فرهنگ مه‌هاباد، دو جلد / سفری به سوی مردان شجاع در کردستان، ترجمه از عربی به فارسی / زندگانی خلیفه اول ابوبکر صدیق، ترجمه از عربی به فارسی / الصورة والشاعر، ترجمه به فارسی، جیا له‌وه به‌ره‌مانه‌ سیزده‌وتاری

زانای گهوره و هه لکه وته
مامۆستا مه لا عه بدولکه ریم شاریکه ندی
(۱۳۰۵ - ۱۳۶۱ ی هه تاوی)



ناوچه یه ی ره ها ده کرد. مامۆستا له گه ل بنکه زانستییه کانی ولات و دهره وه ی ولات به تاییه ت «ئه لئه زهر» په یوه ندی هه بوو، ته نانه ت ده یانکوت خه لات ی زانستیشان پیشکesh کردبوو. مامۆستا شاریکه ندی کوردیزان بوو، ئه وه که سانه ی له کۆری نووسهران و هه ستیارانی کورد، سالی ۵۷ له «خانه ی جهوانانی مه هاباد» به شدار بوون، له بیران ماوه له کاتی شیکردنه وه و هه لسه نگاندنی ئه وه هه لبه سته بهرز و به پیژه ی «شوکی فهزلی» که ده لی:

ئیش که روه ی ئیسته له هه وراره سه ره ولیژی نه که ی بیر ی وردیشی ده وی هه ره به دوعا و نوژی نه که ی گیره شتیوین که کای کۆنی به بادا له کنت چاکه هه ره لی خوری، سه بری دم و کاویژی نه که ی سه ره تای ئیش هه موو «یه کبونه» ئه ویش نابج هه تا هه ره برین که له دلدا هه یه ساریژی نه که ی...^۴

له وه کۆره ئه ده ییه دا مامۆستا وه ک شۆره سواریکی مه یدان ی ئه ده ب چ مه حشه ریکی به رپا کرد و چۆن له و شیعرانه ورد بووه وه و ده سه لات ی له سه ره زمانی کوردی نیشان دا، به شدارانی ئه وه کۆره له راده ی تیگه یشتنی مامۆستا واقیان ور مابوو. ° مامۆستا شاریکه ندی دوا ی شۆرش ی گه لانی ئیران، هه ولی ئه وه ی دا ئه وه زولم و زیفانه ی که له وه خه لکه کرابوو به وه زمانه پاراوه ی ئاشکرا کا، له ریپیان و کوبوونه وه کانی سه ره تای شۆرش، هاوشانی هاوشارییه کانی به شداری ده کرد. له و تیگه ولیکه ی له وه کاته دا هاتبوو پیش دردۆنگ بوو. به پیشنیاری خه لکی ئه وه مه لبه نده، بۆ چاره سه ری کیشه ی کورد له گه ل چهن د مامۆستای دلسۆز و زانا قۆلی هه لمالی، به لام ناحه زان و لیته زانان چاویان پی

سال له گوندی «خه لیفه لیان» ی سندووس، ئه رکی مه لایه تی و ته درسی وه نه ستۆ گرت. به بهر دهرسگوتنه وه و ئه نجامدانی ئه رکی مه لایه تی، موتالایه کی یه کجار به رین و قوول و هه راوی له سه ره فیه ه و هه دیس و ته فسیر و تاریخ و بناغه ی یاساکانی ئابووری و کۆمه لئاسی و هۆی په یدا بوونی بیر و برواکانی ماددی و ناسینی بیر و بروای رۆزاوا ده ست پیکرد. مامۆستا کانگای هونه ر و جه وه ره بوو، شاعیریکی زمان پاراو و به ده سه لات له سه ره زمان، خه تیکی زۆر جوان و له به ردلان، و تاریژیکی فه سیح و به لیخ و به راویژ و قسه زان. به هۆی روانگه ی نویی مامۆستا سه به ارت به مه شیخه ت و ته ریقه ت و عیرفان و بابه ته کۆمه لایه تییه کان، یار و نه یاری بۆ په یدا بوو.

سالی ۱۳۴۱ ی هه تاوی هاته مه هاباد. له سه ره داوا ی خه لکی گه ره کی مه وه له وه ی، ئه رکی مه لایه تییه مزگه وتی «مه وه له وه ی» ی وه نه ستۆ گرت. هاوکات له گه ل ئه وه ئیشه، ده سالی ره به ق له مزگه وتی سووری مه هاباد، هاوشانی مامۆستا مه لا حوسین مه جدی (مامۆستا که ی) له مه دره سه ی علومی دینی (مه عقوول و مه نقوول) خولی ته درسی گرانترین دهرسی وه ک فه لسه فه و که لام و حیکمه ت و ته فسیری له ئیختیاردا بوو، زۆر زانایانه و لیزانانه ئه وه دهرسانه ی ده کوته وه و له ریزی مامۆستا زاناکانی ئه وه مه لبه نده ده هاته ئه ژمار. به ره هه می ئه وه قۆناغه ی، پیگه یاندنی ده یان فه قی بوو که له عیلم و زانایه تییه ئه وه مامۆستایه که لکیان وه رده گرت. سالی ۱۳۵۰ له لایه ن «ئامووزش و په روه رش» ی مه هاباد بۆ دهرسگوتنه وه له خویندنه ناوه ندییه کان وه رگیرا و زیاتر له ده سال ئه وه ئه رکه ی ئه نجامدا. به ره هه می ئه وه قۆناغه، روونکردنه وه و تیگه یاندنی سه دان لاوی دلزیندوو ی خوینگه رم بوو.^۳

مامۆستا شاریکه ندی مه رجه عیکی باوه ریپیکراو بوو بۆ ئه وه که سانه ی له زانستگان ده یانخویند و له «تیز» ی خویندن یارمه تییه ده دان. ته نگ و چه له مه ی ئایینی و گریپووچکه ی کۆمه لایه تی و رامیارییه ئه وه

مامۆستا مه لا که ریم شاریکه ندی، له ناسنامه دا به «عه بدولکه ریم مسته فاوورنازه» ناسراوه. سالی ۱۳۰۵ ی هه تاوی له دبی «سیوه ددین» ی سه ره به شاری بۆکان ها تووه ته دنیا. بابی به ریژی «مه لا قادر» خه لکی شاریکه ندی و دایکی دلسۆزی «رابیعه» خاتوون، خه لکی «گه ردیگلان» بووه. سه ره تای خویندن ی له خزمه ت بابی ده ست پیکردوه و زۆر زوو بابی ئاودیوی دنیای هه رمان بووه.

دوو سال دوا ی فه وتی بابی، بنه ماله که ی روو له «شاریکه ندی» ده که ن. مامۆستا شاریکه ندی دواتر له حوجره کانی موکریان، له لای مامۆستاکانی ئه وه سه رده مه قۆناغه کانی خویندن تیده په ریژی؛ مامۆستاکانی ئه م که سانه بوون: «مه لا عه بدوللا محه ممه دی، مه لا عه لی ره بیانی، مه لا حه سه نی شیخی، مه لا عه لی وه لزی، مه لا سیدیقی سیدی» مامۆستا ئه حمه دیان سه به ارت به مامۆستا شاریکه ندی نووسیویه: «دوا ی چیشتنی تالی و تفتی و تووشبوونی شه که تی و کفتی حوجراو حوجره هه لکشا و رۆزگاری سوخته یی وه پشت سه ری خست و له «دارالعلم ترجان» له جی حوجره ی فه قیه تییه مه لای پیره باب و پینجوینی و سه یدی چۆری، ده وری دووه می فه قیه تییه ده ست پیکرد. له «قاره وا» و «شیخله ر» و «حه مامیان» و «مزگه وتی هه باساغا» و «مزگه وتی بازار» ی مه هاباد دهرسی خویند. له سالی ۱۳۳۱ ی هه تاوی له لای مه لای گه وره و زانا، مامۆستا مه لا حوسین مه جدی ئیجازه ی مه لایه تییه وه رگرت.^۱

مامۆستا مه لا حوسین به شانازییه وه باسی زانایی و سه رده رچووینی مامۆستا شاریکه ندی ده کرد، بروانامه ی نمره ۵۱۰۱ / ۱۲۵۸۷ / ۱۹ / ۱ / ۱۳۳۱ ی وه زاره تی فه ره نه نگ، موکراو به مۆری مامۆستا مه جدی درا به مامۆستا شاریکه ندی.^۲

قۆناغه کانی خویندن ی به وه چه شنه ته واو کرد. ئه و جار به ره هه می ئه وه تیگۆشانه ی وه ک ده سه تچه یله یه ک بۆ روونا ککردنی بیر و بروای خه لکی ئه وه مه لبه نده ته رخان کرد. ماوه ی ده

هه‌لنه‌هات. به داخ و کهسه‌ریکی زۆره‌وه، رۆژی دووشه‌مه دووی خاکه‌لیوه‌ی سالی ۱۳۶۱ی هه‌تاوی تیرۆریان کرد و ره‌شه‌کوژیی نه‌وجاریش خه‌لکی نه‌و مه‌لبنده‌ی داخ له‌دل کرد و ئاسمانی شاری مه‌هاباد ته‌م دایگرت. تیرۆری مامۆستا شاریکه‌ندی ته‌نیا له‌نیو‌بردنی جه‌سته‌یه‌که نه‌بوو، به‌لکوو هه‌ول‌دانیک بوو بۆ سه‌رخستنی جو‌ریک له‌ فیکر و کو‌لتووری سیاسی که ده‌یه‌ه‌ویست به‌و شیوه‌یه‌ بر‌وای خۆی داسه‌پینی، ئاشکرایان کرد فر‌پان به‌ نازادی و راده‌برین و دیمۆکراسییه‌وه نییه. رۆژی سێشه‌مه، سێی خاکه‌لیوه، ساعه‌ت یازده له‌لایه‌ن هه‌زاران که‌س له‌ خه‌لکی مه‌هاباد له‌ رێوره‌سمیکێ تاییه‌ت و بیو‌پنه‌دا، ته‌رمی مامۆستا شاریکه‌ندی له‌ ته‌نیش‌ت گلکۆی مامۆستا مه‌لا حوسین مه‌جدی، له‌ قه‌برستانی ب‌داق سو‌لتان به‌خاک سپی‌درا.

تاییه‌تمه‌ندی مامۆستا شاریکه‌ندی

له‌ شان و شکۆ و هه‌بیه‌ت و قه‌لافه‌تی پیاوانه‌ی مامۆستارا ده‌تزانێ که‌سایه‌تییه‌کی ئاسایی نییه، که‌وای شو‌ری مه‌لایانه و میزه‌ری ده‌وری سه‌ری تا خوا حه‌ز بکا جوان و به‌سه‌روسیما و شکل بوو، لایه‌نگری چه‌له‌حانی و چاو‌وراو و شاقه‌ل راوه‌شاندن و دانیشتن و میوانبوون له‌ هه‌موو شو‌پتییک نه‌بوو. ئه‌گه‌ر جاروبار به‌شدارێ کو‌ریک یا میوانییه‌که بوو، ئه‌و کو‌ره ئاساییه‌ی به‌ باس و بابته‌ی تازه و پیو‌یست گه‌رم دادینا و قسه‌ی بۆ کو‌تن پیو‌و. دژی قسه و باسی ئاسایی بوو، به‌ده‌مار بوو، متمانه‌ی به‌ خۆی هه‌بوو، خۆی چاک ده‌ناسی، خوازه‌لوک نه‌بوو، زه‌رق و به‌رقی سامانداری و تیری‌وته‌سه‌لیی ده‌روجیرانه خودا‌پیداوه‌کانی! شو‌پیان له‌سه‌ر دانه‌نا، ته‌نانه‌ت گه‌زه خاکیکی له‌سه‌ر ئه‌و عه‌رزه پان‌وبه‌رینه‌ی خودا نه‌بوو، له‌ خانو‌لیکی عه‌رزه‌کی و به‌رته‌سک و مه‌وقووفه له‌ ته‌نیش‌ت مزگه‌وت ده‌ژیا و له‌سه‌ر راخه‌ریکی نیمداشت ژیانێ ئاب‌روومه‌ندانه و بیمنه‌تییه‌ ده‌برده سه‌ر. ته‌نیا دۆست و هاو‌نشینێ کتیبه‌کانی بوون، دۆستایه‌تییه‌ له‌گه‌ل کتیبه، ده‌راوی بی‌ری قوول و هه‌ستان و دانیشتنی ماقوول کردبوو، زۆرتر مو‌تالای ده‌کرد، مامۆستا شاریکه‌ندی له‌ وتاریکدا ده‌فه‌رمی: «سالها مطالعه و

مراجعه و موازنه‌ی احکام فقهی بانصوص و مآخذ اصلی یعنی آیات الهی و سنن نبوی و مقایسه‌ی اقوال علمای بزرگ دین، حقیر را به این اندیشه واداشت، پاره‌ای از مسائلی را که در شرایط کنونی به نظر لازم و ضرورت بود به رشته‌ی تحریر درآورم.»^۶ مامۆستا ر‌وانگه و ر‌او‌پ‌ژیک‌ی ته‌واو ئاکادیمیانه‌ی هه‌بوو؛ بۆ هه‌ر باب‌ه‌تیک به‌لگه و ر‌یف‌ری‌سی به‌پیو‌یست ده‌زان‌ی. هه‌والی ر‌ۆژانه‌ی دنیای له‌ ر‌ادیو‌که‌ی وه‌رده‌گرت. که‌متر سه‌فه‌ری ده‌کرد. ئه‌گه‌ر جاروبار له‌ شه‌قام و نیو‌بازار بتدیایه، ب‌ی پرسیار ده‌تزان‌ی بۆ کو‌ی ده‌چی، کتیبخانه و خو‌پ‌دنگه و مزگه‌وتی حاجی ئه‌حمه‌د و گه‌رانه‌وه بۆ مال و مزگه‌وتی مه‌وله‌وی. هه‌بیه‌تی مامۆستا شاریکه‌ندی ته‌واوی شه‌قامی داده‌گرت، هه‌تا ب‌یی بل‌ند و راست بوو، له‌ قه‌د و قه‌لافه‌ت و بی‌ر و زانست، قسه‌زان و زمان‌پاراو و عه‌ره‌بیزان و فارس‌یزان و کورد‌بیزان بوو. مامۆستا له‌ زولم و ز‌یف و فریودانی ئه‌و گه‌له‌ خه‌م و خه‌فه‌تی له‌ دلدا بوو. مامۆستا دژی ئه‌و که‌سانه بوو به‌ دوو ر‌به‌ ده‌پ‌تون و هه‌ر تاوی جو‌ری داخ‌تون. مامۆستا خاوه‌ن‌ه‌لو‌یست بوو، هه‌لو‌یستی تاییه‌تی بوو، پیاوی له‌گه‌ل سازان نه‌بوو. له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌و بی‌ر و بر‌وایه‌ی که‌ هه‌ب‌یوو، تیزی خو‌ریک‌خه‌ری و بر‌وای «عورفی» لا په‌سند نه‌بوو «چنان با نیک و بد سر کن که بعد از مردنت عرفی - مسلمانان به زمزم شوید و هندو بسوزاند». پیاوانه‌بوو گورگ و مه‌ر پیکه‌وه ئاوه‌خۆنه‌وه، مامۆستا دژی خو‌رافات و بابته‌ی بی‌سه‌روین بوو. ئه‌و پیاوی بی‌ر و مه‌عریفه و ناسین و تیگه‌یشتن بوو. خاوه‌نی ه‌یچ مال و سامانیک نه‌بوو. له‌ حاند مال و مه‌قام و سامان و ژیان‌ی ئاسایی بیمنه‌ت بوو، سه‌ره‌خۆیی ته‌واوی بۆ ئه‌و مه‌به‌سته ده‌سته‌به‌ر کردبوو. له‌دوای خۆی ته‌نیا کتیبخانه‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌ندی به‌جه‌ه‌یشت. ئه‌و تاییه‌تمه‌ندیانه مامۆستا شاریکه‌ندی له‌ خه‌لکی ئاسایی جو‌ی ده‌کرده‌وه. له‌ کاتی به‌خاک ئه‌سپاردن و ته‌لقینی مامۆستا شاریکه‌ندی، مامۆستا مه‌لا عه‌بدو‌ل‌لا ئه‌حمه‌دیان فه‌رمووی: «ئه‌ی رووحی بل‌ند و گیانی ئارام، ئه‌ی مامۆستا شاریکه‌ندی، ئی‌مه و ئه‌و حه‌شیمه‌ته زۆره هاتووین به‌ر له‌ به‌ریکردنت بۆ لای خودا و

«رجوع الی‌الله»، پیرۆزبایی ئه‌و خه‌لاته سه‌وره‌ت عه‌رز بکه‌ین، له‌باتی هه‌موو زه‌رق و به‌رقی ئه‌و دنیایه، هه‌ر ئه‌و خه‌لاته سه‌وره به‌ تو‌ برا، دوایه‌ش پیرۆزبایی ئه‌و ماله تازه‌یه‌ت عه‌رز ده‌که‌ین. له‌و دنیا هه‌راوه دوا‌ی چل سال کار و ماندووبوون ته‌نیا خانوو و ملکی تو، هه‌ر ئه‌و گو‌ره بوو.»^۷

مامۆستا مه‌لاکه‌ریم و رووناکییری ئایینی

ئه‌گه‌ر بمانه‌ه‌وی پ‌یشه‌وایانی ئایینی و مه‌لاکانی کوردستان بکه‌ینه دوو بالی نه‌ریتخ‌واز و نو‌یخ‌واز، روونه مامۆستا مه‌لا که‌ریم شاریکه‌ندی ده‌چ‌پته نیو بالی نو‌یخ‌واز و رووناکییری باوه‌ریک‌راوی ئایینی. له‌و بابته‌ی خواره‌وه پ‌ریشکه‌ی نو‌یخ‌وازی و دژ به‌ خو‌رافات بوون و هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی و نازاد‌یخ‌وازی له‌ وتاری ئه‌و زانا نه‌ناسراوه‌ی کورد زۆر روون و ئاشکرایه. مامۆستا شاریکه‌ندی له‌ وتاری کو‌نف‌رانسی ور‌م‌یدا فه‌رمووی: «یکی از مزایای اسلام این است که آزادی فکر و اندیشه و استنباط به مسلمان داده. همین آزادی اندیشه و فکر خود این دین را ک‌شدار کرده، می‌توانیم آن را بر تمام حوادث زمان منطبق کنیم و اسلام هرگز کهنه نشود و همیشه تازه بماند... اسلام یک اصول ثابت و یک اصول متحول دارد، اسلام در یک حد متوقف نمی‌شود، برای همه‌ی زمانهاست، اصول ثابتش ایمان به خدا و وحدانیت خدا و ایمان به رسالت همه‌ی انبیا و... اما مسایل اجتهادی داریم که علما قدرت دارند جرح و تعدیلی در آنها ایجاد بکنند.»^۸

سه‌باره‌ت به‌ ن‌زیک‌بوونه‌وه و یه‌کی‌تی مسو‌لمانان ده‌یفه‌رمو: می‌زووی رووداوه‌کانی ئیسلام پیو‌یستی به‌ پ‌یداچوونه‌وه‌یه. ئه‌وه ده‌قی وتاری مامۆستا شاریکه‌ندییه: «ما همه باید این بلند همتی را داشته باشیم که کتابها و ذهنها را تصفیه و تصحیح کنیم، تا بتوانیم واقعا یک امت متراسی باشیم، یک ملتی که پشتیبان یکدیگرند، جامعه ما واقعا محتاج این است، چه در میان اهل تشیع چه در میان اهل تسنن که تصفیه‌هایی بکنیم، تصفیه‌ی ذهن و تصفیه‌ی کتابها»^۹ سه‌باره‌ت به‌و مه‌به‌سته که ئی‌مه ده‌ی بۆ پ‌یشه‌وه بر‌وانین نه‌ بۆ دواوه، زیاتر داها‌توومان

مه به ست بی نه رابردوو، له وتاریکدا ئاوی
فهرموو: «خودای تهعلا دوو چاوی داوه به
ئیمه، ئه و چاوانه‌ی له پیشه‌وه له سه‌ری
ئیمه نه سب کردوو و دایمه‌زاندوو، نه له
پشته‌وه، مه‌عنای ئه‌وه‌یه ئیمه ده‌بی پیشه‌وه
بینین، داهاتوو بینین، هه‌میشه به‌ره‌وپاش
تماشا نه‌که‌ین.»^{۱۱}

ماموستا شاریکه‌ندی به‌ئاشکرا دژی خورافارتی
دینی و مه‌زه‌بی بوو و بویرانه‌ راه‌وستا.
له سه‌ره‌تای ریساله‌ی «احوال شخصیه»
سه‌باره‌ت به‌ ئه‌رکی زانایانی ئایینی و
موخته‌هیدانی مسولمان و تیکوشانی ئه‌و
زانایانه بو خزمه‌ت به‌ کومه‌لی ئینسانی، ئاوا
ده‌فه‌رمی: «قرآن کریم تنه‌ا به‌ شرح کلیات
احکام پرداخته و تطبیق کلیات بر جزئیات
مستحدثه را به عهده‌ی اندیشمندان و
مجتهدان دانا و امین این امت که به مرور
زمان ظهور می‌نمایند و به نیازمندیهای هر
عصر آگاهند واگذار نموده است، مجتهدان
بزرگ در بسط و توسعه‌ی فقه‌اسلامی ذره‌ای
سهل‌انگاری نکرده‌اند و از این راه پربهاترین
خدمت را به کیش و همکیشان و به‌طور
کلی به تمدن بشری کرده‌اند، اما از آن
جهت که انسان هرگز نمی‌تواند کاملاً از
لغزشها و اشتباهات دور بماند گاهی از آن
بزرگواران پاره‌ای خطاهای اجتهادی سرزده
است.

در قرون اولیه که تحرک فکری و عقلی
مسلمانان به حد اعلی رسیده بود، خود
آن مجتهدان بعد از مدتی تحقیق در حدود
امکان به اشتباهی که کرده بودند پی
برده و به اصلاح و تغییر آن دست می‌زدند
و یا اشخاص بافضل و درایت دیگری
بر آن خطاها انگشت گذارده و صورت
صحیح قضایا را در معرض دید مردم قرار
می‌دادند، مع‌الاسف از آن وقت که تقلید و
جمود فکری در جوامع اسلامی رواج و رسوخ
یافته این جنبش اصلاحی و حرکت تقدیمی
متوقف گشته و لغزشهای مضر و محتاج
تصحیح گذشتگان و حتی بدعت‌های زشت
عوام‌فریبان و سودجویان (ازجمله) مخلوق
پرستی و دورویی و تملق و ارتکاب محرمات
و سکوت و تسلیم در برابر اهل ظلم و جور
که بدترین بیماریهای اجتماعی است برای
مردم مسلمان بصورت قانون دینی ثابت
درآمد و مطاعنی به دست دشمنان این

دین قدسی و فطری داده است. امید است
بیداری مسلمانان که خوشبختانه مدتی
است علامات آن در گفته‌ها و نوشته‌های
علما و فضلا به چشم می‌خورد بر آن
زخمهای دردناک مرهم نهاده و ملل اسلامی
با نصر مبین الهی مجد و عظمت گذشته را
باز یابند.»

«دکتور سه‌لاحه‌ددین خه‌دیو» له وتاریکدا
سه‌باره‌ت به ماموستا شاریکه‌ندی نووسیویه:
«استاد شه‌ریکندی از لحاظ فقهی با
معیارهای امروزی، نواندیش محسوب
می‌شود. در روزگاری که جزم‌گرایی فقهی
در قالب سنتهای عقب‌مانده‌ی اجتماعی،
تصلب و انسدادی ارتجاعی برساخته
بود، دین و دانش شه‌ریکندی طرحی
نو درمی‌انداخت. بیشترین نوآوریها و
رهگشاییهای شه‌ریکندی در احوال شخصیه
اتفاق افتاد. کسانی که چند دهه‌ی پیش
را به یاد می‌آوردند، نیک آگاهند که رسومی
چون عقد دختران خردسال، زن در برابر زن
و محلل و سه‌طلاقه چه مناسبات غیرانسانی
بر جامعه حاکم کرده‌بوه. فتاوی‌ رهگشای
شه‌ریکندی در زمینه‌ی احوال شخصیه و
تحریم و ابطال این رسوم ناپسند در دوره‌ی
پیش گفته، انقلابی فقهی به‌شمار می‌رود.
به همین جهت شهادت شه‌ریکندی ضایعه
بود، زیرا اندیشمندی بزرگ در اوج پختگی
علمی و درست در آستانه‌ی فصل ثمردهی از
میان رفت.»^{۱۲}

لیره‌دا هیندییک له «فتوا» کانی ماموستا
مه‌لا که‌ریم شاریکه‌ندی دپینه به‌رباس
تا راده‌ی ده‌سه‌لات و توانایی و تیگه‌یشتنی
ئه‌و زانا هه‌لکه‌وته‌یه له‌سه‌ر ده‌قه‌کانی
شه‌ریعه‌تی ئیسلام روون بیته‌وه، بو به‌لگه‌ی
دوورودیژی ئه‌و فتوایانه پرواننه لاپه‌ره‌کانی
کتیبی ئه‌حوالی شه‌خسیه:

۱- تزویج دختران صغیره بدین علت که
کوچکند و اذن و رضایشان اعتبار شرعی
ندارد ولو به وسیله‌ی پدر و جد شرعاً باطل
است.»^{۱۳}

۲- بدعت ناروای «زن به زن» نیز که بدون
شک یکی از صورتهای زشت و خطرناک
- نکاح‌الشغار- زمان جاهلیت است و بر
مبنای آن دختران از پشت گهواره تا بعد از
بلوغ و رشد بی اراده و اختیار و چه بسا با
چوب و چماق مانند حیوانات خرید و فروش

می‌شوند از همین اجبار و استبداد پر ستم
سرچشمه گرفته است.»^{۱۴}

۳- در آیه‌ی کریمه‌ی: «الطَّلَاقُ مَرْتَانٌ
فَأَمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِیحُ بِاحْسَانٍ»
بقره/۲۲۹- مره به معنی دفعه است و هر
دفعه طبعاً یک وقت مخصوص می‌خواهد
پس برای وقوع سه طلاق، سه وقت لازم
است و جمع کردن سه طلاق مثلاً در اسم
العدد «ثلاث یاسه» چون در یک وقت
انجام می‌شود یک طلاق رجعی به‌شمار
می‌آید... «چند سال پیش جناب آقای
شیخ محمد مردوخ رساله‌ای به نام «رساله‌ی
تثلیث» نوشته و در آن از رأی واهی تجویز
رها کردن سه طلاق در یک دفعه سخت به
دفاع برخاسته بود، عمل ایشان با توجه به
روشنفکری و فضل و دانشی که دارند در آن
هنگام موجب تأسف و تعجب فراوان گردید،
اما نامه‌هایی که اخیراً به دو نفر از علمای
سنندج نوشته و در ضمن هر یک، بر سه
وقتی بودن طلاق قویا استدلال نموده و
مانند هر شخص حق طلب و دور از تقلید
و جمودی از نظر خاطی سابق تبری جسته
بودند و هر نوع تأسف و تعجبی را از بین
برد.»^{۱۵}

۴- سالهای سال بعضی از متصدیان طماع و
قضات افتاء بی‌شمانه با این کار پر ننگ
و عار که سراسر اهانت به اسلام و جامعه
مسلمانان است، مال و ثروت ساده دلان بی
خبر را قاپیده و با استعمال عنوان مستعار یا
به اصطلاح گردی - جاش - «محلل» حتی
بی آنکه نکاح آنان در واقع خللی دیده باشد
ناموسشان را هتک نموده‌اند.»^{۱۶}

۵- شریعت اسلام در کتاب الهی و به زبان
پیغمبر حکمت مدار و به اجماع اهل بینش
برای «قسم» منحصر ذات و صفات خداوند
را نامزد کرده و حلف یا به عبارت آخری
سوگند به انبیاء و اولیاء و فرشتگان و کعبه و
مساجد، طلاق عتاق و هر کس و هر چیز
دیگر را باطل و گاهی گناهی بزرگ و نوعی
شرک قلمداد فرموده است.»^{۱۷}

ماموستا مه‌لا که‌ریم شاریکه‌ندی له وتاری
«ناسیونالیسم و ئینترناسیونالیسم» دا باسی
چاوانه‌وه‌ی هه‌موو بی‌ر و پروایه‌ک ده‌کا، به‌و
مه‌رجه حودوود و حوقووقی یه‌کتر بپاریزن،
واته شیوه‌یه‌ک له «پلورالیسمی ئایینی»
ده‌ستیشان ده‌کا و ده‌فه‌رمی:

«ئىمە مىللىيەت و دىن و مەزھەبى ھەموو ئىنسانىك بە موحتەرەم دەزائىن. ئەمەن مەسولمانم، ئىحتىرام بۆ زەرەدەشتى قايلم، ئەو ئاسۆرىيانەى كە لە ئىراندان، ئىحتىراميان بۆ قايلم، چون ئاسۆرىش ئىنسانىكە ھەققى مەوجودىيەتى ھەيە، ھەقى ئەوھى ھەيە كە لەسەر ئەو ھەرزە بۆخۆى بىروبوھەرىكى مەزھەبى يان مىللىي ھەبى، ھەتتا ئەوھى كە سەد دەرسەد مەلۇومە ھەدوای بىروبوھەرى ناسەھىچ كەوتوو، بە شەرتىكى تەجاووز بە خودوود و ھوقوقم نەكا، ئەمەن ئىحتىرامى بۆ قايلم، بۆ؟ چون ئەوئىش ئىنسانىكە ئەو رىيەھى بۆخۆى ھەلبىزاردوو، سەھىچ و ناسەھىچەكەى، نەتىجەكەى بۆخۆى دەگەرپتەو، بۆ مەن ناگەرپتەو.^{۱۸}» ئەوھە چەند وپنە بوو لە رادەى رووناكبىرىى ئايىنى و تىگەىشتى ئەو كەسايەتییە مەزەنە لە دەقەكانى ئايىنى پىرۆزى ئىسلام، ئەگەر لەوھە زىاتر پىويست بى دەبى بچىنە نىو دلى وتارەكانى مامۆستا شارىكەندى. نووسەرى ئەو بابەتە ئەو بەختەوھەرىيەى پىپراو، بە ھەول و تىكۆشانىكى زۆر وتارەكانى مامۆستا شارىكەندى كۆ بكاتەو، لەسەر شىرت دايبەزاندوون، بەو ھىوایەى ھەك بەرھەمىكى سەرەخۆ بلاو بكرتەو.

مامۆستا مەلا كەرىم شارىكەندى و بىروبوھەرى چەپ

مامۆستا مەلا كەرىم كەسايەتییەكى نەتەوھەخووزى مەسولمان بوو، واتە روانگەى (مىللى - مەزھەبى) ھەبوو؛ لەگەل جەريانى چەپ و چەپگەرایی يەك نەبوو، نە چەپى سوننەتى نە چەپى رادىكال. چەپەكانى ئەو كات ھىچ مەيلىكىان بۆ بابەتى نەتەوھەتى و نەتەوھەخووزى نەبوو، بەلام مامۆستا پىبوو بوو بۆ ناسىن و ناگادار بوونى زىاتر دەبى ئاگای لە بىروبوھەرى جىاواز بى و ھەليانسەنگىنى، ھەر لەبەر ئەوھە دەقە ماركىستىيەكانى بەوردى خۆئىدبوونەو و ئاگای لە ئالوگۆرى و لاتانى ھەك رووسىيە، چىن، كووبا و قىيەتنام ھەبوو. لە بەرەبەرى شۆرشى ئىران لەو كاتەدا كە ژىلەمۆى بىروبوھەرى چەپ گەرم داھاتبوو، لە وتارىكدا لە مزگەوتى سوور فەرمووى: «براكان

زۆر لەمىژە «اصول مقدماتى فلسفە»ى ژۆرژپۆلىتسىرم خۆئىدووھەتەو، باوھەركەن ئەو ھەموو ھەول و تىكۆشانە بۆ لەئىپوېردن و ونكردى باوھەرى خوداناسى، خۆى بەلگەيە لەسەر ئەوھە كە خودا ھەيە، دەنا ئەو ھەموو خۆماندووكردى بۆچىيە كە خودا نىيە!» مامۆستا پىبوو بوو ئەو بىرۆايە بۆ ولاتى ئىمە خىروپىرى بە ئىوچاوانەوھە نىيە، بەلام لەگەل ئەوھەش پىبووانەبوو ھەر ئەو مافى ھەيە بىر بكاتەو، سەبارەت بە ئازادى بىروبوھەرى لە كۆرى ھاتنەوھى «غەنىي بلوورىيان»دا فەرمووى «ئەو كەسەى كە سەد دەرسەد مەلۇومە ھەدوای بىروبوھەرى ناسەھىچ كەوتوو، بەشەرتىك تەجاووز بە خودوود و ھوقوقم نەكا، ئەمەن ئىحتىرامى بۆ قايلم، بۆ؟ چون ئەوئىش ئىنسانىكە ئەو رىيەھى بۆخۆى ھەلبىزاردوو.^{۱۹}»

پەراويز

۱- سروھ، ژمارە (۱۱۶)، رىبەندانى ۱۳۷۴، زانای ھەلگەوتوو كورد، مامۆستا شارىكەندى، مەلا عەبدوللا ئەحمەدىيان، ل ۲۷-۳۱

۲- اصل اجازەنامەى (افتاء و تدرىس) در اختيار خانواده استاد قرار دارد. كىيى آن در اختيار نويسندهى اين مقاله است. آن را در بخش اسناد ملاحظه فرماييد.

۳- سالى ۵۲- ۵۳ ھەتاوى، مامۆستا مەلا كەرىم شارىكەندى لە «دەبىرستانى محەممەد رەزاشا»ى ئەو كات - دەبىرستانى شەھىد شارىكەندى ئىستا- مامۆستا بوو، مەن نووسەرى ئەو دىپرانە ئەو سالا لەو دەبىرستانە قوتايى پۆلى سىي ناوھەندى بووم، مامۆستا ھەتوو جارىك «دەرسى ئايىن»ى پىدەگوتىن، يادى بەخىر، لە پەراويزى دەرسەكە بە زمانىكى نوئى بابەتى زۆر بەكەلكى شى دەكرەو، سەرر سىما و قەلافەتى بەشكۆى مامۆستا ھەر لەبەر چاومە.

۴- شوكرى فەزلى، لىكۆلىنەوھى عەبدوللا عەزىز خالەد، بەغدا ۱۹۸۸، ل ۳۱

۵- ھەوھەلەن كۆرى ئەدەبى لە خانەى جەوانانى مەھاباد، رىبەندانى سالى ۱۳۵۷، لە بەرەبەرى شۆرش بەبى ئىزنى دەسەلات ساز كرا؛ نووسەران و ھەستىاران كۆلوگۆى پەنجا سال سانسۆر و خەفەقانىيان لەو كۆرەدا

دامرکاند و مامۆستا شارىكەندى بە وتار بەشدارى ئەو كۆرە بوو، مەن نووسەرى ئەو دىپرانە، ئەو كات خۆئىدكار بووم، بەشدارى ئەو كۆرە بووم و وتارىكى باوكم بەناوى «تارىكى و رووناكى» م پىشكەش كرد.

۶- احوال شخصيه، استاد عبدالكریم شەرىكەندى، بە كوشش سىدمحمد صمدى، چاپ پرستو، ۱۳۷۱، ص ۲۳

۷- سروھ، ژمارە (۱۱۵/۱۱۶) زانای ھەلگەوتوو كورد مامۆستا شارىكەندى، مەلا عەبدوللا ئەحمەدىيان، ل: ۲۷، رىبەندانى ۱۳۷۴ ھەتاوى.

۸- سخترانى استاد شەرىكەندى، كفرانس ارومىيە، بەهار ۱۳۶۰، ضبط بر روى كاست.

۹- سەرچاوهى پىشوو.

۱۰- وتارى «ناسۆنالىسم و ئىنترناسۆنالىسم» ئەو وتارە لەسەر كاسىت تۆمار كراو.

۱۱- احوال شخصيه، استاد عبدالكریم شەرىكەندى، بە كوشش سىدمحمد صمدى، چاپ پرستو، ۱۳۷۱، ص: ۲۳، ۲۴

۱۲- سى و پىنجىمىن سالمرگ استاد شەرىكەندى، دكتور صلاح الدين خديو، كانال تلگرامى «شارنامە» دوم فروردىن ۱۳۹۶

۱۳- احوال شخصيه، استاد عبدالكریم شەرىكەندى، بە كوشش سىدمحمد صمدى، چاپ پرستو، ۱۳۷۱، ص ۲۵

۱۴- سەرچاوهى پىشوو، ل ۲۸

۱۵- سەرچاوهى پىشوو، ل ۲۸ تا ۴۰

۱۶- احوال شخصيه، استاد عبدالكریم شەرىكەندى، بە كوشش سىدمحمد صمدى، چاپ پرستو، ۱۳۷۱، ص ۳۲

۱۷- سەرچاوهى پىشوو، ل ۳۴

۱۸- ناسۆنالىسم و ئىنترناسۆنالىسم، وتارى مامۆستا شارىكەندى، لەسەر كاسىت تۆمار كراو.

۱۹- ناسۆنالىسم و ئىنترناسۆنالىسم، وتارى مامۆستا شارىكەندى، لەسەر كاسىت تۆمار كراو.

هۆیه کانی توندوتیژی له نیو مسولمانان!

مه لایه حیا ئیسماعیلی - مه هاباد



زۆریان توندوتیژی کردوو و زهره و زیانیان له ئیسلام داوه.

پێنج: رووبهروبوونوه له گهڵ نهوانه ی و توندوتیژن.

دهبی له هه موو دهرفه تیک که لک وهر گرین بو چاره سهیری ئهوان و پێشگیری له کردهوه توندوتیژیانه ی و ئهوان ده ریده برن تا بزانیان له کویوه سه چاره ی گرتوو و چ هۆیه ک ئه م توندوتیژییه ی خولقاندوو؟ داوه ری و هه لویست له به رامبه ر ئه مانه ده بی زۆر عادلانه بی. نابی مافی ئه مانه پێشیل بکری؛ ههروه ک ئیمام عه لی خوا ی لی رازی بی، چون له گه ل ئه وانه جوولاوه ده بی ئاوا له گه لیان بجوولینیوه. ههروه ک ده فهرمی: اخوانا بغونا علینا. ئه مانه برای ئیمه ن و له به رامبه رمان راوه ستاون.

یان چه زه ته ی عومه ر خوا ی لی رازی بی ده یفه رموو:

برای نامۆز گاریکه رم!

زۆر سیاست ده کم، شه و و رۆژ ئاماده م بو وهر گرتی نامۆز گاریه کانتان. ره حمه تی خوا له سه ر ئه و که سانه بی و ا عه یبه کانم پیده لین.

شه ش: بیری دوا رۆژ بکه یه نه وه.

بو پێشگیری له توندوتیژی ده بی به نامه ریزی بکری بو ئه و لاوانه و ا هه سته ی توندوتیژیان هه یه. ده بی له و کاره باش و به که لکانه ی کۆمه لگه به شداری بکه ن، فیری موتالا و خویندنه وه بکری و باریان بینن و نه هیلن که سایه تیان له لایه ن هیه چ که سیکه وه ببحورمه تی پیکری، کاروباریان بو بدۆزنه وه و له بی ئیسه ی رزگاریان بکه ن. له بهر ئه وه ی بیکاری و ده سه په تالی زۆر شتی پێوه یه و له لایه کی دیکه وه خولقی نه ری گونا ه و تاوانی شه.

حه وت: دامه زران دنی ده سه لاتی نایینی.

دامه زران دنی ده سه لاتی نایینی ده بیته هۆی له نیو چوونی توندوتیژی، چون له بهر ئه م ده سه لاته یاسا کانی ئایین داده مه زری و کاتێ دامه زرا و عه مه لی پیکرا شه ر و کیشه و گه نده لی نامینی و سه تم و زۆرداری جی پی له ق ده بی و دادگه ری و عه داله تی ئیسلامی داده مه زری و ته واوی مافه کانی نیو کۆمه لگه به هۆی داد په ره ریه وه داده مه زری. کیشه کان به بهر ده بن و توندوتیژی نامینی.

قورئان خویندنی ئه وان که مایه سی هه یه و ناگه نه ئه وان.

یا له شوپنیک دیکه دا ده فهرمی:

یدعون اهل الاوثان و یقتلون اهل السلام.

ئه هلی کوفر بانگه یشت ده که ن، به لام مسولمانان ده کوژن.

له خۆرا که س به کافر نه زانیان.

یه کیک له و شتانه ی و زۆر گرنگ و چیی باسه، ئه مه یه که ئیمه نابی به بی به لگه که س به کافر بزانیان؛ هه رچه ند ئه مرۆ که به داخ و که سه ریکی زۆروه له لایه ن هه ندیک که سه وه به هۆی توندوتیژییه وه بریاری کافر بوونی مسولمانان ده ده ری و ئه مه ش هه له یه کی زۆر گه وه یه.

ده رمانه کانی توندوتیژی

یه ک: رینۆنی بکردن یان پهروه ده کردن.

باشترین ده رمان بو ئه م نه خۆشیه ره که یشتنه به بیر و فکروه، هه تا بزاند ری که مایه سییه کان له کویدا یه؛ پێویسته بی ری چاک سازی بکریته وه و کرده وه کان له گه ل قورئان و سونه ت هه لسه نگیند ری. ئه گه ر دزایه تی هه بوو خۆی ئیسلام بکا.

دوو: دلگه رمکردنی زانیانی راسته قینه.

له سه ر عوله ما و زاناکانی ئایینی لازمه تیبکۆشن دل و ده روونی ئه و لاوانه ی و توندوتیژن بو لای خۆیان رابکیشن. هانیان بدن بو ئه وه ی له خۆیان یان نیزی که بکه نه وه.

سێ: شه ره زایی شه ریعه ت.

زانیان و ئاگاداری له شه ریعه تی ئیسلام و فه ره نگی بانگه واز و فتوا، پێویسته یه کانی کۆمه لگه و ناسینی شه ریعه ت و راگه یاندنی ئه و شه ریعه ته بو لاوه کانمان و چۆنیه تی بانگه وازی و شویندانان له سه ر ئه و که سانه ی و توندوتیژن ههروه ک خوا ی گه وه شیوازی بانگه وازی پینگوتوین، ده بی به شیوه ی خواره وه خه لک بو لای ئیسلام رابکیشن: یه ک: به وشه ی به جی و جوان و هه کیمانه.

دوو: په ند و نامۆز گاری باش.

سێ: باشترین و چاکترین شیوه ی جه ده لی جوان.

چوار: لیکۆلینه وه له میژوو.

لیکۆلینه وه له هه مووی میژوو به تاییه تی له میژوی ئیسلام، له بهر ئه وه ی له نیو لاپه ره کانی میژوو که سانی که هه بوون که

ئیسلام سه ختگری و توندوتیژی به باش نازانی و تیکۆشاوه هه تا ئه م نه خۆشیه به بهر بکا. ئه گه ر له م با به ته وه لیکۆلینه وه مان هه بی به باشی بۆمان ده رده که وئ که توندوتیژی دوو به شه:

به شیکیان زاتییه و هه ر له ده ورا نی پێغه مبه ری ئیسلامه وه که سانی که هه بوون که توندوتیژیان کرده وه، به لام ریگه یان پێنه دراوه؛ بۆیه پێغه مبه ریش سی جار فه رموی: هه لک المتظلمون. به واتای: نه میتن ئه وانه ی و توندوتیژی ده که ن. بوونی ئه م توندوتیژییه له ده روونیاندا هه یه که پیی گوتراوه: العوامل الذاتیه. ده مارگزی و لاگری و کاری بریاردان به بی ئاوردانه وه و ههروه ها هینه وشکن، ته نیا بریار و باوه ری خۆیان پی راست و دروسته و بیرته سک و کورتینن.

به شی دووه م: عه وامیلی ئه ساسی یان (العوامل الموضوعیه) ن.

وه ک بوونی زولم و زۆر و ده سد ریژی کردن. هۆی بوونی توندوتیژی له تا که که سه وه هه تا جه ماوه ری ئیسلامی له نیو مسولماناندا زۆرن. زۆربه به بۆنه ی ئه م چه ند شته وه یه که هه ر ئیستا له نیو مسولماناندا زۆره:

یه ک: بارودۆخی نیو مسولمانان که به چه ند هۆ توندوتیژی ده که ن.

دوو: بوونی ده سه لاتداری (سکۆلار) و زالم و ده سد ریژیان له ناوچه ی مسولمانان.

سێ: هه له ی ده سه لاتداران و جه ماعه تیک له مسولمانان به تاییه تی هۆزی لاوانی ئیسلامی، بوونی بیرته سکی و کورتینی ئه مانه توندوتیژی خولقاند و داعشی پهروه ده کرد و له ریگای داد په ره ری و میانه ره وی چوونه دهروه و ئه و کۆسه په گه وه به یان له نیو مسولمانان به دیه ینا.

توندوتیژی له سونه تی پێغه مبه ردا:

له چه ندین سالی داها توودا ئه وه ی به سه ر ئه سحاب و ئۆمه ت دیت، له هه موو عه سر و ده وراتیک پێغه مبه ری زانا و ئاگا خه به ری پیداو. ههروه ک له سه حیجی بوخاریدا هاتوو که پێغه مبه ر فه رمووه تی:

یحقر أحدکم صلانه الی صلانه هم و قیامه الی قیامه و قرائته الی قرائته م.

قورئان خویندن و نویژ و رۆزوی هه ر کام له ئیوه له به رامبه ر نویژ و تا عه ت و

مامۆستا «هه‌یه‌ت»



مه‌هدی فه‌لاحی رۆسته‌مان (سه‌رمه‌س)، عابید حسه‌ینی - سه‌قز

«مه‌سه‌وودسه‌لته‌نه» به‌شیوه‌ی فه‌رمی ده‌بیته‌ مامۆستا و وانه‌بیژی «که‌ره‌فتوو» یش. ژانی مامۆستا هه‌یه‌ت له‌ که‌ره‌فتوو ۱۳ سال درێژه‌ی ده‌بی و ئهم ماوه‌یه‌ له‌ پر به‌ره‌مترین سه‌اله‌کانی ژانی هه‌یه‌ت له‌ بواری وانه‌وتنه‌وه و نووسینه‌وه بووه.

مامۆستا هه‌یه‌تی زانا و بلیمه‌ت، له‌ نیوه‌راستی سالی ۱۳۱۳ی هه‌تاوی، له‌ که‌ره‌فتوووه به‌ره‌و «ئالکه‌لوو» ی نیزیکی شاری سه‌قز ریگه‌ ده‌کوته‌. پاش دوو سال و نیو مانه‌وه له‌ «ئالکه‌لوو»؛ عاقیبه‌ت رۆژی هه‌ینی ریکه‌وتی ۴ی گولانی ۱۳۱۵ی هه‌تاوی به‌رامبه‌ر به‌ مانگی سه‌فه‌ری ۱۳۵۵ی مانگی، کارژمیر ۲:۲۵ خوله‌کی پاش نیوده‌رۆ، له‌ خانه‌قای شیخ جه‌لاله‌دینی نه‌قشبه‌ندی ناسراو به‌ «دیه‌شه‌ت سه‌قزی» له‌ دێی «خانه‌قا» ی نیزیکی شاری ساحیب کوچی دوایی ده‌کات و رۆجی پاک و جه‌سته‌ی پر له‌ زانستی به‌ خوێندنی ده‌سه‌پیریت و له‌ گۆرستانی «ساحیب» ده‌نێژریت.

ئهم عالمه‌ پایه‌به‌رزه له‌ ماوه‌ی «۶۳» سال ژانی پر به‌ره‌ که‌تیدا زیاتر له‌ «۸۰» به‌ره‌می له‌ زانسته‌ جوژه‌به‌جوژه‌کان، به‌ زمانه‌کانی کوردی و عه‌ره‌بی و فارسی، بو‌ گه‌له‌که‌ی به‌جی هه‌یشه‌توو که‌ ئیستا دیوانی شیعر، عه‌قیده‌ی کوردی و نامه‌کانی له‌ژیر ناوی «مه‌نشانه‌ت هه‌یه‌ت» به‌ چاپ گه‌یشه‌توو. سه‌ید موحه‌مه‌دسادق هه‌یه‌ت، جگه‌ له‌وه‌ی عالمیکی پایه‌به‌رز و خاوه‌ن ده‌سه‌لات و جیگه‌وپیگه‌ بووه، شاعیریکی په‌پوله‌هه‌ست و خامه‌ره‌نگینیش بووه و له‌نیو شاعیرانی هاوچه‌رخیدا خاوه‌ن پله‌ و پایه‌یه‌کی تاییه‌ت بووه.

هه‌یه‌ت هه‌ر له‌ هه‌رزه‌کاریه‌وه ئه‌سپی خه‌یالی له‌ گۆره‌پانی ئه‌ده‌بدا تاو داوه و هه‌ست و جۆشی ده‌روونی خۆی به‌ وشه‌ی جوان و ناسک وه‌ک په‌ره‌ی گول ده‌ربریوه و ناشقانی حه‌قیقی و رووی دل‌به‌ر و دل‌داری پێ مه‌ست و سه‌رمه‌ست کردوو. یه‌کیک له‌ سه‌ره‌تایترین شیعه‌ره‌کانی هه‌یه‌ت چوارینه‌یه‌که، سالی ۱۳۱۳ له‌ کاتی فه‌قیه‌تیدا له‌ شاری سه‌نه‌ نووسیه‌وه:

مه‌هاباد ده‌گرێته‌به‌ر و له‌ مزگه‌وتی «سوور» ده‌چیته‌ خزمه‌ت مامۆستا مه‌لا «عه‌بدوله‌رحمان» و زانستی ئه‌ستیره‌ناسی ده‌خوینتی.

مانه‌وه‌ی هه‌یه‌ت له‌ مه‌هابادی چوارچرا نیزیکی دوو سال ده‌خایه‌ن؛ پاشان بو‌ جاریکی تر ده‌گرێته‌وه سه‌نه و پاش ماوه‌یه‌ک ده‌بیته‌ میوانی باشووری کوردستان و له‌وێشه‌وه ده‌چیته‌ باکووری کوردستان و ماوه‌یه‌کی که‌م له‌ شاری «نه‌هری» دا سه‌رقالی خویندنی زانسته‌ بیانییه‌کان ده‌بی و وه‌ک بیستراه له‌ ناوچه‌کانی «وان» و «باشقه‌لا» یشدا ماوه‌یه‌ک خویندوو یه‌تی.

عاقیبه‌ت ده‌گرێته‌وه باشووری کوردستان و له‌ ناوچه‌کانی «شاره‌زوور» و «هه‌له‌بجه» دا ده‌ست ده‌کاته‌وه به‌ خویندن و پاش چهن ماوه‌ ده‌چیته «بیاره‌ی شه‌ریف» و له‌ مه‌کته‌بی عیرفانیی خانه‌قای - شیخ عومه‌ر زیاده‌دین - دا ده‌چیته کۆری موریدانی مه‌ولانا مه‌لا «عه‌بدولقادر» کانی که‌وه‌یی، وه‌، که‌ نه‌وکات له‌ مامۆستایانی پایه‌به‌رزی به‌ناوبانگی خانه‌قای بیاره‌ بووه. پاشان سالی ۱۲۹۲ی هه‌تاوی ئیجازه‌نامه‌ی مه‌لایه‌تی و وانه‌وتنه‌وه له‌ مه‌لا «عه‌بدولقادر» وه‌رده‌گریت. مامۆستا هه‌یه‌تی بلیمه‌ت، سه‌فه‌رگه‌لێکی بو‌ شاری «ئیره‌وان» ی کۆماری «ئه‌رمستان» ی ئیستا که‌ بووه و وابه‌سته‌یی و په‌یوه‌ندی هه‌یه‌ت به‌م شاره‌ له‌ شیعه‌ره‌کانیدا دیار و به‌رچاوه‌. واده‌رده‌که‌ویت ئهم سه‌فه‌رانه‌ی هه‌یه‌ت بو‌ «ئیره‌وان» بو‌ کرینی کتیب و که‌ره‌سته‌ی پیتویست بوویت.

مامۆستا هه‌یه‌ت پاش وه‌رگرتنی ئیجازه‌نامه و گه‌رانه‌وه‌ی بو‌ لانکه‌ی مندالیی خۆی، له‌ سه‌اله‌کانی ۱۲۹۲ تا ۱۳۰۰ی هه‌تاوی له‌ «قه‌لاگا» و «ده‌ره‌ سه‌فته» و «که‌سه‌نه‌زان» ی سه‌ر به‌ باژیری دیوانده‌ره، سه‌رقالی وانه‌وتنه‌وه و کاروباری شه‌ری بووه.

له‌ سالی ۱۳۰۰ی هه‌تاوی له‌لایه‌ن گه‌وره‌یه‌کی به‌ناوبانگی بنه‌ماله‌ی کاربه‌ده‌ستی کوردستان، به‌ناوی «مه‌سه‌وودسه‌لته‌نه» ی کوردستانی، بو‌ دێهاتی «که‌ره‌فتوو» به‌ناوی مامۆستای وانه‌ی فارسی و عه‌ره‌بیی تاییه‌ت به‌ منداله‌کانی بانگه‌هێشت ده‌کریت. پاش ماوه‌یه‌ک مامۆستا هه‌یه‌ت جگه‌ له‌ مامۆستای تاییه‌تی بنه‌ماله‌ی

میوانی جوانی گۆرستانی شاری ساحیب به‌باشی بناسین.

"کاغه‌زی تو هات موتالای چاوی رۆشن کرده‌وه لوتفی مه‌عنا‌ی محنه‌ت و غوسسه‌ی له‌ یادم برده‌وه سه‌یری سه‌حرا و باغ و گولزارم نگای ئهم نامه‌یه نیم و ته‌نگ چه‌پکه‌ گولی بو‌ خوشی سوور و زه‌رده‌وه"

زانا، وێژه‌وان و شاعیری مه‌زن و خامه‌ره‌نگینی کوردستان - مامۆستا سه‌ید موحه‌مه‌دسادق حسه‌ینی - ناسراو به‌ «هه‌یه‌ت»، ریکه‌وتی ۱۷ی گولانی ۱۲۵۶ی هه‌تاوی له‌ دێی «قه‌لاگا» ی ناوچه‌ی سارالی باژیری دیوانده‌ره چاوی به‌ دونیا هه‌لیناوه.

هه‌یه‌ت به‌ ره‌چه‌له‌ک ده‌گرێته‌وه سه‌ر «سه‌ید شوکروولای که‌ول زه‌رد» ی پارسایان.

هه‌یه‌ت سه‌ره‌تا خویندنی له‌ زیدی له‌دایکبوونی «قه‌لاگا» ده‌ست پیده‌کات و پاشان له‌ ته‌مه‌نی ۱۲ سالی ریگه‌ی به‌ره‌و سه‌نه‌ ده‌گرێته‌به‌ر و له‌ مه‌کته‌بی «ئیمام‌زاده‌ پیر عومه‌ر» و «شیخ موحه‌مه‌د سه‌لیمی سنه‌ی» ناسراو به‌ «ساله‌م» و مزگه‌وتی «داروسسه‌لام» نیزیکی به‌ ۱۵ سال له‌ خزمه‌ت مامۆستایانی پایه‌به‌رزی وه‌ک: «شیخ عه‌بدولحه‌مید سنه‌ی»، «مه‌لا ئه‌حمه‌د سه‌قزی» ی برای «مه‌لا عه‌بدولعه‌زیز سه‌درولعه‌لامای موفتی» و «شیخ موحه‌مه‌د سه‌لیمی سنه‌ی ناسراو به‌ «ئه‌مرولقه‌یسی کورد» سه‌رقالی خویندنی عیلمه‌کانی ئه‌وکاته بووه.

مامۆستا هه‌یه‌ت له‌ دێهاته‌کانی ده‌ورو به‌ری سه‌نه و دیوانده‌ره وه‌ک: «کوچه‌ چه‌رمگ» و «که‌سه‌نه‌زان» له‌ خزمه‌ت مه‌لا «عه‌بدولعه‌زیز رۆحزادی» عیلمی فه‌لسه‌فه و که‌لام و حه‌للی تشتانۆک یا موعه‌مما‌ی خویندوووه.

هه‌یه‌تی پایه‌به‌رز سالی ۱۲۸۳ی هه‌تاوی ده‌بی به‌ ریبواری ریگه‌ی به‌ره‌و «بانه» و نیزیکی به‌ سه‌ سال له‌ مزگه‌وتی «خان» له‌ خزمه‌تی - حاجی شیخ یه‌حیا کاژاوی - که‌ یه‌کیک له‌ مامۆستا و زانا پایه‌به‌رزه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ بووه، شانی داوه‌ته‌ به‌ر خویندنی شه‌رع به‌تاییه‌ت باسی میرات و شیوه‌ی لیدوان و گفتولفت و زمانپاراوی. پاشان له‌ کۆتایی سالی ۱۲۸۵ی هه‌تاوی ریگه‌ی به‌ره‌و

«جمع خوبان سندیج لایقند
بر سر خوبان عالم فایق اند
با همین محبوبی و عاشق کشی
بندهی سید محمد صادقند»

نامه‌ی نه‌ویندارانه‌ی ماموستا هه‌بیته بو
خۆشه و یستیک .
له فارسییه‌وه بو کوردی .

ئهم بابته له کتیبی منشه‌ئاتی ماموستا
هه‌بیته وه‌گیراوه، ماموستا هه‌بیته بو زۆر
که‌سایه‌تیی دوور و نیزیکی خۆی به شیوازیکی
ئه‌دیانه و پر نه‌خش و نیگاری زمانی، نامه‌ی
گۆرپوه‌ته‌وه، به‌شه په‌خشانه‌که‌ی له فارسییه‌وه
کراوه به کوردی .

غه‌مخۆره شیرینه‌که‌م و دلداره له‌به‌ردلانه
له‌فزی رنگینه‌که‌م؛ نه‌گه‌ر ژبان مه‌ودا بدات له
خه‌یالمدایه له‌دل‌به‌ره ناسکۆله‌کان هه‌لبووێرم
و بکه‌ومه سه‌ر شارپی رنگه‌ چاره‌ی دیداری
بی‌په‌نا و په‌سا، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی هه‌توانی
دیداری هه‌یفه‌وش و زولف‌لوه‌لی ریک‌په‌وتی
ره‌نگ‌ه‌ناری گورج که‌وره‌فتار وه‌ک
عه‌ره‌چناری بالادیار خزیته‌گلیته‌ی دیدار.
له‌وه‌ به‌هاره ده‌لاله شه‌نگه و هه‌نیه هه‌یفه،
دلئاوایی و هه‌نارئاوایی و خه‌نده‌خودایی
و چه‌نه‌شه‌کرای، به‌ته‌ناهی و تفتسانایی
ده‌سچینی هه‌تایی باخات بسینم .

ده‌لاله هه‌تایه‌که‌م، دل‌ه‌ دلۆقانه ره‌نگینه
نه‌خشینه پر له‌بلیسه‌ گره‌خوین شیرینه‌که‌ت
لای ئهم نه‌وینداره کوژراوه و هه‌ناوه‌لفرچاوه
به‌به‌لینیک لای ئهم راسپارده‌ بدرکینه و دل به
ئاوینه‌ی دل بره‌نگینه و ئه‌وه منیش:

"قه‌سه‌م به‌خالی ره‌ش و عه‌تری زولفی چین چینت
به‌کولمه‌کانی گه‌ش و مه‌مه‌که‌کانی شیرینت
به‌لاره‌پینچ و به‌نه‌گریجه‌کانی سه‌ره‌له‌به‌رت
به‌عینقه‌که‌ی مل و چوققه‌ی هه‌یاسکه‌ی که‌مه‌رت
نیزیکه‌ ئاگری عه‌شقت دلم پسووتین
له‌ته‌وقی سه‌رمه‌وه‌ گریه و بلیسه‌ ده‌ربینت ."

ئاوه‌ردووی ئاگری چه‌ز له‌ دووره‌وه‌ دانابسی و
به‌هیوای یه‌زدان تا سنی چوار روژی دیکه، به
ئامایی دیدار، ده‌گه‌مه‌ نزارگه‌ی لاله‌زاری پر
نزار، ئه‌وسا به‌رامان و راقان ده‌چینه‌ ده‌رمانی
بی‌ئامانی ئه‌وینی بیسن . تیشکی رووناکی
روخساره‌شانه له‌ده‌روشانه‌وه‌دا بی .

ماموستا هه‌بیته دواکه‌وتوو تهریقه‌تی
مه‌شایخ و بیرۆکه‌ی سوڤیانه‌ بووه و ئه‌مه‌یش
به‌ئاشکرای له‌ شیعه‌کانیدا به‌رچاو و دیاره .
له‌قه‌سیده‌یه‌کی دوورودریژی نیوه‌موله‌مه‌عدا
له‌مه‌دحی شیخ نه‌جمه‌دینی کوری شیخ
عومه‌ری زیانه‌دیندا ده‌لێت:

"بلیسه‌ی ئاگری دل وا به‌تاوه
نه‌ته‌نها ته‌ن به‌ئو جانیش تاوه

وه‌ها ئه‌عزای به‌ره‌نگی زه‌غه‌ران کرد
له‌روخسارا نه‌ما ئه‌سلا تراوه
هوالمولی الذی یجلو بالطا
فه‌من عین طالبه‌ العشاوه
به‌نه‌جمی دینی ئه‌و دونیایه‌ لامع
چه‌ حاجه‌ت کردنی ته‌سریحی ناوه
که‌سل روخساری فه‌رشی مه‌قه‌مه‌ی کا
ییدل بالسعادت الشقاوه
و من لم یتبع نجم الرشد
چه‌ ئینسانێ نه‌زان و ناپاوه
ئه‌تۆ چۆن پێی نه‌جانت لێ ده‌شوی
که‌ چاوت بی به‌ئو نه‌جمی هوداوه

هه‌روه‌ها کاتیک له‌ سا‌ب‌لا‌غ ده‌بیته، به
شیعریکی پر ورده‌کاری فارسی له‌ نه‌عتی شیخ
نه‌جمه‌دیندا ده‌نووسیت:

نمی زبید اگر خوانم شه‌نشاده‌ زمانت را
شه‌نشاهی بود ثابت کمینه‌ خادمانت را
ایا نجم هدی نور خدا آخر مدد فرم
خلاصی یابم از تحیل و پس بینم عیانت را
ندارد آرزویی این دل زارم خدا دان
بغیر از این که بوسد خاک پاک آستانت را

ئهم جوهره شیعه‌ر پیه‌ه‌لاکوتنه له‌ دیوانی ماموستا
هه‌بیته زۆر وه‌به‌رچاو ده‌که‌ویت، هه‌ندی
جاریش هۆنراوه‌ی دل‌داری مه‌جازی و زه‌مینیش
به‌رچاو ده‌که‌وی و به‌وشه‌ی جوان و ناسک
و ته‌ر دل‌داری خۆی به‌ره‌و ته‌شقی ئاسمان
هه‌له‌که‌یشیت . وینه‌ی جوان و پاراوی ئهم
جوهره هۆنراوه‌یه‌ غه‌زه‌لێکه‌ به‌ناوی «من شیتی
په‌ری ته‌رزم» که‌ سه‌ره‌تاکه‌ی به‌م شیوه‌یه:

ئه‌گرچه‌ مفرزیت په‌خشانی موچه‌ییاکه
پر گول بکه‌مه‌ پۆشینت گیل گیله‌ به‌سه‌رداکه
زولفی ره‌شی لێ لاده‌ ئه‌و گردنه‌ میناته
نارنجی مه‌مت چه‌سپی نیو سوخمه‌یی خاراکه

له‌ درێژه‌دا ده‌لێ:

من شیتی په‌ری ته‌رزم ئه‌و دیتوو ده‌دا وه‌عزم
کا که‌ وه‌ره‌ ده‌س که‌ندی ریشی فوشی موللاکه
سوڤی چیه‌ مل چه‌وتی قه‌دقاهمه‌تی مزگه‌وتی
راسته‌و به‌پرو سه‌بری قه‌د قامه‌تی ره‌عناکه
و به‌م دووبه‌یته‌ کۆتایی به‌م غه‌زه‌له‌ پاراوه‌ دیتی:
بۆم بینه‌ په‌ی ئه‌نده‌ر په‌ی هه‌رتاکوو ده‌لیم ئۆخه‌ی
قه‌لبم که‌ کونه‌ وه‌ک نه‌ی به‌و شه‌ره‌رته‌ ئیجیاکه
تا به‌ندی جگه‌ر ماوه‌ یه‌ که‌دغه‌ نه‌سووتاوه
هه‌رده‌م غه‌زه‌لی «هه‌بیته» بۆ دل‌به‌رت ئینشاکه

شیعری «بی‌وه‌فایی» شیعریکی هه‌ورامیه
که‌ له‌ دیوانی ماموستا هه‌بیته‌دا به‌رچاو
ده‌که‌ویت و ئه‌مه‌یش پشتراسکه‌ره‌وه‌ی ئه‌وه‌یه
که‌ ماموستا هه‌بیته، هه‌ورامی زانیکێ باش
بووه و توانویه شیعه‌ریشی بی‌نووسیت . ماموستا

هه‌بیته‌ی زانا سه‌فه‌رگه‌لێکی بو‌ ناوچه‌کانی
«شاره‌زور» و «هه‌له‌بجه» بووه و ئه‌گه‌ری
ئه‌وه هه‌یه هه‌ورامیه‌که‌ی له‌ سه‌فه‌رانه‌دا فیر
بوویت . (شیعری بیوه‌فایی به‌ده‌نگی شوکروولایی
بابان)

زانا و ئه‌دییکێ وه‌ک ماموستا هه‌بیته، دیاره
خۆشه‌ویست و نازیزی زانایان و ئه‌دیانی تری
سه‌رده‌می خۆی بووه و پیکه‌وه په‌یوه‌ندیان
هه‌بووه . له‌و پایه‌رز و ئه‌دیانه‌ ده‌توانین: ۱-
بابا مه‌ردووخی کوردستانی ۲- مه‌لا مه‌حموودی
جوانرۆیی ۳- مه‌لا ئیسحاقی هه‌جیجی
دیوانده‌ره ۴- شیخ عه‌ولای هه‌زارکانیان ۵-
شیخ فه‌یزوللای سنه‌یی ۶- مه‌لا حه‌مه‌مین
که‌وه‌که‌یی ناسراو به‌ «قازی تیله‌کو» ۷- حاجی
عه‌بدولعه‌زیزی شیخ ئیسلامی سنه‌یی ۸- شیخ
حه‌مه‌علی حیسامه‌دینی نه‌قشبه‌ندی ۹- شازاده
ئه‌بولفه‌تحی میرزای ناسراو به‌ «سالاروده‌وله‌» ی
کوری موزه‌فه‌ره‌دین شای قاجار ۱۰- شیخ
فه‌ره‌جوللای زه‌کیی کوردی مه‌ریوانی ۱۱- سه‌ید
عه‌بدولحه‌میدی شیخولئیسلام ۱۲- شیخولئیسلام
ناسراو به‌ «نازموشه‌ریعه» ۱۳- حاجی سه‌ید
ئه‌حمه‌دی کوری سه‌ید عه‌بدولعه‌زیزی سنه‌یی؛
ناو به‌ین .

بۆچی ناسناوی هه‌بیته؟

وه‌ک له‌ هۆنراوه‌ پاراو و به‌هه‌سته‌کانی «سه‌ید
موحه‌مه‌دسادق حه‌سینی» را دیاره، ناسناوی
«هه‌بیته» ی به‌کار هیناوه .
هۆکاری هه‌لبێاردنی «هه‌بیته» وه‌ک ناسناو
به‌روونی دیار نییه، به‌لام به‌پێی چیرۆکیک ماموستا
موحه‌مه‌دسادق حه‌سینی له‌ دوایین سا‌له‌کانی
مانه‌وه‌ی له‌ سنه‌ له‌گه‌ل یه‌کیک له‌ پاله‌وانه‌کانی
سنه‌دا زۆرانی ده‌گری و له‌م زۆران گرتنه‌دا براوه
ده‌بیته و هه‌ر به‌م هۆیه‌وه‌ ناسناوی «هه‌بیته»
هه‌له‌ه‌ بژیریته .

هه‌بیته‌ی به‌هه‌ست و هه‌بیته، له‌ ماوه‌ی ۶۳
سالی ته‌مه‌نیدا توانی زیاتر له‌ ۸۰ به‌ره‌می
پرپایه‌خ بو‌ گه‌له‌که‌ی به‌جیه‌یلێ که‌ ده‌توانین
ئاماره‌ بکه‌ینه:

- دیوانه‌ شیعه‌ری کوردی، فارسی، عه‌ره‌بی
- عه‌قیده‌ی کوردی
- مه‌نشانه‌ات نامه‌کان (به‌ شیوازی گولستانی
سه‌عدی شیرازی)
- لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر دیوانی نالی
- لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر دیوانی عه‌بدولره‌حمان به‌گی
- ساحیب قه‌ران «سالم»
- لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر دیوانی مسته‌فابه‌گی کوردی
- لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر دیوانی مه‌وله‌ویی تاوه‌گۆزی
- لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر کۆمه‌له‌ به‌ره‌می مه‌لا خزر
رووداریی هه‌ورامانی
- لیکۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر چوارینه‌کانی خه‌یام .

کورتە باسیک لە سەر حاجی رەحماناغاى موهتەدى



ناسر عەلیار - بۆکان

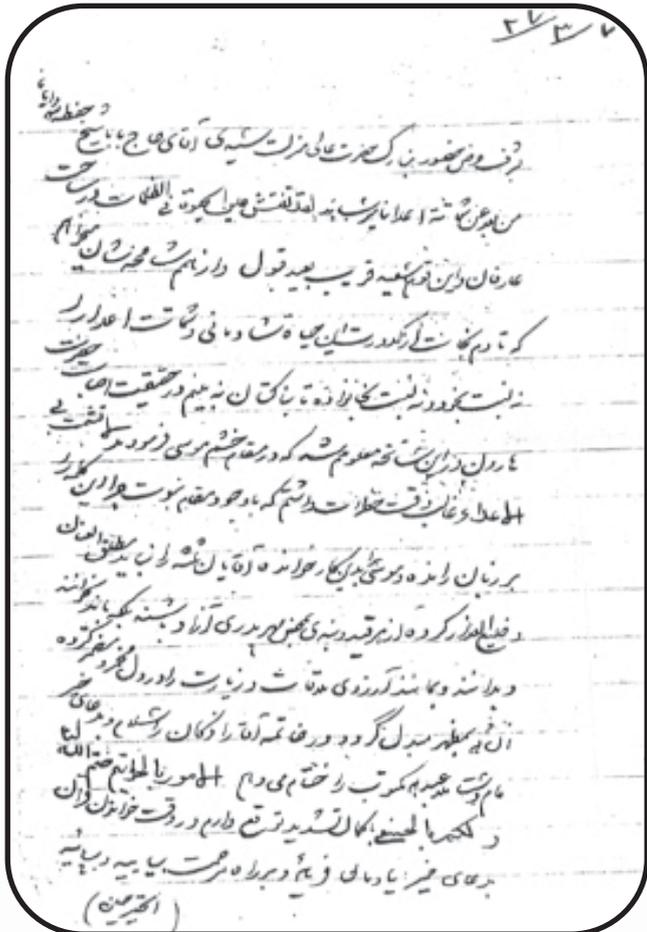


امیر امجد مولوی، مجید خان میرمکری، قاضی محمد، حاج رحمان آغا مہتدی

یان ژباوه یان ئاغا یه تیبی تیدا کردووه. بیجگه له خهت و سهوادیکى به رهوبان که خوی بوویه تی، ژیان له گهل باوکیشی که پیاویکی ئه دیب و میژووزان و شه رزان بووه، ئه وه ندهی دیکه ی راهیناوه عاشق به زانین و خوینده واری بی. له ته مه نی ۱۴ و ۱۵ سالیدا بووه که شۆرشى سمکۆ پالی به سهر موکریانیشدا کیشاوه، که تیکه لیک له هه وای کوردایه تی و تالان و برۆی عه شایری بووه. مام و باب و باپیری حاجی رحماناغا له لای سمکۆ ریزلینگیراو بوون. رهنگه سالیکی یا دوو سال دواى حوکومه تی سمکۆ به سهر ناوچه که دا، که حاجی رحماناغا تازه پیتی ناوه ته ته مه نی ۱۷ یا ۱۸ سالی، رووداویک له دیوه خانی مالی حاجی بايزاغا دیته ئاراوه. ههستی کوردایه تیبیه ک له بیرگه ی حاجی رحماناغا سه ره له ده دا که تا مردن به روکی به رندا؛ ئه ویش میوانیکی به ریز ده بی که روو ده کاته ئه و مالبا ته، که ئه ویش مسته فابه گی یاملکی به سوئنگه ی دیدار له گهل سمکۆ له پیتته ختی شۆرشه که ی چاریه، له لای شاروچکه ی سه لماسی به ری شکاکان.

بایزاغابووه، به باشی فیری زمانی فارسی ده بی. وه ک باوکی، خوینده واریکی چاکی فارسی و عه ره بی بووه. سه ره رای نه وه ی برا و ئاموزاکانی خه ریکی ئاغا یه تی و رابواردن بوون، ئه و له گهل سه مایلاغا ی ئاموزای که چهند سالیکی له و که مته مه نتر بوو، هه وای سو فیا نه له سه ریان ده دا و ده بنه ئاغا یه کی تۆبه کار. ناوی کا که ره حمانی حاجی بايزاغا، له ناوچه که دا، له دیوه خانان بلاو ده بیته وه و به دابی ئه و سه رده مه ده پیتته ناغا، به لام ئاغا یه کی تۆبه کار. هه لبا رده نی ژینیکی پاک و ئه خلاقیا نه له کاتی لاوه تیدا هیندیک قه لس و تووره ی بار دیتن. له گهل کچی یه کیکی له سه یده کانی کولبجه، واته سه یزاده زینده ی کچی ئاغا سه یه ئه حمه دی کانیی تو مار، هاوسه رگیری ده کا. حاجی بايزاغا ی پابی حاجی رحماناغا زۆری سه ودا ی ملک کردووه، له زۆر شوین ئاغا یه تیبی کردووه و له دپهاته کانی کانیه ره ش، عیلما باد، ئاشی گولان، تورجان، قه ره گو یز، قولقوله ی گه ورك، ئیسکی به غدا، تازه قه لا، هه سار و شیخه لهر ژباوه و ئاغا یه تیبی تیدا کردوون. له هیندیک له وانه شدا، حاجی رحماناغا

ئهو چهند لاپه ره یه، کورتکراوه و چۆراوه ی وتاریکی بلنده که نووسه ری ئه و دپه انه له سه ر ئه و که سایه تیبیه ناوداره که مترناسراوه ی مه له نده ی موکریان نووسیه یه تی. حاجی رحماناغا ی کوری حاجی بايزاغا ی کوری حاجیه لخانی که له تافی لاویه تیدا پیتش ئه وه ی حه جی کردیج به کا که ره حمان ناودیر بوو، سالی ۱۳۲۴ ی مانگی، ریکه و تی ۱۲۸۶ ی هه تاوی له گوندى تازه قه لای سه ره به شاری بۆکان، ۲۰ کیلۆمتر دوور له و شاره، له سه ره جاده ی بۆکان به ره و مه باباد له دایک بووه. دووه مه مین عه ولادی بنه ماله بووه. پینج برا و سێ خوشکی دیکه ی هه بووه. هه ره چهند له مندالییه وه ئه ندامی بنه ماله یه کی ئاغا وه ت و ده سرۆیشتوو بووه، به لام به بۆنه ی یه که م شه ری جیهانییه وه، ده که ونه زه حمه ت و ناره حه تیبی کۆچ و کۆچبه ری. که ولات ئارام ده بیته وه، له گوندى «کانیه ره ش» ی بناری میرقاز، له حوجره ی «حاجی مه لا عه ولای په سو ی» ناسراو به «وه لزی» ده ست به خویندن ده کا. له لای میرزا ئه سه دوللای غولامعه لیبی سه نی، که مامۆستای کوره کانی حاجی



شاعیریکی دیکه دهلی:

نۆکه ر بکه ن سه رهوی
 شیخله ر بو نههار بوکان بو شهوی
 «حاجی رهحماناغا و رووداوهکانی دوا
 لهکارخرانی رهزاشا»
 لهناکاو له دواسالهکانی دووههم شهری
 جیهانی پاشاگهردانی له تیران کرا؛ ۱۹۴۲ی
 زاینی، ۱۳۲۰ی ههتاوی پههلهوی شای
 تیران رووخا ههژار کوتهنی:

به بلاو بوونی دوو پهر ناگههی
 لیک بلاو بوو نه رتهشی شاهه نشههی

کورانی حاجی بایزاغا به گشتی بوون به
 هاندهری زور کس له موکریان به رهو
 کوردایه تی، له نیو نهواندا کاکه رهحمان ناودار
 بوو، بوو به هیما. دواتر چوو رهزیه کانی
 کومه لهی ژ - ک. وهک کوله کیهک له
 به لپن و ده سرۆیشتووی، خوشناوی و سهواد
 و داو پنیکی قامکی بو لاراده کیشرا له پیشدا
 «برای راست» پاشان «مرۆ» ی به ناسناو
 هه لبارد. به دایم گو قاری نیشتمان و هه لاله،
 له چاپکراوه کانی کومه لهی «ژ - ک» ی
 به دهست ده گه یشت. شاعیرانی وهک

له کاکه رهحمانی حاجی
 بایزاغا هه به که شیعی
 کوردیی بو خویندوونه وه و
 پیکه وه هاتوو چۆیان بووه.
 له ناشی گولان که حاجی
 بایزاغا و کاکه رهحمانی
 کوری پیکه وه بوون،
 هه میسه مه جلیسیان پر
 بووه له شاعیر و مه لا و
 پیای پاسه واد. چونکه
 ناشی گولان نیزیکه له
 خانه قای برهان، وهک
 دوو مه کو ی فرههنگی
 په یوه ندیی نیزیکیان
 پیکه وه هه بووه. هه
 لهو دیه بووه که حاجی
 بایزاغا قه سیده کانی مه لا
 ماری پیده گه یشت. وهک
 له دیوانه که یدا هاتوو،
 حاجی بایزاغا به یه کم
 کهس ده زانی که قه دری
 شیعه کانی نهوی زانیوه:
 نه ی په یکی خوش خه بهر،
 به فیدات بم نه تو وه ره
 خو ت نه قه سیده کوردیه
 بو موهته دی به ره

چهند ساله من له باغی نه ده ب گولچینی ده کهم
 یه که یه ک گولی قه شهنگ و زهریفم بزار دووه
 به لام لهم چینی و زهمه ته نیلا له موهته دی
 جوز خاری غم و نه له م سه مه ریکم نه دیتوو

هه ژار له باره ی نهو سه رهده مه ی ناشی گولان
 که حاجی بایزاغا لیوووه، ده لی:

سه رهده میک بیوو به هه شت ناشی گولان
 گیان له زاین ده گه را و دم له چلان

به لام له شیخله ر حاجی رهحماناغا ناغایه کی
 سه ره به خو بوو، پیای و خزمه تکار و کریکار و
 ره عیه تی هه بوو. مال و مه نزلکی کراوه
 و میوانگری پیکه وه نابوو. دوسته شاعیر
 و کورد خوشه ویسته کانی جارجار له دهوری
 وه کو ده بوون، له شیخله ر یا له بوکان
 بایه. حه قیقی شاعیر ناوا مالی حاجی
 رهحماناغا ده ناسیتی:

له مالی کاکه رهحمان شت نه وهنده زوره باوه که
 پشی از تابه ی مطبخ برون ارد زلوبیا را

به وته ی کاک سه لاج موهته دی، کوری
 گه وه ی حاجی رهحماناغا، چهند روژیک له
 مالی حاجی بایزاغا ده مینیته وه، کاکه رهحمان
 ده هه ژنی. له مه به ولاره نهو لاره ده که ویته
 سه ره سو راغی کوردایه تی و زمانی کوردی و
 شیعی کوردی. لهو کاتدا له موکریانیش
 که سیکه به ته مه نتری دیکه له کاکه رهحمان
 هه بوو که نهو سه وه دایه ی له سه ریدا بوو.
 نهویش مه لا نه حمه دی فهوزی بووه.
 خودا وراستان سه رهده میک له حه مامیان له
 مالی مه حموودا غای مامی گه وه ی حاجی
 رهحماناغا، مامو ستای کوره کانی مه حموودا
 بووه. زور جارار له گه ل حاجی رهحماناغا
 هاومه جلیس بوون و چاویان پیک که وتوو.
 هه له به ته هوالی شو رشه کانی شیخ مه حموود
 گه یوه ته موکریان. کاکه رهحمانی تو به کار
 که دلی به کیژوله ی جوان و له بار نه داوه،
 گیروده ی کوردایه تی بووه. نهوینیک که
 هه تا مه رگ چنگی له دل نه کردوو ته وه،
 زور شتی له پی ناویدا داناوه و زور شتی
 وه چنگ که وتوو. ساله کانی دوا ی
 شو رشی سمکو و دامه زانندی حکوومه تی
 په هله وی، هاوکات بوو له گه ل تیکوشانی
 عه لیاغای حاجیه لخانی مامی چوو که ی
 حاجی رهحماناغا، که له لایه ن باوکی را
 سه ره کایه تی بهو نه سپی درابوو؛ بو نه وه ی
 جیتی خوی له حکوومه تی تازه دا مه حکم
 بکا و سه ره کایه تی دیو کری به کان، یه کم
 عه شیره تی به هیزی ناوجه ی موکریان،
 بوخوی مسو گهر کا. عه لیاغا شاره وشاری زور
 ده کرد، به سه ره زمان و قسه ره وان بوو، به لام
 سه وادی نه بوو. برازا کانی له گه ل خوی
 ده برد. جاریکیان که حاجی رهحماناغا ی
 له گه ل ده بی له مه جلیسیک عه لیاغا
 ده ست ده کا به تاریفی حاجی رهحماناغا
 که سه وادی وایه و زانستی وایه، به شوین
 نه وه دا حاجی رهحماناغا له بهر نه وه ی
 هاوسه رکم نه بی و له خه لکی نه مینیته وه،
 نیجازه له بابی وه ره گری و دووباره له
 حو جره ی فه قییان تیه له ده چیتته وه. له لای
 مه لا عه لیبی وه لزی کوری حاجی مه لای
 په سو ی که نه وکات له جیبی بابی له گوندی
 تورجان نیشته جی ده بی، ده رسه کانی
 ته کمیل ده کا. حاجی رهحماناغا پاش نه وه ی
 له خزمه ت بایدا له چهند گوند ناغایه تی
 ده کا، له نا کامدا گوندی شیخله ری ته نیشت
 بوکانی ده دریتی و سه ره به خو ناغایه تی تیدا
 ده کا. له زمانی ره زاشادا به دزی شیعی
 کوردی ده خویندراوه. شاعیرانی گه وه ی
 موکریان وهک خاله مین، سه ید کامیل،
 هه ژار و هیمن هه ر کام بیره وه ریبه کیان

هه‌زار، شیعره تازه‌کانیان وه‌ک «سیلسیله‌ی مه‌شایخی نه‌قشبه‌ندی» بۆ په‌که‌مجار له‌لای کاکه‌ره‌حمان و له‌مالی ئه‌وه ده‌خوێنده‌وه و قسه‌ی له‌سه‌ر ده‌کرا. له‌سالی ۲۴ هه‌تاوی و پیرای سما‌یلا‌غای ئامۆزای هه‌روه‌ها مامۆستا شیخ هه‌سه‌نی شیخ‌له‌ری، رییواری سه‌فه‌ری هه‌ج بوون. له‌و کاته‌دا قاسما‌غای براشی و پیرای ده‌سته‌یه‌کی زۆر ریڭ‌گای باکو‌ی شووره‌بیان گرته‌به‌ر. هه‌زار له‌ شیعرێکی به‌رز ئه‌وه دوو سه‌فه‌ری، په‌کیان بۆ مالی خودا له‌مه‌که‌که و ئه‌وه‌ی تریان بۆ باکو‌ی شووره‌ویی، به‌رپا‌ه‌لو‌پۆ‌ی شیعر هه‌ندوو‌ه‌ته‌وه. به‌ینی‌ک له‌ده‌سته‌شیعره ئه‌وه‌یه:

مرۆ و پشتیوان روو به مه‌که‌که و ئه‌وه‌ی
ما له‌ وه‌ته‌ن روو به‌ شووره‌وه‌ی

حاجی ره‌حمانا‌غا و حاجی سما‌یلا‌غای ئامۆزای بۆ ماوه‌یه‌کی که‌م دوا‌ی هه‌لدانی ئالای کوردستان له‌شاری بۆکان هاته‌وه ئه‌وه‌شاره و له‌لایه‌ن زۆر ئاشنا و خزم و هاومه‌رامه‌کانیانه‌وه پیشوا‌زیان لیکرا. له‌پاش ئه‌وه سه‌فه‌ره‌به‌ناخۆشی به‌پێچه‌وانه‌ی مه‌یلی ئه‌وه، بنه‌ماله‌ی حاجیه‌لخانی که‌سه‌ره‌تا کۆماری کوردیان یاریده‌دا‌بوو، له‌لایه‌ن سه‌هرانی کۆماری تازه‌گرساو سپاسیان کرابوو، ئیستا ده‌بینی گه‌ژێ که‌وتبووه به‌ینی ئه‌وان و کۆماره‌وه. ئه‌وه‌کات شاری بۆکان به‌فه‌رمی بیوو مه‌لکی بنه‌ماله‌ی حاجیه‌لخانی، نیوه‌ی به‌شی مالی مه‌حمودا‌غا و نیوه‌ی به‌شی مالی حاجی با‌یزا‌غا بوو. حاجی ره‌حمانا‌غا و حاجی سما‌یلا‌غا به‌بێ مه‌یلی لایه‌نی بنه‌ماله‌ی خۆیان گرت به‌لام چاوه‌روان بوون خێرخوا‌زان بکه‌ونه به‌ین و نیوانه‌که‌ خۆش که‌نه‌وه. له‌ئا‌کامدا مه‌لا مسته‌فا بارزانی بوو به‌هۆی ئه‌وه‌ی که‌ له‌گه‌ل مه‌حمودا‌غای گه‌وره‌ی بنه‌ماله‌ی حاجیه‌لخانی دێداریک‌ی دۆستانه‌ ساز بێ. له‌لایه‌ن ئه‌وه که‌سایه‌تییه‌ گه‌وره‌ی کۆمار له‌سه‌ر ئیزنی پێشه‌وا‌ی کۆمار، دلدا‌نه‌وه‌ی مالی حاجیه‌لخانی کرا، له‌پال ئه‌وه‌ش حاجی ره‌حمانا‌غا و حاجی سما‌یلا‌غا ئه‌ندامانی به‌هیزی کۆمه‌له‌ بوون به‌ وه‌زیر له‌ کابینه‌ی کۆماردا.

کۆچی ره‌حمانا‌غا به‌ره‌و ته‌وریز

پاش لیکه‌ه‌لوه‌شانی کۆمار، جیگه‌وپه‌یگه‌ی بنه‌ماله‌ی حاجیه‌لخانی له‌ ناوچه‌که‌دا، هه‌روه‌ها هاوکاری هیندیکیان له‌گه‌ل ئه‌رته‌شی شاهه‌نشا‌هی، ئه‌وه‌ دوو وه‌زیره‌ی له‌دوا‌ی رووخانی کۆماره‌وه له‌ په‌هیله‌ی

تعلیمات دینی و اخلاقی

مخصوص سال چهارم
درستانها

مطابق برنامه وزارت فرهنگ

تألیف

عالم فاضل جناب آقای ملاحسین مجیدی

امتیاز و چاپ دائمی مخصوص کتابفروشی و چاپخانه موقتی
است طبع و تقلید کنندگان تعقیب می‌شوند

چاپ دهم

کتاب حاضر چنان ساده تدوین و نگارش یافته که هم
نظر آموزگاران و دانش‌آموزان تمامی را تأمین نموده
و هم نوبالوصاف عزیز بآسانی یاد میگیرند

و ده‌ره‌به‌گایه‌تی کرد. حاجی ره‌حمانا‌غا تا مالی له‌ ته‌وریز بوو، به‌بۆنه‌ی نیزیکی له‌ کوردستانه‌وه، زۆرتر سه‌ری دۆستان و خزمان و مامۆستایانی ئایینی ده‌دا. بۆینه له‌گه‌ل مامۆستا مه‌لا هادی ئه‌فخه‌م‌زاده نامه‌گۆرینه‌وه‌ی کردوو. له‌و دوو نامه‌یه‌را خێرخوا‌زی و خه‌مخۆری ئه‌وه بۆ مسولمانانی ناوچه‌ ده‌رده‌که‌وی.

حاجی ره‌حمانا‌غا به‌ره‌و تاران و ده‌وری له‌ بزاقی دینی و ئه‌ده‌بی و سیاسی کورددا

کۆچی حاجی ره‌حمانا‌غا له‌ ته‌وریزه‌وه بۆ تاران له‌ سالی ۱۳۳۷، خالیک‌ی وه‌رچه‌خان له‌ ژبانی حاجی ره‌حمانا‌غا و سه‌ره‌تای گه‌شه‌ی بزوتنه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی و دینی و سیاسی ئه‌وه‌کاتی گه‌لی کورد له‌ ئێراندا‌یه. جه‌مه‌سه‌ری هه‌موو بزوتنه‌وه‌کانی کوردانی تاران له‌ مالی حاجی ره‌حمانا‌غادا بوو. هۆی روا‌له‌تی کۆچی حاجی ره‌حمانا‌غا بۆ تاران داواکاری زانکۆی تاران بوو، بۆ ده‌رسگوتنه‌وه‌ی حاجی ره‌حمانا‌غا له‌ بواری مه‌زه‌به‌ی شافعی. ئه‌ویش و پیرای کوتنه‌وه‌ی ده‌رسی فه‌رمی، هاوشان له‌گه‌ل موفتی سینه و حاجی مه‌لا محه‌مه‌دی شیخ‌له‌یسلام تو‌ریکی په‌یوه‌ندی به‌رینی له‌گه‌ل که‌سایه‌تییه‌ زانستگایه‌کان، که‌سایه‌تییه‌ شیعه‌ میان‌روه‌ه‌کان، که‌سایه‌تییه‌ سیاسییه‌کانی کورد، لاوانی شو‌رش‌گی‌ری کورد، رابه‌رانی بزاقی ئه‌ده‌بی نو‌بی کوردی و پیاوما‌قوولانی کورد له‌ تاران ساز ک‌ردبوو. حاجی ره‌حمانا‌غا به‌هیو‌ری و روح‌گه‌وره‌یی له‌گه‌ل هه‌موو تیپ و ته‌به‌قه‌یه‌ک هه‌لسو‌که‌وت و وتوو‌یژی ده‌کرد. تو‌وره‌یی نه‌مابوو، زۆریک له‌ نه‌ریته‌ نه‌شی‌اوه‌کانی ئا‌غاوه‌تی فریدا‌بوو، به‌لام هه‌قو‌یژی و قسه‌له‌روویی هه‌ر مابوو.

مال و مه‌جلیسی حاجی ره‌حمانا‌غا له‌ تاران مه‌کو‌ی پیاوانی ئه‌دیب و لاوانی شو‌رش‌گی‌ری کورد و که‌سایه‌تییه‌ سوننییه‌کانی تاران بوو. هه‌ر چه‌ند جارێک ک‌ور و برازا و براکانی له‌لایه‌ن ساواکه‌وه دو‌چار‌ی زیندان و راوه‌دوونان ده‌هاتن، به‌لام حاجی ره‌حمانا‌غا به‌پارێزراوی و حورمه‌ته‌وه خه‌ریکی ده‌رسگوتنه‌وه‌ی خۆی بوو له‌ تاران. به‌ خزمایه‌تیکردنی له‌گه‌ل مالی موفتی سینه و هاوسه‌رگی‌ری کاک ئه‌حمه‌دی موفتی زاده له‌گه‌ل کچی حاجی ره‌حمانا‌غا، کورده‌کانی سینه وه‌ک سابلا‌غییه‌کان په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل مالی حاجی ره‌حمانا‌غا ده‌ست پیک‌رد.

هه‌ولی دروستکردنی مزگه‌وته‌ی سوننییه‌کان له‌ تاران، پیک‌ناساندنی پیش‌ره‌وانی ئه‌ده‌ب

توره‌یی رژیمی ئه‌وه‌کات پاراست. حاجی ره‌حمانا‌غا دوا‌ی ئه‌وه نسکو‌یه و دوا‌ی مه‌رگی حاجی با‌یزا‌غای باوکی زۆر له‌ موکریان گیر نابێ. له‌ ساله‌کانی ۲۹ یا ۳۰ هه‌تاوی، زه‌وی و زا‌ره‌که‌ی بۆکانی ده‌سپیری به‌ براکانی و مالی ده‌چیته‌ ته‌وریز. ده‌کو‌تری په‌ره‌ئه‌ستاندنی زیاتری ده‌سه‌لاتی رژی، شان‌چه‌رکه‌ی ئا‌غاوه‌ت و پیاوما‌قوولان بۆ نیزیکوونه‌وه له‌ ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی زیاتر ک‌رد، نیوانا‌خۆشی و شه‌ری ما‌قوولی له‌نیو بنه‌ماله‌ی حاجیه‌لخانی بوونه هۆی کۆچی حاجی ره‌حمانا‌غا بۆ ته‌وریز. دووباره‌ تیکه‌لی کتیب و کۆری پیاوانی ئه‌دیب و زانا، بیره‌وه‌ری تالی چاره‌نووسی کۆمار و تانه و لۆمه‌ی خه‌لکی قین‌له‌رگ و سه‌رسه‌ری، داب و نه‌ریتی کۆنی ئا‌غایه‌تی و عه‌شاییری له‌بیر برده‌وه. نیزیک ده‌یه‌یه‌ک خۆته‌بارکردنی زیاتر به‌ زانستی ئه‌ده‌بی و دینی به‌شیوا‌زی نو‌ی، که‌لکوه‌رگرتن له‌ په‌کی وه‌ک مامۆستا ئه‌حمه‌دی تو‌رجانی‌زاده که‌ تازه‌هاتبوو ته‌وریز، بوون به‌هۆی ئه‌وه به‌ له‌خۆرادییوه‌وه داوا‌ی زانکۆی تاران قبو‌ل بکا. جه‌ماعه‌تیک‌ی دیکه‌ که‌ حاجی ره‌حمانا‌غا تیکه‌لی له‌گه‌لیان بوو، ئولفه‌تی پینگرتبوون. جه‌ماعه‌تی سه‌ر به‌ مه‌لایه‌کی شیعه‌ی مه‌یله‌وسوننی به‌ناوی حاجی میرزا یوسفی شیعار و کور و برازا و هۆگرانی ئه‌ندیشه‌ی ئه‌وه که‌سایه‌تییه‌ بووه که‌ دواتر ئه‌وه که‌سایه‌تییه‌ ریڭ‌گای بۆ کوردستانیش کراوه و له‌گه‌ل زۆر له‌ مامۆستایانی کوردیش وتوو‌یژی ده‌کرد. پاشان له‌ تارانی‌ش له‌گه‌ل هه‌ندیک له‌و تا‌قمه‌ هه‌ر ئاموشۆی بوو. له‌ ته‌وریز بوو که‌ لیاسی مه‌لایه‌تییه‌ له‌به‌ر ک‌رد و بۆ هه‌میشه‌ مالاوایی له‌ ئا‌غایه‌تی

و سیاست له ناوچه جوړاوجوړه کانی کوردستان که ریپان کهوتبووه تازان، له لایه ن حاجی رحماناغاوه گه لاله ی بو داده ریژرا.

مهرگی بهرووسووری و دلیری

له ناکامدا حاجی رحماناغا له تهمه نی ۶۰ سالی له سالی ۱۳۴۶ هه تاوی به هوی نه خوښی شیرپه نچه فرمانی خوی به جیهینا و له بوکان له سهر گردی حه مامیان له گوږستانی بنه ماله یی نیژرا. خاله مین

دوستی به ریژی حاجی رحماناغا له نه خوښیبه که بیدا دوی نه شته رگه ری، نه و شیخه ری بو نووسیوه:

برینی تو برینی جهرگی من بوو
سویاسم بو خودا نه و چهلش دیتم
برانی تو خلات و مهرگی من بوو
له شی ساعت خلات و بهرگی من بوو

سواره ی برازای حاجی رحماناغا که یه کیک له قوتایپانی مه کته بی مامی بوو، دوی مهرگی ده لی:

تهرمت که ده چیتته گوږخانان
ئوستادی مه رامی کوردویستم
پیپوس که په سنی تو ده نووسی
هه لده گری هه لیگرن به شانان
هوی هونه ری و هونه ر په رستیم
به ری له ره شوی دل ده خووسی

حاجی رحماناغا پاش تهمه نی ک تیکووشان و زانسته پهره ری، میوانداری و خوشتاوی، حه فگویی و حه قخوازی وه ک مسولمانیکی به وره له گه ل مهرگ رووبه روو ده بی و ده لی پیمخوشه ده ورانی نه خوښیبه که له بوکان له نیو ناپووره ی خزم و ناشنایان و خوښوستان تیبه ر که م. دپته وه و ماوه ی سالی ک به نه خوښی له بوکان ده مینیتته وه. له و ماوه یبه دا میوانداری خه لک ده کا، قسه و باس ده کا، له گه ل نیشی شیرپه نچه هه لده کا، به بی سکالا و هاوار و وره به ردان تا دواروژه کانی تهمه نی له نیو خزم و که سوکاری دریژه به ژپانی پر نازاری ده دا و پاشان ناوقای ره حه ته ی خودا ده بی، وه ک



داری این دین و تحویل آن به نسل آینده و ادای وظیفه امانت و صیانت دین بطوری که قرنا بعد قرن از سلف به خلف رسیده تا آخرین حد امکان سعی و تلاش کنند و قصور در این راه مایه خجالت دنیوی و شقاوت اخروی است حقیر نیز که فرد مسلمان بی پایه و مایه هستم امیدوارم خداوند به انجام این تکلیف دینیم موفق فرماید و انشاءالله در این خصوص از هیچ گونه کوشش مشروع و معروف تقصیر نخواهم

کرد و ما توفیقی الا باللله علیه توکلت و الیه انیب و حضرت عالی که الحمد لله به حلیه

فضل و دانش آراسته اید یقین دارم که بیش از پیش در خدمت به دین و این روحانیت خامد کامل و رفع معایب و تکمیل نواقص طرز و نحوه ی تعلیم و تعلم که به حقه به آن واقف و واردید - ساعی و جاهد خواهید بود و گاهی مخلص را از گنج دانش خودتان مستفیض و رشته اخوت دینی را تحکیم خواهید فرمود حقیر نیز هر چه از دستم برآید توجه اولیای دولت علیه را به حال علم و علمای افتاده ی نیمه جان منطقه جلب خواهم نمود دیگر تا چه حد توفیق رفیق خواهد بود خدا می داند.

در خاتمه عزت اسلام و سعادت ملت عزیز ایران و توفیق علمای اعلام را از خداوند متعال خواستارم.

عبدالرحمان ایلخانی زاده
به جناب حاج عبدالرحمن آقا ایلخانی زاده (مهتدی)

تاریخ: ۱۳۲۵/۵/۱

یا سیدی صاحب الفضیلة حضرة الحاج رحمان آقا ایلخانی زاده آدم الله عمره سلامی علیکم والذیار بعیده
وهذا کتابی نأثب عن زیارتی
وإني عن المسعی إليکم لعاجز
وفي عدم الماء التیمم جائز»

أقدمُ إلی حضرتکم فائق الاحترام وعاطر السّلام، وبعد:

فنحن وإن بعدت بیننا الشُّقّه، طعمنا علی مائدة المحبّة والأخوة دقه. فلهمة الدّین

هه موو کهس ده چیتته وه بهر قاپیی دادی یه زدانی مه زن. ته نیا ناسه وار یکی به جیماو له حاجی رحماناغا وه رگیزانی کتییی «الصدیق ابوبکر» نووسراوی حوسین هه یکه له، که نیستا نادیاره و له به رده ستدا نیبه، به لام بو ده رکه وتنی ههستی خاوین و روشنیبری حاجی رحماناغا دوو نامه ی نه و به ریژه که بو حاجی مه لا هادی نه فحه مزاده ی نووسیوه، یه کیان به عه ربی و نه وی تریان به فارسی ده خمه بهر دیده ی خوینده وانی به ریژ که له لاپه ره ی ۲۹۱ ی کتییی «فریادی فراتر از زمان» هه لگو یژراوه.

نامه ی یه که م که حاجی رحماناغا جوابی نامه ی مه لهادی ده داته وه:

قربان مراحم و راهنمایی هایت کردم
مرقوم مبارک که از قلم توانای فاضل
معاصر تراوش کرده بود در گوشه ی مهجوری
و تنهایی زیارت ابراز مرحمت مایه تشکر
و نصایح سودمند موجب امتنان و رایحه
محبت و صدق و صفا مونس ایام عربت
شد.

چون این اولین نامه ای است که از آن دوست صادق و دینی و دانشمند و خادم قرآن و اسلام به دستم می رسد و حاوی پیوستگی های گران بهای دینی است برای همیشه به عنوان یادگار در صف عزیزترین اشیا نگاه خواهم داشت. خداوند مخلصین اسلام را در کنف حمایت خود از هرگزندی مصون و به هر سعادت مقررین بدارد.

البته چنان که اشاره فرموده اید بر پیروان اسلام عموماً و بر علما و پیشوایان مذهبی خصوصاً فرض است که در راه نگاه

والعقيدة تجمعنا ووحدة الوجهة وجهة الوحدة تضمنا ومعلوم أن لحمة الدين أقوى من لحمة النسب وجامعة الوجهة فوق الاجتماع من جهة الأم والأب.

فتتلاقى على العباد بالاتحاد في الاعتقاد وتتلاقى بعد الأجسام بالوداد وقرب الفؤاد. لأن تقارب المشرب أهم من القرابة من الأب وتقارب الأفكار والأذهان أعظم من مقارنة الأجسام والأبدان. فتحن في الظاهر على افتراق وفي الباطن على تلاق. نتناجى بالضمائر ونتخاطب بالسرائر وإذا حصل قرب الإخلاص لم يضرب بعد الأشخاص. لا جرم أن ما تعارف من الأرواح ائتلف وما تناكر منها اختلف وأدعو الله تعالى أن يمنحك التوفيق ويجعلك من أهل التجديد والتحقيق لتخدم حوزة العلم بما لديك من الفضل والعلم والأدب وما خولك من الجاه والمال والنسب. [ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ] [وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيَّ كَ عَظِيمًا] فأخدم الدين والعلم وكن من الشاكرين. قال في نهج البلاغة: «إن أولى الناس بالأنبياء أعلمهم بما جاؤوا به، ثم تلا قوله تعالى: [إن أولى الناس بإبراهيم للذين اتبعوه وهذا النبي والذين آمنوا] ثم قال: [إن ولي محمد من أطاع الله وإن بعدت لحمته، وإن عدو محمد من عصى الله وإن قربت قرابته.

وه گپراوی نامه‌ی ماموستا مه‌لا هادی بو حاجی ره‌حماناغا سرور صاحب فضیلت‌م جناب حاج رحمان آقای ایلخانی‌زاده ادام الله عمره سلام‌م را از سرزمین دور نثارت می‌کنم. چرا که از تلاش رسیدن به سوی تو ناتوانم. این نامه نماینده من در این دیدار است. همان طور که در نبود اب، تیمم رواست.

تقدیم پیشگاهتان باد احترامی برتر و سلامی معطر! اما بعد: مهم نیست اگر مابین ما، راه‌ها دور و صعب‌العبور است، نان و نمک خوردن ما بر سفره دوستی و برادری، موجب سوز است. چون خویشاوندی دین و اعتقاد جمعمان کرده و یگانگی دید و دید یگانه پیوندمان را فراهم آورده. و معلوم است و عیان که خویشاوندی دینی استوارتر است از خویشاوندی دودمان و خاندان. آری وحدت نظر برتر است از وحدت به جهت پدر و مادر. پس با وجود فاصله‌ها از کانال وحدت

نظر همدیگر را ملاقات کرده و با دوستی و همدلی، فواصل جسمانی را از میان برده، چون هم‌مشربی از هم‌خونی مهمتر است. قرابت فکری و روحانی ارجمندتر که پیوندهای مادی و جسمانی. پس ظاهراً هر کدام از ما به راهی متفاوت رفته و از هم گسسته، ولی در باطن کاملاً موافق و در کنار هم نشسته. هم‌سخنی ما، نجوایی است وجدانی و گفت و گویی رازناک و پنهانی. اگر اخلاص و همدلی پدید آید، گره کور فواصل و مسافات بگشاید. قطعاً ارواح آشنا با هم مانوس‌اند و به هم پیوسته و ارواح ناآشنا با هم در ستیزند و از هم گسسته. از خداوند می‌خواهم که تو را توفیق بخشد و در زمره‌ی نوگرایان پژوهشگر قرار دهد برای خدمت‌گذاری به حوزه دانش و فضل و ادب، با آن چه تو را داده از جاه و مال و نسب. این از فضل خداوند است که می‌بخشد به کسانی که می‌خواهد و خداوند بخشنده و بزرگوار است. و بخشش خداوند بر تو فراوان است. پس به دین و علم خدمت کن و از سپاسگذاران باش. در نهج البلاغه آمده: «نزدیکترین مردم به پیامبران داناترین آنان است. بدان چه آورده‌اند. [سپس بر خواند] «همانا نزدیکترین مردم به ابراهیم آنان‌اند که پیرو او گردیدند و این پیامبر و کسانی که گرویدند. [سپس فرمود:] دوست محمد(ص) کسی است که خدا را اطاعت کند، هر چند نسبتش به محمد(ص) نرسد. و دشمن محمد(ص) کسی است که خدا را نافرمانی کند هر چند خویشاوند نزدیک محمد(ص) بود.»

عبدالهادی افخم‌زاده ۱۳۳۵/۵/۱

ولامی نامه‌ی ماموستا مه‌لا هادی له‌لایه‌ن حاجی ره‌حماناغاوه نامه‌ی دوم از جناب حاج عبدالرحمن آقا ایلخانی‌زاده تاریخ: بعد از ۱۳۳۵/۵/۱

بسم الله والحمد لله والصلوة والسلام على رسول الله وآله الأتقياء وصحبه الأصفياء. إلى أخی الشقيق ف الدين الأستاذ الفاضل حضرة الملا عبد الهادی هاده الله سوء السبيل، من عبدالرحمن راجي رحمة ربه. أما بعد، بينا كان الهواء هادئاً والحر منتهى شدته بالغاً والجسم فاتراً والبصر كليلاً وكنت بالمطالعة شاغلاً وسويغات قليلة من الهوموم فارغاً وعن الأوداء والأعداء ذاهلاً، ما نهني إلا هبوب النسيم الليل الجائي برى المسك فحر كهدوء الهواء وبرد حر الجسم وعطر مشام الروح ففاحت الروائح الذكية من الأرواح الزكية فرفعت رأسي إذ ألقى إلي كتاب كريم إنه من عبد الهادي وأنه يهدي السبيل.

يا رقة وردت علي كأنها در غدت أصدافه الأذان فسر قلبي وقرت عيني بحسن خطكم وحلاوة إنشائكم ويزيدني مسرة صدق وذككم وسعيكم في خدمة القرآن المجيد والإسلامية السمحة السهلة البيضاء. فلکم منا ومن كل مخلص في محبة الإسلام والإصلاح ونشر روح تعاليم القرآن أوفر الشكر. أو كما قلت: «لحمة الدين أقوى من لحمة النسب.» والقرآن الكريم جهة الوحدة بيننا و[الأعروة الوثقى التي لا انفصام لها، وإني طالما شعرت بهذه اللحمة ووحدة العقيدة وأن في سبيل الوداد الديني ليست مرحلة القرب والبعد ولكن تجنبكم وعدم اختلافكم إلي كان سدا دون التفاهم وتعطاي الأفكار وإفادتكم واستفادتي. وأما إسباكم وبخلكم بأوراق من القرباس يخيل إلي أنكم ما شعرتم بحسن إخلاصي حتى الشعور وأعذر ولا أعذل علمي بأن لولا لكم عذر لما جعلتني مهجوراً وهذا سر الحديث: «اختلاف أممي رحمة.» فتح الله أبواب المراسلة والمواصلة بين جميع الأمة المرحومة وإنني مع قصر باعني وعدم متاعي لا ألو جهداً لخدمة الدين والعلم وأصرف جل وسعي لعطف توجه أمماء الدولة وفضلاء الأمة نحو معارف الدينية المحتضرة والعلماء المنكسرة القلوب والمشدودة الألسن والأيدي في منطقتنا المتأخرة. قدف



حضرت بزرگوار حضرت سید الشهدا علیه السلام در روز عاشورا

عزم منم و دهر ما را بسد و حرام باد بر من در این روز صبح مبارک - من در کرم ۵
به سخن اجزای کرم طوق شد بسیار در قبح و صبح طوق هم مرتبه دیگر گرفتارم بکشت همه صبح
و چاره آن بزم خدمت میگردد و ما در این موضع بودیم که بطلب گیریم بزرگ سیرم -
دل کینه در هیچ این نوع اندامی نمیشد و بوجه در وقت و طبع آن که من و شما در محبت هم
و عمل حضرت بجزی نقطه سینه ما در وقت صبح؛ پر موی من مستحکم است بجز بجز وقت
کتب و معرفت زاید و کجور با تمام ندارد -
اینا اذین و عین لداق کلمتی و ما همین اوقات عزیز این مستعد میگردد که کلمه مبارک
در این نشان کلمه عالی سخن بنام کلمتی را بفرمان فرج سبب و جرم و مجازات نماید از حدود انزله
را پرده خست نماند زیرا بنام بقول خدای تعالی ما را بجز ما در ستم بر من در اول
عبودت و زندگی که کلمت را از اوستی قرآن خواستیم

هو

اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمُ الرِّتُوفَةَ الرَّئِيفَةَ وَاللَّهُمَّ إِلَى خَوَاطِرِهِمُ الرَّحِيمَةَ الرَّحْمَةَ بِالذِّينِ وَالْعِلْمِ فِي تِلْكَ الصَّقْعِ الْمَحْرُومَةِ وَعَلَى الْعُلَمَاءِ فِي هَذَا الْقَرْنِ - وَهُوَ شَرُّ الْقُرُونِ مِنْ حَيْثُ مَرُوقِ النَّاسِ مِنَ الدِّينِ مَرُوقِ السَّهْمِ مِنَ الْقَسِيِّ وَتَمَسَّخَرِهِمْ بِأَرْبَابِ الدِّينِ وَالْعِلْمِ وَكَسَادِ سَوْقِ الرُّوحَانِيَّةِ وَخُمُودِ نَارِ الدِّيَانَةِ الْإِسْلَامِيَّةِ وَأَنْتَشَارِ اللَّادِينِيَّةِ - أَنْ يَشْمُرُوا عَنْ سَاعِدِ الْجِدِّ لِهَدْيَةِ النَّاسِ إِلَى حَقَائِقِ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ وَإِرْشَادِهِمْ لِلِاعْتِصَامِ بِحَبْلِ اللَّهِ الْمُتِينِ وَالِدِّفَاعِ عَنِ الدِّينِ وَالْمُكَافَحَةِ مَعَ فِجْرَةِ الْخَوَارِجِ وَجَهْلَةِ الدَّوَاخِلِ وَلَيْسَتْ يَقْنُوا بِأَنَّ اللَّهَ فِي عَوْنِ الْعَبْدِ مَا دَامَ الْعَبْدُ فِي عَوْنِ أُخْبِهِ وَلِيَكُنْ كِفَاحُهُمْ وَفَقَّ تَعْلِيمِ الْقُرْآنِ: [ادع إلى سبيل ربك بالحنمة والموعظة الحسنة وجدالهم بالتي هي أحسن] قال رسول الله: «لِيَحْمَلَ هَذَا الْعِلْمَ مِنْ كُلِّ خَلْفِ عَدُوِّهِ يَنْفُونَ عَنْهُ تَجْرِيفَ الْعَالِينَ، وَأَنْتَحَالَ الْمُبْطِلِينَ، وَتَأْوِيلَ الْجَاهِلِينَ» أَرْجُو مِنَ اللَّهِ أَنْ يُوقِدَ بِنَشْرِ رِيَاكِ رَحْمَتَهُ الْعَمِيمَةَ جُدَى الْعِلْمِ الْخَامِدَةَ تَحْتَ رِمَادِ الْجَهْلِ وَيُؤَيِّدَ هَذَا الدِّينَ الْقَوِيمَ وَيُصَوِّنَهُ عَنِ كَيْدِ الْمَلَاخِدَةِ وَجَهْلِ الْجَهْلَةِ وَيَهْدِينَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ. آمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ.

عبدالرحمن ایلخانی زاده
وهرگیا راوی ولامی نامه‌ی ماموستا مه‌لا
هادی له‌لایه‌ن حاجی ره‌حمانا‌غاوه
تاریخ: بعد از ۱۳۳۵/۵/۱
به نام خدا و حمد و سپاس او درود و
سلام بر رسول خدا محمد (ص) و خاندان
پاک و یاران برگزیده‌اش.

چون می‌دانم اگر عذری نداشتی مرا رها نمی‌کردید و این خود راز حدیث پیامبر است که می‌فرماید: «اختلاف امتی رحمه» اختلاف اتمم رحمت است خداوند درهای مکاتبه و مواصله میان همه جامعه اسلامی را باز کرده‌است و من باوجود کوتاه‌دستی و کم‌بضاعتی از هیچ کوششی درراه خدمت به دین و دانش کوتاهی نمی‌کنم و نهایت تلاش را برای توجه کارگزاران دولت و فضلالی ملت به سوی معارف دینی مشرف به موت و علمای دل شکسته و دست و زبان بسته در منطقه‌ی عقب‌افتاده‌ی خودمان معطوف میدارم. تا خداوند در دل‌هایی مهربانشان همت بیندازد و به دیدگاه‌های دلسوزانه‌ی ایشان، مهربانی به دین و دانش در این خطه‌ی محروم الهام کند و بر دانشمندان در این قرن که بدترین قرون است از این نظر که مردم از دین چون رهاشدن تیر از چله‌ی کمان، برگشته‌اند و به صاحبان دین و دانش تمسخر می‌کنند و کساد بازار معنویت است و حرارت آتش دیانت خاموشی گرفته و بی‌دینی منتشر شده‌است، واجب است آستین همت برای هدایت مردم به سوی حقایق قرآن عظیم و ارشادشان در چنگ‌زدن به ریسمان محکم خداوند و دفاع از دین و مبارزه با تبهکاران خارج و نادان‌های داخل بالا بزنند و باید یقین داشته باشند که خداوند باور بنده‌ی خودش است تا وقتی که بنده باور برادر خویش است و باید مبارزه‌اشان طبق تعالیم قرآنی باشد: «ادع الی سبیل ربک بالحنکه و الموعظه الحسنه و جدالهم بالتی هی احسن» و پیامبر خدا (ص) می‌فرماید: «باید این علم را از هر نسلی، عادلان آن به عهده گیرند تا آن را از تحریف افراطیون و تفسیر غلط بیهوده‌گویان و تاویل نادانان بازدارند.»
از خداوند می‌خواهم که با ورزش نسیم‌های رحمت فراگیرش پاره‌های آتش خاموش شده‌ی علم و دانش را زیر خاکستر نادانی برافروزند و این دین استوار را مؤید گرداند و از کید و نیرنگ ملحدان و نادانی جاهلان مصون دارد و ما را به راه راست هدایت فرماید. آمین وصلی الله وسلم علی سیدنا محمد و آله اجمعین.
عبدالرحمان ایلخانی‌زاده

چەند بۆچوونىك لەسەر ناوى گوندى تورجان

شىركۆ تورجانی - تورجان ، سەقز



خەنجىر پىيدە، تۆ نازانى كارى بىكەى!
زەينەل كە پىنى نادا و زۆرى خەرىك دەبى
و بۆى دەرناكىشىرى، زۆرى رق ھەلدەستى و
ھەر بە كالانە كەوھ لە ھەستا مستەفای دەدا
و دەيكوژى و ھەر لەوئىش دەبىنژى و گوايە
ئەم شىعەشى گوتووه:

بەخىرى دەبرى كەلەكەى مانگايە
بە كالانەوھ نابرى ھەستا مستەفایە
بەو شىوھە ئەو كىوھ، نىوى ھەستا
مستەفای لەسەر دادەندى و ۲۷۰۰ مېتر
لە ئاستى بەحرەوھ بلىندە.

چاوى بەردەرەشان، دلى بەردەرەزەدى
چىگەى شانازى نەتەوھى كوردى
ئاسمان بلاغى لە پەنات راوھەستاوھ
لەبۆ پەلامار خۆى حەشار داوھ

كىشى تۆ دەگرن كىوھ بەرزەكان
لە پاوھى بگرە مەكۆى كوردەكان
كۆلەكەى كەپرى زەوى و ئاسمانى
پالەبىشى كوردى بىدەرەتانى

تورجان سروشىتىكى سەرسەوز و دلرفىتى
ھەيە. رەنگە زىدەرەبىمان كەردى، بەلام
لەرۆوى راستىيەوھ پىشانگای جوانىيەكانە؛
تۆبلى روبرار و شەپۆلى بەتەوژم و لىرەوارى
چغور و سەرسەوز و دەشتى بەگول خەملىو

و پر لە باغ و بىستان و كوئىستانى
ھەزاربەھەزارى تەمگرتوو، ھەبوونى
گيا و گزى چۆراوچۆر لە كوئىستانەكانى،
سەوزەبەھارى مەخمەرى و ھاوئىنى فىنك

و شەنبای بلاوئىن و پايىزى رەنگاوەرەنگ و
زىستانى تەمتمان و بەفرلەبشتىن، نىشانەى
ناوچەيەكى سازگار نەبى؟

تورجان خۆشە كىو و چياكەى
باغ و بىستان و مووچە و مەزراكەى
وهرزى بەھاران دلگرە تورجان
خۆشە دىمەن، ئاو و ھەواكەى

ئەم گونە لەكۆنەوھ سەربەشارى سابلاغ
بووھ و دواى ئەوھ كەوتووھتە سەر شارى
بۆكان و تاسالى ۱۳۴۴ھى تەتەو، نىوھندى
۲۷ گوندى دەوروبەرى خۆى بووھ و
لەوھەداوھ كەوتووھتە سەر شارى سەقز.
ناو و ناوبانگى تورجان دەگەرئەتەوھ بۆ
ئەوكاتەى كە بىدق سولتان دەبىتە

گوندى تورجان لەم شوپنەى ئىستای دروست
دەكەن. وادەردەكەوئى كە ناوى تورجان لە
ناوى فەرماندەيەكى مەغوول (تەرچەن يا
تيرھىجان) ھوھ وەرگىرابى.

تورجان لە ۳۲ كىلۆمىترى شارى بۆكان
يان باكوورى ئەو شارە ھەلكەوتووھ،
ھەرۆھە لە رۆژھەلاتى تورجان شارى
سەقز ھەيە و لە رۆژاواى ئەو، شارى
سابلاغ و لە باشوورى ئەو دىيەدا شارى بانە
ھەلكەوتووھ و كىوھكانى ئاسمان بلاغى،
وھستا مستەفا، بەردەرەش، بەردەرەزەرد،
پالەوان، بەردەرەنجىران و بەردەرەسووران
وھك سىمى خاردار دەورى ئەم گونەيان
تەنەوھ.

ھەر بەھۆى مانەوھى مەغوولەكان لەم
گونەدا، ئىستاش چەند ناوىك ھەروا
بەتوركى ماونەوھ: قەرەزەوى، قولەقاج،
قەلەور، قەرەقاج، ئاسمان بلاغى،
سوولاوكان، قەباغان و چەند وشەى دىكە.

لىرەدا جىي خۆيەتى باسى چۆنيەتى
ناونانى كىوى ھەستا مستەفا بگەين.
وھستا مستەفا، كەرابەكى ئاسنكە، دەبى
لە شارى سەقز؛ كەرابەك بەناوى زەينەل
لەو كىوھ شوانەگاران دەبى و دەست
دەداتە بەردىك و دە مانگايەكى ھەلدەكا
و بەردەكە كەلەكەى مانگا كون دەكا.

كەرابەك شوان زۆرى بى سەير دەبى و
بەردەكە بەدەستەوھ دەگرى و دەچى بۆ
سەقز و دەچىتە لای ھەستا مستەفا و
پىي دەلى: دەبى ئەم بەردەم بۆ بگەيە
خەنجىر. وھستا مستەفا خىرا دەزانى كە

ئەو بەردە ئەلماسە و تەماع دەبگرى و بە
كەرابەك دەلى: ئەو بەردە بۆ تۆ نابى و بىدە بە
من! زەينەل رازى نابى و دەلى: بۆم دروست
بگە، بۆخۆم كارم پىيەتى، وھستا مستەفا
خەنجىرى بۆ دروست دەكا و بۆى دەخاتە
كالانەكەيەوھ و زامانىكى بۆ دروست دەكا
كە زەينەل بۆى ھەلنەپچەردى و دەيداتە
دەستى و زەينەل دەگەرئەتەوھ و ھەستا
مستەفاش دوور و نىزىك ھەر دەكەوئەتە
شوپى، تا دەكاتە سەر ئەو كىوھ و لەوئى
بەرەگە بە زەينەل دەگرى و دەلى: ئەو

كەسىك بەناوى سەمكۆى ئاپرام لە
فەرھەنگەكەيدا، بەناوى فەرھەنگى
ناو و واتى گوندىيەكان، دەلى: تورجان
وشەيەكى مەغوولىيە و بەماناى توربىنى
شوانە.

لە شوپنىكى دىكەدا ھاتووھ: تورجان
لەئەسلدا تورگان يا ترگان بووھ،
عەرەبەكان كە پىتى "گ" يان نىيە،
كردوويانەتە "ج" و بەماناى شوپن و جىي
تورگان لىكىان داوھتەوھ.

مامۆستا پورداوود لە فەرھەنگەكەيدا،
لەرۆوى وشەى سانسكرىتەوھ، دەلى:
تور يانى ئازا و پالەوان و لە فەرھەنگە
فارسىيەكانىشدا بەماناى ئازا و پالەوان
ھاتووھ، واتە چىگەى پالەوانەكان.

بەوتەى پىرەكانى لای خۆشمان، تورجان
واتە لە جانی بنى جانەوھ ھەيە.
پىش ئەوھى كە ئەم گونە لەم شوپنەى
ئىستا دروست بگرى، ھەر چەند مالىك
پىكەوھ لە ئەم شوپنە دەژيان كە برىتىن
لە: زەلكە، قەرەقاج (حاکمەكەى لەسەر
كىوى قەلاگا دەبى)، پەلكان، بەراش،
كەلەكاوى، ئەجمەد فەرھاد، پالەوان و
شانە. كاتىك دەولەتى مەغوول لە كۆتايى
سەدەى ۱۳ى زابىندا ھىرش دەكاتە سەر
ولات و خەلكى بىدەرەتانى، ئەوھندەى لە
توانايدا دەبى كوشت و كوشتارىكى يەكجار
زۆر دەكا و دواى ماوھەك لەگەليان پىكدى؛
لەو خەلكەى كە ماوونەوھ، يەك دەگرن و



كەسىك بەناوى سەمكۆى ئاپرام لە
فەرھەنگەكەيدا، بەناوى فەرھەنگى
ناو و واتى گوندىيەكان، دەلى: تورجان
وشەيەكى مەغوولىيە و بەماناى توربىنى
شوانە.

لە شوپنىكى دىكەدا ھاتووھ: تورجان
لەئەسلدا تورگان يا ترگان بووھ،
عەرەبەكان كە پىتى "گ" يان نىيە،
كردوويانەتە "ج" و بەماناى شوپن و جىي
تورگان لىكىان داوھتەوھ.

مامۆستا پورداوود لە فەرھەنگەكەيدا،
لەرۆوى وشەى سانسكرىتەوھ، دەلى:
تور يانى ئازا و پالەوان و لە فەرھەنگە
فارسىيەكانىشدا بەماناى ئازا و پالەوان
ھاتووھ، واتە چىگەى پالەوانەكان.

بەوتەى پىرەكانى لای خۆشمان، تورجان
واتە لە جانی بنى جانەوھ ھەيە.

پىش ئەوھى كە ئەم گونە لەم شوپنەى
ئىستا دروست بگرى، ھەر چەند مالىك
پىكەوھ لە ئەم شوپنە دەژيان كە برىتىن
لە: زەلكە، قەرەقاج (حاکمەكەى لەسەر
كىوى قەلاگا دەبى)، پەلكان، بەراش،
كەلەكاوى، ئەجمەد فەرھاد، پالەوان و
شانە. كاتىك دەولەتى مەغوول لە كۆتايى
سەدەى ۱۳ى زابىندا ھىرش دەكاتە سەر
ولات و خەلكى بىدەرەتانى، ئەوھندەى لە
توانايدا دەبى كوشت و كوشتارىكى يەكجار
زۆر دەكا و دواى ماوھەك لەگەليان پىكدى؛
لەو خەلكەى كە ماوونەوھ، يەك دەگرن و

كەسىك بەناوى سەمكۆى ئاپرام لە
فەرھەنگەكەيدا، بەناوى فەرھەنگى
ناو و واتى گوندىيەكان، دەلى: تورجان
وشەيەكى مەغوولىيە و بەماناى توربىنى
شوانە.

لە شوپنىكى دىكەدا ھاتووھ: تورجان
لەئەسلدا تورگان يا ترگان بووھ،
عەرەبەكان كە پىتى "گ" يان نىيە،
كردوويانەتە "ج" و بەماناى شوپن و جىي
تورگان لىكىان داوھتەوھ.

دهسه لاتداری موکریان و چند پارچه مولکیک له ناوچه‌ی سا بلاغ و بوکان و سه قز ده کری و له ههر شویتیک لهوانه که سیکه خوئی داده‌نی. تورجان به‌هوی ئاووه‌ه‌وای خوشه‌وه، یه کییک له شوپانه ده‌بی که یه کییک له بنه‌ماله‌ی ب‌داق سولتان دیته ئه‌م گونده و قه‌لای توربه‌ریژی لی دروست ده کری و ته‌واوی گلی ئه‌و قه‌لایه به‌شانی خه‌لکی دینه‌که و دپهاتی ده‌روبه‌ر دی و حاکمه‌که‌ی دهسه‌لاتی به‌سه‌ر دپهاته‌کانی ناوچه‌ه‌تالای ره‌زایه‌ه‌ه‌بووه، ئیستاش پیره‌کان ده‌گیرنه‌وه که ناغای گوندی ته‌په‌ره‌ش (جاروباره‌خه‌تاییش ده‌لین که نه‌ویش نیزیکی ته‌په‌ره‌شه) که گوندیک بووه له‌لای ره‌زایه، شه‌ش تیپر گلی له پیدای ماوه (ئه‌و قسه‌یه ههر ده‌مه‌ده‌م هاتووه). نامانجی سه‌ره‌کی له دروستکردنی ته‌پولکه‌ی توربه‌ریژ له ناوچه‌ی موکریان، ئه‌وه بووه که خانوبه‌ره و قه‌لای له‌سه‌ر ساز بکری هه‌تا: له ئاو نیزیک بی، گرتنی قه‌لاکه له‌لایه‌ن دوزمانه‌وه ئاسان نه‌بی و هه‌روه‌ها به‌رحه‌وه‌ند و روانگه‌ی خوش و دل‌فرین بی.

قه‌لا به‌م شیوه‌یه دروست ده‌کری و چند پستی مالی ب‌داق سولتان له‌م گونده ده‌بردرتیه‌وه؛ تا ده‌گاته قوچ‌به‌گ و له پشت نیودیه‌ ئاوی به‌وسترگه‌لوو (جوړیک لوله‌کیشی سه‌رده‌می کون) بو دی و گوایه‌هه‌وزیکیش له‌نپوه‌راستی ئه‌و قه‌لاپه‌دا بووه. هه‌روه‌ها ماله‌کانی سه‌ر ئه‌و قه‌لایه به‌جوړه‌خشتیکی سوور دروست ده‌کری که گوایه‌ کووره‌خانه‌یه‌کی له‌م گونده، واته له به‌ری گله‌جانه‌که دروست ده‌کری و ته‌واوی خشتی قه‌لاکه‌ دا‌یین ده‌کا.

قوچ‌به‌گ کوری ئه‌حه‌مه‌ده‌گ، کوری محه‌مه‌داتاهیربه‌گ، کوری فه‌تعه‌لی‌به‌گ، کوری عه‌بدوللا‌به‌گ، کوری ب‌داق سولتانه.

له‌ته‌به‌ردیکی نووسراوه له‌و قه‌لایه‌دا دوزراوه‌ته‌وه که سی دپه‌شعی له‌سه‌ر نووسراوه و دوو دپریان به‌م شیوه‌یه خویندراونه‌ته‌وه:

قوچ بیگ ز (زۆ) طالع بلندش
اقبال زمانه در کمندش

تورجان که ز جد ملکت اوست
کرده‌ست بنا بروج بندش

ههر له‌و شیعرانه‌شدا ده‌رده‌که‌هوی که ئه‌و قه‌لا و بورجه له سه‌رده‌می دهسه‌لاتداریی ئه‌و به‌گانه‌دا دروست کرابی. قوچ‌به‌گ له تورجان دوو که‌س بوون؛ یه‌کیان قوچ‌به‌گی گه‌وره یان قوچ‌به‌گی ریشیان پینکوتووه و له سه‌رده‌می خویدا له‌لایه‌ن ناسره‌ددین‌شاوه مه‌واجب بو ریش و سمیلی بردراوه‌ته‌وه، ئه‌وی تریش قوچ‌به‌گی چکوله‌یان پینگوتووه و زۆر لیره‌ نه‌ماوه‌ته‌وه و مالیان چووه‌ته‌ شاری بوکان.

قوچ‌به‌گی گه‌وره یان ریش و میردی نوورنیساخانم چوار کوربان ده‌بی به‌ناوه‌کانی: حه‌مه‌ده‌مین‌به‌گ، حه‌مه‌که‌ریم‌به‌گ و حه‌مه‌سه‌نه‌به‌گ و حه‌مه‌ره‌شیدبه‌گ. تورجان ده‌بیته‌ملکی حه‌مه‌ده‌مین‌به‌گ و کاتیک باوکی پیر ده‌بی، وه‌کاله‌تی پیده‌دری که بو به‌ریژه‌بردنی کاروبار بچیته‌تاران، هه‌روه‌ک له به‌لگه‌ی ژیره‌وه‌دا هاتووه:

مقرب الخاقان نجفقلی خان بمواجب
محمدامین بیگ صد تومان است و خرجش
هم زیاد است، پنج شش نفر سوار هم دارد
و همیشه در رکاب من سوار میشود و پنجاه
تومان دیگر هم اضافه کردیم بر مواجیش.
سالی ۱۲۶۰ی مانگی (نجفقلی خان وه‌زیری
دارایی ناسره‌ددین‌شا‌بووه)

نوورنیساخانم له وه‌سیه‌تنامه‌که‌پیدا هاتووه که شه‌ش دانگی گوندی قازلیان، سی دانگی گوندیه‌کانی قه‌قلاوا و شیلاناوی و هه‌روه‌ها ناشیک له قه‌قلاوا و ناشیک له تورجان به‌ناوی ناشی خاتوته، بینه‌موقفه‌ی مزگه‌وته‌که.

قوچ‌به‌گ و نوورنیساخانم پاش خزمه‌تیکه‌ی زۆر، له‌سالی ۱۲۷۲ی مانگی، کوچی دوا‌یی ده‌که‌ن و مومی ژیانیان ده‌کوژیته‌وه. ئه‌و قه‌لایه که جیگه‌ی ژیانی ئه‌وان بووه، ده‌بیته‌جیگه‌ی ژیانی حاکمانی دوا‌ی ئه‌وان و تا سه‌رده‌می حاجی پایزناغا، که که‌سیکی تیدا ده‌کوژری، ئه‌و قه‌لایه‌ چۆل ده‌کریت و دیوه‌کانیشی ده‌رووخی.

له‌زه‌مانی ناغاه‌تدا، هیچکس خاوه‌ن مال و زه‌وی و زاری خوئی نه‌بووه و ئه‌گه‌ر بی‌قسه‌یی ناغایان بکرا‌یه، ئه‌وه‌زوو له‌و دینه‌ده‌رده‌کران و که‌سیکی دیکه‌ده‌هاته جییان، ئه‌م په‌وته‌هه‌تا سالی ۱۳۴۱ی هه‌تاوی ههر به‌رده‌وام ده‌بی، له‌و ساله‌دا ناغاه‌ت (ده‌رووخ) چه‌ک ده‌کرین و شو‌رش‌ی سی له‌ئیراندا روو ده‌دات، ورده‌ورده‌هه‌یبه‌ته‌کان ده‌بنه‌خاوه‌نی زه‌وی و زار و له‌ده‌ست بیگار رزگارییان ده‌بی و ئه‌مه‌ش شیعیریکی ئه‌و سه‌رده‌مه‌یه:

جووتیار هه‌سته‌ئه‌مجاره‌باوته
سواری ئه‌سپه‌که‌ت به‌و نوبه‌ی راوته
چاوت به‌که‌ژ و کویه‌که‌ت ده‌که‌هوی
نم‌نم‌ی باران جه‌رگی هه‌لق‌چاوته

ئیترا ناغا نه‌ماوه و کونده‌بوگه‌نه‌ناخوینی (کونده‌بوگه‌نه: کوپخا و نوکه‌ری ناغا) جیی خو‌یه‌تی باسیک له‌مزگه‌وتی شیخ وسوو بکه‌ین، وه‌ک یه‌که‌مین مزگه‌وتی ئه‌م گونده که له سه‌ره‌تاوه به‌شیوه‌ی خانه‌قایه‌کی چکوله‌ساز ده‌کری و دوا‌ی چند سالیک ده‌ستی تیوه‌رده‌دن و گه‌وره‌ی ده‌که‌نه‌وه. ئاوی ئه‌م مزگه‌وته به‌ره‌هه‌ند له‌ژیر چند خانوبه‌ره‌وه‌هاتبوو که دوو هه‌وز له‌دالانی مزگه‌وته‌که‌دا دروست ده‌کری، یه‌کیان تایه‌ت بوو به‌مه‌له‌کردن و خوش‌وردن و ئه‌وی دیکه‌شیان هه‌وزی ده‌سنو‌یزگرتن بوو. ئه‌و مزگه‌وته له سه‌رده‌می نادرشای ئه‌فشار (۱۱۳۹-۱۱۶۰ی مانگی) له‌سه‌ر داوا‌ی که‌سیک به‌ناوی شیخ یوسف، ناسراو به‌شیخ وسوو دروست کراوه.

نوورنیساخانمی خیزانی قوچ‌به‌گ، کچی موئین‌به‌گی ئیسیکی به‌غدا ده‌بی. له سه‌رده‌می دهسه‌لاتی ئه‌م دوو مرؤفه‌ مزگه‌وتی جامعیه‌ی تورجان، سالی ۱۲۵۸ی مانگی، واته له سه‌رده‌می محه‌مه‌دشای قاجار دروست کراوه؛ ئه‌ویش زۆتر به‌هیممه‌تی نوورنیساخانم که ژینکی عاشقی عیلم و غیرقان بووه. (نوورنیساخانم، خانه‌چکوله یان خانه‌قوله‌شی پینکوتراوه).

ئه‌مه‌ش نووسراوه‌ی به‌رده‌نووسی سه‌ر ده‌رگای مزگه‌وته‌که:

به‌توفیق جناب حی (حه‌یی) مطلق
ز (زۆ) فیض خالق نه‌(نوا)طاق ازرق
(ئه‌زهره‌ق)

یکی بانوی با فر (فه‌رر) و سعادت
که‌هست از بانوان عصر الیق

بود اندر حریم قوچ بیگ، او
مهین بانوی شیرین کار الحق
همه کارش شریعت را موافق
همه شغلش طریقت را محقق
بود در عقل چون سته زبیده
بود چون رابعه در دین موفق
بدل در کار یزدان سعی کرده

بجان در بحر احسان رانده زورق (زه‌وره‌ق)
شده نورالنسا خانم علم (عه‌لم)‌زان
که‌نور نوع نسوان است رونق
پی طاعت یکی مسجد بنا کرد

که مثل او نباشد هیچ جوسق (جهوسق) زتعریفش زبان مدح کوتاه نداند وصف او گفتن فرزدق (فهرزدهق) چو کرد اتمام آن فرخنده مسجد به سعی عاجل و غیر معوق (موعهوهوق) برای سال تاریخش خرد گفت جزای مجد خاتون یابد از حق له پرووی دیری ناخروهه (واته نیوهی دووهه می)، سالی دروسکردنه که به پیتی ئه بجهد، ۱۲۵۸ ی مانگیه. له سهر داوه تی قوج به گ و نورونیساخانم، مه لا علی قزلیجی که له شاری سابلاغ ئیجازهی مه لایه تی وه رده گری، دیته تورجان.

مه لا علی قزلیجی کوری مه لا محهممه د، خه لکی قزلیجه ی ولاتی عیراق، له بنه ماله یه کی پشتاویشت ئایینی له سالی ۱۲۲۵ مانگی چاوی به دونیای روون ده که وی و له لای چوار کهس که ههر چواربان ناویان محهممه د بووه پیده گا. سهرتا بریک له لای مه لا محهممه دی باوکی ده خوینی و پاشان له لای مه لا محهممه دی فهیزی ناسراو به موفیتی زه هاوی و دواتر له لای مه لا محهممه دی

بانی (بانهی بووه) و له کوتاییدا له لای مه لا محهممه دی یایی له مزگه تی سووری سابلاغ ده بیته مه لای دوازده عیلم و ده بیته یه که مین مه لای مزگه تی جامعیه (سهری) ی گوندی تورجان و له کاتیکدا داده گیرسی که چرا زور کم بوو، هه تا کوژانه وهی مؤمی ژبانی له سالی ۱۲۹۵ ی مانگی ههر له م گونده خه ریکی گوتنه وهی ته واوی وانه کانی علوومی دینی ده بی. جاریک عه ریز خانی سهررداری موکری دیته تورجان و قه باله ی ئه م چوار دینه ی پیربادین، کویره کانی، گلؤلانی سهری و خوارپی به ملکایه تی پیده دا، به لام مه لا علی قبولی ناکا و پیی ده لی: ده بی عه ولادی من بینه عالم نه ک خه ریکی زولم و زوری بن. له ماوه ی ژبانیدا توانی پیداچوونه وه و په راویز له سهر ۶۷ کتیب بنووسی و له ته واوی ژبانیدا هیچ کاتیک که متر له ۵۰ فه قیی نه بووه و له ته واوی ولاتان (عیراق، داغستان، نازهریاجان) شار و دیه کانی ده وروره وه هاتوونه لای

و پیگه یشتوون، چهنده که سیکیان بریتین له: مه لا عه دوللا پیره باب - مه لا عه بدوره حمان مه شهوور به پینجوینی، سهد حه سنی چوری، جه وانشیر خه لکی داغستانی شووره وی و هه روه ها منداله کانی خویشی به ناوه کانی: محهممه ده سهن، محهممه دحسین و عایشی که هه رسیکیان ده بنه عالمانی سهرده می خویمان.

مه لا محهممه ده سهن دوا ی مردنی باوکی، تا سالی ۱۳۰۷ ی مانگی، کاره کی له تورجان دریزه پیده دا و هه روه ها یه کیک له دانه رانی نوتی مؤسیقا بووه و جاروباره ش هه رسی مؤسیقای له تورجان گوتوه ته وه و له سهر داوا ی سهررداری بوکان، دیته بوکان



چوار لای ئه و مزگه وته، فه قی و مه لای مه ندیل به سهر و سه لته و که وا ی شور له بهر، ههر جموجولیان بوو، پؤل پؤل ده هاتن و ده ریشتن. ئاواتی زورینه ی دایک و بابان ئه وه بوو کوره که یان بیته مه لای شه رزان، به لام له و سهرده مه دا خه لکی تورجان جگه له خزمه تکردن هیچ شتیکیان نه زانیوه و هیچ که سیکی تورجانی له و دارولعیلمه دا که گه وره ترین دارولعیلمی رۆژاوی ئیران بووه، پینه گه یشتووه.

لیره دا جیی خویه تی بریک باسی حوجره بکه یین: مه لای کورده واری چرای کوری فره رهنگ و ئه دهب بوون، ته واوی ئه ده بیاتی ولاتی ئیمه له حوجره را هاتووه ته ده ری: نه ته نیا عیلم و ئه دهب، به لکوو گه شان وه ی بیروبروا ی نه ته وا یه تی و کوردا یه تی ههر له حوجره را سهرچاوه ی گرتووه. حوجره لانهی شیرانه، خانه ی هونه رمه ندانه، حوجره تروسکایی نیو تاریکستانه، کانگای زیر و زیو و هه رچی به هره و خه زینه ی میلی و مه زه به یی کوردستانه. له راستیدا فیرگه ی تورجان له و سهرده مه دا وه ک زانکو به ک واپووه و له وی زانستگه لی ئه قلی و نه قلی و

ریازی و ته بیعی رۆژگاری ئه و سهرده مه ی تیدا ده خویندرا و وه رگرتی ئیجازهی مه لایه تی له فیرگه ی تورجان، وه کوو وه رگرتی بروانامه له زانکو ی جی متمانه و بروای جیهانی بووه.

به و شیویه دوا ی مردنی مه لا علی قزلیجی، ورده ورده دارولعیلمی تورجان روو له کزی ده کا، تا سالی ۱۳۱۶ ی هه تاوی که مه لا عه بدولحامیدی قودسی یان عه بقه ری ده بیته ماموستا و پیشنوپیژی ئه و گونده. حوجره وه ک سهرده می پیشووی لیدیته وه و خویندن بو خه لکی تورجان (ژن و پیاو) ده بیته ئیجباری و ته واوی خه لکی ده ست ده که ن به خویندن، به لام به داخیکی زور گرانه وه دوا ی پینج سال واته سالی ۱۳۲۱ ی هه تاوی، له ته منه ی ۳۵ سالیدا مؤمی ژبانی ده کوژیته وه و حاجی بابه شیخ یه کیک له و که سانه ده بی که شان ده خاته ژیر دارمه یته که یه وه. ههر له سهرده می ئه ودا به حاجی بابه شیخ که ناغای تورجان ده بی، ده لی: وه رگرتی

و ده بیته ئیمام جومعه ی بوکان: به وه جدی قزلیجی یان مه لای گه وره ناویانگ ده رده کا. محهممه دحسینی کوریشی روو ده کاته سابلاغ و له وی ده بیته مه لا و ده بیته باوکی دوو دانه دانشمه ندی ئه و سهرده مه، واته مه لا ئه حمه دی قزلیجی تورجانیزاده که ده بیته ماموستای زانکو ی ته وریز و چه ندین کتیبیشی نووسیوه، به تاییه ت ئه ده بیاتی عه ره ب که ئیستاش له زانکو کانی ته وریز، تاران، شیراز و ئیسفه هان ده کوژیته وه و یه کیک بووه له گه وره ترین وه رگیرانی خاوه ن سه بک له زمانی عه ره بییه وه بو سهر زمانی فارسی.

هه روه ها کورپکی دیکه ی مه لا حه مه حسین، مه لا محهممه دی قزلیجی تورجانیزاده، باوکی رۆژنامه نووسی کوردی له رۆژه لاتی کوردستان، له سالی ۱۳۴۰ ی مانگیدا و دوا یه په ریوه ی ده ره وه ی ولات ده بی و ماوه یه کیش ده چیته زانکو ی ئه لئه زه هری میسر.

له سهرده می مه لا علی قزلیجی، له

دهودوو له دهغل و دان زور هرامه و دهبي
مووچه كان به ئيجاره بدهى به خهلك
و ههروهها شاخانه و بيگاريش نه ميني و
دهبي كرپكار به كرى بگري بو كاره كانت تا
بهلكوو بتوانى نانى حهلال بخوى، حاجى
بابه شيوخيش به قسهى دهكا و تهنا نه ت
باخى بهر نيودى كه ليده درى، قوولكهى
داره كان به كرپكار هه لده قه نن.

دواى مردنى نه و ماموستا به ريزه، تورجان
مه لاي باسه واد و زاناي به خويوه نه ديوه
و رۆژ له گه ل رۆژ هه تا ئيستا هه ر به ره و
خراپى ده روا.

به هوى گراني و قات و قريبه وه ورده ورده
بنه مالهى بذاق سولتان دهسلالات له دهست
دهدن و گوندى تورجان چول ده كهن و
دواى نه وان، ماوه يه ك حاجى بايزناغاي
ئيلخانيزاده ده بيته حاكمى نه و ناوچه يه و
سالى ۱۳۱۶ى هه تاوى، حاجى بابه شيوخى
سه ياد هت چهند دانگيكي تورجان كه ملكى
نه و ده بي، ليده كرى به ۱۵۰۰۰ (پازده
هزار) تمهن و ده بيته حاكمى نه م گونده
و ليده دا بايزانين حاجى بابه شيوخ كى بووه:
حاجى بابه شيوخ كورى سه يد
عه بدولكه ريمى زه نبيلى، (ر.خ) كه ده چنه وه
سه ر سه يده كانى چور و له ريره وانى
حه زه رتهى شيخ سيرا جه ددينى ته وئيله بوون
و شيخ عه بدولكه ريمى باوكى يه كيك له
فه قى باشه كانى مه لا عه لى قزلجى بووه.

حاجى بابه شيوخ ماوه يه ك لاي باوكى له
زه نبيل ده خوئينى و پاشان ديته گوندى
تورجان و له لاي مه لا محه ممه ده سه نى
وه جدى قزلجى، ده رس ده خوئينى و پاشان بو
خويندن ده چپته شارى سليمانى و جگه له
علومى عه قلى و نه قلى، ده رسي ربايزيش
ده خوئينى و ده بيته ربايزدانى كى باشى
سه رده مى خوى و يه كيك له كه يخودايانى
ناودارى ناوچه بووه و زورهى شه ره كانى
ناوچه داده كوژئينى (عه شيره يى). سالى
۱۳۲۴ى هه تاوى ده بيته سه ره كوه زيرانى
كومارى كوردستان و نه م چهند نه فه ره
تورچانيه شى له گه ل ده بي؛ به ريزان:
سالحه ره ش وه ك پيشمه رگه ي كومار، حاجى
مىزا عه زيز، عه بلالاي وه ستا حه ممه مراد و
حاجى ساله ي خه بيات. پاش هه ره سه پتاني
كومار بو ماوه يه ك له زينداني ته ور يز
را ده گيرى و پاشان نازاد ده كرى و هه تا
كو تاييى ژيانى هه ر له تورجان ده ميئته وه و
چهند نووسراوه يه كيشى له دوا به جى ماوه
وه ك: هه يته تى تاز، قاعده تعديل اعداد و ...

ههروهها هه ستي شيعردانائيشى به فارسي
بووه كه نه مه ش چهند دپريك له
شيعريكي فارسى نه وه:

جز درد و الم، همدم بيمار كسى نيست
زين دام بلا، غير خدا دادرسي نيست
از قافله ي مرگ كسى باز نگرده

ك اين راه روان را اثرى نه جرسى نيست
اى پيك اجل تند همى آيى و دانم

در بين من و ساعت موعود بسى نيست
حاجى بابه شيوخ، رپكه وتى ۳۰ى ره زبه رى
سالى ۱۳۳۸ى هه تاوى، مالاوايى له ژيان
ده كا و له گورستانى تورجان له لاي مه لا
عه لى قزلجى ده نيژرى و له منداله كانيشى
دووانيان زور به باشى پنده گن.

ماوه يه ك سه يد عه زيزى كورى ده بيته
ماموستا و ده رسويزى گوندى تورجان و
چهند كه سيكيش له لاي نه و ئيجازه ي
مه لايه تى وه رده گرن و هه تا كاتى مردنى
هه ر خه ريكي وانه گوتنه وه بوو.

نه مه ش چهند دپريك له شيعريكي مه لا
كه ريمى سارده كوستانى، ناسراو به راوچى،
كه به بوئنه ي مه رگى سه يد عه زيزى
سه ياده ته وه دايناهو:

له ناو زونگى خه ما، دارى سه ده ي خه م
شين نه كه م، چبكه م

مژولى چاوى كز، فيرى كله ي نه سرين نه كه م، چبكه م

فه له ك گورى عه زيز يكم ده كولى، كوله كوتراوم

گولى سه رگورى سه ركه وتن، به شين په رزين نه كه م، چبكه م

به كوچى تو عه زيزى گه ل، دلى كومه ل بريندارن

كه خوئيريزى له سه ر زامى دلى به برين نه كه م، چبكه م

ههروهها سه يد قادري كورى حاجى
بابه شيوخ، هه ستي شيعرگوتنى هه بووه و
چهند كتبيكيشى له دوا به جى ماوه كه
نه مه ي ژيره وه شيعريكي نه وه له كتبيى
چيمهن و چيا كه يدا:

كه وتمه رى و رويم به ره رووى تورجان
سه رم سه ودايى دلم په ريشان

ده شت و كه ژ و كيو سه وز و په نگينه
ده لى به هه شتى سه ر رووى زه مينه
چيا هينده جوانه سه ر سوور ده ميئى
هه لاله و به ييوون با ده يشه كينى

له قه راخ رپگه به ردى گه وره و زل
كه چه رخي چه پگه رد پيى نه داوه تل
له كه نار جاده گياى شك و كه وتوو
پي پي پيشيلى رپيوار و ماندوو

دل خه يالاوى ده روون پر له خه م

نازانى رپگا زور رپويى يا كه م
ئاخر گه يشتمه نيو گوندى دى
به خه يال برپويى، رى زوو دوايى دى
كولانه كانى پر له پير و جوان

ده سوئ له به ره هات و چوى ئينسان
كانى قونگره ش هه ر وه ك خوى ماوه
سه رچاوه ي ئاوى لى نه شله قاوه

كه چه تورجاني مالىان بي ئاوا
له كانى رۆژيان لى نابى ئاوا
وه ك ئاسكى كيوى به جيلوه و جوانى
هه ر له وان جوانه هات و چوى كانى

ده چووه سه ر كانى زور ده مايه وه
هه ر گيژى ده خوارد ئاو به لايه وه

حه وشه ي مزگه وتى و به رده نوپزه كان
بانگ ده كا بو نوپژ پياوى موسلمان

جه مات دانيشتوون له و سه ر به ردا نه
نوپژى خوايان كرديووه به هانه

پيران له گه ل يه ك چه خي لان به جوئ
هه ر كه س به هه واى دلى خوى نه دوئ

پيران به يادى رۆژى رابردوو
لاوان به فيكرى كاتى نه هاتوو

له هه موو جوړيك خه لكى تيدا بوو
هه ر مه لا و فه قى تيدا نه مابوو

مه دره سه ي تورجان خوى له زه مانا
زانستگايه ك بوو له كوردستانا

مه دره سه كانى چول و نا ئاوا
بريا كويز بووبام، نه مديا ئاوا

قه لاي قه ديمى چول و ويرانه
كونده بوو تيدا كر دووه لانه

سواره ئيلخانيزاده كورى نه حه مه داغاي
كورى حاجى بايزناغاي ئيلخانيزاده، سالى

۱۳۱۶ى هه تاوى له گوندى تورجاني بنارى
وه ستا مسته فا، مومى ژيانى بلنسه ده دا و

پاشان مالىان ده چپته گوندى قه ره گويز
و دواى ۳۸ سال ته مه ن، كوچى دوايى

ده كا و خاوه نى ديوانه شيعريك به ناوى
خه وه به ردينه و ههروهها چه ندين وتار له

كتبيكدا به ناوى تاپو و بوومه ليله.
سواره سوارچاكه له شيعردا، ورده

خه وه به ردينه يه رازى كورده
نه م ماموستا يانه ش سه رده ميك وه ك

پيشنويز و ده رسويز له گوندى تورجان بوون:
حاجى ماموستا مه لا عه بدوللا محه ممه دى

- مه لا حه سه ن نه ديب - مه لا محه ممه د
غه فوورى - مه لا غه فوور قادرپوور - مه لا

عه بدوللا ئيسفه نديارى - مه لا عه زيز
قادري (خافووره دى) و چهند كه سيكى تر.

رپورهسمی کۆتاییی خولی سیهه می ده رچووانی زمان و ئه ده بی کوردیی زانستگهی کوردستان



نه سرین که ریمی - سنه



به بیان: ژماره ی خۆپندکاران تا ئیستا چهند کەس بووه؟ چهند خولی تێپه ر کردووه؟ و: له سالی ۱۳۹۴هوه تا ئیستا ههر ساله بهینی ۳۵-۴۵ خۆپندکار لهم به شه دا وه رگیراوه و تا هه نووکه سی خولی تێپه راندووه، ئه گه ر خولی ۱۴۰۰ یش وه کوو سالانی پێشوو بی، نیزی که ی ۱۶۵ خۆپندکار لهم به شه دا ده خۆپن. شایانی باسه هه نووکه چوار مامۆستای ته واوکات، ئه ندامی لێژنه ی زانستی به شی زمان و ئه ده بی کوردین و هه ر سیمپلستر و ترمیکیش دوو سی مامۆستای بانگه یشتکراو له گه ل ئه م به شه دا هاوکاری ده کهن.

به بیان: ده کریت به کورتی باس له سه ر کیشه و گرفته کانی مامۆستایان و خۆپندکارانی لقی زمان و ئه ده بی کوردیش بکه یته؟

و: ره نگه وه کوو کیشه و که مایه سی بو ئه م به شه زانستییه، نه بوون یان که مبوونی ئه زمون بیت. چونکه تا ئیستا له ئیراندا ئه م به شه نه بووه، که وابوو هیچ مامۆستایه کی ده رچووی ئه م به شه بواره ش نه بووه. بۆیه بو دابینکردنی مامۆستا و وانه بیژ روو کراوه ته که سانیک که له بواری زمان و ئه ده بی کوردیدا لیکۆلینه وه و پێشینه یه کیان بووه. نه بوون یان که مبوونی سه رچاوه ش وه ک کیشه و که موکوورپیه کی تر ده وری خو ی گیراوه.

به بیان: ده کریت ناماژه یه کیش به چالاکی و تیکۆشانی مامۆستایان و خۆپندکارانی زمان و ئه ده بی کوردی له بو ارگه لی جۆراجۆر بکه یته؟

و: دامه زرانی به شی زمان و ئه ده بی کوردی که رچی هیچ ئه زمونینکی راسته قینه ی له پشته وه نه بوو، به لام به هیممه تی مامۆستایان

به شی زمان و ئه ده بی کوردی له زانستگهی کوردستان، له راستیدا ده گه رتته وه بو سالی ۱۳۸۱ی هه تاوی؛ کاتیک که شانیک له کۆلیژی ئه ده ب و زانسته مرۆبیه کان به نوینه رایه تیی به ریزان دکتۆر به ختیار سه ججادی و دکتۆر نه جمه دین جه باری و دکتۆر غولامحسه ن که ریمی دۆستان، بو جیه جیکردنی به ستینه کانی ئه م ئامانجه پیکهات. به دوادا چوون و پیداکری له سه ر ئه م مژاره به ئه نجام گه یشت و به رنامه ی وانه ییی ئه م لقه له وه زاره تی خۆپندنی بالا، له چوارسه د و هه شتا و هه شته مین دانیشتنی ئه نجومه نی په ره پیدانی وه زاره ت، له ریکه وتی ۱۳۸۲/۷/۵ په سند کرا و بو یه که مین جار سالی ۱۳۸۳ی هه تاوی ناوی به شی زمان و ئه ده بی کوردی بو زانستگهی کوردستان ها ته نیو ده فته رچه ی هه لپژاردنی به شه زانستگاییه کانه وه. دواتر له دواسته کاندا پێشی پێگه ر و خۆپندکار وه رنه گه ر و په کی که وت؛ تا ئه وه ی که ده سال دواتر دوا ی وتووێژی چه ند لایه نه، دیسانه وه ده ستی پیکرده وه و بریاری کۆتاییی له سه ر درا و سالی ۱۳۹۴ی هه تاوی بو یه که مین جار له میژوو ی فیکراریی بالا ی ئیراندا، خۆپندکار بو به شی زمان و ئه ده بی کوردی وه رگیرا که له م ریکه یه وه زمان و ئه ده بی کوردی قوناغتیکی تازه ی ده ست پیکرد.

"رپورهسمی کۆتاییی خولی سیهه می ده رچووانی زمان و ئه ده بی کوردیی زانستگهی کوردستان، رۆژی سیشه ممه ۲۳ی خه رمانانی سالی ۱۴۰۰ی هه تاوی"

ئه م رپوره سمه به ئاماده بوونی چالا کانه ی زۆربه ی خۆپندکارانی ناوچه و شاره دوور و

نیزی که کان و ههروه ها به شداریی د. به ختیار سه ججادی و د. یه دوللا په شابادی، به رپرسی لقی زمان و ئه ده بی کوردی له باخچه ی زانسته مرۆبیه کانی زانستگهی کوردستان به رپوه چوو.

له سه ره تا ی به رنامه دا "د. په شابادی" ده ستخۆشی و سیاسی ئاماده بوونی خۆپندکارانی کرد و دواتر به خه لات و پێشکه شکردنی تابلۆخه تیکی نه خشیندراو به شیعیی ئه حمه د خانی، سیاسی خو ی و خۆپندکارانی به به ریز "د. به ختیار سه ججادی" را گه یاند و له دلسۆزی و تیکۆشانی د. سه ججادی به رانه ر به خۆپندکاران و ههروه ها لقی زمان و ئه ده بی کوردی، سیاسی تایه تیی کرد.

دواتر، بو ئاشنا به تیی زیاتر له گه ل لقی زمان و ئه ده بی کوردی چه ند پرسیار له ئاماده بووان کرا، که به م جۆریه:

"سه ره تا، وتووێژ له گه ل د. یه دوللا په شابادی، به رپرسی لقی زمان و ئه ده بی کوردی"

به بیان: تکایه وه ک به رپرسی لقی زمان و ئه ده بی کوردی، سه به ره ت به میژوو و چۆنیه تیی دامه زرانی لقی زمان و ئه ده بی کوردی له زانستگهی کوردستان باس بکه ن. و: یه که مین هه ول و ته قالا کان بو دامه زرانی



خویندن له ئاستی سهره تایی؛ بۆ ئه وهی مندالان باستر و جوانتر فیری زانست به زمان و ئه ده بی خوین بن. ٤. سه به ارت به گیر و گر فته کانی خویندکارانی زمان و ئه ده بی کوردی له کاتی خویندن، ههروهها دوا

ته واو کردنی ئهم قوناغه باس بکه ن. یه که م: نه بوونی هه لومه رچی کار بۆ خویندکارانی ئهم به شه، دوا ته واو کردنی خولی کارناسی؛ بۆیه رهنگه ئهم لقه داها توبه یه کی گه شاوه ی نه بی ت.

دووه هم: نه بوونی سه رچاوه و که موکووری له م لقه دا. ههروهها که مته رخمه می خودی خویندکاران بۆ دۆزینه وه ی سه رچاوه کان. نه بوونی په رتووی وانه یی باش بۆ خویندکاران و که می کاری نوئی و توژی نه وه ی نوئی، زیاتر له سه ر کاره کۆن و پیشووه کان وانه ده وتی رته وه و ئه مه زۆر جار ده بی ته هوی ئه وه ی خویندکار بۆ چاک کردن و باستر کردنی زانستی تاکه که سیی خوی هه ول نه دات، ئه مه کیشه یه کی زۆر زه قه.

سه یه هم: که مبوونی ییداویستییه ژرخانییه کان (پۆل، شوپییکی باش بۆ توژی نه وه و لیکۆلینه وه و خویندن و هتد) چواره م: زۆریک له خویندکاران به داخه وه تا ئیستایش هه یج جوړیک له هه زی خوین به م لقه نیشان نه داوه و وادیاره نه نیا بۆ تی په رکردنی کاتی خوین، یان وه رگرتی بروانامه یه ک بۆ خویندن مه به ستیان بی ت، که ئه مه ش له کاتی به رپۆه چوونی پۆله کاندای زۆر به روونی خوی درده خات.

پینجه م: نه بوونی قوناغی ماسته ر و دکتواری به شی زمان و ئه ده بی کوردی له زانستگه، کیشه یه که بۆ که سانیک که بیانه وی ت درپژه به خویندن بدن.

٥. زانستگه تا چ راده یه ک بۆ چاره سه ری کیشه ی خویندکاران هه نگاوی هه لگرتووه؟ به داخه وه هه ولی باشیان نه داوه و تائیس تایش سه رکه وتوو نه بووه. بۆ نمونه: گرن گترین گرفت، پیکه ئینانی ده رفه تی درپژه دان به خویندن بۆ خویندکاران له قوناغی بالاته ر، که به داخه وه هه یج چالاکیه کی به هیز نه نجام نه دراوه.

به رای خویندکاران، خویندن له م به شه تا راده یه کی زۆر له شاهه زابوونی ئه واندا به رانه ر به زمان و ... کاریگه ری به که لکی هه بووه. چه ند که سیان ئاماژه یان به و خاله کرد که پیشتر هه یج جوړه خویندنیکیان له بواری زمان و ئه ده بی کوردی نه بووه، ته نیا شتی ک که ده یانزانی، رینووس و ئاشنایه تی له گه ل چه ند شاعیر و نووسه ری کورد بووه، به لام به درپژه دان به خویندن له م به شه دا توانیو یانه به شیوه یه کی زانستیت و قوولتر له باس و بابه ته جوړاوجۆره کان تیگه ن و فیر بن و تا راده یه کیش بتوانن را و ئه ندیشه ی خوین سه به ارت به بابه ت و باسه کانی زمان و ئه ده ب ده ربیرن.

ههروهها خویندکاران ده لپن: زانیاری زۆریان به ده ست هیناوه و روانیان له هه مبه ر زمان و ئه ده بی کوردی قوولتر بووه. ههروهها فیر بوون که زمان له به ستیندا بخوین و چوون بروانن بۆ زمان و چوون بیخوینن، و هه موو لایه نه کانی له به رچاوه بگرن؛ وه ک: کاتو سات، میژوو، ده رووناسی، ئابوور و هتد.

٣. هه ز و ئاواته کانی جه نابت وه ک خویندکاریکی زمان و ئه ده بی کوردی چیه؟ هه ز و ئاواتم ئه وه یه:

* بیر و فکری هه ر که سی ک که له م به شه دا چالاکی هه یه بگۆردریت؛ وه ک خودی خویندکاران، مامۆستایان و که سانی تر که خه ریکی چالاکی و تیکوشانن، له هه ر قوناغ و کار و تیکوشانیکدا سه ره تا خوین به تاوانبار دابینن و دوا یی که سانی تر. ههروهها مرۆفیکی به رپرسیار بن له به رامبه ر هه ر شتی ک.

* به رده وامی و په ره سه ندنی زۆرتی زمان و ئه ده بی کوردی، ئه گه ر کرا لقی زمانی کوردی له زانستگه کان و خویندنگه ی شاهه کوردنشینه کانی تر وه ک به شیکی سه ره به خۆ بکری ته وه و له ئاستی ماسته ر و دکتو رادا ئهم به شه بخویند ریت.

* خویندن به زمانی دایک به یتریته ناو ده زگای

و هۆگری و شهوقی خویندکاران، گه شه و پیشکه وتن و په یوه ندی ده وله تی و نیوده وله تییه کی به رین پیکه اتوو ه. تا راده یه ک که ئه م به شه بووه ته مایه ی خوشحالی و له هه مان کاتدا سه رسورمانی زانستگه کان و

مامۆستایانی کورد له دوو ولاتی عیراق و تورکیا؛ به چه شتی ک که هه می شه پی شواز بیان کردوو له هه ر چه شه په یوه ندییه کی زانستی له گه ل به شی کوردی زانستگه ی کوردستاندا. پیکه اتی چه ندین کونفرانس و سیمینار و وتوو یژ و دانیشتی چه ند لایه نه ی نیوخوی و نیوده وله تی، به شی ک له چالاکیه کانی به شی زمان و ئه ده بی کوردی بووه که له سه رده می کۆرؤنا شدا به شیوه ی سه ره ییل هه ر به رده وام بووه.

به یان: ئه گه ر له م په یوه ندییه دا ده ته وی ت باس له پرسیکی تر بکه بت، تکایه به فرموو. و: یه کیک له خاله گرنگه کانی به شی زمان و ئه ده بی کوردی، پیکه ئینانی ئه نجومه نی زانستی - خویندکاری بووه که چالاکیه کانی جگه له به رنامه زانستییه کان، ده رکردنی گو فاری "ئاو زین" ه که گو فاریکی ئه ده بی - زانستییه به زمانی کوردی و هه موو نووسین و کار و په وته کانی به ده ستی خودی خویندکاران ئه نجام ده دریت و ئیستاکه ش ژماره ی هه شته می له ژیر چاپدایه. سپاس و پیزانینیش بۆ به رپرسان و به رپۆه به رانی گو فاری هی ژای به یان.

وتوو یژ له گه ل خویندکارانی به شی زمان و ئه ده بی کوردی زانستگه ی کوردستان ١. چوون بوو لقی زمان و ئه ده بی کوردیتان بۆ خویندن هه لپژارد؟

زۆریان له ولامدا گوتیان: کاتیک ئاگاداری کرانه وه ی لقی زمان و ئه ده بی کوردی له زانستگه دا بووین، له به ر پیوستی بوونی خویندنی ئاکادمیک له سه ر زمان و ئه ده بی کوردی و ههروهها هه ز و خواستی خویمان، پرومان له م لقه زانستییه کرد.

٢. ئایا خویندن له زانستگه و لقی زمانی کوردی له شاهه زابوونی ئیوه به رانه ر به زمان و ئه ده ب و ویژه و میژوو و هتد پیش هاتن بۆ زانستگه کاریگه ری هه بووه؟



بۆئەھەى وا ھەست بکەن ھىچ رېگايەكى دەربازبوون نىيە، لەو حالە باشتەر، ھەرگىز نايەتە كايەوھ؛ بۆنموانە لەو دروشمەى كە دەلى - ئازادى، كۆيلەبوونە - واتا ئىوھ گەر بىر لە ئازادى و گۆرانكارى بکەنەوھ دەبن بە كۆيلە و لەو دۆخە خراپترتان بەسەر دىت، بۆپە چاكتەر واپە بەم دۆخە رازى بن. ئۆرول دەپھەوئ بلى ئەوھى دەسلەتە دىكتاتورىيە كان دەيلين رېك پېچەوانەكەى راستە.

نووسەر بەپىي نېوھرۆكى رۆمانەكە چوار وەزارەتى بۆ ولاتەكە دانائوھ واتا ولاتەكە چوار وەزارەتى ھەيە، بەلام وەزارەتە كان پېچەوانەى ناو و دروشمى خۆيان كار دەكەن، بۆنموانە وەزارەتى كارى ناشتى، جەنگە، جا ئەم وەزارەتە دۆژمنى وەھمى بۆ خەلك دروست دەكات كە گواپە دۆژمن ھەيە و بۆپە پېويستە ھەر ئىمە ھەيىن بۆ پاراستنتان.

وەزارەتى يارمەتى و ھاوکارى، كارى ئەم وەزارەتەش ئەوھەيە خۆراک كەم بکاتەوھ بۆئەھەى قەيران دروست بىت و ئىتر خەلكەكە سەرقال بکەن.

وەزارەتى سېھەم، وەزارەتى خۆشەويستىيە كە كارى ئەم وەزارەتەش ئەوھەيە ھەر كەسېك لە ياساكانى رژیمةكە لابتە، پېويستە ئەشكەنجە بگریت. وەزارەتى چوارەم، وەزارەتى حەقیقەتە؛ ئىشى ئەم وەزارەتەش كارکردنە لەسەر بابەتى میديا و ھەوال و ھونەر و تەواوى ئەو سېكتەرەنى پەيوەندىيان بە خەلكەوھ ھەيە. ئەم وەزارەتە دىت مېژوو دەشپۆيتى و ھەموو ئەو بەلگە مېژوويانەى دژى رژیمةكەن پېچەوانەيان دەكاتەوھ؛ واتا مېژووش دەخەنە خزمەتى رژیمةكە، بۆئەھەى وا لە خەلك بگەيەنن كە رابردوو و ئىستا و داھاتووتان تەنھا ئەم رژیمةيە.

ئەھمەيە واقىعی دەسلەتە دىكتاتور و سەرپرۆكان بەئىستاشوھ.

دەكردەوھ، ئەمانە سەدا سىزدەى كۆى دانىشتووانەكەيان پىك دىنا، واتا بە چىنى بالا و ناوھند، سەدا پازدەى دانىشتووانەكە بوون.

سەدا ھەشتا و پىنجى دانىشتووانەكەى تر چىنى پڕۆلىتار بوو؛ واتا خەلكە ماندوو و رەنجدەرەكە، ئەوانەى كە بەردەوام خەرىكى كارکردن و ئارەقەرشتن بوون، جا ئەم چىنە لەلایەن سەدا پازدەكەوھ چەوسىنرابوونەوھ، بەرەبوو و ماندوو بوونەكەشپان دەخورا.

ئىنجا لەنېو شارەكە كۆمەلېك دروشم بالاو كراوھتەوھ، يە كىك لە دروشمە كان ئەوھەيە - ئاگاداربە! سەرۆك چاوى لەسەرتە - جا ئاشكرایە سەرۆك تەنھا پرسىكى خەيالېيە. دواجار ئەو دروشمە ئەوھندە دووبارە دەپیتەوھ تا واى لىدیت خەلكەكە خۆى دەپیتە چاودىر بەسەر خۆپەوھ، بىئەوھى دەسلەت ئاگادار بىت و خۆى ھىلاك بكات.

جا دەسلەت لىرە سەدا دووبەكەيە، سەدا سىزدەكەى تر كە چىنى ناوھندە ئەوان تەنھا داردەستى دەسلەتەكەن، ئەوانەشى كە وەھمە كان دروست دەكەن، ئەو سەدا سىزدەيەن كە ھەمىشە دووپاتى ئەوھ دەكەنەوھ كە - سەرۆكېك ھەيە و چاوى لەسەرمانە - جگە لەوھ ئەم شارە پر كراوھ لە سىخور و پۆلىسى نھىتى و تۆزى ئاسايش، جا لە بنەرەتدا ئەم سىخور و پۆلىسە نھىتىيانەش بەشېك بوونە لە چىنە چەوسىنراوھكە، بەلام دواتر ھەر خۆيان دەبنە بەشېك لە ستەمەكە، واتا خۆيان ھۆكارن لە ستەمكارىيەكە نەك خەدى ستەمكارەكە، چونكە ستەمكارە كان تەنيا خەرىكى رابواردن و گوزەرانى ئاسوودەى خۆيانن.

ھەندى لە دروشمە كانى تر ئەوانەن:

دوو كۆى دوو، دەكاتە پىنج.

رەش، سېيە.

جەنگ، ئاشتىيە.

نەزانى، ھىزە.

ئازادى، كۆيلەبوونە.

شارەكە پر كراوھ لە دروشمى چەواشە كارانە،

ئەم رۆمانە يەكېكە لە شاكارە كانى "گىۆرگ ئۆرول".

پوختەى رۆمانەكە لەسەر ئەوھ بنیات نراوھ كە، كاتېك فېكەر گەندەل بىت خەدى گەلەكە گەندەل دەبىت، چونكە ھەرچى دىتە بەرھەم لە فېكرىكى گەندەل و پۆخلەوھ سەرچاوى گرتووھ؛ لەبەر ئەوھ مروف ناتوانىت لەژىر ھوكمرانەتى فېكرىكى گەندەلدا ژيانىكى ئاسايى ھەبىت.

گىۆرگ ئۆرول لەنېوھرۆكى رۆمانەكەدا، باس لە مېژووى دواى دووھەمىن جەنگى جېھانى دەكات و جوگرافىاي جېھانى دابەش كرددوھ بەسەر سى ولاتدا.

بەپىتى جوگرافىاي نېو رۆمانەكە دەسلەتەيە كەم ولاتى (ئۆسىيانىيە). مەبەست لەم ولاتە بەرىتانىيە، رووداوھ كانى نېو رۆمانەكە لەوئ روو دەدەن.

ولاتى دووھەم (ئۆراسىايە). ئۆراسىايە، مەبەستى شىوووعىيە كانى رووسىايە و ئەو ولاتانەش كە لەژىر ھوكمرانى شىوووعىيە كان بوون، بەشېكى زۆرى ئەورووپا و سىبىريا و شوپىنانى تر دەگرىتەوھ.

ولاتى سېھەم يان دەسلەتە سېھەم (ئىستاسىايە)، كە چىن و كۆريا و ولاتانى رۆژھەلاتى ئاسىاي دەگرىتەوھ.

وھك لە سەرەتادا ئاماژەم پىكرد، رووداوھ كانى نېو رۆمانەكە لە پايتەختى ئۆسىيانا روو دەدەن كە مەبەستى لەندەنە.

ئەم شارەى كە لەنېو رۆمانەكە باسى لى كراوھ، شارېكە پر لە نادادى و ستەمكارى بە ھوكمى ئەوھى حىزبىكى دەسلەلتادارى گشتگر تىيدا بالادەستە.

ئۆرول، پىكھاتەى گەلەكە بەسەر سى چىن دابەش دەكات:

چىنى بالا؛ كە ئەمە ئەندامانى حىزبە دەسلەلتادارەكە دەگرىتەوھ كە ھەبووھ، ئەم چىنە رىژەى سەدا دووى دانىشتووانەكە پىكدېتن.

چىنى ناوھند؛ ئەو خەلكانەئى كە وھك تووتى بوون، تەنھا پەيامى حىزبەكەيان دووبارە

بۆ يەك دانە گۆرپە؟

دايە كەرويشك ___ وايە! راس ئە كا دەبى چارە يەك بدۆزىنەو، بىر بگەنەو، بىر! كەرويشكى ۴ ___ ئىژم ئاوا دانىشىن ھە تا سىج. كەس نەخەوئ. ئەگەر ھات بۆى دەرچىن با نەمانگرئ!

(كەرويشك دەيكەن بە ھەراھەرا و تۆزئ ئارام دەبن و ئەمجار يەك دەنگ ھاوار ئەكەن): راس ئە كا! راس ئە كا! ناخەوئ! ناخەوئ! ئەگەر ھات بۆى ھەلدئىن!

دايە كەرويشك ___ راستى چى دە كا!؟ سئ كەس بەرگەى سئ سەعاتان نەگرت، خەوتن. ئيسە تا سىج دادەنىشن كيشك دەگرن؟

كەرويشك گشتيان ___ راس ئە كا! راس ئە كا!

كەرويشكى ۴ ___ نا! وا ناوئ! خۆمان داگرين و لەو تاريكايىە خۆمان بشارينەو. ئەگەر ھات خۆمان بەين بەسەريا و بىگرين و تەمبى كەين.

كەرويشك گشتيان ___ راس ئە كا، راس ئە كا!

كەرويشكى زانا ___ ئيوە دەزانن گۆرپە كيوى كەى دئ؟

كەرويشكە كان ___ نا نا نازانين!

كەرويشكى زانا ___ دەزانن لە كوئو دەئ؟

كەرويشكە كان ___ نا نا نازانين!

كەرويشكى زانا ___ ئەى چۆن رپى ليدە گرن؟

كەرويشكە كان ___ نازانين! نازانين!

كەرويشكى زانا ___ ئەم كارە ئاسان نيبە. وا نابئ!

كەرويشكە كان ___ راس ئە كا راس ئە كا!

كەرويشكى ۵ ___ من ئىژم بچينە خزمەت گۆرپە كيوى. ديارى بۆ بەرىن. دەست بئين

بە سنگمانەو و زۆر بەئەدەبەو پيى بئىژن: ئەى شای كيو و دۆل و چيا، ئەى گۆرپەى ئازا و زانا، ئەى خاوەنى دەشت و زەوى، ئەى

مىھەربان، بەبەزەيى، بئزەحمەت ئىتر شەوانە مەيە خوارەو و مەمانرپىنە دانەبەدانە.

ئەوئىش لە ولامدا ئىژئ: كەرويشكىنەى خنجىلانە، بەئەدەب و بچكۆلانە؛ لەبەر

خاترى دلە بچكۆلانە كەى ئيوە ئىتر شەوان نايەمە خوارەو و ناتانخۆم.

كەرويشكە كان ___ راس ئە كا، راس ئە كا!

كەرويشكى ئازا ___ (پئئەكەنى) ھاھاھا!

تۆ پئتوايە گۆرپە كيوى شەرم دەيگرئ و لەبەر تۆيان ھەموومان، ئىتر راوہ كەرويشك

ناكات؟ پئتوايە درندە بە قسەى خۆش كەوى دەبئت؟

كەرويشكە كان ___ راس ئە كا! راس ئە كا! دايە كەرويشك ___ من نازانم چارەمان چيبە؟

كەرويشكى ئازا ___ من بىرۆكەيە كم ھەيە!

دايە كەرويشك ___ چيبە؟ چيبە؟ كەرويشكى ئازا ___ من ئىژم لە يەك رۆژ

و يەك كاتدا، ھەموومان دارىك بگرين بەدەسمانەو. لەو ھەورازە سەرکەوئ.

بچينە ناو مالەكەى و بئترسئين. ئەگەر نەروئىشت بە دار بىكوئين و تەمبى كەين

با بروا و ئىرە بەجئ بئلى و نەجاتمان بئ بەدەسيەو.

كەرويشكە كان ___ راس ئە كا! راس ئە كا! كەرويشكى ئازا ___ گۆرپە ئىستا لە مالەوہيە،

شەوانە دەچئ بۆ راو؛ بە رۆژ دەخەوئ و ھىچ نكات. پەلامارى دەدەين. ئەوئىش دەترسئ

و ھەلدئ. كەرويشكە كان ___ راس ئە كا! راس ئە كا!

كەرويشكى زانا ___ ئەم تەگىرەم بەدل نيبە!

دايە كەرويشك ___ بۆچى؟ كەرويشكى زانا ___ ھەموو شتئك زۆر ئاسان

ديارە. دەبئ ھەموو شتئك لەبەرچاو بگرين. كەرويشكە كان ___ راس ئە كا! راس ئە كا!

كەرويشكى زانا ___ دەبئ نازايەتى و بىر و ھۆشمان بەيەكەو بەخەينە كار و چارەيەكى

باش بدۆزىنەو. كەرويشكى ئازا ___ بىرمان كر دووہ تەوہ!

ئەم كارە لە گشت كارىكى تر باشترە. ھەموومان رازين. ھەموويان ئامادەين. (

روو لە كەرويشكە كان) ھەلمەت بەرىنە سەر گۆرپە كيوى؟

كەرويشكە كان ___ ئەرى! ئەرى! كەرويشكى ئازا ___ ھەمووتان دار

ھەلدە گرن؟ كەرويشكە كان ___ ئەرى! ئەرى!

كەرويشكى زانا ___ بىرىك بگەنەو! كەرويشكە كان ___ نا... نا...

(كەرويشك ھەريەك داردەستئ ھەلدەگرن و بە ريز دەوئسن)

كەرويشكى ئازا ___ بچين و ھىترش بگەينە سەر گۆرپە كيوى...

كەرويشكە كان ___ بچين! بچين! (كەرويشك دارەكانيان دەنئەن سەرشان

و بەرىز دەوہستن و دروشم دەدەن و سروود دەخوئنن.) (كەرويشكى ئازا لە پئشەوہ

دەروات.)

___ نەمان بۆ گۆرپە كيوى! بژى كەرويشكى ئازا!

سروودى كەرويشكە كان:

كەرويشكى ئازاين بەجەرگ و وريان گۆرپە دەردەكەين بە ئامانج دەگەين

ئيمە كەرويشكين ئازا و نەترسين لە ھىچ ناترسين دوزمن تيا دەبەين

گۆرپەى درندە لئزە دەردەكەين بژى نەزئى پروات بمئئى....

(رەوتى كەرويشكە كان خاوەن دەبئتەو. ماندوو ديارن. دەنگە كان كەم دەبئتەو.

كەرويشكى گەمژە ھەلدئتە بەرەوہ و داردەستەكەى فرئ دەدا و بەدەنگى بەرز ھەرا دە كا):

كەرويشكى گەمژە ___ مەرۆن! بەسە ئىتر! من مانوو بووم! ئەم دارە زۆر قورسە! ئەو

لئزە زۆر تئزە! من حەز بە كئشە و جەنگ ناكەم! ھەر حەز بەو - زەحمەت نەبئ

مەمانخۆ- يە دەكەم!

كەرويشكە كان ___ راس ئە كا! راس ئە كا! كەرويشكى ئازا ___ برا تۆ چۆن قسەى وا

دەكەى؟ ئەوہ گۆرپە كيوئى، وا ناوئ! چەن كەرويشك ___ راس ئە كا! راس ئە كا!

چەن كەرويشكىتر ___ راست ناك، ماندوو بووئ!

(كەرويشكى زانا و دايەكەرويشك ھەروا تماشا ئەكەن.)

(كەرويشكە كان دانەدانە داردەستەكانيان فرئ دەدەن و بە بەرزايەكەدا سەردەكەون.)

(كەرويشكى ئازا و كەرويشكى زانا و دايەكەرويشك بەدواياندا سەردەكەون.

كەرويشك دەگەنە لانى گۆرپە كيوى. درگای مالى گۆرپە كيوى جوان و رازاوەيە.)

كەرويشكى گەمژە ___ (دەدا لە درگا) تەق تەق! تەق تەق! تەق تەق! تەق تەق! بەرىز

گۆرپە كيوى! بەرىز گۆرپە كيوى! (گۆرپە كيوى خەوالوو لە درگا دئتەدەر.

چاوى بەو ھەمووہ كەرويشكە دەكەوئ. زىت دەبئتەو و پئئەكەنى.)

گۆرپە كيوى ___ ئاى لەو گشتە كەرويشكە. ئەوہ لئزە چى ئەكەن؟

(كەرويشكى گەمژە لە دوورەوہ رادەوہستئ. دەستى دەنى بەسنگيەوہ و سەردادەنەوئئ و ئئئئ:)

ئەى گۆرپە كيوئى مەزن ئەى دپەندەى مىھەربان!

ئەى گەورەى دەشت و چيا ئەى مرؤقتەر

له ئينسان
 ئه‌ی کلک جوانی گوی قیت ئه‌ی خاوه‌نی
 چنگ و دیان
 ئه‌ی سمیلی بیۆینه‌ت هه‌لکه‌وته له‌نیو
 پیاوان
 ئه‌م داخوازه وه‌ربگره له بنه‌ماله‌ی
 که رویشکان
 زه‌حمه‌ت نه‌بی شه‌وانه مه‌یه‌ ده‌رۆ له لانه
 ئیتر قه‌ت مه‌مانگره مه‌مانخۆ دانه‌دانه
 به‌لین ده‌ده‌ین، سویند ده‌خۆین
 که‌رویشکی باش بین بۆ تو
 نه‌که‌ین کاری سه‌ربه‌خۆ
 خۆمان نه‌که‌ین په‌نجه‌رۆ
 چۆن به‌رمووی وا ده‌بین
 هه‌رگیز له قسه‌ت ده‌رنه‌چین.
 (گورپه‌کیوی گه‌شاهه‌ته‌وه. له خۆشیا نازانی
 چی بکا. چهن هه‌نگاو دیته پيشه‌وه و دواچار
 ده‌گه‌رپه‌ته‌وه. سه‌رنجی که‌رویشکه‌کان ده‌دا.
 که‌رویشک ده‌ترسن و ورده‌ورده و پاشه‌وپاش
 ده‌گه‌رپه‌ته‌وه. که‌رویشکه‌ گه‌مه‌زیش ترساوه و
 چه‌په‌ساوه له جیگای خۆی جووله‌ناکات.)
 گورپه‌کیوی ___ ئه‌ی که‌رویشکی نازیم
 ئیوه نه‌بن من زیم
 ژینم به‌ ئیوه به‌نده
 ئه‌زانم نه‌رختان چه‌نده
 پێ و پیلواتان له‌سه‌ر سه‌ر
 بۆتان ده‌بم به‌ نوکه‌ر
 (زۆر به‌ئارامی له که‌رویشکه‌کان نیزیک
 ده‌بیته‌وه)
 که‌رویشکی گه‌مه‌ز ___ نه‌موت؟! پیم نه‌وتن
 گورپه‌کیوی که‌سیکی به‌رپزه!
 که‌رویشکه‌کان ___ راس ئه‌کا! راس ئه‌کا!
 (خۆشی ئه‌که‌ن و ده‌بی به‌هه‌را)
 گورپه‌کیوی ___ له ئه‌مه‌رۆه ئیتررررر...
 نایه‌مه به‌ردرگاتان و ناتانگرم دانه‌دانه...
 به‌لکوو هه‌ر لیره ئه‌تانگرم دووان دووانه و
 سییانه سییانه...
 (گورپه‌ په‌لاماری که‌رویشکه‌کان ده‌دات.
 که‌رویشک هه‌ل‌دین و به‌په‌له‌په‌روزه و هه‌راهه‌را
 له چنگ گورپه‌ رانه‌که‌ن.) (ته‌ختی شانۆ
 تاریکه. رۆشنایی که‌م و ترسناک. په‌نگه‌کان
 ده‌گۆردین. موسیقای چاوه‌روانی و ده‌خوهره.
 که‌رویشکی زانا ده‌بینین بیر ده‌کاته‌وه. هه‌ر
 دێ و ده‌چی. سییه‌ری گورپه‌کیوی ده‌بین
 دیت. که‌رویشکی زانا ده‌بینین به‌په‌له
 ده‌چیته‌ ده‌روه. شانۆ رووناک ده‌بیته‌وه.
 گوايه رۆژه. که‌رویشکی زانا ده‌بینین دیته‌وه.
 دیسان شه‌و و تاریکی به‌گۆیره‌ی بارودۆخ

ئهم دیمه‌نه چهن جار (لانیکه‌م دووجار) پاته
 ده‌بیته‌وه).
 (سه‌رشانۆ روونه، دایه‌که‌رویشک ده‌بینین
 له‌سه‌ر کورسییه‌ک دانیشتوو به‌رانه‌ر
 به‌ شوینی هاته‌وه‌ی که‌رویشکی زانا.
 چاوه‌رییه.)
 دایه‌که‌رویشک سه‌یری کاتژمیره‌که‌ی ده‌کا
 ___ ئا ئیستا دیته‌وه.
 که‌رویشکی زانا ___ ئه‌م رۆژه جوانه‌ت باش
 دایه‌که‌رویشک.
 دایه‌که‌رویشک ___ کامه رۆژه جوان؟
 که‌رویشکه‌کان له جاران زیاتر ون ده‌بن.
 جاری وایه هه‌تا رۆژ خه‌و له چاومان ناکه‌وی
 که‌چی هه‌ر روو ده‌دا!
 که‌رویشکی زانا ___ خۆم ده‌زانم! ئاگام
 لیه‌! من زۆر باش خه‌وتم و شه‌ویکی ئارام و
 ئاسووده‌م بوو. له هیچیش ناترسم.
 دایه‌که‌رویشک ___ خۆت ده‌زانی؟ ئاگات
 لیه‌؟ که‌وابی میشکت تیکچوو! له‌م شه‌وه
 ترسانا که‌ندا تو هه‌موو شه‌وی به‌ته‌نیا بۆ
 کوئ ده‌چی؟ ناترسی؟ پیتویه ئاگام لیت
 نییه؟ شه‌و تاریکان ده‌رده‌چی و به‌یانی پيش
 خۆره‌ه‌لاتن دینیه‌وه؟ ناترسی گورپه‌کیوی
 هه‌لمه‌قووت کا؟
 که‌رویشکی زانا ___ نا. ناترسم! ئه‌و
 شوینه‌ی من ده‌چم گورپه‌ و موربه‌ی لئ
 نییه.
 دایه‌که‌رویشک ___ ئه‌و ده‌عبا پيسه‌ له
 گشت شوینیک هه‌یه.
 که‌رویشکی زانا ___ له‌وئ نییه!
 (که‌رویشک له‌ ده‌نگ و هه‌رای ئه‌مان له
 لانه‌کانیان دینه‌ ده‌روه. خه‌الوو و ترساوان.)
 (دایه‌که‌رویشک تووره‌یه. ده‌نه‌رین و به
 قه‌له‌مه‌که‌ی ده‌ستی هه‌ره‌شه له که‌رویشکی
 زانا ده‌کات)
 دایه‌که‌رویشک ___ بیژم درگات له‌سه‌ر
 داخه‌ن؟ بیژم بته‌سه‌نه‌وه با ده‌رنه‌چی؟ ناخه‌ر
 تو بۆ کوئ ده‌چی؟ بۆ ئه‌ونه سه‌ره‌رۆی؟ بۆ
 کوئ ده‌چی؟ پیم بیژه لاساری مه‌که!
 که‌رویشکی زانا ___ ده‌چم بۆ مالی
 گورپه‌کیوی!
 دایه‌که‌رویشک ___ چی؟ تو چیت وت؟
 ئاگاتان لیبوو! بۆ کوئ ده‌چی؟
 که‌رویشکی زانا ___ بۆ لانی گورپه‌کیوی
 له‌و سه‌ره! ئه‌وه نه‌بوو گشتمان به‌یه‌که‌وه
 چووین؟
 دایه‌که‌رویشک ___ ناخه‌ر چۆن؟ ئه‌مجاره
 ئیتر دلنیا ئاگات له خۆت نییه!

که‌رویشکی زانا ___ ئاگام له خۆمه‌! من
 بیر له هه‌موو شت ده‌که‌مه‌وه. زۆر ئاسانه!
 ئیواره که‌ تاریک دادی ئه‌و ده‌عبایه‌ دیته
 خواره‌وه بۆ راهه‌که‌رویشک. ئیتر ماله‌که‌ی
 چۆله تا به‌یانی ناگه‌رپه‌ته‌وه. منیش ده‌چم له
 ماله‌که‌ی ئه‌و ده‌خه‌وم تا به‌یانی. ئیتر دلنیا
 ئه‌وه‌ی ده‌یگرئ من نیم، که‌رویشکی تره!
 دایه‌که‌رویشک ___ بویه ناوم ناوی زانا.
 ناوه‌که‌ت به‌خه‌سار نه‌داوه.
 (موسیقای پر له‌هیا و شادی ده‌ژنه‌وین.
 که‌رویشک هه‌موو خۆیان ئاماده‌ کردوو
 به‌ ته‌پۆلکه‌که‌دا سه‌رکه‌ون و بچن بۆ مالی
 گورپه‌. شانۆ و رۆشنایی زۆر که‌م، دیارده‌ی
 تاریکانی شه‌وه. که‌رویشک له‌م لاره‌ ده‌چنه
 سه‌ر و سییه‌ری گورپه‌ ده‌بینین دیته‌ خواره‌وه.
 گورپه‌ چهن جار ده‌بینین. هاتوچۆبه‌تی.
 که‌رویشک ده‌گه‌رپه‌ته‌وه و شانۆ سه‌رله‌به‌یانی
 پیشان ده‌دا. به‌گۆیره‌ی بارودۆخ ئه‌م دیمه‌نه
 دووبات ده‌بیته‌وه.)
 (گورپه‌کیوی ده‌بینین بارگه‌وبه‌ی
 پیتچاوه‌ته‌وه، ده‌ره‌ینه‌ر هه‌رچۆنیک به‌دل
 بیست.)
 گورپه‌کیوی ___ دنیا به‌ قور گیراوه /
 که‌رویشکی تیا نه‌ماوه / له‌ برسانا ها مردم /
 که‌س نازانی به‌ دردم / مالی جوانی رازاوه‌م
 / به‌جی ديلم و ده‌رۆم / له‌ باتی که‌رویشی
 جوان / هه‌ر زووخواوی دل ده‌خۆم / مال و
 ده‌شت و دۆل و ده‌ر / بۆی که‌رویشکی لیه
 دئ + که‌چی یه‌ک دانه مردوویش +++ به
 نه‌سیی من نابئ + ئیره جادوو کراوه، ئیتر
 جیی ژیان نییه + شوینیک بژیوی قه‌ر بوو،
 ئیتر جیگای مان نییه.
 کاتی گورپه‌کیوی خۆی ده‌لاوینیته‌وه و
 گۆرانی خه‌مناک ده‌لیته‌وه. که‌رویشک
 له‌ پشته‌سه‌ریه‌وه خۆیان داگرتوو و گوی
 لیده‌گرن. که‌ گورپه‌ ده‌روا ده‌بی به‌ شایی و
 هه‌را و سروودی سه‌ره‌تا دووبات ده‌بیته‌وه.

The reason able Rabbit

وه‌رگیرا و وه‌رگیران له کتیی:

The Boss of the Barnyard and
 other barnyard stories



چه ن رووژ پیش چۆمه شار جوانپروو
 گهیمه به رهو یانزه ی نیمه پروو
 وهختی گهیمه شار کرماشان
 بارانی دایکرد هه ور ئه یقرمان
 بیستون دیم و کیف دالاهوو
 دلتهنگ بۆم ئه پای فههاد ره نجه پروو
 شیرین و فههاد عاشقان دیرین
 ورده ورد دراتین له قهسر شیرین
 دهاتهیل فره ی نیامه پشت سهر
 چه ی خهلق کردیه خودای بان سهر
 شار جوانپروو خواهش و دلنشین
 مهردم میوان دوس، سهنگین رنگین
 کورد نه جیهه له ههر لای کوردستان
 چه شار کرماشان چه شار مهریوان
 چه کورد سه نه ندهج چه کورد گوران
 کورد جیا ناوی له ریشه و ئیسه له تی
 ناشکی وه قسه ی بازیگ پا په تی
 کورد غیرتی ههس ناو نیشان داره
 هه م ئه سلمه نه هه م ریشه داره

له پیش ئهنگووتنی بهیان که کاریوه گلۆکی لیوی خهریکی پشکوته و هپورهپور به زهرده خه نه وه به رهو بزه و قاقای سه رانی مله گر ده رۆنه پیش تا بهیانی باش له گه ل قه ندیل و حه مرین بکا، له نیوانی شانشین و سولتانه وه ئه م دوو گولمپخه دا کو تراوه! ئه سستیره یه ک پر به خۆی ده تربیفته وه و ئا به م سه بای سالحانه به ئاونگی شه وه ل نیش تووی ئه م دوو نیوانه و ابزانم ده سنوێژ ده گری.

چاوم لیبوو به گوئی چیادا چپاندی ریگه ی بده با چه لی زووتر تیشک باوێژیته سه ر کتله که ی ئه دیبی کویه و جزیری، که له میژه ئه م مه لبه نده ئاوه دانه به نووکی خامه ی ئه مانه و زۆر که له پیاوی جوامیری تریشی تیدا په ره ورده بووه و دهستی چه په لی رۆژگار نه په یشتوو سه نور به زینی بکه ن و ناوی شیایو به رزیان ههر لی ره دا ماوه ته وه.

گویشم لیبوو چیا گوئی: ناکا داوات ئه وه بی مل داخه م بۆوه ی زووتر بگا؟

جاخۆ زۆر به ی ئه و مرۆقه جوامیرانه ده رسی سه ره رزیان له بناری من ده ور کردوو ته وه و فیربوون تاهه تایه سه ره رز بن. خۆ ئه گه ر بیت و ببین ته نانه ت بۆ تر په ساتی ملم بۆ تیشک پزاندنه که ی نه وی کردوو، ببایه خ ده بم له لایان، ره نگه بيم به لانه ی قالاو و ریوی، جا چۆن دلته بروا دینی ئاوا سه رم بکه ی نه وی؟ مشتومر کوتایی پنهات؛ هیدی هیدی خۆر خه ریک بوو قژی چپای له م دیوه وه داده هینا، دیار بوو له سه ر ئه مه پیکه اتبوون یه کتر نه که ن زه بوون و بوونیان باشتره له نه بوون.

په نجه ی زیرینی کچی خۆر له ملان هاته خوار و ده شته کانیشی گرته وه. به ئه سپایی په ری روومه تی گولانی به ختوکه وه خه بهر دینا و دهستی شلکی کارمازمه سله که ی گه رمیانی گوشی و به درێژی ئه زمونه به نرخه که ی سه ره له به یانی ئه مرۆکه ی وه کوو هه وال بۆ باس کردن. له رۆژه لاته وه پیاهات میژوو ئه م ناوه ی خوینده وه، چه ندی ئه وه له وی باسی کارزانی و ئازایه تی، هه ره وه ز و برایه تی ده کرد، من لی ره واقم ور ده ما....

تا کوو گه یشته ئه و جیگه به که «چ بووین چ بووین» گرنه گ نییه، «کبیین و چ ده که یین» گرنه گ؛ که ئه مه ی گوت سوکنایی به دلما هات. خۆ ده کری قه ره بوو بکری ته وه؛ ئه م گشته ناومان زراوه و به جۆری باسما ن کراوه، ده ی با ئا لی ره به ولاره هزری ئه ندیشه و ئاخوتن میوان نه بی له کۆمه لگه و هیزی پینووس بیته ئارا. به و هیوایه نه یه ک و نه ده، به لکوو سه دان بهیان باخندری به به ره مه می بیری لاوان.

ژ: نازانم مه به ست له «هزری ئه ندیشه و ئاخوتن میوان نه بی و هیزی پینووس بیته ئارا» چیه؟ کهنگی پینووس به بی ئه ندیشه و ئاخوتن مانای هه بووه؟



خرتیل (نه زیله)

عەلی مەحمودی (ئاو دێر) - بانە

ئەستێرە ئاوە کە سەرەبە ئێکی دۆزییەوه، هەر هەلیکرد و هەلیکرد تا کوو بوو بە گروڵەیه کی تەواو. لە دوایدا دیۆیکی رەش و دیز بە سەری بەنە کەوه لە ئاوە هاتە دەر و مۆرە ی لە کابرا پیرە کرد و وتی: چت داوه بە سەر مالم و خەلە و خەرمانی من؟ هەر ئیستا دەتکەم بە تۆزی بانان و دەر خواردی بات دە دەم.

مامە پیرە کەوتە پارانەوه، بیکە بە خاتری خوا، پیریکی هەژارم، ژن و مندالە کانم چاوەرپی دەستی منن، سێ کچی بە میێردم هەیه لە داری دنیا هیچ شک نابەین ئەو کەرەشە لە نه بێ، رەحم و بەزەبیت پیمانان بیت.

دیوه کە کەوتە فیلبازی و گوتی: باشە ناتکوژم و گەنمە کەشت لێ ناستینمەوه، هەر چیشت بویت، لە مالمی دنیا بیت دە دەم بە مەرچیک کچیکم لەو سێ کچەت بە دیتێ و بیکەم بە هاوسەری خۆم، تۆش لە هەژاری نەجات دە دەم.

مامە پیرە بە لێوه لەرێ و ترسەوه گوتی: دیوه! خوا قبولی نییه کچی من بۆ تۆ ناییت، وازم لێ بێنە با برۆم.

دیوه، سوور هەلگەرا و گوتی: کەواتە خۆت بگرە، چرنووکیکی گەیانندی تا سەر ئیسقان بێست و گۆشتی هەلداری و مامە پیرە بێهۆش کەوتە سەر زەوی. کاتیکی هۆش خۆی هاتەوه، دیوه سەرەهوخوار لە دارجوخینە کە ی بەستەوه و خەریکە ریحۆلە ی لە دەمیەوه بێنە دەر، بانگی دیوه دەکا و رازی دەبیت بە مەرچە کە ی و دەلێ: باشە چۆن دیت بە شوونیا؟ چۆن لە گەل خۆت دەبیەیت؟ خۆت دەزانی لە گەلت نایە، تۆ دیوه ی بۆگەن و پیسی، کچی من داوینیاک و خاوینە، تا ئیستا دلیم نەهاتوووە دلی بشکینم.

دیوه دەلێ: کاتیکی چوویتەوه مالم و تیر حەسایتەوه، دەستی کچە کەت بگرە، بلی وەرە بەر ئەو بەرۆژە ریشم بۆ بدۆزە، لەناکاو هەوریکی رەش دێ و هەلیدە گری بۆ ئیرە، منیش دەبیەم ماره ی دەکەم و دەیکەم بە هاوسەری خۆم.

نەبوو، سالانیکی زوو، کابرایە کی بە تەمەن و ریش سپی ژنیکی و سێ کچی عازەبی هەبوو. لە گەل کەریکی شەل کە بژیوی ئەو مالمە ی لە سەر پشت بوو، کات بەرەو زستان دەر پۆشت. دەبوو بۆ بژیوی رۆزانی سەخەلە تی، گەنم زەمەر کەن. کابرا پیرە بە یانییە ک زوو لە خەو هەستا؛ کەرەشە لی کورتان کرد و لە گەل کاروان کەوتە رێ، دوا ی رینگابریتیکی زۆر بۆ پشوو دانی شەو لایاندا یە ئاشە کۆنیک و دەستیان کرد بە ئاگر کردنەوه و چایی لێنان تا شەو بە لادا هات. قسە و نەزیلە ی خۆشیان بۆ یە کتر گێرایەوه و بۆ رۆیشتی بە یانی تە گبیر و رای خۆیان لیکرد کە بە قازانجی مامە پیرە ی خاوەنی کەرەشە ل نەبوو. هەر کەس لە ئاست خۆی لێی خەوت و مامە پیرە ی ماندوو عەرز ی راخست و ئاسمانی بە خۆیا دا و سەری کردە سەر جەواڵە کە ی. ئەستێرە ی رۆژی سەری لە کەل دەر هینابوو. کاروانچییه کان دانە دانە یە کتریان خەبەر کردەوه و ملی رینگە یان گرت. چونکە مامە، بۆخۆی پیر و کەرە کە ی شەل بوو، بە جیان هیشت.

هەتاو لە سوێیان سەری دەر هینا و گزنگە کانی مامە پیرە یان دا پۆشیوو. لە خەوی شیرین راچەنی و بۆ ئەملاولای روانی، کەسی لێ نەماوه. لەو چۆل و هۆلەدا بە تەنیا ماوه تەوه، ترسیکی بیوا دە یە خە ی گرت و گریانیکی غەریبانە قۆرگی فشار دەدا. دوا ی ماوه یە ک ترس و دلە راوکێ بە خۆیا هاتەوه و دەست لە دەست و قووهت لە خوا! سەر رێ کەوت، بە لام نەیدەزانی بۆ کوێ دەچێ و چیی بە سەر دێ؟ پاش چەند کاتژمیر خولانەوه بە دەوری خۆیا، ئەییینی خەرمانیک لە دوور سوور دە کاتەوه. وتی: ئەمە خوا ی گەرە بۆ منی ناردەوه با برۆم بە پیرە وه. هەر دەر پۆشت و نەیدە گە یشتی، تا ئیوا رە ی بە سەردا هات. دوا ی پرکردنی هەر دوو تەلیسە کە ی لە گەنمی پاککراو، بەنی پیتە بوو بیان دوور ئ. پاش گەرائیکی زۆر لەو دەورە وه، لە گوێ

تەمەنم شەش سال بوو، لە گەل هاو پیریانی هاوتەمەنم وەک هەموو شەوانی دیکە تامە زۆری گووییستی نەزیلە و ئەفسانە خۆشە کانی پوو رە خاتوون بووین؛ هەر بۆیە پریارمان دا لە دەوری ئەو گەنجینە یە بۆ جار یکی تر کۆ بیینەوه و گوێ را دی ر ی وشە بە نرخە کانی بین. پیتەر چەند نەزیلە و جیکایە تی خۆشی وەک ئەحمە دپاشا، پەریزادە ی چین، دیوی دزیو، قاسم شەو نەویز و هتدی بۆ گێرا بووینەوه و چیتزیکی خۆشی پیتە خشیبووین.

پوو رە خاتوونی بە تەمەن (پتر لە ۸۰ سال) وەک هەمیشە بە روویە کی خۆشەوه پیتە سوازی لێ کردین و لە لامان دانیشت، ئیمەش وەک هەنگ پوو رە مان دا و داوا ی گێرا نەوه یە کی دیکە مان لێ کرد.

باشە بۆتان دە گێرمەوه بە مەرچیک ئەمشەو یاریی (گزل بە فوو) بکەین (گزل بە فوو، یارییە کی سەر نجر اکیش و بە گور و تینە کە لە وەرز ی زستان و زۆر تر لە ناوچە ی بانە باو بووه، بە لام ئیستا کە بە داخەوه بە رێوه ناچیت؛ وەک هەموو یارییە کۆنە کانی دیکە ی کوردەواری خەریکە لە بی ر دە چیتەوه و لە نیو دە چیت.)

بە دلەوه ئامادە بوونی خۆمان راگە یاند و بازە یە کمان دروست کرد. ئەویش گزگلیکی هینا و تەلیکی سەر ئالفه ییی تیچە قاند و خستییه زۆپاکەوه تا جوان سوور بووهوه. پاشان بە هەودا بە نیکی مەحکەم بە میچیکەوه هەلیواسی، یاللا دەست پیتەکن، وه ی لە وه ی ئازا بیت و نەسووتیت. ئیمەش لە چوارلاوه فوو مان لێ دە کرد، تا کوو لە لیومان نەدریت و نەیسوو تیتیت. کاتیکی هەناسە دە کیشی، گزگله کە دیت بۆ لای دەم، دە بیت زوو فوو ی لیکە ییت تا کوو لە لیوت نەدریت. دوا ی ماوه یە کی زۆر بەر بەرە کانی و کبیرکی کۆتایی بە یارییە کە هینا و براوه کە ی خە لات کرد. ئەمجار نۆرە ی نەزیلە گێرا نەوه یە؛ هەبوو،

مامەپپىرە كەرەشەلى لە گەنم بار كرد و بەرەو مالى گەرايەوه. هەر دەرۆشت و فرمىسكى دەرشت و بۆ بەختى رەش و چارەنووسى شوومى كچە كەى لەبەر ديوانى خوا دە كرۆزايەوه و دوغاي بەخىرى بۆ دە كرد. دەموئىوارە بوو، خۆر بەبىدەنگى و بە رەنگى زەردەوه كە لەبەر چاوى مامەپپىرە لە خۆرە كەى ئىوارانى رابردوو نەدەچوو، لە سوپيان ئاوا بوو. مامەى دلبەخوئين و نىگەران بارە گەنمى بە عەرزى دا و ژن و مندالە كانى بەپپىرەوه چوون. هەر كە چاوى بە كچە گەورە كەى كەوت، دای لە قولبى گريان. بۆئەوهى پرسىارى لى نەكەن، گوتى: ئەوه گريانى خۆشيبە كە چاوم بە ئىوه كەوتەوه، ئاخىر ماوهى مانگىكە لىتان دوورم و زۆر بىتاقەتتان بووم. ئەو شەوه چاوى لەسەر كچە گەورە كەى هەلنەدەگرت. وەك شەوانى دىكە پىكەنين و قسەى خۆش و نەزىلەى پىنەبوو، مات و مەلوول سەرى كرده سەر باسكى و خەو بردىبەوه، تا بەيانى هەر لە دالغەى ئەو كارەدا بوو، لەسەر خەم و نازارە كانى دەتلايەوه. جارى وابوو لەناكاو يەكەخۆى رادەچەنى و هەلنەستا هەر دوو ئەزنىوى لە نامىز دەگرتن، لە كاتى هەتاو گەرمبونا دەستى كچە كەى گرت و پىى گوت: رۆلە وەرە بەر بەرۆزى رىشم بۆ بدۆزە، ماوهيە كە بۆت نەدۆزىوم، بۆ دەستەكانت بىتاقەتم. دەمىكە تىر تەماشاي چاوه جوانەكانتم نە كردوو.

كچە گوتى: بابەگيان بەسەر چاوم، با برۆين منىش دەمىكە گويم لە بالۆرەكانت نەگرتوو. ئىتر نابىت بەجىمان بىلى و لىمان دوور كەويتەوه.

لە گەرمەى رىش دۆزىن و قسەى خۆشدا بوون كە هەورىكى چلكن و رەش، لوور بووهوه و كچەى هەلگرت و بردى بۆ لای دىوهى ساحىب كۆشك و تەلار. دىوه دەستى كچەى گرت و بە هەموو قەسر و دووكانەكاندا گىراى، كە پر بوو لە تەلا و جەواهيىر و خۆراك و جلوبەرگ و هەرچى لە دىيادا شكى دەبەى، لەوئىش هەبوو. پاشان زىندان و قەتلگای نىشان دا كە هەر كچ و ژن بوو بە مەمك و قز هەلواسرابوون، گوتى: دەزانى ئەوانەم بۆ هەلواسيون؟ چونكە بى ئەمرى منىان كردوو و درۆيان لەگەل كردوو. ئەگەر تۆش بى ئەمرى من بكەى، بەقز هەلنەواسم. پاشان دەبىاتە دىوه خانى

خۆى لە قوتووبەكى جەواهيىردا زەكەرىكى بۆ دەردينى و پىى دەلى: بەيانى زوو من دەچم بۆ راو، تا دىمەوه دەبى بە كالى بىخۆى، دەنا سزاكەت بەقز هەلواسينە.

كچە دەپارپتەوه و دەلى: ئەوه كەى خۆراكى منە؟ تەكا دەكەم زۆرىم لى مەكە، منت بۆ هەناوه بۆ ئىرە؟ من رازى نىم شوو بە تۆ بكەم، بەرمە با برۆمەوه بۆ لای باوكم، ئىستا ئەوه نەندە گرياه، چاوى كۆير بووه! دىوه مۆرەيه كى لىدەكا و دەروات بۆ شكار. كچە هەرچى دەكا و دەپهينى و دەبىا بىزى نايە بىخوات. دەچىت چالپكى قولل لەبەر دەرگا كە هەلنەكەنىت و دەپخاتە ئەوى و دايدەپۆشيت و دەلى: جا چووزانى كە هاتەوه بەلای ناخىرى دەلپم خواردوو، لای ئىواره دىوه دىتەوه، دەلى: خواردووتە؟ راستم پى بلى! كچە لەژىر لووتەوه دەلى: بەلى خواردوو، بانگ دەكا زەكەرە كە لە كۆيى؟ جواب دەداتەوه: ئەوه لە چالپدام لەبەر دەركى! دەچى دەرىدپىتەوه و كچە دەبا بەقز هەلواسيت.

دواى ماوهيەك مامەپپىرە بەگىر دىنى و دەلى: كچە كەت نەخۆشە، منى ناردوو بەشوین كچە نپونجىبە كەتدا، دەبىت بەزوترىن كات بىبەم بۆ لای، دەنا لە ئەگەرى مردنەدایە! مامەپپىرەى دلشكاو زۆر دەپارپتەوه و پىى دەلى: تكات لىدەكەم لەوه زياتر مالم وىران مەكە، با لە خەفەت و مەراقى خۆم سىل هەلنەهينم، ئەو كچەشم لەبەين مەبە؛ بەلام دىوهى بىبەزەيى و بىرەحم ئەو قسانە ناچىتە سەرى و كچە لەگەل خۆى دەبا بۆ كۆشك و تەلارەكەى. ئەوئىش بەوئىهەى خوشكە گەورەكەى بە دووكان و بازارەكەدا دەگىرئ و هەموو جوانىبەكانى ئەو قەسرە خۆشەى نىشان دەدا. كچە سەرى سوڤ دەمىنى لەو هەموو زىر و زىوه، ئەو هەموو جلوبەرگە جوانە. لە دىوه دەپرسى: ئەى خوشكم لە كۆيىه؟ بۆچى ديار نىبە؟ چى قەوماوه؟

دىوه دەستى دەگرئ و ئەبىا بۆ زوورى ئىعدام و خوشك و هەموو ئەو ژنانەى هەلواسراون بەقز و مەمك نىشانى دەدا و پىى دەلى: ئەگەر تۆش درۆم لەگەل بكەى، ئەوه چارەنووست ئاواى لىدى و بەمەمك هەلنەواسم. ئەوانەى لىرە دەپانىبىنى، هەموو درۆيان لەگەل كردوو، منىش كەسىك

لەگەلم راست نەبى، لىى خوش نابم. كچە دەلى: دەبى من چىكەم كە تۆ رازى بىت و نەمكوژى؟

دىوه ناخىك دەكىشى و نەعرەتەيه كى لىوه دىت و دەلى: من دەچم بلای خەلە و خەرمانەوه و سەردانى دەكەم، تا ئىواره دىمەوه دەبى ئەو زەكەرە بە كالى بخۆى كە لەم جەعبەيەدایە. ئەگەر درۆم لەگەل بكەى و نەبخۆى ئەوه بە سزای خۆت دەگەيەنم، هەر وەك چۆن خوشكم بە تاوانى خۆى گەيانە. دىوه دەروا و كچە هەرچى دەكا بۆى ناخوڤ و تەبىعەتى نايبا. دواى بىر كرنەوهيه كى زۆر بەو ئەنجامە دەگا بىسووتىنى و دەچى تەندوورە كە دادەخا و دەپخاتە ناو ئاگرەكە، بە خەيالى خۆى دىوه پىى نازانى كە چىى بەسەرھاتوو!

ئىواره دىوه بە مىشەمىش دىتەوه، بە كچە دەلى: زەكەرە كەت خوارد؟ كچە بەتسەوه دەلى: بەلى هەر دواى رۆبىشتنى تۆ خواردم.

دىوه بانگ دەكا: زەكەرە كە لە كۆيى؟ ولام دەداتەوه لەنىو خۆلمىشى تەندوورم. دىوه دەلى: تۆ بەلنىت پىدام درۆم لەگەل نەكەى. ئىستا بە سزای تاوانارىت دەگەيەنم، ئەوئىش دەبا و لە پەنا خوشكەكەى بەمەمك هەلنەواسى.

دواى ئەو كارەساتەش، دىوه بۆ بەدەسەپىتانی كچە چكۆلەكەى، پىلاننىكى دىكە دادەرپزىت و دەروات بۆ لای مامەپپىرە و پىى دەلنىت: كچەكانت لە سەفا و خۆشيدان و زۆر بەختەوهرن. منىان ناردوو بەشوین خوشكە چكۆلەكەيان، تاكوو ئەوئىش كەمىك خۆشى بگوزەرىنى! لە دوايدا بەيه كەوه دىتەوه نىگەران مەبە! مامەپپىرە سەر رادەوه شىپى و لە فىل و تەلەكەى حالى دەبى، بەلام دەسەلاتى نىبە و لەگەل دىوهى ياخى و بىرەحم هىچى بۆ ناكرى. ناچار تەسلىمى دەبىت و كچە چكۆلەى لەرادەبەدەر خۆشەوئىستى دەداتى و پىى دەلى، داىكىيان لەتاو كچەكانى، هەر دوو چاوى كۆير و زەللىه، رەحمت هەبى بىانەپتەوه با لەوه زياتر شەرمەندەى نەبم.

دىوه دەلى: بەسەرچاو.

لەگەل كچە كە ناوى خرتىل و پشلىهيه كى لەباخەلدا ئەوئىش هەر ناوى خرتىل دەبى، بەرەو كۆشك دەكەونە رى. لە نىزىك مال

پشیلە دەمیایوتی و دیوہ ہست بہ مہترسی دەکا و دەلی: خرتیل ئەوہ چییہ لەگەل خۆت ہیناوتہ؟ خرتیلی زانا و ھۆشیار دەلی: ئەوہ ھاوڕیمہ، کاتیکی بیتاقت دەبم یاری لەگەل دەکم. دیوہی خواہن کۆشک و تەلار، خرتیل دەبات بہ ھەموو دووکان و بازاری قەسردا دەیگیرێ و گشت کۆشکی پێ دەناسین. لەو ماوہیەدا خرتیل، دیوہ پرسیارپیچ دەکا و دەیہەوێ سەر لە ھەموو رازی کۆشک دەربینێ. بەو ھۆکارەشەوہ دیوہ زۆری خۆشی لە خرتیلی زینگی دێ؛ ھیوا دەخواری درۆی لەگەل نەکا و بیتتە ھاوسەری راستەقینە. ھەر بۆیہ بەزوتترین کات دەبیاتە قەتلگا و تەرمی ھەلساوساوی خوشکەکانی نشان دەدا و پروداوہکانی بۆ باس دەکات و دەلی: ئەگەر تۆش درۆم لەگەل بکە، بہو شیوہیہ دەتکوژم.

خرتیل دەلی: چت لە من دەوێ با بەرئوہی بەرم. دەیہەوێ بێ کەموزۆر متمانە دیوہ بەدەست بینێ و تۆلە ی خوشکەکان و ئەو ھەموو جەنایەتانە لی بکاتوہ.

دیوہ زەکەرەکی دەدات و پێی دەلی: من دەرۆم بۆ شکار تا دیمەوہ دەبیت بەکالی بیخۆی و بیتتە خواہن کۆشک و تەلار. خرتیل بەخیرایی تووربین و نان و کەوانی بۆ دەپیچیتوہ و پەوانە دەکات. ھەر خیراش زەکەرەکی ورد دەجنی و دەخوارد پشیلەکی دەدا. کاتیکی دیوہ لە راو دیتوہ، بہ خرتیل دەلی: زەکەرەکی خوارد؟ خرتیلی جوان و رازاوہ دەلی: بەلی ھەر دەوای تۆ ئەمرە کەتم بەجیہینا. دیوہ بانگ دەکا، زەکەرەکی لە کوپی؟ ولام دەداتوہ ئەوہ لەنیو سکی خرتیلدا. دیوہی سەرمەست لە خۆشحالیدا خرتیل لە باوہش دەگری و ئەوہندی ماچ دەکا تا دەبووریتوہ و بەلایا دێ.

ماوہی چەند رۆژ دەگوزەری، دیوہ ھەوای زەماوہند لە کەللە دەدا و بہ خرتیل دەلی: من دەچم بەشوین پوورمدا؛ دوو رۆژیکم پیدەچی، تا دیمەوہ ئاگاداری کۆشک و بالاخانەکان بہ، دەرگاگان مەحکەم گالە دە، رینگا بہ کەس نەدە ی بیتتە ناو کۆشکەوہ. ھەموو دار و نەدارم دەسپیرم بہ تۆ، خەیانەتم پینەکی! خرتیل کە لەو ماوہ کورتەدا تەواو متمانە دیوہی بەدەست ھینابوو، بەلینیی پیدەدا کە ھیچ روو نادا و ئاگاداری دوخە کە دەبیت.

کەلەشییری بیان لە بانگی دا و دیوہ بەرہو مالی پووری ری دەکەوێ. لەبەر خۆیەوہ ورتەورت دەکا و جارناجاریکیش لەخۆشیاندا جووترکەبەک لی دەدا. کاتیکی بۆگەنی دیوہ دەبری و گۆری خۆی ون دەکا، خرتیل دەسبە کار دەبی. لەپیشدا بہ دارتاش دەلی، کۆلارەییەکم بۆ سازکە لەم بەند و عەزابە نەجات دەدەم، ھەر زوو دەسبە کار دەبی و خۆی رزگار دەکات. پاشان لەلای خەبیات، جلیکی جوان دەدووری و دەچی بۆ لای زینرنگەر تەلا و جەواھیراتیکی زۆر ھەلە گری و خۆی لە ئاوی زینر ھەلە کیشی. دەوای ئازادکردنی ھەموو کۆیلە و یەخسیرەکان، سوار کۆلارە دەبیت و دەروا لە نیوہی رینگا چاوی بہ دیوہ دەکەوێ کە شانەشانی پووری بەرہو کۆشک دەگەریتوہ. لە ترسانا دەکەویتتە خوار، راست بۆ سەر رینگا! دیوہ ھەلیدەگریتوہ، دەلی: بەراستی جوانە دەییەمەوہ بۆ خرتیل با یاری لەگەل بکا. خرتیل لە ترسان میز بەخۆیا دەکا. دیوہ دەلی: ئەی لەم بۆچە کە جا ئەوہ کە ی بۆ خرتیلی تەر و تەمیزی من دەبیت؟ تا ھیزی تیا دەبی تووری دەدا.

خرتیلی داچلە کاو دەوای رۆبشتنی دیوہ، لە کۆلارە دیتتە دەر و دەکەویتتە ری: لە نیزیکی شار شوانیکی تووش دەبی و پێی دەلی: مەریکم بۆ سەر بپەر ھەر پیست و ریحۆلە کانم دەوێ، گوشت و جەرگ و دلە کەشی بۆ خۆت، ھەر چەندەش داوا بکە دەتدەم. شووانە مەریکی جوان و قەلەوی بۆ دەگروێ و دەیداتی، ئەویش وەرگ و پیستە کە ی لەبەردە کات و ریحۆلەکانی لەسەر دەپیچی، جوانیی روخسار و بەژنی شووشی دەشاریتوہ و خۆ بہنیو شاردا دەکا و جار دەدا.

شووانە قەل کۆلفەتی کوری شا بەزە ی پیا دیت، دەیکات بہ شووانە قەل و کۆلفەتی دایکی. دەوای چەند رۆژ داوا لە شاژن دەکا شانە و سابوونی بداتی بچی لە چەم خۆی بشوا. شازادە لەو ماوہیەدا لێی بەگومان دەبیت کە بہو شیوہیە خۆی داپۆشیوہ. دەچیتتە سەر چناریکی خۆی لی دەگری، کاتیکی پیست و وەرگ و ریحۆلەکان لە خۆی دەکاتوہ، جوانییەکی لەرادەبەدەر دەبینی کە تائیسنا نەیدیوہ. بەژنیکی دارژاو بہ تەلا و جەواھیر، ئەندامیکی سپی و ناسک؛ سەری

سور دەمینێ لە جوانیی ئەو بابانویرانە! سووک لە چنارە کە دیتتە خوار و دەرواتوہو بۆ لای دایکی و دەلی: شەو دەبیت ئەو کۆلفەتە نامم بۆ بینێ بۆ دیوہ کە ی خۆم؟ دایکی پێی سەیر دەبی، بەلام ھیچ نالی. خرتیل دەوای خۆشوردن دەگەریتوہو بۆ خزمەت شاژن و دەلی: خاتوون ئەمەرت بە چییە؟ بیوہرە درنگ گەرنامەوہ و شەوم بەسەردا ھات. خاتوونی گەرہی مال پێی دەلی: شازادە ئەمری کردوہ دەبیت تۆ نانی شیوی بۆ بەری بۆ دیوہخان. خرتیل رەنگیک دینی و دەبا، ھەموو لەشی سەر لەرزین دەکەوێ و دەلی: من کاری وا ناکەم. چۆن بیزی دێ بەدەست شووانە قەلیکی نان بخوات؟ ئەو تائیسنا ھەر بەدەستی مەلەکی مال نانی خواردوہ. شاژن دەلی، ئەگەر ئەمری بەجی نەھینی ئەوہ زمانت دەبری. بەناچار تەسلیم دەبیت و نانەشانە لەسەر دەستان دەگری و دەچیتتە ژوور. شازادە دەلی: ئەو دەرگایە پیوہدە و ئەو شتانە ی لە خۆت پیچاوہ لایان بیہ. خرتیل بی ئەمری دەکا و دەکەویتتە کوروزانەوہ و دەلی: وازم لی بینە، دەرپۆمەوہ مالی باوکم. نەریتی ئیمە ھەروایە دەبی ئەوانە لەبەر بکەین. شازادە خەنجەر ھەلە کیشی و لەسەر بۆ خواروہ، ھەلیدەدەری و ھیچی لەبەردا ناھیلی. لە زریکە و ھاوارھاوار دایکی شازادە خۆ بہ ژوورا دەکا و بہ بینینی ئەو شوخ و شەنگە لە جیی خۆیدا دەعەبەسی، دەمی دەبیتتە تەلە ی تەقیو و کورەکی دەلی: دایەگیان تەماشاکە چ مانگیکی لە ژوورە کەمدا ھەلہاتوہ، من لە دوانیوہرۆوہ ئارام و قەرارم لی براوہ، شیت و شەیدای بووم دەبیت بیکە بە ھاوسەرم! دەوای سی شەو و سی رۆژ گۆفەند و شایی خرتیل لە شووانە قەل و کارەرییەوہ دەبیتتە شاجوانی کۆشک و ژنی شازادە.

دیوہ کە دەچیتتەوہ کۆشک، دەبینی دار بەسەر بەردەوہ نەماوہ. بە ھەردوو چەپۆک دەکیشی بہ سەر خۆیدا و دەلی: ئەی خرتیل چۆن مالت ویران کردم، تۆلە ی ھەردوو خوشکە کەت لی کردمەوہ. ئەی مألویران خۆم، ئەی قوربەسەر خۆم. دەست دەکا بہ گریان و باوکەرۆ و خۆی لە خاک وەردەدا. پووری دلخۆشی دەداتوہ و پێی دەلی: رەسمی دیوان وەھایە تا تۆلە ی خۆیان نە کەنەوہ ئارام ناگرن و واز ناھینن.

گۆچانی ئەوین

سوله بیان راد «فەرەنگ»
پیرانشار



ها خەمی هاته دلّم؟ ئەوین سەری هەلداوه؟
یا سەری زولفی غەزەل لە هەستی من هالداوه؟

کۆنەگرکانە ئەری؟ یا دنە تیشکی نیگا؟
پیری لیزانە کەوا پای دلە کە لە لاداوه؟

لەو دەمە نیگاری من جامی ئەوینی چرژاند
دەفتەری شیعری بەسۆم لاپەری هەلنەدراوه

گۆلی روخساری نەبێ رازی دلێ بێ بیژم
هەستی بێ چاره وه کی تۆزە بە دەستی باوه

ئارەزووی خالی روخی ناھیلێ بمرم بۆیە
ئێستە گۆچانی ئەوین زێدە لە خۆم داماو

شەرته تا کاتی بژیم سەر لە خەمی لاتادەم
تەونی ئیشق و خەفتیان بەیە کەوه باداوه

ئە ی فەرەنگ دێری دلّت ناگری دانامرکێ
ژیلەمۆی ئەوینە قەت نامری، داگیرساوه

غەیری زاراوی ئەوین زوبانی تر نازانی
کۆل و هاواری بەسۆپت لە سینەدا خنکاو

دێوێ بیدین کورەگەرە کە ی سەر دەبرێ و دەلی: ئەمجارەش مۆلەت پێدە دەم برۆرەدەر بە هیزی خۆت هاوار کە بزانه کەس فریات دە کەوی؟ دەچیتەدەر هەرچی هاوار دەکا، کەس بەهانا بەهە نایە. ئەمجار کورەچکۆلە کەشی سەر دەبرێ و دەلی: هەر نایە لە گەلم؟ برۆ تا سێ کەرەت لە دەرەوه هاوار کە ئە گەر کەس بەهاناتەوه نەهات، ئەوه بۆخۆشت سەر دەبرم و دەرۆم. لە کاتی چوونەدەرەوه دا مێروولە بەک پێی دەلی: خاتوون لەو قورواوه بمپەرێتەوه بە کەلکت دیم، دەبیەر پێتتەوه و مێروولە بە دیوارە کە دا سەر دە کەوی و کۆولە کە کە کون دەکا و هەموو خەلقی شار رۆحیان بە بەردا دەکرێتەوه. کاتی کە هاوار و رۆ دەکا، شازادە خەبەری دەبیتهوه و دەبینێ ئەوه هەر دوو کورە کە ی سەر براون و خەلتانی خۆینن. دێوێ چاوی دەر تۆقاندەوه و چەقۆیە کی بە دەستەوه یە و خرتیل پێی دەلی: مە گەر نەمگوت رێگای مە کە ئەوه پیاو خراپە؟ چاوت لێیە چیمان بە سەر هاتوو؟

دێوێ بە شازادە دەلی: مەمکوژە هەموو شتیکت لە نووکەوه بۆ دەگیرمەوه، هەموو رووداوه کە ی بۆ باس دەکا کە چۆن بریاری هاوسەری پێداوه و مالوێرانی کردوو. داوا دەکا قازی و داوهری هەر دوو لا بیته و حوکیمان بدات. خرتیلیش بۆی دەگیرێتەوه کە چۆن دوو خوشکی بەقز و مەمک هەلواسیوه و لە سێدارە ی داون. ئامانجی تەنیا تۆلە کردنەوه بووه نە ک هاوسەرگیری. بەپانی وێرایی شازادە دەچن بۆ لای دادوهر. دێوێ رووداوه کە پیچ دەدا و دەلی: من هیچ تاوانیکم نە کردوو، بۆخۆی دوو کورە کە ی سەر بریوه و ویستوو یە تی لە گەلم بیتهوه. بزانی چەقۆی خۆیناوی لە گیرفانی کاماندایە؟ کە گیرفانی خرتیل دە گەرین چەقۆکە لەویدایە و مەحکووم دەبیته.

خرتیل روو دەکاتە قازی و دەلی: ئە گەر لە پشتملەوه سەر برا بن ئەوه کاری منە، ئە گەریش لە پێشەوه سەر برا بوون، ئەوه کاری دێوێ یە.

بەو جۆرە دێوێ مەحکووم دەبیته بە کوشتن، جار لێدە دەن هەموو خەلکی شار کۆ دەبنەوه و لە مەیدانیکی گەرە دا دەبیستەن بە کلی ئەسپێکی توورەوه.

منیش هاتمەوه و هیچیان نەدام!

هەستە تۆش برۆ بە شوینیدا و بیدۆزەرەوه. ئەو کات بریاری خۆتی لە سەر بەد؛ چۆن مالی وێران کردوو ی ئاواش دروستی کاتەوه. منیش نەختیک ئەم دەر و هەیوانەت بۆ هەل دە پەر ژێوم.

دێوێ ساحر کۆولە کە ی جادوو هەل دە گری و بە شار و دییاندا دە گەرێ. دوای دوو سال، رۆژیک لە رۆژان بە کۆلانی مالی پادشادا دەر وات و هاوار دە کات خەنە بۆ پێ! خەنە بۆ پێ! خرتیل گۆیی لێ دەبی، لە پەنجەرەوه سەر دە کیشی و پێدە کە نی. دێوێ بە دیانە زەر دە کە ی کە خۆی بۆی دروست کردوو، دەیناسیتەوه، دەلی: خوشکە کە م رێگام دە دە ی ئەمشەو میوانتان بم؟ خرتیل کە ژنیکی لێهاتوو و زرینگ دە بیته، دە کەوێتە شک و گومانەوه و دەلی: نەخیر پیاومان لە مال نییە. ئێوارە کە شازادە دێتەوه، دێوێ تکای لێ دەکا بۆ شەو سەر تە نووریک ی باتێ. ئەویش بە زەبیبی پیا دیت و دەبیاتە مالەوه. خرتیل دەلی: ئەمە سیخوڕ و پیاو خراپە، رێگە ی مە دە تکات لێ دە کە م، بەلام شازادە بە قسە ی ناکات.

لە نیوێ شەو دا دێوێ رۆحی هەرچی زیندەوهری ئەو شارە یە دە گری و دەیانخاتە ناو کۆولە کە ی جادوو. هەموو بێهۆش و بێ ئیختیار دە بن. ئەمجار دە چیتە ژووری خرتیل و پێی دەلی: کاتمان کە مە هەستە خۆت حازر کە با برۆین؛ دوو سالە بە شوین تۆ دا دە گەر پیم، ئە گەر ئیستا بێ دەر دە سەر لە گەلم بیته، ئەوه دە تەبە خشم، دە نا لیت خۆش نابم.

بەلام خرتیل بە قسە ی ناکات و هەرە شە ی لێدە کا و دەلی: ئە گەر نە چیتە دەر لە م ژوورە، ئەوه هەموو شتیکی بە شازادە دە لیم و لە سێدارەت دە دا.

دێوێ دەلی: چارەت ناچارە، بانگی شازادە کە! برۆرە دەر بە هیزی خۆت هاوار کە کەس ناتوانی یارمەتیت دا. تەنیا رێگایە ک کە بۆت ماو تەوه، ئەوه یە لە گەلم بیته. خرتیل هەرچی بانگ لە مێردە کە ی دە کا و لە دەرەوه دە قیزینێ، بێهۆ دە بی. ئەمجار لە دێوێ دە پارێتەوه و دەلی: بیکە بە خاتری خوا دوو مندالم هە یە ئەوان چی لێ بکە م.

دێوێ دەلی: ئە گەر بە قسە م نە کە ی، ئەوه هەر ئیستا هەر دوو کورە کە ت سەر دە برم بە لام خرتیل بە قسە ی ناکات و هەر دە کرۆوژیتەوه.

چزووی ئەوین

مراد باپیر پوور - پیرانشار



سال دەرۆات و مانگ دەرۆات بەلام خۆشهویستی توو رۆژ له دوارۆژ گەشه دەکات و گشت ئەندامی لەشم دەگرێتەوه. خۆشهویستم من بەبێ توو هەوریککی بێ دەرەتانیم له هیچ شوێنی ئۆقره ناگرم یادی کوچت برینیکه له پرێسکهی نەسیما دەپێچریت و هەموو رۆژی بەر له کازیوه لەبەر دەم هەناسە ی سەرم دە کرێتەوه. بگەرێوه نازدار دلت کام هەوارگە ی پێخۆشه لەوێ رەشمالی خۆمت بو هەلده دەم هو خەزانە بێ روچه کە ی وەرزی چرو کاتی زانیم کلدانە کەت توو هەلداوه و مانت گرتوه له چاو رشتن لەسەر تەرمی دوایین نامە ی خۆشهویستیت تیر تیر گریام . لەو ساته وه هەتا ئیستاش دل تاو تووی بێ کەسیتی و چیت ناسته ژوانی گول و ئەستێره و مانگ . هو فوربانی نیوچاوانی غەزەب گرتوو و قسە لەرووی بن سابات، هو ئاسکە کە ی تیر ئەنگاوتە ی ولاتی قین، بگەرێوه من بەبێ توو سەفەر ناکەم تا گیر نەبێ بەردی بەختم بە گیلە کە ی خاتوو زین و مەمی ئالان جلی رەشم لەبەر ناکەم . دە بگەرێوه با ئەوجارەش کەشتیبه کە ی نووح لەنگەر بگری لەناو دلی بێ ئامانم لەو ولاتە ی چاوه کانت زیده وانن بو ئەو دلە ی له سینە دا ساله هایه هەدا نادا . بگەرێوه با له شهوانی ئەنگوسته چاو و نەوزی شار نوقمت نە کا ئیستی باریکه دالانە کانی ئاوی ئاهەنگی باللۆره پێشکەشی باره گای کوچت دە کەن .

شوهره کچه کە ی زیدی بیروژ

دەست و پەنجە قەلشیوه کانی لادی و هو زمەزمە ی خیزه ورده کانی کانی ئاخەر پیم ناله ی دەستی ماندووت تینوویه تی کامه ریواری تینووی شکاندوه؟ پیم ناله ی له کامه وەرزی سالاً پشکووتووی؟

دە پیم بلێ با بەس ئەو بیرە شاشانەم بەنیو دەماری میشکدا جینگل بدەن .

خاتوونە کەم

ئێستاش هەر بەتاسە ی توو فرمیسکی زەرد و قەتیس ماوی هەتاوی ورده نیگای ژوانی لەبیرچوون گر له جەستە ی هەناسە ی سەرم بەر دە دەن . بگەرێوه با جاریککی تر بگەرێمه وه نیو ساته کانی چاوه روانیم و بونی زەردە بیی باخی سنگ پر بە سیه کانم هەلمزەم ئەوسا تینوویه تی پەنجە کانم بە بونی تالە بسکیکی خاو بشکینم .

سکالا و پارانهوه

ئەحمەد ئیسە عیلی «شاکار» - پیرانشار



ئە ی خوايه! هەتا هەم، بەبێ کەم، بەبێ خەم، هەموو دەم، بە زار بە دەم، شوکرانە یی زاتی پاکی تاکت بیژم و یادت دە کەم .

ئە ی پەرۆردگار! ئە ی بەدیهینەری هەموو بەشەر و بوونەوهر لەوانە ی هەن، چ خەوتوووە کان چ باخه وەر . له چینی مرۆف هەرچی هەیه، چ بیبەخت چ بەخته وەر، چ بیئاگا و چ ئاگادار له زاتی توو، لەو گیتییه له دەشت و دەر له بەحر و بەر موحتاجی زاتی گەرەتین؛ هەر بۆیه وا بە تاووتین، بە دلێکی ساف بێ حەسد و قین، بێ بوغز و کین، وه ک بەندەیه کی وه فادار ئەگەر کەمیش بێ جاروبار، له ژووری بین یا نه له غار، بو توو هانا دینین، درێژ دە کەین دەستی نیاز، دەستی هاوار .

خوايه؛ خۆت بیه خشه ئەو بەندەیه، بێ شک روحمت چەند هیندەیه .

خوايه؛ خۆت بیه خشه بەشەر، لیمان لاده ی تانه و تەشەر .

خوايه؛ هەر ئەتوی هیوا و پشت و پەنان، ریکخه وه هەر گشتمان، بە ئاوت، بە بارانت، بە رووبارت، ئاوه دان کەوه نیشتیمان .

ئە ی خوايه؛ هاواری هەر له توو دە کەین، گەر وانە بێ چ نییه بیکەین، مە گەر پیویست بە کیی دیکەین؟

هەر بۆیه! بە دل دەیکەم، بە زار دەیلیم، کە بمانپاریزی له گولی، کویری، کەری، هەر وه ها له نیگەرانی و پەرۆشی، دوورمان کەوه له بیهۆشی، لیمان دوور خەوه کورۆنا و هەرچی نەخۆشی، داوا و نزا دە کەم، چینی مرۆف لەسەر ئەم گۆی زهوییه، بهینیه سەر خۆشی، بو هەتایه لیمان بتارینی ناخۆشی .

پوخته‌یک له ژيان و کهسایه‌تی حاجی ماموستا مه‌لا

«موحه‌مه‌د عه‌زیزی به‌رده‌ره‌شی»

ئه‌حمه‌د عه‌بیاسی - بانه



دایکیشی خوالیخوشبوو سه‌یدزاده ئامینه له سه‌یده‌کانی گوندی "بیلوو" ی بانه‌یه و ره‌چه‌له‌کیان ده‌چیته‌وه سه‌ر "بیلوو" ی مه‌ریوان.

سه‌یدزاده ئامینه ئافره‌تیکه ره‌وشته‌رز، له‌خواترس، دل‌اوا، به‌به‌زه‌یی و خزم‌دوست بووه.

سه‌ره‌تای خویندن و فه‌قییه‌تی

ماموستا له‌ ته‌مه‌نی ۵ - ۶ سالییه‌وه به‌ رینویتییه‌ی جه‌نابی باوکی - که زۆر حه‌زی له‌ خویندن و مه‌لا‌یه‌تی کردنی هه‌موو کوره‌کانی بووه - په‌رتووک و په‌راوه سه‌ره‌تاییه‌کانی باوی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی له‌ خزمه‌ت باوکی و فه‌قییه‌کانیدا خویندوو و دواتر له‌ ته‌مه‌نی ۱۴ - ۱۵ سالان بو برینی قوناغه‌کانی دیکه‌ی فه‌قییه‌تی رووی له‌ ناوچه‌کانی: سه‌رده‌شت، لاجان، شتو، سابلاغ، سه‌قز و ... کردوو و دوا‌ی ته‌واوکردنی هه‌موو پله‌کانی خویندن به‌سه‌رکه‌وتوو یی له‌ خزمه‌ت ماموستا ناوداره‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه، بۆنوو نه‌ ماموستا مه‌لا "عه‌لی مه‌حموددی" خه‌لکی گوندی "دولکان" ی سه‌رده‌شت، ماموستا مه‌لا "موحه‌مه‌د" خه‌لکی گوندی باساوی، ماموستا مه‌لا "ئه‌حمه‌د دافعی" خه‌لکی گوندی "شوئ" ی بانه، ماموستا مه‌لا "خدر" نژاوه‌یی، ماموستا مه‌لا شیخ "عیزه‌ددین حوسینی" له‌ شاری سابلاغ و ... له‌ به‌هاری ۱۳۳۸ له‌ فیرگه‌ی ئایینی شاری مه‌هاباد (مدرسه‌ علوم دینی) له‌ خزمه‌ت خوالیخوشبووان ماموستا مه‌لا "حوسین مه‌جدی" و ماموستا مه‌لا "سالح موده‌رپرسی" په‌سوئ و دواتریش له‌ پایزی هه‌مان سالدا له‌ خزمه‌ت خوالیخوشبوو ماموستا مه‌لا "حه‌سه‌ن ئه‌دیب" له‌ شاری

ئافرینه‌ر، هه‌ر له‌ ته‌نیشته‌ مزگه‌وته‌کانه‌وه ئه‌و حوجره و فیرگانه‌یشیان دروست کرد که بوونه‌ هۆی په‌روه‌ده و باره‌پنانی هه‌زاران که‌له‌پیاو و سوارچاکی مه‌یدانه‌ جۆراو‌جۆره‌کانی ژیان.

یه‌کیک له‌و ئه‌ستیره‌ گه‌شانه‌ی که‌ سالاتیکی زۆر له‌ ئاسمانی ده‌قه‌ری بانه و ده‌وربه‌ری ده‌ده‌وشایه‌وه، خوالیخوشبوو جه‌نابی "حاجی ماموستا مه‌لا موحه‌مه‌د عه‌زیزی" یه‌ که‌ لیره‌دا به‌کورتی تیشک ده‌خه‌ینه سه‌ر ژیان و چالاکیه‌کانی.

کات و شوینی له‌دایکبوون

ئه‌و زاته له‌ سالی ۱۳۰۹ ی هه‌تاوی له‌ گوندی به‌رده‌ره‌ش، یه‌کیکه له‌ ئاواپیه‌کانی سه‌ر به‌ ناوچه‌ی بانه، که له‌ ۴۵ کیلومتری شاری بانه و نیزیک جاده‌ی سه‌ره‌کیی بانه - سه‌رده‌شت هه‌لکه‌وتوو (له‌ بنه‌ماله‌یه‌کی زانسته‌دوست و ئایینه‌ره‌ره‌ر چاوی به‌ دنیا هه‌لئاوه).

باوکی به‌رژیان زانای ناودار خوالیخوشبوو جه‌نابی ماموستا مه‌لا عه‌بدولقادر کوری مه‌لا عه‌بدولعه‌زیز کوری مه‌لا ئه‌حمه‌د کوری مه‌لا محه‌مه‌د کوری مه‌لا عه‌بدولعه‌زیز کوری مه‌لا محه‌مه‌د کوری مه‌لا ئیسماعیل، واته‌ تا حه‌وت پشتی زانای ئایینی بوون و په‌یپی زانباریه‌ به‌ده‌سته‌ گه‌یشتوو هه‌له‌کی بنه‌ماله‌ که‌ بیان ده‌چیته‌وه سه‌ر بنه‌ماله‌ی جینشینی دووه‌می راسته‌قینه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا، پیشه‌وا عومه‌ری کوری خه‌تتاب.

ماموستا مه‌لا موحه‌مه‌دی گه‌وره (یه‌کیک له‌ باپیره‌کانی حاجی ماموستا) که زانایه‌کی هه‌لکه‌وتوو ی رۆژگاری خۆی بووه له‌ لایه‌ن نادرشای ئه‌فشاره‌وه به‌مه‌به‌ستی وتوو یژ بانگ کراوه بو ده‌شتی موغان.



پیشه‌کی

گومان له‌وه‌دا نییه که هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای هه‌له‌هاتنی خۆری پر له‌ خیر و پرشنگداری کۆتا په‌راوی خوایی بو هه‌موو مرۆقاه‌تی، نوور و رووناکیی ئه‌و په‌یغه تیشکاویژه تاریکیه‌کانی کوردستانی گه‌وره‌یشی رامالی و "کابان" ی کوردی به‌ نوینه‌رایه‌تی هاونیشتمانی، عاشقانه و تامه‌زرۆبانه بو به‌خزمه‌ت گه‌یشتنی خوشه‌ویسته‌که‌ی دلان، پیغه‌مبه‌ری خوا (د.خ) ری پی پر له‌ ریباری مه‌دینه‌ی گیان و رۆحی گه‌ته‌به‌ر و دواتریش له‌ سه‌رده‌می زپرنی پیشه‌وا عومه‌ر (دخ) کوردستانیش وه‌کوو زۆرکی تر له‌ ناوچه‌کان باوه‌شی بو ئامیزی پر له‌ سۆز و به‌زه‌یی ئیسلام ئاوه‌لا کرد و له‌ کاروانی مرۆقه‌ خوشه‌بخته‌کان دوا نه‌که‌وت. بۆیه‌ گه‌لی کوردیش وه‌کوو گه‌لانی تری موسولمان به‌مه‌به‌ستی بلاوکردنه‌وه و گه‌شه‌پیدانی زانسته‌ ئایینییه‌کان و به‌شیک له‌ زانسته‌ مرۆبیه‌کان، هاوکات له‌ گه‌ل دروستکردنی مزگه‌وته‌کان بو راز و نیاز و ریکخستنی په‌یوه‌ندی ئیوان بنده و خوای

سەقز مۆلەتى مەلایەتى وەردەگرى و بۆ دريژەدان بە ريبازى رابردووان و خزمەتى ئايين و گەلەكەى دەگەرپتەو زىدى خۆى.

مەلایەتى و تەدرىس (وانەگوتنەو)

لەدواى گەرانەوہى بۆ گوندى بەردەرەش چونكە جەنابى باوكى پىر بىوو و توانايى ئەوتۆى مەلایەتى نەمابوو، لە بەھارى ۱۳۳۹ بەفەرمى دەبیتە جىنشىنى باوكى و دەست دەكات بە كاروبارى مامۆستايەتى و وتەوہى زانستەكانى حوجرە.

جەنابى حاجى مامۆستا لە ماوہى نىوسەدە مەلایەتى، ھەر لە گوندى ئەئەمەگى بەردەرەش ماوہتەوہ و لەو ماوہدا سەرەراى سەرقالبوون بە كشتوكال و وەدەسەپتەئى بزيوى ژيان - بەپىتى فەرمائىشى خۆى - جگە لە يەك سالى بەردەوام حوجرەكەى ئاوەدان بوو و زياتر لە ۱۵۰ كەس لەسەر سفەرى پىر پىت و بەرەكەتى زانستيان كەلك و سوودى پىتەستيان وەرگرتوو و زياتر لە ۹۰ كەسەيش لەسەر دەستى ئەو زانا دلسۆز و ماندووبى نەناسە مۆلەتى مەلایەتییان وەرگرتوو و بەشى ھەرەزۆريان تائىستائىش لە ناوچە جياوازەكانى كوردستانى ئازىز سەرگەرمى خزمەت و خەباتى ئايينىن.

چالاکىي زانستى و فەرھەنگى

زانای ناوبراو لە دواى خۆى ۲۹ پەراوى پاراوى بە ھەر سى زمانى كوردى، فارسى و عەرەبى بەجى ھىشتوو، ھىندىكىان چاويان بە دونىاي چاپەمەنى ھەلپناو و زۆرىشيان تا ھەنووکە ھەر بە دەسنووسى ماونەتەوہ، كە ئەمانەى لای خواروہن:

الف: بە زمانى كوردى

۱. ئىسلام و ئامانجەكانى
۲. بۆ موخەممەد پىغەمبەر ە ؟
۳. كشىگرانى قورئان (اعجاز قرآن)
۴. ريبازى ئىسلام (ھۆنراوہ)
۵. سكالای دل (ھۆنراوہ)
۶. دەمەتەقە (ھۆنراوہ)
۷. يارانى پىغەمبەر
۸. ئاوردانەوہىكە لە ھاتنى پىغەمبەرى ئىسلام (چاپ كراوہ)

۹. وەسىيەتنامە (ھۆنراوہ)

۱۰. مەلای كوردستان

۱۱. فەقى

۱۲. لىكدانەوہ (شەرحىكە لەسەر نامىلكەيەكى باوكى، بەھۆنراوہ)

۱۳. تووتن كيشان نارەوايە (چاپ كراوہ)

۱۴. چەند بەستە ھۆنراوہى جۆراوجۆر

ب: بە زمانى فارسى

۱. پىرامون حقايق

۲. خدا را بپرستيم يا طبيعت؟

۳. پاسخ (راجە بە برخى از شېھات)

۴. اندىشەى ما

۵. كردار كردگار يا قضا و قدر (چاپ كراوہ)

ج: بە زمانى عەرەبى

۱. علم الخط

۲. علم الصرف

۳. علم النحو

۴. علم الوضع (چاپ كراوہ)

۵. علم الآداب (چاپ كراوہ)

۶. علم المطلق

۷. نبدۃ فى الحكمة (چاپ كراوہ)

۸. هداية الحاج

۹. علم الفرائض

۱۰. مفتاح الاجتماع و الافتراق فى مسائل النكاح و الطلاق (چاپ كراوہ)

چالاکىي سياسى و كۆمەلایەتى

جەنابى حاجى مامۆستا ھەر لە سەرەتای ژيانەوہ - بەتايبەتى ژيانى مەلایەتى - ھۆشيارى و چالاکىي سياسى و كۆمەلایەتىيى بوو و لە ھەمبەر رووداوەكانى دەرووبەرى خەمسارد و بىھەلوپست نەبوو. دواى شۆرشى گەلانى ئىيرانىش بەسەر رژىمى

كۆمەلگە دزى رچە و ريبازە چەوت و ھەلەكان داوہ و تەنانەت لەو پىناوہدا گيانى خۆيشى خستووہتە مەترسىيەوہ، بۆيە لە پايىزى ۱۳۶۳ لەلایەن يەكەك لە حيزبە چەپەكانى رۆژھەلاتەوہ بۆ ماوہى زياتر لە دە رۆژ دەسبەسەر كرا، بەلام جەماوہرى دەقەرەكە بەتايبەتى جەماوہرى ناوچەى كىوى بلسو دزى ئەو ھەلوپستە نارەوايە راپەرپىن و تا ئازادىان نەكرد كۆليان نەدا.

داھىنان و تايبەتمەندىيەكانى

گەرچى جەنابى حاجى مامۆستا بەجەستە لەنيوماندا نەماوہ، بەلام بىگومان ھەست و ھەناسە و رۆحى بەرز و مەزنى تا ھەنووکەيش زىندووہ و تىشكاوئىزى دەكا. ئەو ماوہ لە قۇناغى فەقىيەتىم كە لەخزمەتيدا بووم (نيزىكەى دوو سالى و نيو) خۆشترين رۆژەكانى سەردەمى خويندەم بوو، چونكە ھەستەم دەكرد لەسەر خوانى خەملىوى خاوەن ئەزموونىك دانىشتووم، زىاد لە زانستە بەرفراوانەكەى بە كۆمەلەك تايبەتمەندى رازاوتەوہ كە لە كەم كەس و مامۆستای تردا بىنيووم و پىماويە يەكەك لە گزنگترين بەشەكانى ژيانى مامۆستا ئەم لايەنەيەتى. لىرەدا زۆر بەكورتى چەند خالى دەخەمە بەر دىدەى خويئەرەوان:

- دلسۆزىي لەرادەبەرى بۆ ئايين و ريبازى مەلایەتى، زۆر جار دەيفەرموو بە خوا قەسەم ئەو مېزەرەم بە كورسىي سەر كۆمارى ناگۆرمەوہ و تا نەيارىشى زۆرتر بىت زياتر لەبەر چاوم جوان و لە دلمدا شىرىنتەر دەبىت، بۆيە زۆرى شانازى بە جلو بەرگى مەلایەتى و نەتەوايەتییەوہ دەكرد و ھەرگىز - تەنانەت گەر بۆ شوپنى زۆر دووريش چووبىت - لە بەرگ و پۆشاكىكى تر كەلكى وەر نەگرتووہ.

دلسۆزىيەكەى لە ئاستىكدا بوو كە لە كۆتايىيەكانى تەمەنى پىر پىت و بەرەكەتى و بە نەخۆشى لە گوندى بەردەرەشەوہ ھەوتووى رۆژىك تەشريفى دەھىنا بۆ مزگەوتى محەممەدى لەنيو شارى بانە بۆ دەرس و وانەگوتنەوہ بە كۆمەلەك لە مامۆستايانى



پاشايەتيدا، دريژەى بە ھۆشيار كوردنەوہى

نیوشار و گوندهکان که هیندی کمان کاتیک دهگه یشتینه خزمه تی ئەو زۆر زووتر له ئیمه ته شریفی هینابوو و چاوه ریی ده کردین!!! - هه لگرتی خه می گه وره و خۆماندونه کردن به باس و بابه ته بچووک و که مایه خه کانه وه، مامۆستای ره حمه تی هه رگیز هه زی له بابه تگه لی بچووک و ئالۆزای که کیشه و نا کۆکیی له نیوان مسولماناندا دروست ده کات، نه ده کرد و له ئاستیکی گه وره و به رفراواندا بیرری ده کرده وه. مه خابن زۆرن ئەو مامۆستایانه ی ته مه نی خۆیان له و شته سه ره تایبانه دا ده بریننه وه و له جیاتی ئەوه ی کار یگه ریبه کی باشیان بییت، ریز و حورمه تی رابردوویشان له ده ست ده دن.

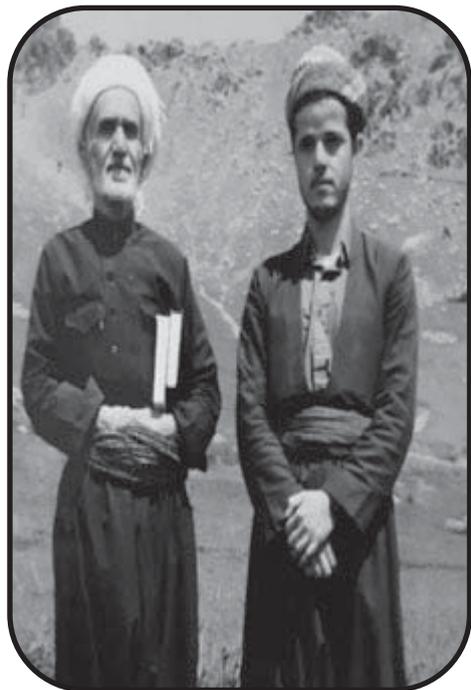
- به هه مره مندبوون له عه قل و ئاو ه زیکی پیاوانه و مه لایانه، که م که س و مامۆستای ئایینی دیوه هینده ی ئەو زاته ئارام و خاوه ن ئەزموون و عه قلی وردیین بییت؛ له و هه موو دانیش تانه ی له خزمه تیدا بووین هه رگیز کرداریک یان وته یه کی وای نه بووه که پیاو به دلیدا بییت بلخ خۆزگه ئەو شته ی نه کردایه یان نه یفه رمووبایه، ئەوه ببوو هۆی ئەوه ی له لای قوتابی و دۆستان و خه لک به گشتی جیی خۆی بکاته وه و خۆی بخزینیتته کونجی دلیان و ریزی تایبه تی بۆ دابین.

زۆر جار ان ده یفه رموو مامۆستا و پیشه وای ئایینی ده بی خاوه نی سی تایبه تمه ندیی بنه ره تی بییت، سه ره تا ده بی عاقل و ژیر بی، دواتر به دین و ئایینی ره وره و دوا ی ئەمانه یش له بواری پیوستی مه لایه تیدا زانا و شاره زا بییت. هه میشه یش جه ختی له وه ده کرده وه که مامۆستای ئایینی ده بی پیش دین و زانسته که ی ژیر و وردیین بییت، چونکه گه ر وانه بی نه زانسته که ی که لک و سوودی ئەوتۆی ده بی و نه دینداریه که یشی جیی خۆی ده گری.

- هه ولدان بۆ دروستکردنی یه که یه تی زانایانی ئایینی. حاجی مامۆستای دلسۆز و ماندوویی نه ناس زۆر هه زی له وه دیه پتانی یه که یه تی و کۆبوونه وه ی مامۆستایانی ئایینی کردوو و زۆریشی هه ول داوه، به لام مه خابن به و ئامانجه به رزه ی نه گه یشت و هه ر جاره و کۆمه لیک کۆسپ و ریگر ده هاتنه سه ر ری. - به رۆژ و سه ره ده می بوون؛ حاجی مامۆستا

زانایه کی چاوکراوه و به رۆژ بوو، واته باش ئاگای له رووداو و رچه و ریازه جۆراوجۆره کانی سه ره ده می خۆی بوو و به پیتی توانا هه ولی ده دا له سه ره ئەو بابه تانه قسه بکا و به ره په رچی بیروبوچوونه هه له و لارییه کان بداته وه.

- هه ول و خه باتی بیوچان بۆ ریشه کیشکردنی دابونه ریته نامۆ و ناحه زه کان، مامۆستای کۆچکردوو له ناوچه ی بانه رۆل و کاریگه ری به رچاوی هه بوو. له هه مبه ر نه هیشتن و رووخاندنی کۆشکی کۆن و چه ندین سا له ی کۆمه لیک دابونه ریته ی وه کوو ژن به ژنه، گه وره به بچووک، تووتن کردن، خورافات و بیروبوچوونی هه له و ناره وا به ناوی دین و... که پیاو بوو نه یار و نامۆن به شه ریعه تی پاک و مرۆقه ره ره رانه ی ئیسلام. له م به ستین و چوارچێوه یه شدا سلی له هه یج به ره په رچ و تانه و ته شه ر و لۆمه ی لۆمه کاران نه ده کرده وه و



خۆیشی پیشه نگ و پیشقه راو لی کۆمه لگه بوو له و بوارانه دا، بۆیه قسه ی بری ده کرد و شوپنه واری به جی ده هیشت. هه ر له سه ره تای مه لایه تیه وه هه ولی داوه ژبانی فه قیکانی به شیوازی مووچه ی مانگانه ده سه ته به ر بکات و نه ریته راتبه و پیخۆر کۆکردنه وه له ما لان که کۆن و نامۆ و نه گونجاوه له گه ل ژبانی سه ره ده م، کۆتایی بییتیت.

لیره دا به پیوستی ده زانم ئامازه به و خاله یش بکه م که جه نابی مامۆستا یه کیک له و مامۆستا ده گمه نانه بوو که له سه ره ده می رژی می شادا پشتیوانیی له یاسای دابه شکردنی زه ویوزار (قانون تقسیم اراضی) کرد و بویرانه دلسۆزی و خه مخۆری خۆی بۆ هه زاران و وه رزیرانی مافخورا و ده بری. به پیچه وانه ی زۆریکی تر له مامۆستایانی ئایینی که دژی یاسای ناوبراو ویستابوونه وه و پیمان وابوو پیچه وانه ی یاسا کانی شه ریعت و دینی خوایه، به لام جه نابیان به و تیگه یشتنه قووله ی که له و بواره دا هه یوو پیاو بوو نه ته نیا هه یج دژایه تیه کی له گه ل دین نییه، به لکوو ته واو له جی خۆیدا یه و له و پیناوه یشدا هه یج لۆمه و ترس و ته شه ریک به چۆکیدا نه هینا و شیلگیرانه به رگری له بۆچوونه که ی خۆی کرد.

- **سه ره که وتوویی له وتار؛** خوالیخۆشبوو تا راده ییکی باش و به رچاو له بواری وتارداندا به توانا و خاوه ن ئەزموون بوو، له گه ل ئەوه ی قه ت نووسراوه و یادداشتی پینه بوو، به لام زۆر متمانه به خۆ و سه ره که وتووانه وتاره کانی پیشکه ش ده کرد و به که لکوهرگرتن له به لگه دینی و عه قلییه کان سه رنجی به رده نگه کانی بۆ لای خۆی راده کیشا.

- **په یوه ندیی کۆمه لایه تی؛** جه نابی حاجی مامۆستا له گه ل هه موو چین و تویره جۆراوجۆره کانی کۆمه لگه به گشتی و لایه نه ئیسلامیه کان و مامۆستایانی ئایینی به تایبه تی په یوه ندیه کی تۆکه م و به هیزی هه بوو. زۆر هه زی له سه ردان و ها توچۆ له گه ل هه موو که س و لایه نیک هه بوو، به تایبه ت ئەو که س و لایه نانه ی که هه زیان له نیزی کبوونه وه ی ده کرد.

- **به شداری له بۆنه و ئاهه نگه جۆراوجۆره ئایینی و کۆمه لایه تیه کان؛** مامۆستای ره حمه تی بۆ هه ر بۆنه و ئاهه نگیکی ئایینی و کۆمه لایه تی بانگه یشت بکرایه وه کوو: ئاهه نگی مۆله تی مه لایه تی (ئیحازه وه رگرتن)، بۆنه ی له دا یکی بوونی پیغه مبه ری خوا، زه ما وه ند و... به مه رچیک به شیوازیکی دروست و دوور له پیچه وانه ی دین به ریوه بربایه، به گه رمی و بی جیاوازی به شداریی ده کرد.

- **گرنگیدان به چاره سه رکردنی کیشه**

کۆمەلایەتییه کان، حاجی مامۆستا
 لە لایەن خەلکی ناوچە کە وە کوو ریشسپی و پیاوماقوولیککی تاییه تی سهیر ده کرا و جیی ریز و حورمه تی هه مووان بوو، بۆیه بۆ زۆریک له کیشه و بابه ته گینگ و هه ستیاره کانی کۆمه لگه پرسى پیده کرا و بانگه هیشته ده کرا، ئه ویش به و په رى دلسۆزییه وه هه نگاوى هه لده گرت و به شدار ده بوو.

- کهم قسه و هیدی و له سه رخۆ؛ حاجی مامۆستای ره حمه تی له گه ل ئه وه ی پیاویکی زۆر زانا و به نه زمون بوو، زۆریش هیدی و هیم و کهم قسه بوو، له کۆر و کۆبوونه وه و دانیشته کانداهزی نه ده کرد له خۆوه قسه بکا و هه لداتی، به لام له هه مان کاتیشدا رووخۆش و لئوبه خه نده و پیی خۆش بوو باسوخواسی جۆراوجۆر بیتته گۆری و قسه ی له سه ر بکری.

- دید و تیروانیی به رفراوانی فیهی:
 حاجی مامۆستا گه رچی پشویی کۆمه لگه ی له رووی فیهیه وه پئ باش نه بوو و چه زی لئ نه ده کرد، به لام بۆخۆی خاوه نی تیروانییککی کراوه بوو و پیاو بوو نابئ و نا کرى هه ر به ده قه فیهیه کانی رابردووه وه پابه ند بین و لئی لانه دهن، بۆیه زۆر جار ان له مه ر بابه ته جیاوازه کانه وه بۆچوونی خۆی هه بوو.

- په یوه ندیی به هیز له گه ل فه قییه کانی؛
 حاجی مامۆستا به پچه وانه ی زۆریک له مامۆستایان چه زی نه ده کرد دواى ئیجازه وه رگرتن په یوه ندیی له گه ل فه قیکانی خۆی بچرپئ، به لکوو به رده وام سه ردانی ده کردن و نامۆزگاریی به سوودی پیشکesh ده فه رموو.

یه کیک له خۆشته رین رۆژه کانی سه ره تایی مه لایه تیم، ئه و رۆژه بوو که جه نابی حاجی مامۆستای زۆر خۆشه و یستم ته شریفی هینا بۆ سه ردان و هه والپرسیمان، کورده واری گوته نی دواى زیاتر له ۲۴ چوار سال ئیستایش شیریناییه که ی هه ست پیده که م.

- خزم دوستی و به جیهینانی سیله ی ره حم؛
 خوالیخۆشبوو په یوه ندیی ته وای له گه ل خزمان و که سوکاری هه بوو و هاتوچۆی ده کردن و لییان بیخه م نه بوو.

کۆچی دواي؛

حاجی مامۆستا عه زیزی عه زیز و خۆشه و یستم، دواى برینی قۆناغه سه خت و دژوار و پر هه وراز و لئزه کانی خۆیندن و ته دریس و مه لایه تی که له دوو تویی ژیانیککی ۸۰ ساله دا خۆی ده بینتته وه، هه زاران مه خابن دواى ماوه یه ک ده سه تویه خه بوون له گه ل نه خۆشی و ئیش و ئازار، کاترمیر ۱۰:۳۰ پيش نیوه ره وى یه کشه ممه ۲۶ ی به فرانباری ۱۳۸۹ ی هه تاوی، دل هه گه وه که ی له لیدان که وت و بۆ هه میشه چاوی له دونیای بیوه فا لیکنه. له و رۆژه زۆر سارد و به سه ته له که دا له نیو ناپووره ی جه ماوه ری دل پر له خه م و په ژاره ی قوولی له ده سدانی که سایه تییه کی گه و ره ی ناوچه که، ته رمی ماندووی مامۆستا له زیدی باب و باپیری به خاکی بیتازی کوردستان سپیردرا تا ئیشالا بۆهه میشه به سه پتته وه و پاداشی ئه وه هه موو خه مخۆری و دلسۆزی و ماندوویه تییه ی لای خاوه نه که ی وه ر بگریته وه و له گه ل خۆشه و یستایی خۆیدا کۆی بکاته وه.

سالی رابردوو له ۲۶ ی به فرانباردا که سالرۆژی کۆچی دوايی ئه وه مه زه پیاوه بوو، هه ست و سۆزی ده روونیی خۆم له پارچه هۆنراوه یه کدا له ژیر ناوی: "مامۆستا که م" به م شیوه یه ده ربی:

ده سال له مه وه به ر
 له وه رزی زستان
 هه والیککی تال
 تووش و بیئامان
 سارد وه کوو
 شه خته و ناخۆش
 وه ک زریان
 ناخمانی هه ژان
 چاوان پر گریان
 ئه ستیره گه شه ی
 ئاسمانی ژینی
 رۆژانی خۆیندن
 ئاوا بوو رۆیی
 بۆ لای خواى ره حمان
 به لام مامۆستای
 هیژا و ریزدارم!
 نوور و رووناکى

وانه ی پر خیرت
 خو و خده ی به رز و
 ئاکاری زبیرت
 هه ر دره وشاوه یه و
 ناروا له دلمان
 هه رچه ند مه خابن
 دوانگه ی بینازت
 کۆری ته دریسى
 پر له ئاوازت
 که قوتاییانی
 تامه زرۆی وانته
 له ده وری شۆله ی
 شه معی دیدارت
 کۆ ئه بوونه وه
 به ویستی یه زدان
 چۆل و بیده نگه و
 دل ئه کا بریان
 ده سا خوايه گیان!
 به سۆز و به زه
 کار به جی و لیزان!
 ریی پر ریوار بی و
 جیی بۆ بکه ره وه
 لای گه و ره پیاوان.

بۆ نووسینی ئه م وتاره له م سه رچاوانه ی
 خواره وه که لکم وه رگرتوه:

۱. پشه کیی کتییی (کردار کردگار یا قضا و قدر)

۲. چاوپیکه وتنی جه نابی حاجی مامۆستا له گه ل که نالی ئاسمانی "په یام".

۳. فایلکی ده نگیی جه نابی مامۆستا سه ید موسته فا مه حموودیان سه باره ت به به شیک له تاییه تمه ندییه کانی حاجی مامۆستا.

هه‌وله‌کانی شیخ مه‌حموودی حه‌فید له پیناوی نیشتماندا

د. ئاراس محهمهد سالح - سلیمانی



شیخ مه‌حموودی حه‌فید کوری شیخ سه‌عید کوری شیخ محهمه‌ده بچکۆله کوری حاجی کاک ئەحمه‌دی شیخ کوری شیخ ماری نۆدییی به‌رزنجیه. شیخانی به‌رزنجیه به هه‌موو کوردستاندا بلاو بوونه‌ته‌وه.

ساداتی به‌رزنجیه هه‌موویان ده‌چنه‌وه سه‌ر شیخ عیسا به‌رزنجیه. شیخانی به‌رزنجیه له رۆژگاری میرایه‌تی بابان و له‌دوای رۆوخانی ئەو میرایه‌تییه‌ش پینگه‌یه‌کی ئایینی و کۆمه‌لایه‌تی به‌هیزیان هه‌بووه له ناوچه‌ی سلیمانی و زۆر جیگه‌ی تری کوردستاندا.

شیخ مه‌حموودی حه‌فید له سالی (١٨٨١ی ز) له شاری سلیمانی و له بنه‌ماله‌یه‌کی ئایینی و شیخانی ته‌ریقه‌تی قادری له‌دایک بووه. له‌به‌رئوه‌ی بنه‌ماله‌یه‌کی ده‌سپۆشستوو بوون، هه‌ر له مندالییه‌وه گرنگی پیدراوه و له خۆپندنه‌ ئاینیه‌کانی سلیمانی ده‌ستی به خۆپندن کردوو. له سه‌ره‌تا‌کاندا خۆپندن مزگه‌وت و زمانی عه‌ره‌بی و فارسی خۆپندوو. له کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزه و سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا گۆرانی زۆر له ناوچه‌که‌دا رۆوی داوه، وه‌ک کردنه‌وه‌ی خۆپندنه‌گی نوێ و بلاوکردنه‌وه‌ی گۆفار و رۆژنامه و ده‌رکه‌وتنی توێژی رۆوناکییری کورد و ئاراسته و بیرکردنه‌وه‌ی سیاسی نوێ. هه‌موو ئەمانه له‌سه‌ر پینگه‌یشتنی بیر نه‌ته‌وه‌یی و سیاسی شیخ مه‌حموودی حه‌فید کاریگه‌رییان هه‌بووه.

شیخ مه‌حموود له‌به‌رئوه‌ی بنه‌ماله‌که‌یان چ وه‌ک سه‌ید و چ وه‌ک ریه‌رانی ته‌ریقه‌تی قادری، له کوردستان جیگه‌ی باه‌خی ده‌وله‌تی عوسمانی بوون. سالانه سه‌ردانی (بابی عالی)یان کردوو له ئەسته‌مبول. له سالانی (١٩٠١-١٩٠٢ی ز) سه‌ردانی ئەسته‌مبولی کردوو؛ له سه‌فه‌رده‌ی ژماره‌یه‌ک له مام و خزمه‌کانی پاش ئەوه‌ی له‌ویوه‌ چوون بۆ هه‌ج، شیخ مسته‌فای نه‌قیبی مامی کۆچی دوایی کردوو؛ له‌به‌رئوه‌ی شیخ مسته‌فای نه‌قیب کوری نه‌بووه، شیخ مه‌حموودی حه‌فید

بووه‌ته‌ میراتگری و چووه‌ته‌ گوندی داریکه‌لی ناوچه‌ی بازیان، چونکه ئەم گونده مولکی شیخ مسته‌فای نه‌قیب بووه. له‌وه‌ گونده نیشته‌جی بووه و سه‌ره‌رشتی مولکه‌کانی مامی کردوو.

شیخ مه‌حموودی حه‌فید و باوکی و ژماره‌یه‌ک له که‌سایه‌تی بنه‌ماله‌که‌یان له سالی (١٩٠٨ی ز) له‌سه‌ر داوای ده‌وله‌تی عوسمانی سه‌ردانی شاری (مووسل)یان کردوو. له‌وه‌ سه‌فه‌رده‌ی له‌لایه‌ن کۆمه‌لیک له خه‌لکی مووسله‌وه په‌لامار دراون و شیخ سه‌عیدی باوکی شیخ مه‌حموود و چهند که‌سیکی تریان کوزراوه، شیخ مه‌حموودیش له‌ریگه‌ی که‌سانی خیرخوازه‌وه رزگاری بووه و گه‌راوه‌ته‌وه بۆ شاری سلیمانی. له‌دوای ئەو رۆداوه‌وه شیخ وه‌ک که‌سایه‌تی یه‌که‌می بنه‌ماله‌ی حه‌فید و شیخانی به‌رزنجیه، له ناوچه‌ی سلیمانی ده‌رکه‌وتوو.

هه‌رچه‌نده بۆچوونی جیاوازه‌یه‌ له‌سه‌ر سالی رۆوداوی مووسل، به‌لام به‌پیتی به‌لگه‌نامه‌یه‌کی عوسمانی که له‌لایه‌ن والیی مووسله‌وه بۆ (بابی عالی) له ئەسته‌مبول به‌رز کراوه‌ته‌وه، له رۆژی (٣ی شه‌والی ١٩٢٦ی ک- ١٠/٢٩/١٩٠٨ی ز) داوا له (بابی عالی) کراوه که شیخ سه‌عیدی حه‌فید له‌گه‌ل خزم و پاشکۆکانی بانگ بکرین بۆ مووسل، دوای چوونیان بۆ مووسل رۆداوه‌که له دووه‌م رۆژی جه‌زنی قورباندا رۆوی داوه، ده‌بیت له‌دوای دوو مانگ و هه‌وت رۆژ مانه‌وه‌یان له‌وه‌ شاره، له رۆژی (١٩٠٩/١/٤) دووه‌م رۆژی جه‌زنی قوربان ئەو کاره‌ساته‌ رۆوی داویت.

له کاتی هیرشی ده‌وله‌تی به‌ریتانیا بۆ سه‌ر عیراق له سالی (١٩١٤ی ز) به‌دواوه، له

سالی (١٩١٥) شیخ مه‌حموود فه‌رمانده‌ی له‌شکری کورد بووه و له (شوعیه‌دا) رۆبه‌ر رۆی ئینگلیز بوونه‌ته‌وه و ژماره‌یه‌ک شه‌هید و برینداریان داوه. له‌دوای ئەو شه‌ره‌وه، ئەسته‌ییه‌ی سیاسی شیخ مه‌حموود زیاتر ده‌رکه‌وتوو و له ناوچه‌که‌دا وه‌ک که‌سایه‌تییه‌کی سیاسی و شۆرشگیر ناسراوه. دوای ئەوه‌ی به‌ریتانیا عیراق داگیر ده‌کات و هه‌ول ده‌دات له‌ریگه‌ی بنه‌ماله‌ و که‌سایه‌تییه‌ به‌هیزه‌کانی عیراقه‌وه ده‌ست به‌سه‌ر بارو‌دۆخه‌که‌دا بگریت. له کۆتایی مانگی (١٠ی) (١٩١٨) نوینه‌ری به‌ریتانیا (میجهرنۆئیل) له گوندی (داریکه‌لی) سه‌ردانی شیخ مه‌حموودی کردوو، له سه‌ردانه‌دا له‌سه‌ر دۆخی سیاسی کوردستان گفتوگۆیان کردوو؛ له کۆتاییدا ریک که‌وتوون له ناوچه‌ی سلیمانی ده‌سه‌لاتی کارگیری و سیاسی دايمه‌زین و شیخ مه‌حموود حوکمدار و (میجهرنۆئیل) یش راویژکاری سیاسی بیت. له‌پاش ئەو ریککه‌وتنه‌وه ده‌گه‌رنه‌وه بۆ شاری سلیمانی و له رۆژی (١٧/١١/١٩١٨) له سه‌رای سلیمانی ئیعلانی حوکمداریی شیخ مه‌حموود کراوه، شیخ مه‌حموود وه‌ک حوکمدار و میجهرنۆئیل وه‌ک راویژکاری سیاسی ئەو ئیداره نوێیه‌ دیاری کراون. هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه شیخ مه‌حموود کیشه‌ی له‌گه‌ل ناوی (حوکمدار) هه‌بووه، به‌لام ده‌سه‌لاتی ئینگلیز ئاماده نه‌بووه هیچ ناویکی تری بۆ دا‌بیت؛ ئەوه‌بوو شیخ له‌گه‌ل ئینگلیزیه‌کان هه‌ر دوودل بووه، هه‌ر‌بۆیه ئاشتی نیوان شیخ و به‌ریتانیا زۆر ناخایه‌نیت. له مانگی مایسی (١٩١٩) شه‌ر له‌نیوان له‌شکری کوردستان و سوپای به‌ریتانیا هه‌لگیرساوه، سه‌ره‌تا له‌شکری کورد سلیمانی

ده گریتهوه و نه فسرهه کانی ئینگلیز دهسبهسهه ده کات. له رۆژی (۱۹۱۹/۶/۱۸) له دهبرهه نندی بازیان، سوپای بهریتانی و لهشکری کوردستان رووبهرووی یه کتر بوونه تهوه؛ له وه هیره هدا بههوی نابهرامه ریبی هیره وه بهریتانییه کان لهشکری کوردستان دهشکینن و شیخ مهحمودیش به برینداری ده گرن و کۆتایی به کابینه یه کهمی حوکمداریی شیخ مهحمود هاتوه.

ههرچه نده ئهم حوکمدارییه ته مه نه ی زۆر کورت بووه، به لام کۆمه لیک ههنگاوی ناوه. حوکومه تی داگیرکاری بهریتانیا بریکی زۆر ئازرقه ی هیناوه و دابهشکراوه بهسه ر خه لکیدا. له و کاته دا تازه خه لکی رزگاری بووه و له سه فەر بهرلک و گرانی و گه وه و ئه و قاتو قریبه سه خته ی تووشی ناوچه که بووه؛ ههروه ها به هه ولی میجه رنوئیل خویندنگه ی نوێ کراوه ته وه و زمانی کوردی بۆ یه کهمجار له میژوودا بووه ته زمانی حوکومه ت و خویندن.

له دوا ی دهسبه سه رکرانی شیخ مهحمود به برینداری، له شاری به غدا دراوه ته دادگا و حوکمی له سیداره دانی بۆ ده رچووه، به لام دواتر ئه و حوکمه یان گۆریوه و دوور خراوه ته وه بۆ دوورگه ی (ئه ندامان) له هیندستان.

له بهر نه وه ی میجه رنوئیل هاوسۆز بووه له گه ل کوردا هه تا خاوه نی دهوله تی سه ره بخۆ بیته؛ حوکومه تی بهریتانیا میجه رنوئیلی گواستوه ته وه و له شوینی ئه و (میجه رسۆن) ی داناهه. له دوا ی ئه وه ی میجه رسۆن وه ک نوینه ری بهریتانیا له سلیمانی دهسبه کار بوو، له سالی (۱۹۲۰ ی ز) دا، چاپخانه یه کی هیناوه ته سلیمانی. ئهم چاپخانه یه نووسراوه کانی حوکومه تی پێ چاپ کراوه. هه ر به م چاپخانه یه میجه رسۆن له رۆژی (۱۹۲۰/۵/۲۹) یه کهم ژماره ی رۆژنامه ی (پیشکهن) ی چاپ و بلاو کرده وه، چاپخانه که ی سۆن و رۆژنامه ی (پیشکهن) یه کهم چاپخانه و رۆژنامه بوون له سه ر خاکی کوردستان.

دوا ی مانه وه ی شیخ مهحمود بۆ ماوه ی چهند مانگیک له دوورگه ی ئه ندامانی هیندستان، بههوی فشار و هیرشی بهردهوامی سه رۆکخیل و چه کدارانی کورده وه، له ناوچه جیاوازه کانی کوردستان، دهسه لاتداری ئینگلیز ناچار بووه شیخ مهحمود بهیته وه. له رۆژی (۱۹۲۲/۱/۲۷) دهیهیننه وه (کوهیت) و له رۆژی (۱۹۲۲/۹/۱۳) دهیگیزنه وه بۆ شاری بهغدا، له رۆژی (۱۹۲۲/۹/۲۰) له بهغداوه به ره و کوردستان گهراوه ته وه. له رۆژی (۱۹۲۲/۹/۲۱) گه یشتوه ته (کنگران) ی نزیک کفری. بۆ

رۆژی دواتر چووه ته شاری کفری؛ له کاتی مانه وه ی له کفری، پیشوازیی له ژماره یه ک که سایه تی و سه ره کهور کورده وه. بۆ رۆژانی دواتر چووه ته گوندی (قادرکه رم). له ریگه ی گه رانه وه یدا چووه ته گوندی (مهمله حه) ی ناوچه ی گه رمیان. دوا ی چهند رۆژیک له گه ل هه زاران سواره ی کورد گه یشتوه ته گوندی (داریکه لی) ی ناوچه ی بازیان، له رۆژی (۱۹۲۲/۹/۳۰) گه یشتوه ته وه شاری سلیمانی و پیشوازییه کی زۆر گه وه ی لیکراوه. **دووه م حوکومه تی شیخ مهحمود له سلیمانی:**

پیش نه وه ی شیخ مهحمود بگاته وه کوردستان، ئینگلیز ناوچه ی سلیمانی چۆل کردبوو. بههوی کشانه وه ی ئینگلیزه وه له رووی ئیدارییه وه بۆشایی دروست بووه. هه رچه نده چهند هه ولیک دراوه بۆ پرکردنه وه ی ئه و بۆشاییه ئیدارییه، به لام ئه وه ولانه سه ره که وتوو نه بوون، له دوا ی گه رانه وه ی شیخ مهحمود له رۆژی (۱۹۲۲/۱۰/۱۰ ی ز) دووه م حوکومه تی دامه زرانده وه، ئه ندامانی دووه م حوکومه تی شیخ مهحمود به م شیویه بووه.

شیخ عه بدولقادی حه فید: سوپاسالار. شیخ محهمه د غه رب: ره ئیسی داخیه. عه بدولکه ریمی عه له که: ره ئیسی مالییه. میر لیوا مسته فا پاشای یامولکی: ره ئیسی مه عاریف. ئه حمه ده گی فه تاح به گ: ره ئیسی گومرگ. محهمه د ناغای عه بدولره حمان ناغا: ره ئیس نافیعه. سه یه د ئه حمه دی به رزنجی: ره ئیسی ئه منیه تی عموومیه. میر لیوا سدیق پاشای قادری: موفه تیشی عموومی حوکومه تی کوردستان. ئه حمه د موختاری عه بدولا هه ولیری ریاسه تی شه ر و عه دلی به وه کاله ت به ریوه بردوه.

ئه وه ی تییینی ده کریت له کاتی دامه زرانندی ئهم حوکومه ته دا، ئه ندامه کانی ناوی (وه زیر) یان لی نه نراوه و شیخ مهحمودیش ئیعلانی پاشایه تی (مه لیکه ی) خۆی نه کردوه، ههروه ها وه ک ئیداریه کی ناوچه یی ئۆتۆومیی خۆیان به بهشیک له دهوله تی تازه دامه زراوی عیراق داناهه.

هه تا ئه و کاته رۆژنامه ی (بانگی کوردستان) زمانحالی (کۆمه له ی تهعالی کوردستان) که به ریوه به ره که ی مسته فا پاشای یامولکی بووه ده رچووه، له رۆژی (۱۹۲۲/۱۱/۳) وه ستینراوه، پاشان له شوینه که ی، رۆژنامه ی (رۆژی کوردستان) له رۆژی (۱۹۲۲/۱۱/۱۵) یه کهم ژماره ی وه ک زمانحالی حوکومه تی کوردستان ده رچووه و خاوه نی ئیمتیا ز، شیخ نووری شیخ سالی شاعیر بووه.

دوا ی پیکه پینانی دووه مین کابینه ی حوکومه تی کوردستان له لایه ن شیخ مهحمود وه، ئهم کابینه یه ش ته مه نه ی زۆر ناییت و جاریکی تر دهسه لاتی داگیرکاری ئینگلیز دهستی کردوه به دزایه تی شیخ مهحمود و هه ولی بچوو ککرده وه ی سنووری دهسه لاته که ی داوه. دوا ی ئاگادار کردنه وه ی له رۆژی (۱۹۲۳/۳/۴) فرۆکه کانی بهریتانیا بۆردومانی شاری سلیمانیان کردوه. هه ر ئه و رۆژه ئاگاداریان بۆ شیخ مهحمود خسته خواره وه که شاره که چۆل بکات. له به ره به یانی رۆژی (۱۹۲۳/۳/۵) شیخ مهحمود سلیمانی چۆل کردوه و رووی کردوه ته ناوچه ی سورداش و ئه شکه وتی جاسه نه، به ده رچوونی شیخ مهحمود و هاوه له کانی له سلیمانی، دووه مین حوکمداریی کوردستان کۆتایی پیهاتوه، له کاتی رۆیشتیان بۆ ناوچه ی سورداش چاپخانه که ی شاره وانیا له گه ل خۆیان بردوه. له ئه شکه وتی جاسه نه دا دوو ژماره ی بلاو کراوه ی (بانگی هه ق) یان ده رکردوه، ژماره ی یه که م له رۆژی (۱۹۲۳/۳/۲۸) و دووه مین ژماره ی له ریگه وتی (۱۹۲۳/۴/۱۲) ده رچووه.

سپه م حوکومه تی کوردستان:

شیخ مهحمود دوا ی ده رچوونی له سلیمانی، ماوه یه ک له ناوچه ی سورداش ده میتیه وه. پاش ماوه یه ک روو ده کاته ناوچه ی شارباژێر. له و ماوه یه دا له هه ولی زۆرکردنی لایه نگرانی خۆیدا بووه. هه ر له و ماوه یه دا چهند جاریک نوینه ری نارده وه بۆ لای دهسه لاتی ئینگلیز و حوکومه تی عیراق، له کۆتاییدا له گوندی خه مزه ی نزیک سلیمانی ماوه ته وه، له رۆژی (۱۹۲۳/۷/۱۱) جاریکی تر گهراوه ته وه بۆ سلیمانی. دوا ی گه رانه وه ی، حوکومه تی ئه و کاتی عیراق ریگه ی پیداره له سلیمانی حوکمرانی بکات، به لام هه موو قه زا و ناحیه کانی رانیه و قه لادزی و چه مچه مال و هه له بجه و قه ره داغ و سه نگاو و ماوه تی لیکراوه ته وه، ته نها نیوشاری به ده سه ته وه ماوه. له مانگی ته موزی (۱۹۲۳) جاریکی تر له نیو شاری سلیمانی ئیداریه کی به ناوی (مه جلیسی میلی عموومیه) وه، له سه روکی فه رمانگه کان و ئه شرافی مهمله که ت پیکه پیناوه، به م شیویه:

شیخ محهمه د غه ربی شیخ مارفی قازانقایه، ره ئیسی مه جلیسی میلی و ره ئیسی داخیه.

سه یه د ئه حمه دی به رزنجی مه ره خه س: ره ئیسی مالییه و گومرگ.

مه لا مه عرووفی مه لا ره سوولی سیری: ره ئیسی مه حکه مه.

حاجی مهلا سه عیدی که رکولیزاده: ره ئیسی
تبیجارهت و مه عاریف و نافعه.

ره زاباگ: قوماندانی ههسکه ری کوردستان.
محهمه داغای نه وره حمان ناغا و چند
که سیکی تر: ئه شراف و مونته خه بی ئه هالی.
سه ید رهزا: مودیری ئه منیه تی عمومی.

له دوا ی پیکه یانی حکومت که بریار بووه
شیخ مه محمود دهستوه نه داته کاروباری قهزا
و ناحیه کانی ده وره بری، به لام شیخ له
هه ولی فراوانکردنی دهسه لاته که یدا بووه
له ناوچه ی ماوت و هه له بجه و شاره زور.
له رۆژی (۱۹۲۳/۸/۱۶) ئینگلیز جاریکی تر
سلیمانی بۆمباران ده کاته وه، له به رامبه ر ئه م
هیرشانه دا شیخ مه محمود نامه ی ناره زایه تی
داوه ته مندوبی سامی به ریتانی.

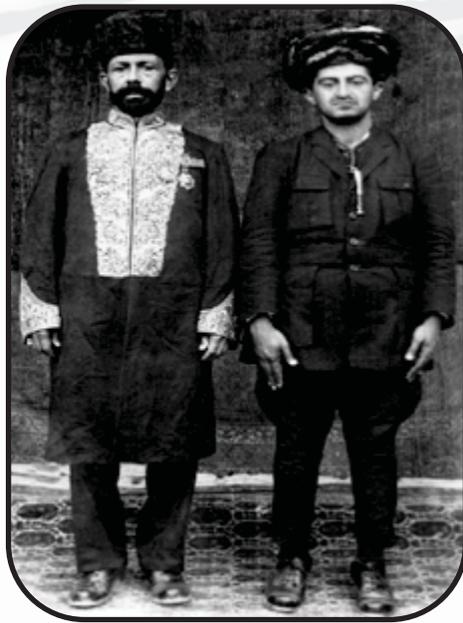
له رۆژی (۱۹۲۳/۹/۲۰) یه که م ژماره ی
رۆژنامه ی (ئومیدی ئیستقلال) وه ک زمانحالی
حکومه تی کوردستان بلاو کراوه ته وه.
هه تا رۆژی (۱۹۲۴/۵/۱۵)، ژماره ی لی
ده رچوووه. ده رکردنی رۆژنامه له و بارودۆخه
سه خته دا نیشانه ی گرنگیدانی شیخ مه محمود
و مونه وه رانی ئه و رۆژگاره یه به بزاقی
رۆژنامه نووسی و رۆشنیری.

له رۆژی (۱۹۲۳/۱۲/۲۵) ئینگلیز به فرۆکه
هیرشی کردوه ته سه ر شاری سلیمانی و
بۆردومانی کردوه. هه تا مانگی (۱۹۲۴/۵)
هیرشی ئاسمانی سوپای ئینگلیز بۆ سه ر
شاری سلیمانی و ده وره بری درێژه ی
هه بووه. له رۆژی (۱۹۲۴/۵/۲۵) جاریکی تر
فرۆکه کانی ئینگلیز به خهستی سلیمانین
بۆردومان کردوه ته وه، به هۆی ئه و رووداوانه وه
له و کاته که دانیشتووانی سلیمانی زیاتر له
(۲۰) هه زار کهس بووه، ته نه ا (۷۰۰) کهس
له نیو شادا ماونه ته وه و ئه وانی تر هه مووی
ئاواری ده ره وه ی شار بوون.

له رۆژی (۱۹۲۴/۷/۱۹) سوپای عیراق و
ئینگلیز سلیمانی داگیر ده که نه وه و کو تای
به دهسه لاتی شیخ مه محمود و کابینه ی
سپه هه ی حکومتی کوردستان هاتوه. دوا ی
ئه وه شیخ مه محمود ماوه یه ک له ناوچه ی
پینجوین و هه ورامان ماوه ته وه. له سالی
۱۹۲۷ حکومتی عیراق و ئینگلیز له سه ر ئه وه
ریک که وتووون شیخ مه محمود بچیتته گوندی
(پیران) ی نیزیک مه ریوان بمینیتته وه، به لام
به و مه رجه ی کاری سیاسی نه کات. شیخ
مه محمود له گوندی پیران ماوه ته وه هه تا
راپه رینی (۱۹۳۰/۹/۶) له سلیمانی رووی
داوه. له دوا ی ئه و رووداوه جاریکی تر شیخ
مه محمود گه راوه ته وه باشوری کوردستان
خه باتی سیاسی و چه کداریی ده ست
پیکردوه ته وه.

له رۆژی (۱۹۳۱/۴/۵) شه ری ئاوباریکی
کردوه و شه هید و برینداری داوه. پاشان
گه راوه ته وه ناوچه ی قه ره داغ. دواتر رووی
کردوه ته ناوچه ی پینجوین به و هیوا یه ی
برواته وه بۆ رۆژه لاتی کوردستان، به لام
حکومه تی ئه و کاتی ئیران ریگه ی نه داوه
برواته ئیرانه وه، هه ربویه ناچار بووه
له رۆژی (۱۹۳۱/۵/۱۳) خو ی رادهستی
حکومه تی عیراقی ئینگلیز کردوه. له دوا ی
رادهستبوونه وه ی حکومتی عیراق ره وانه ی
به غدای کردوه و وه ک ده سته سه ر له و ی
دانراوه.

له دوا ی مانه وه ی چند سالیک
به ده سته سه ری له شاری به غدا، له کاتی
شۆرش ره شید عالیی گه یلانی، له مانگی
مایسی (۱۹۴۱) هه لی بۆ هه لکه وتوه
گه راوه ته وه بۆ کوردستان، له دوا ی گه رانه وه ی
چوه ته گوندی داریکله ی و له و ی ماوه ته وه.
شیخ له گوندی داریکله ی ماوه ته وه، هه تا
له مانگی (۱۹۵۶/۱۰) به نه خو شی بردو یانه
بۆ شاری به غدا. له رۆژی (۱۹۵۶/۱۰/۹)
له نه خو شخانه ی (حه یده رییه) له شاری
به غدا کوچی دوا یی کردوه. له رۆژی
(۱۹۵۶/۱۰/۱۰) ته ره که ی له رپوره سمیکی
ساماندا گه رپراوه ته وه بۆ شاری سلیمانی،
هه ر ئه و ئیواره یه له مزگه وتی گه وه ری
سلیمانی له ته نیش گۆری کاک ئه حمه دی



شیخی باپیرییه وه به خاک سپیردراوه.
هه رچه نده ماوه ی حکومتی سلیمانی
مه محمود و حکومتی یه ک له دوا ی
یه که کانی زوری نه خایاندوه و هه مووکات
نیوانی شیخ مه محمود و ئینگلیز ئالۆز بووه و
ناوچه که به بارودۆخیکی سهخت و نا ئارامدا

تییه ریوه، به لام له گه ل هه موو ئه مانه شدا ئه و
خه بات و تیکۆشانه له و رۆژگاره دا کومه لیک
ده سته که وتی باشی هه بووه، وه ک:

یه که م/ گه شه کردنی ههستی نه ته وه یی و
نیشتمانی کورد له و کاته دا. کوردیش وه ک
گه لانی ناوچه که داوا ی نیشتمانی سه ره بخۆ و
مافی نه ته وه یی خو ی کردوه، به لام مه خابن
به هۆی سیاسه تی زله یزه کانی ئه و کاته وه ئه و
هه له ی بۆ نه ره خساوه.

دوه هه م/ بۆ یه که مچار له میژوودا زمانی
کوردی بووه ته زمانی دهوله تدار ی و
به رپوه بردن.

سپه هه م/ زمانی کوردی کراوه ته زمانی خویندن
له خویندنگه کاندا.

چواره م/ ژماره ی خویندنگه و خویندکار له
سلیمانی زۆر زیادی کردوه؛ چوار خویندنگه
کراوه ته وه و ژماره یه کی به رچاو خویندکار
هه بووه.

پینجه م/ گه شه کردنی بزاقی رۆژنامه نووسی و
چاپه مه نی، بۆ یه که مچار له سالی (۱۹۲۰)
چاپخانه هاتوه ته کوردستان و رۆژنامه
ده رکراوه. هه ر له ماوه ی ئه و چوار سال
حوکمرانه تییه ی شیخ مه محموددا، چوار
رۆژنامه له سلیمانی ده رکراوه.

شه شه م/ گه شه کردنی خه باتی سیاسی و
مه ده نی له کوردستان، به رزکردنه وه ی ده یان
نامه و یادداشت له لاپه ن خه لکی کوردستانه وه
بۆ زله یزه کان و کومه له ی نه ته وه کان نیشانه ی
ئه و گه شه کردنه یه.

سه رچاوه کان/

- ۱- ناشتی ره حمان، سلیمانی له به لگه نامه کانی
عوسمانیدا، ناماده کردنی: د. نه وزاد یه حیا، چاپی یه که م
۲۰۱۹، له بلاو کراوه کانی زانکۆی جیهان، هه ولیر.
- ۲- نه حمه د خواجه، چیم دی، ناماده کردنی سدیق سالیح،
چاپی سپه هه م ۲۰۱۶، بنکه ی ژین، سلیمانی.
- ۳- جه لال ته قی، خه باتی گه لی کورد له یادداشته کانی
نه حمه د ته قیدا، چاپی یه که م ۲۰۱۱، سلیمانی.
- ۴- ره فیق حیلمی، یادداشت، چاپی دووه هه م ۲۰۰۸،
ده زگای سه رده م، سلیمانی.
- ۵- سی. جی. ادموندز، کورد و تورک و عه ره ب، ترجمه:
جرجیس فتح الله، الطبعة الأولى ۲۰۱۲، دار اراس،
اربیل.
- ۶- سدیق سالیح، حکومتی کوردستان (۱۹۱۸-۱۹۲۴)
چاپی دووه هه م ۲۰۰۶، بنکه ی ژین، سلیمانی.
- ۷- عبدالرحمن البیاتی، الشیخ محمود الحفید الرزنجی
ونفوذ البریطانی فی کردستان العراق حتی عام ۱۹۲۵،
الطبعة الاولى ۲۰۰۵، دار الحکمة- لندن.
- ۸- محهمه دره سوول هاوار، شیخ مه محمودی قاره مان و
دهوله ته که ی خواریوی کوردستان، چاپی یه که م ۱۹۹۰،
سوید.

چهند ساتیک له گه ل چلچمه

نهمین گهردیگلانی - بوکان



دیاربوو یان به داوی راوچییه دلر شه کانهوه بووه یان ساچمه‌ی تاپر له خویندا گهوزاندوو به تی و هیلانه و هیلکه کانی به ساردوسری به جی ماون. چهند وینه‌ی هیلانه که مان گرت و به ره‌وه به برده کانداسه که وتین و گه‌بیشینه سهر لووتکه‌ی چپای شانشین چلچمه که به‌رزاییه که‌ی ۳۱۷۳ میتره.

داوی هسانه‌وه و تهرکردنه‌وه‌ی لیومان به به‌راوی چلچمه، ده‌ستمان کرد به هه‌لپه‌رکی و ساعات یه‌ک و چل ده‌قیقه به شانی رۆژئاوای چپاکه‌دا داگه‌راپنه‌وه و له چهند دۆل که‌وتین به‌سهر کانیوای که‌لله‌ته‌زین و پاک و زولاندا که له‌ژیریدا «مرواری زیخ و چه» ده‌لهرزی و گره‌وی له یاقووت و نه‌لماس و بیجاده ده‌برده‌وه. پنگه و مه‌ندوک و سوئین له دور و پشت و ده‌راوی کانییه که‌دا بالاپاویک هه‌ستاوون و په‌لکه‌سوئین به گولی سی و ناسکه‌وه ده‌ستیان له ملی پنگه و ده‌لاو کردبوو و به هه‌وا‌ی سه‌مفوناناسای شه‌مال و خوره‌ی کانیوای که هه‌لده‌په‌رین. له کاته‌دا یادی «ماموستا مه‌لا که‌ریم راوچی» و هه‌سته ناسک و به‌هارینه‌که‌ی، ده‌ستی له رۆج‌وه ره‌هینا که له شیعری -به‌هار و جیه‌ه‌واری کون-دا ده‌فه‌رمی: خه‌ره‌ک ریسه‌ی هه‌واری، دای له سه‌نتور و تاری

له سهر ترۆپکی داری، گاگوتره و قه‌ناری ده‌لین موژده بی به‌هار، به خوی و خار و باری له ری‌دایه به ری‌هون، قه‌تار و کوچ و باری ئاوی گولان ده‌دیر، له گاگیل و به یاری بیزا و مه‌ندوک و سوئین، دینه‌وه باری یاری

چهند میتر خوار کانییه که‌وه ئاوه‌لدیر بوو و ئاوی چهند کانی تیکه‌ل ده‌بوونه‌وه و تافگه‌یه‌کی که‌زیه‌زویینان ساز کردبوو و هاژه‌ی تافگه و که‌فوکولی شه‌پوله که‌ی له و ده‌رودوله‌دا ده‌نگی ده‌دایه‌وه. له‌سهر کانییه که‌وه ریچکه‌ی کاروانه‌ریمان گرت‌به‌ر که یه‌ستری کۆلبه‌ره‌کان سازی کردبوو. به‌ریز به و ریچکه باریکه‌دا به‌ره گوندی ئیسحاقناو داگه‌راین. قه‌تاریک یه‌ستر به‌باروه له‌گه‌ل کۆلبه‌ره‌کان به‌دواماندا ده‌هاتن. ساعات حه‌وت گه‌بیشینه‌وه گوندی خنجیلانه‌ی ئیسحاقناو و به‌ره‌و شاری بوکان گه‌راپنه‌وه.

ئیسحاقناو دابه‌زین. ژنای توندوتۆل و شه‌وه‌زین مه‌ر و بزنه‌کانیان وه‌پیشدبوو و به‌ره‌و گۆره‌پانی قه‌راغ ئاوی رایانده‌دان و تیکه‌ل رانه‌مه‌ری گونده‌کیان ده‌کردن. پیاوان گۆیدرێژ و یه‌ستریان بار کردبوو و به‌ره‌و چپاکان هه‌لده‌کشان و بو گیادروون ده‌چوونه لاپال و می‌رگ و نساره‌کانی چپای شانشین. کۆله‌پشتیمان کرده کۆل و به کۆلانی لای رۆژه‌لاتی ئاوییدا هه‌لگه‌راین و باریکه‌ریه‌ک به‌بن ریزه‌داریکدا سنگی نه‌رمی بو راخستین و خوره‌ی ئاوی کانیوای زولالی قه‌راغ ریگاکه بوو به‌ موسیقا و ده‌نگی خوشی قادر دیلانی وه‌بیر هیتامه‌وه که رۆج به به‌ر شیعره که‌ی گۆراندا ده‌کات:

جاده چۆل و سپه‌ر بوو، کات به‌یانی ده‌رۆیشتم خه‌یلاوی ده‌مروانی که گه‌بیشینه هه‌وراوتر، ئیتر باریکه‌ری بوو به ئیستره‌ری و ئه‌و ریچکه‌یه‌مان گرت‌به‌ر هه‌تا گه‌بیشینه لووتکه‌ی چپای یه‌که‌م. که سهرمان هه‌لپه‌ری هیتا بو لووتکه‌ی شانشین زۆرمان ماوه. به باسکی رۆژه‌لاتی چپای پشت ئاوییدا داگه‌راین و له پاناوکه‌ی ئیوان دوو چپاکه رنوو به‌فریکی نه‌ستوری لی بوو. چونکه ئاومان بیته‌ماوو قومومه‌کانمان له به‌فر پر کرد و به‌ره‌و لووتکه‌ی لمان پیوه‌نا. ئه‌و چپایه‌شمان به‌زاند و گه‌بیشینه سهر شاخه‌که و زناری به‌رز و تیشه‌شاخی دیوارئاسا له‌ژیر به‌رگیله‌ فیتکه‌که‌یدا دالده‌ی داین و بریک له باوه‌شیدا پشوویمان دا و لیومان به به‌فراوه‌که تهر کرده‌وه؛ که سهرمان هه‌لینا بومان ده‌رکه‌وت هه‌تا لووتکه زۆری ماوه. هه‌ستاین و به‌ره‌و هه‌وراز سهرمان پیوه‌نا. گه‌نمجار و پووش و پواری داوینه‌کان زه‌رد هه‌لگه‌را بوون به‌لام قریاشان و گیابه‌ند و گیاخوای چپا سه‌وز و گه‌ش بوون و ده‌تگوت فه‌رشیکی مه‌خمه‌ری سه‌وزه و راخراوه. به‌لام به‌داخه‌وه سروشت زۆر بینازه و له ماوه‌ی ریگادا جگه له ره‌شماریکی چکۆله هه‌چ زبنده‌وه‌ریکمان نه‌دی. له چهند جیگا تووشی سیپه‌ی راوچییان بووین و رووخاندمان. له په‌نا ره‌وه‌زی شاخه‌که و نزیکی لووتکه، له تاخچه‌یه‌کی پر له گزوگیای تهرچک و سووره‌به‌نی ناسکدا هیلانه که‌ویکمان دیبه‌وه نۆزده هیلکه‌ی تیدا بوو، به‌لام دیاربوو ئه‌و هیلانه‌یه‌ش وه‌ک مالوخالی کوردان ماوه‌یه‌کی زۆره بیناز که‌وتوووه و له گه‌رمایی که‌وه که‌ بیبه‌شه.

رۆژی ۹۸/۳/۳۱ له‌گه‌ل گروپی ژینگه‌پارێزانی بوکان که ۲۸ که‌س بووین، سه‌عات چواری به‌یانی به دوو مینیووس به‌ره‌و چپای چلچمه‌وه‌ری که‌وتین. زۆریک له هاورییان هه‌روا خه‌والوو بوون و هیتا مینیووسه‌که وه‌رینه‌که‌وتبوو پرخوه‌ریان لی به‌رز بووه‌وه. سه‌عات پینج له شاری سه‌قز تپه‌رین و ریگای مه‌ریوان باوه‌شی بو گرتینه‌وه. چاویکم له چرا که‌کانی گوندی «قشلاق‌ی سه‌ید فه‌ره‌ج» کرد، کارپه‌وه‌ی به‌یانی خه‌ریکبوو شو‌قیان لی بی‌ری. سالی ۱۳۸۵ شه‌ویک له‌و گونده بووم و میوانی هاورپی شاعیرم «مه‌لا غه‌فوور که‌سه‌ه‌زانی» بووم. مه‌لا غه‌فوور یه‌کیک له ماموستا رۆشنیره‌کانی کورده و هه‌ستیک‌ی شاعیرانه‌ی ناسکی هه‌یه و په‌خشانه‌کانیشی هیتنه ناسک و به‌تام و چیژن، ده‌لیی ریواسی بن به‌ردن و بونی کوستان و به‌هاریان لی دی. ماموستا مه‌لا غه‌فوور سالی ۱۳۷۱-۷۲ له بوکان فه‌قی بوو و له‌و کاته‌وه ده‌یناسم و شانازی به هاورپی‌ه‌یه‌وه ده‌که‌م. مه‌لا غه‌فوور له قشلاقه‌وه چوو «ئه‌ره‌نووس» و له‌و‌پشه‌وه چوو «سارده‌کوستان» و ئیستاش له گوندی «تایربوغه» نیشته‌جینه و خوشه‌ویستی هه‌موو خه‌لکی ناوچه‌که‌یه.

له گوندی «خوردله‌وکی» و «قشلاق‌ی پرد» تپه‌راین و گه‌بیشینه گوندی «به‌ستام». له‌وی به‌ده‌ستی چه‌پدا لاماندا و ریگای پر پیچ و گه‌وه‌ی «ئیسحاقناو» مان گرت‌به‌ر. ده‌رودۆل و می‌رگ و قه‌د و لاپال و چۆم و کانیوای ئه‌و مه‌لبنده هیتنه جوان و دلگر بوون، قه‌له‌م توانایی نووسینی نییه و به‌راستی وه‌ها سه‌رمه‌ستی کردبووم فریا نه‌ده‌که‌وتم هه‌موو جوانیه‌کان بینم له‌گه‌ل کاک محمه‌د بی‌هه‌ره‌وان که پیکه‌وه دانیشتیوین، بریارمان دا به‌هاری داهاوو پیکه‌وه بین بو ئه‌و ده‌فه‌ره خوش و دلزوینه. خه‌یال هه‌لپه‌گرتم و قه‌له‌مم ده‌ره‌ینا شتیکی بنووسم. به‌لام راست وه‌ک گۆرانم لی‌هات و ته‌نیا توانیم بلیم:

هه‌رچه‌ند ئه‌که‌م ئه‌و خه‌یاله‌ی پیی مه‌ستم بۆم ناخه‌ریته ناو چوارچیوه‌ی هه‌لبه‌ستم ریگای پر پیچ و گه‌وه بردمانی هه‌تا سهر چپاکه و له‌ویوه دیسان پیچ و گه‌وه دایگه‌راپنه‌وه خوار و هیتا خۆر له لووتکه‌ی چپای چلچمه‌ی نه‌دابوو، له کۆلانه به‌ردچنه‌کی

سليمانی جارن

گورستانی گردی سهیوان



پرزگار خدر مستهفا - سليمانی

هه لکه و تهی شار له داوینی چپای گۆزه دایه و ژماره یهک گردۆلکه له نامیز ده گری که سهرده مانیک سهیرانگای شار بوون و نه مرۆکه هه ندیکیان بوونه ته گورستان، هه ندیک بوونه ته کۆشک و ته لاری بهر پرس و دهوله مهنده کانی شار و هه ندیک تریش بو شوینی نیشه جیبوون تهخت کراون. ناوی هه ندیک لهو گردۆلکانه: گردی سهیوان، گردی شیخ حسین قازی یان شیخه بچکۆله، گردی گولان (مامه یاره)، هۆمه ره کویر، سه لیم بهگ، شیخ هه باس، ده باشان، گردی جۆکه، شیخ نهحمه دهندی، شیخ فهتاح، شیخ محیدین، کاک نهحمه د بۆنخۆش، گردی غاباته که، رعبایه، گردی گاوران، زه رگه ته و هتد. نهو جیگه بهی نه م بابه تهی ئیمه که له هه مووشپان ناسراوتره، گردی سهیوانه، که و تووه ته رۆژه لاتی شاری سلیمانیه وه، له پالیه وه له گه ل چه ند گردیکی تر؛ شیخ قادری سه رنه گیرو، شیخ عبدولکه ریم کاسه و که وچک، شیخ ماری نویدی، مامه یاره، مه سیحیه کان؛ به گورستانی سهیوان ناسراون. سهیوان به واتای «چه تر»، «دهوار» یان «هه ر شتیک که به ری خۆر بگری و سییه دروست بکات» دی. به پیی هه ندی له گپرانه وه کان، میرانی بابان بو پشوو دان ده چوونه سه ر نه م گرده و دهواریان هه لده دا؛ ورده ورده به گردی سهیوان ناوی ده رکرد. کاتیک سلیمان پاشای بابان له سالی ۱۸۳۸ ی ز کۆچی دوایی کرد، له م گرده به خاک سپی دردا، دواتریش شیخ ماری نویدی. ورده ورده گۆره کان زیادیان کرد و بوو به گورستانی رۆله کانی شار و تا نه مرۆکه ته رمی هه زاران رۆله ی شاری له خو گرتووه. به خاک سپی دران له م گرده، وه سیه تی زۆریک له شاعیر و نووسه ر و که سایه تیه دیاره کانی شار بووه؛ ته نانه ت به و که سانه شه وه که خه لکی

نه م شاره نه بوون، هه ره وه که عه بدوالخاله ق نه سیری شاعیر (۱۸۹۵-۱۹۶۲) له شیخ ری کدا ئاواته که ی به م چه شنه به یان ده کات: «نه ی (نه سیری) هینه ده عه شقی میله ته ی کوردت هه یه بشم ری لام وایه گۆری گردی سهیوانت ده وئ»

گه ر سه ردان ی نه م گورستانه بکه ی، گلکۆی نه م شاعیر، نووسه ر، هونه رمه ند و که سایه تیه نانه ت دپته بهر چاو: سالم، کوردی، مه ستوره نه رده لان، زیوه ر، حه مدی، بیخود، ره مزی مه لا ماری، شیخ سه لام، پیه می رده، ناھی، نه خۆل، نه مین زه کی به گ، حه پسه خانی نه قیب، مسته فاپاشای یامولکی، ئیبراهیم نه مین بالدار، نهحمه د خواجه، محه مه دی مه لا، عه بدولکه ریم موده رریس، حیل می عه لی شه ریف، عیزه ددین مسته فا ره سول، ئومید ناشنا، حاجی مه کی، حه مه جه زا، سابوری، عه تا چاوشین و هتد. شوینه وارناس - مامۆستا عه بدولره قیب یوسف - ری که و ته ی ۲۰۱۸/۵/۱۸ له ماله ره که یدا نووسیویه تی: نه م گورستانه بیجگه لهو گۆره کۆنانه ی که ئیستا گۆری نوئ جیگه یان پر کردوونه وه، (۲۰۲۵۴۵) گۆری له خو گرتووه که تا نه م به رواره به سه دان که سایه تی تر له م گرده نه سپارده ی خاک کراون. نووسراوی سه ر گۆره کان سه رنجرا کیشن و هه موویان په یف و هۆنراوه و ده برینی پر چه سه رتن. ئاسه واری شیخ ری ده یان شاعیر له گورستانی سهیوان رهنگی داوه ته وه، نالی شاعیر له چامه که یدا سهیوانی له بی ر نه کردووه و هه والی پرسیه وه:

«سهیوان نه زیری گومه زی که یوانه سه وز و ساف یاخۆ بووه به دائیره ی نه نجومی قوبوور»

شیخ ره زای شاعیر، له بهر بوونی گلکۆی زۆریک له بیواچاکانی شار، نه م گورستانه ی

به پیرو ز داناه و له نیو دی شیعردا ده لی: «مه تافی که عبه بو نه ربابی حاجه ت گردی سهیوان بوو». نه خۆلی شاعیر که له ۱۹۸۸/۶/۲۹ کۆچی دوایی کردووه و نه م گورستانه ی به نسپ بووه، له هۆنراوه یه کدا له ژیر ناوی - سکالا له گه ل سهیوان و تکا له گه ر دوون - نووسیویه تی:

«نه ی گردی سهیوان، سهیوانی سیوان نه ی که نزی گه وه ره سه ر تا به لیوان هه ر خوا نه زانیت چی له دل تابه چه ن گولی وه ریو له ژیر چلتایه تو گولزاریکی خاره سه مه رت وشکه شو ره بی نار و عه ره رت هه ر گه لایه کی که لیت ده وه ری پارچه دل تیکه و گۆشه ی جگه ری»
دوایغن که سایه تی دیاری کورد، که نه مسال لهو گورستانه به خاک سپی دردا، میژوونوسی ناو داری کورد - دکتۆر که مال مه زه ره - بوو که ری که و ته ی ۱۶ ی ئازاری ۲۰۲۱ ی ز له ته مه نی ۸۴ سالی، له ولاتی نه لمانیا کۆچی دوایی کرد و ته ره مه که ی هینرایه وه بو سلیمان ی. ماوه ته وه بلین که له دوای راپه رینه وه و له سه رده می حکوم داری ی هه ری مدا، رۆژانی هه ینی له بهر زۆریی ژماره ی سه ردانیکه رانی نه م گورستانه، راسته شه قامه کان ده بنه حه فته بازار و که لوپه ل و بی داویستییه کانی مالیی تیدا ده فرۆش ری و چون باجیان له سه ر نییه، نرخیان هه رزانه و بازاریان گه ره.

سه رچاوه:

- * ل ۲۷۸ دیوانی نه سیری - ناماده کردن و بی شه کی /
- د. کوردستانی موکریانی چاپی به که م ۲۰۰۶
- ** ل ۲۶ دیوانی نه خۆل - (نهحمه د ده رویش عه بدوللا) چاپی چواره م ۲۰۱۷



ویژه‌وانانی موکریان

سه‌ید نوح عینایه‌تی «نه‌به‌ز» - مه‌هاباد

به‌شی ۱۹



به‌پیی بریاری گوڤاری به‌یان، له ههر ژماره‌یه کدا چهند کهس له چالاکانی
فهره‌نگی و ئەده‌بیی ولاته کهمان دهناسیندرین.
له‌م ژماره‌یه:

سالی ۱۳۵۲ی هه‌تاوی خویندنی سه‌ره‌تایی و
ناوه‌ندی له مه‌هاباد ته‌واو کردووه و سالی ۱۳۵۳
بووه به ماموستای خویندنگه‌ی شار و دێهاتی
ده‌وربه‌ری مه‌هاباد و سالی ۱۳۷۸ خانه‌نشین
کراوه.



سالی ۱۳۷۸ بووه‌ته ئەندامی ئەنجومه‌نی ئەده‌بیی
مه‌هاباد و به شیعی‌ی مندالان ده‌ستی به کاری
نووسین کردووه. خاتوو سوغرا جگه له کاری
شیعر و ئەده‌بیات له سالی ۱۳۷۸وه تائێستا له
۴ کورته‌فیلمدا به‌شداری کردووه، واته ده‌وری
گیراوه.

- کورته‌فیلمیک له هه‌شتاکاندا.
- کورته‌فیلمی «مانگ» له سالی ۹۶. ده‌ره‌ینه‌ر:
رامین محهمه‌دیار. به‌دنگ به‌شداری کردووه.
- کورته‌فیلمی «ته‌ی در میان تنهایی» سالی ۹۸.
ده‌ره‌ینه‌ر: هه‌رمان وه‌تمانی. له به‌شی ده‌ورگیران
خه‌لاتی رێزلیتانی پێه‌خشا.
- کورته‌فیلمی «قیژه‌ی هه‌تاو» سالی ۹۸.
ده‌ره‌ینه‌ر: هه‌رمان وه‌تمانی. به‌هۆی بارودۆخی
کۆرۆناوه تائێستا بلاو نه‌کراوه‌ته‌وه.

وه‌ک بو‌خۆی ده‌لی: له شاری سه‌ره‌رزی مه‌هاباد،
شاری نه‌مران و شاعیرانی وه‌ک ماموستا هه‌ژار
و هیمن و شاری نووسه‌ران و ئەده‌بدۆستان
و قه‌له‌مه‌ده‌ستان و پیاوچاکان، له بنه‌ماله‌یه‌کی
مامناوه‌ندی و به‌پیی ناسنامه‌که‌ی له نه‌ورۆز و
به‌هار، له تۆژه‌نبوونه‌وی زه‌وی و دار و گول و گیا
وه‌ک یه‌که‌م مندالی بنه‌ماله‌که‌ی هاتووه‌ته‌ سه‌ر
دونیایه.

له ته‌مه‌نی ۷ سالی‌دا، وه‌ک هه‌موو مندالیکی
کۆمه‌لگه‌که‌ی بو‌ خویندن و باره‌یتان ناروویانه‌ته
خویندنگه‌. هه‌رچه‌ند هاندهری نه‌بووه، به‌لام هه‌ر
له مندالییه‌وه خولای خویندنه‌وه و نووسین بووه

خۆی به‌ناوی «به‌ره‌زان»ی خسته به‌رده‌ستی
بیه‌ه‌ران؛ هه‌روه‌ها کتیبی «به‌ره‌زان» و کتیبی
«هه‌نێ شیعی و هه‌نێ مه‌ستی»، کۆی
شیعه‌ره‌کانی ئەم شاعیره‌ که‌وته به‌رده‌ستی
خویندنه‌وان و کتیبیکی به‌ناوی «له په‌راویزی
عاشقیدا»ی له فارسییه‌وه وه‌رگیراوه‌ته سه‌ر
کوردی و ئەویش که‌وته به‌رده‌ستی خویندنه‌وان.
ئیمه‌ش له ناخی دلوه‌ ئاواتی سه‌رکه‌وتنی
زیاتری بو‌ ده‌خوازین.

به‌ پێشکه‌شکردنی شیعی‌یکی خاتوو شلیز
ره‌شیدی به‌رپز، کۆتایی به‌و به‌شمان دێین
و هیوادارین هه‌روا له گۆره‌پانی ئەده‌بی،
فهره‌نگی و کۆمه‌لایه‌تیدا تیکۆشی و به هه‌موو
ئاواته‌ ره‌واکانی خۆی بگات.

من ئەلیم ته‌نیا جاری
ئەم زنجیر و پێوه‌نه‌ بیجریه

بمده له به‌رۆکی ئاوازیک
شه‌رابی لی بجۆریت
له سه‌ر تاوێزیکی ئازاوه
هه‌لمکۆله به وشه‌یه‌کی سێحراوییه‌وه
بلیین شیت
با بیمه‌ باخ

به‌ره‌کان برژینه داوینته‌وه
هه‌لیوه‌شینه‌وه چی چوارچۆیه‌ی عه‌قانییه
رامپچه له شه‌پۆلی بێخیاڵیکه‌وه
له‌تر بده‌م له‌تر

هه‌لده له پێوه‌ره‌کان
بده له جاده‌ی هه‌له‌کان
و‌نبه له خۆت
و‌نبه له هه‌له‌ چهن پاته‌کان
هه‌لده له راستییه‌ درۆکان
بیه به خۆت....

بیم به خۆم سووک بکه‌ومه سه‌ر شه‌پۆلانی
ئازادی
سه‌رئاوکه‌وتتیکم ده‌وی
هه‌موو باره‌کانی ئیستبدام هه‌لنجیم
بیم به خۆم

سوغرا ره‌زگه‌یی

میوانی به‌رپز و ئازیزی ترمان خوشکی هیدی
و هیمن و به‌رپز، خاتوو «سوغرا ره‌زگه‌یی»یه.
خاتوو سوغرای خۆشه‌ویست له ریکه‌وتی
۱۳۳۵/۱/۱ له شاری مه‌هاباد له‌دایک بووه.

شلیز ره‌شیدی

میوانی خۆشه‌ویستی ژووهره خنجیلانه‌که‌مان
شاعیری ئازیز خاتوو شلیز ره‌شیدی ناسراو به
(ته‌وار)ه.



شلیز ره‌شیدی له‌دایکبووی سالی ۱۳۵۲ په‌ له
شاری سه‌قز. هه‌ر له سه‌ره‌تای مندالییه‌وه
هه‌ستی به هه‌لاوردنی نیوان تیر و مێ کردووه،
بۆیه ئازاره‌کانی هه‌ر له سه‌ره‌تای مندالییه‌وه
ده‌ستی پیکردووه. بو‌ گه‌بشتن به ئازادی
کۆمه‌لایه‌تی، زیاتر جلوه‌گرگی بیاوانه‌ی پۆشیوه
و توانیویه‌تی بره‌ ئازادییه‌ک بو‌خۆی ده‌سته‌به‌ر
بکا. وه‌ک ده‌لی خۆی له‌نیو شیعی‌ی شاعیرانی
وه‌ک «فروغ فه‌روخزاد» و «په‌روین ئیعتسامی»دا
ده‌دیته‌وه، بۆیه بو‌ پیناسه‌کردنی راده‌ی ئازاره‌کانی
که‌لکی له شیعی‌ی ئه‌وان وه‌رگرتووه. له‌راستیدا
ژیانی ژێرده‌ستی و کۆیلایه‌تی و نارازیبوون
کردی به شاعیر. سالی ۱۳۸۳ده‌ستی به‌ نووسینی
یه‌که‌م به‌ره‌مه‌می شیعی‌ی به‌ناوی «به‌ره‌زان»
کرد، که سالی ۱۳۹۰ له شاری سلیمانی چاپ
کرا. له زۆربه‌ی کۆر و کۆبوونه‌وه‌کانی سه‌رده‌می
خۆی؛ وه‌ک فیس‌تیفالی سلیمانی، هه‌ولێر، رانیه،
سه‌ردشت، پانه، دیوانده‌ره و سنه به‌شدار بووه
و زۆری خه‌لات پێه‌خشاوه. ماوه‌ی سێ سال
چالاکانه‌ دژی ماده‌سه‌رکه‌ره‌کاندا تیکۆشاوه. له
زانینگه‌ی «په‌یامی نوور»ی سه‌قز، به‌ کالۆریۆسی
کۆمه‌لناسی وه‌رگرتووه. له سه‌قز ماوه‌ی سێ
سالان ئەندامی ده‌سته‌ی نووسه‌رانی به‌شی
ژنانی مانگنامه‌ی «راسان» بووه. ده‌توانین بلیین
له زۆربه‌ی چالاکییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئەده‌بیه‌ی
سه‌قز و ناوچه‌دا به‌شدار بووه و ئیستاش هه‌ر
به‌رده‌وامه.
خاتوو شلیز سی‌دی‌یه‌ک له گۆلچینی شیعه‌ره‌کانی

مندالیکي چالاک بووه و تا ټوکاته ی که خانه نشین کراوه کولی نه داوه. خو ی به ټمه گذاری کوچکردوو خاتو «مریهم قازی» ده زانې که بو کاری نووسین هاندري بووه و هدر ټو هاندانه بووه ته پالنه ریک تا به نووسینی شیعی مندالان دهستی به چالاکي ټه ده بی بکات و له راستیدا خاتوو مریهم ژيانی دووباره ی پیښه خشيوه و مالی تاریکی دلی رووناک کردوه ته وه.

به پیښه ټه وه که خاتوو سوغراش وه ک هه موو ژینکی کومه لگه کی، ده ستاری زه مانه زوری هاریوه و سه ره رای گرفتې روژانه ش توانیوه به هدر ټه ونده کاری نووسین بکا که له خواروه ناماژه بان پیکراوه. به لام تائیتا نه توانیوه وه ک کتیب به چاپیان بگه ی نی. چهنده به ره مه ی کاری مندالانی له ریگای توړه کومه لایه تیبه کانه وه له گوڅاری «حاجیله» له شاری که رکوک و له مه هابادیش له گوڅاری «نالکوک» و «کانی» و له جهوته نامه ی «په یامی کوردستان» و «سیروان» بلاو بوونه ته وه.

٦٠ شیعر بو مندالان
٢٠ کورته چیروک بو مندالان
١٢ چیروکي فارسی که مندالانی خویندنگه په کی کوران نووسیویانه و خاتوو سوغراش وهر یگنیراوه ته وه
سه زمانی کوردی
١٠ چیروکي دلنووس
١٣٠ شیعی دلنووس

ټم به ره مانه ی ټاماده ی چاپن، به لام به داخه وه تائیتا ههل و دره فته ی چاپیان بو نره خساوه. له کوتاییدا به ټاواتین که ټو هونه رهنه منده نازیزه مان هه روا به دروام بی له کاری نووسین و قهلمی هه رگیز له خزمهت نه وه ستی، شیعی ریک که بو کوچی دوايي دایکی نازیزیان نووسراوه پیښکه ش به هوگرانی ټم به شه مان ده که یین:

به مەرگی دایکم -
له نیو ټم گوړه دایکم نیژراوه
سه دان نارزووی له دلدا ماوه
کور و کچه کانی لې به جیماوه
مالی رهنیگی ده رکه ی داخراوه
ټی خاک به و خایه من سویندت ده دم
به سنوری ده سکرد، به روویار و چه م
به ټالای بهرز و جوانی نیشتمان
به ناگری بیروز له لای گشتمان
به چوار وهرزی سال، مانگ و ټه ستیره
به سوینس و به بیوون، گوله شلییره
به گولاله سووره، به خور، به باران
به تریفه ی مانگ له هه ر که ناران
به باغ و زه ریا، به میزگ و چیمه ن
به ټاھر و ناله و به گریه و شیوه ن
تهرمی پیروزی له ټامیز بگره
گه ردی مینه ته ی له گونای بسره
من هیوام نه بوو وا زوو جیم بیلی
پشتم بشکینې و به ته نیام بیلی

سه ید جه میل هاشمی

حاجی سه ید جه میل هاشمی، کوری گه وره و جینشینی خوالیخوشبوو جه نابی سه ید علی هاشمی «علی شا» و نه وه ی حه زره ته ی حاجی سه ید موحه ممه دی نورانی زه نیله.



له دایکه وه نه وه ی خوالیخوشبوو حاجی سه ید بابه شیخی سیاده ته. سالی ١٣٢٧ ی هه تاوی له گوندی تورجان له مالی باپیری (بابی دایکی) هاتو ته دنیا. له تمه نی شه ش سالیدا چوو ته مه درسه و زانسته سه ره تاییه کانی له خویندنگه ی زه نییل و تورجان ته واو کردوه. ټه مجار چوو ته حوچره و له خزمهت ماموستا به ناوبانگه کانی ولات، وه ک خوالیخوشبوو سه ید عه بدولعه زبزی سیادهت و خوالیخوشبوو حاجی ماموستا مه لا شیخ حه سه نی شیخی و خوالیخوشبوو حاجی ماموستا مه لا ټه بووه کری شه فیعی، زانسته نایینی کانی ته واو کردوه. له تمه نی پاژده سالیدا له سه ر دهستی باپیری خو ی خوالیخوشبوو حاجی سه ید موحه ممه دی نورانی تو به ی کردوه و پیی ناو ته نیو عالمه ی تریقهت و غیرفانه وه. هاوکات له گه ل خویندن، له ژیر چاوه دیری مورشیده کی خو ی سه یر و سلوکی تریقه ته ی به جی هیناوه، ټینجا به هو ی لیها توویه وه ټیجازه ی خه لافه تی له لایه ن جه نایانه وه وهر گرتووه. له پاش فه وتی باوکی له سالی ١٣٥٩ ی هه تاوی، به شیخی زه نییل هه لژیردراوه و له خانه قای زه نیلی شاری مه هاباد له و مه قامه دا به ریونی و ټیرشادی تریقهت و کوتنه وه ی زانسته نایینی و تریقه تیبه کان سه رقال بووه. ټو زاته روح سووک و زانایه، هه موو تمه نی خو ی له ری خواناسی و خزمهت به مروقه کان تیپه راند و له شاری مه هاباد و ناوچه ی موکریاندا ده یان و سه دان کیسه و ناخوشی و شه ر تنیا به حورمه تی ده خاله تی حه کیمانه ی ټهو و خوشه ویستیبه کی کوزاوه ته وه و ناشتی و ته بابی په ره ی گرتووه و به گشتی جگه له چاکه و چاکه کاری و ټیحسان و خوشه ویستی هیچی دیکه ی له دلی کومه لانی خه لکدا به جی نه هیشت. به داخیکی گرانه وه له ریکه وتی ١٦/٩/١٤٠٠ داخی خسته نیو دلی هه موو مریدان و مه نسووبان و به گشتی هه موو خه لکی کوردستانی خه مبار و تازیهدار کرد و په پوله ی روحی پاک و نه سه روه تی له جه سته ی مه باره کی جودا بووه و به ره و باغی دیداری حه فته عالا وه فرین که وت.

حاجی سه ید جه میل هه ر له سه ره تای لاوه تیبه وه هوگری شیعر و ټه ده ب بووه و له خزمهت باپیری و مامی گه وره ی «حه زره ته ی حاجی سه ید موحه ممه دی نورانی و جه نابی

سه ید کامیلی ټیمامی (ټاوات)» که لکی زوری ټه ده بی به تاییهت ټه ده بی کوردی وهر گرتووه تا راده یه ک که هه ر دوویان حاجی سه ید جه میلیان به هو نه ریکی زور خوش زه وق و پایه بهرز ناسیوه و دیوانی شیعه کانی به زمانه کانی کوردی و فارسی و عه ره ی له ژیر چاپدایه. ټو زاته مه زن و خوشه ویسته جگه له شیعر و ټه ده ب له وهر گنرانی کتیبه کانی عه ره ی به زمانی کوردی و فارسی زوری کار کردوه که ټیسه لالوته عالا به چاپ ده گن و دلی خوینه هوانی پی روون ده بیته وه که بریتین له:

- ژیاننامه ی حه زره ته ی عوسمان ټینی عه فغان له عه ره یبه وه بو سه ر فارسی، چاپ و بلاو کراوه ته وه

- ته رجومه ی شیعه کانی حه زره ته ی ټیمام شافه ی له عه ره ی بو فارسی، ټاماده ی چاپ
- ته رجومه ی چوارینه کانی ټه بو سه عه عیدی ټه بولخه یر و سه عدی شیرازی بو سه ر زمانی کوردی، ټاماده ی چاپ

- ته رجومه ی له یلی و مه جنوون بو سه ر کوردی، ټاماده ی چاپ
له کوتاییدا به و ټاواته ی که خوی به خشنده و دلوقان روحی پیروزی خودالیخوشبوو حاجی سه ید جه میل هاشمی به به هه شتی به رین شاد به رمی و ریگای پر له جوانی و مه زناپه تی تهریقت ریرووی وه ک ټو خوشه ویسته ی زور بی، سرنج ده ده یه پارچه شیعی ریک و ټو میوانه خوشه ویسته به ټیوه و یه زدانی مه زن ده سپیرین:

به فری خه م

ټیله له دووت خه یاله که م لی مه ده شیته دیت و دی جاده به جاده، شار به شار، چولگه به چولگه دی به دی

نالهی دل بوو هات و چوو تاکوو گهی به تو که سم سینه به سینه، دم به دم، گواره به گواره، گوئی به گوئی

به یادی به ژن و کولمه و مه مک و دمهت گه رام له باغ سه رو به سه رو، سیو به سیو خونچه به خونچه، بی به بی

دیت و ده چی مه لی دل پهت له مله به موته وه شانه به شانه، قول به قول، په نجه به په نجه، پی به پی

هه وری سه رت له سه ر سه رم به فری خه می ژانلووه حه وشه به حه وشه، بان به بان، خانوو به خانوو، ری به ری

چاو دهرم له شوپنی تو دهشت و چیا و کیو و که ژ هو به هوبه، خیل به خیل، هو ده به هو ده، جی به جی

دلبر و یاری من ټه تو ی، هه رچی ده لین ده یا بلین خه لکی به خه لکی، ټهو به ټهو، یارو به یارو، کی به کی

هات و نه هات و روینت باسی قسه ی زمانه روپی به روپی، هات و به هات، نایه به نایه، دی به دی

بو مه ی و باده چوم چینم باخی ره زی ټه وینه که ت هیشوو به هیشوو، قول به قول، دنکه به دنکه، می به می

هه ر به زهریکی لیوه کهت گیانی «جه میل» ده چیتنه دم ټیسته به ټیسته، زوو به زوو، فه وری به فه وری، جی به جی

هه لۆیست

سه لاج ئیوار (کولکار) - پیرانشار



به ناوی به دیهینه ری ئهم گهردوونه پر له هه زاره زبيله

له كۆنه وه بیرمه ندان بۆ چه قانندن و دانانی دابونه ریتی سهرده میانه، دهسته و داوینی نووسه و شاعیر و قه له مبه دهستان بوونه، ته نانه ت کار به دهست و دهسه لاتداریش له بیر و هزری ئه دییان بیتیاز نه بوون و نین و ئیستاشی له گه لدا بیت تا که سه رچاوه ی زانستی ئه ده بی، هزری زبیرینی ههستیاری و شاعیرانه؛ به لگهش روون و به رچاوه. سهیری هه رهه نگیك یا وشه نامه به ک ده که یه وینه و نمونه ی شیعری شاعیریکی بۆ سه پانندی مه به ست هیناوه ته وه، بۆیه منیش نامه ی تکا و هانام هیناوه بۆ گش شاعیر و نووسه ر و ته نانه ت هه موو مامۆستیانی شاره زا له سه رجه م باره کانی زانستی جیا جیای ئه مرۆبی و شارستانییه تی سه رده م. به رای من به هۆی که مکاری و بیمشووری بیرمه ندانی کۆمه لگه که مان، نه ریتی بیشوومان له جیات به ره و پیشچوون، له لیواری هه لدر و پستاه و ئه گه ریش قۆلی له هه لنه مالن به مه ش ناگیرسیته وه و خوا بزانیته سه ری نه مانی له کام ره وه زو رژدی هه لدرتر ده ربیتی. پیشینیانی ئیمه خاوه ن یاسا و ریسای ره سه ن بوون، ئه وان به کرده وه بیوچان ماندوونه ناسانه جه نگی که ندریان له دژی بیروه شتی لیداوه و خۆیان به به رپرس زانیوه و پاراستنی ئه وه ئه رکه یان وه ک نوژی پینچ چاخه ی ئه مرۆ به پئیویست زانیوه؛ وردودرشت شانیان وه به ر ئه وه باره قورس و گرانه که به لاین و ئا کاره داوه، سا بۆ ئه وه کاخه نیوه روخواه که کاتی خۆی به نه خش و نیگار نه خشاوه و به دیمه نی به هیروپیزی هونه رمه ندان ره نگاوه، مه ترسیی تیکفرمان و داته پینی له سه ره، که ئه مه ش جگه له نیشتمان و ولاتیکی نه زۆک چاوه ری نا کریت.

پیی ناویت ئامازه به دانه دانه ی ئه وه در و که لینه بکه م و داوه ل ده سنیشان بکه م؛ شیای ده سگری و چاوساغیش نیمه! مه به ست پاراستنی ئه م مه ته ریزه له نه ستۆی کارزان و پسپۆرانی دلسۆز و کارامه یه که به م کاره ههستن و بۆ هه ر کام له بازگه پاریز و پاسه وانان هیلای سه وه ز و سوور دیاری بکه ن وه ک ده لاین؛ نه خۆش هه ر ژان و ئازار ده زانی، دانی ده رمانی شیاه کاری هه کیمه! به داخه وه رۆژگار جلی بیته زه بیی له به ر کردوه و سیره ی تفه نگی به چاوی پیس له بیده ره تان گرتوه، ئیتر پینووسی تیژ و پشووی دریز ده کاریت به ره به ست بشکی نیته و په رزینی زبیرین لیدا و بیستانی ئه ده ب به هه موو لک و پۆیه کانییه وه له زه ری زیانکار پاریزیت.

به شیکی تری ئه م ته وه ره هه لسو که وتی یه که کانی کۆمه لگه له ته ک تاکی کومه لگه یه؛ ته نانه ت هه لویستی هه مووی ئه م تا کانه له هه مبه ر ویزدانی مرۆ قایه تی کاری هه مه لایه نه یه، بگره بلمه ته کانییش بی یه ک و دو ده گر پته وه. چاوه نوو قانندن له ئاست تاوان، پیشیلکردنی مافی یه کتر، نه ریتی گه نده لپی لیده که و پته وه و ئه گه ر نه ریتزانان و نه ریتخوازان به ره له سستی نه بنه وه، جوولانه وه و فره ره نگی شارستانییه تی ئه م گه له خاوه ن میژوویه ده شپۆیت و یاسای پیشکه وتن به خۆیه وه نابینیته.

به م پیوانه یه گه لکی خاوه ن هزر و میژوویه کی ئاوا پر پیت و به هره هه لده گریت به گیزه وی گیزه لوه که یه کی پایزانه به یه کجاری بسر پته وه و شوپنه واری ده ست و په نجه ی مشوورخۆرانی که وناری ئه م گه له خۆراگره ئاداری له سه ر پادار نه مینیته.

له کۆتاییی ئه م به شه ی ته وه ره که مان به پئیویستی ده زانم سه رنجتان بخه مه سه ر بۆشایی و که موکووری فره ره نگی کوردی (وشه نامه) که تاییستاش فره ره نگووسان

ئاوری پئیویستیان له نه داوه ته وه، ئه گه ر سهیری کتیخانیه ی کوردی ده کریت بۆشایی ئه وه که لینه وه ک سیبایی ناوچاوانی ئه سیی کویت تا بینایی بر ده کا له چاوه دات. به شی فره ره نگی وشه به هه موو زاراوه کانییه وه کاری پئیویستی بۆ نه کراوه، له ناخه وه ده بیته بلین به داخه وه تاییستاش که س خۆی پیوه ماندوو نه کردوه یا که س له خۆی راندیوه یا به پئیویست نه زانراوه وه ک دیه خودا په نجا و چه نده قات په رتوکی بۆ هه لچنن یا ته نانه ت وه ک ئه لونجیدی عه ره بیش ته نیا دوو قات، به لام له خشی خۆمالیی بۆ هه لخن. ئه مرۆ ئه م کاره سه خت و دژوار نییه؛ یه کسه ر یه که هه لخنراوه ته نیا که میک شیلانی تیکراییی گه ره که، ئه ویش هه رکه س له به ر خۆیه وه چه نده دانه گولیک ده سکه نه بکات و بیه اویته سه ر ئه م کۆله چنراوه، باره جیماوه که ده گاته هه وارگه و سیله و قوژنی جه واله نیوه ئاخراوه که پر داکاته وه. ئه گه ر ده گوتریت فره ره نگ، واته ئه وه سه رچاوه گه وه و گرانه یه که ته نیا و ته نیا هه لگری وشه ی په تی و ره سه نی کوردی بیت و به س. سا ده بیته به بوونی ئه وه، خۆپنه ره وه بۆ ناسینی وشه یه ک بی گومان و دوودلی پال بداته وه و سه رینی بیخه میی له وه بن سه ر بدات، که فلان نیوه یا فیساره وشه به به لگه ی ئه م وشه نامه یه جگه له کوردی فری به سه ر ئه شته قه زمانانه وه نییه؛ یا ئه گه ریش له وشه نامه که دا هاتوه، روون کرایتته وه که ئه مه کوردی نییه و هی فیسکه زمانیه، ئاویه یه هاتوه ته نیو زمانی کوردی. کۆکردنه وه ی وشه گه لی کورده واری واتای لیکولینه وه و لیکدانه وه ی پنج و بناوانی وشه کانه له به شی ۲ی ئه م ته وه ره سه رنج ده خه یه چه نده وینه و نمونه ده هیینه وه بۆ روونکردنه وه ی خۆپنه ره وانی هیژا.

گهشتیک له گه‌ل شاخه‌وانانی کوردستان



ره‌سوول حاجی شه‌ده - مه‌هاباد

دوای خویندنه‌وهی بابه‌ته‌که، کاک سه‌لاح چه‌ند رینوینی و نامۆزگارییه‌کی کردین؛ بۆ نموونه پیتی کوتین له یه‌ک ریز و به‌دوای یه‌کدا وه‌ریکه‌وین، که‌متریش وه‌پیش یه‌کتری که‌وین، هه‌روه‌ها کوتی ماشینه‌که‌مان کاتژمیر 5ی ئیوارئ به‌ ئیزنی خودای بۆمان دپته‌وه ده‌راوی سه‌رته‌نگ و سه‌ره‌ؤلان له دۆلی شیخان، بۆ نه‌هاریش واتا نانوجای ئیوه‌رۆیه ده‌چینه سه‌ر کانییه‌کی به‌ناوبانگ له خواره‌وهی ماله سه‌هید قادری چۆمانی، له‌وبه‌ری مه‌زرای کاک سمایلی. کاک سه‌لاح ئه‌قره‌عی بیجگه له خوش‌رویشتن و به‌جیوری و شیوه‌ی په‌سندرکراوی ری رویشتن، پسپۆری و زانیاریه‌کی تۆکمه و زۆر و زه‌وه‌ندی له‌سه‌ر ناو و شوینی خر و دۆل، شاخ و کیۆ، لوتکه و دوند، گهر و سوپگه و کانی و سه‌رچاوه‌ی ده‌راو و چۆمه‌کانی گشت شوینه‌کانی پیرانشار، شنۆ، سه‌رده‌شت، بۆکان و به‌تایبه‌ت شاری مه‌هاباد و بگره‌ ورمیش هه‌یه؛ له زۆریه‌ی کوپستان و به‌رزاییه‌کانی ئه‌و شوینانه له‌خه‌مه‌تیدا بووم. به‌راستی که‌لین و قوزبنی شاخ و داخه‌کان به‌تایبه‌تی کانی‌اوه‌کان و ئه‌شکه‌وته‌کان چاک پنده‌زانی. کاک سه‌لاح له‌پیشدا و هیندی‌ک له هاورپیان به‌دوای ئه‌ودا و ئه‌من و کاک خوسه‌روی عه‌بدالی و کاک مه‌حموودی فه‌ق‌نه‌یی خانه‌نشینی ئیداره‌ی ریگاو‌بان به‌دوای ئه‌واندا وه‌رئ که‌وتین. کاک سه‌لاحی نه‌شیریش که‌ به‌رپرسی ئه‌وه بوو که‌س له دوایه به‌جی نه‌مینی و تیگی‌راوییه‌ک نه‌یه‌تی پیشی. کاک سه‌عیدی ئه‌قره‌عیش برای کاک سه‌لاح به‌پیی بیشه‌ی سه‌ره‌کی خۆی که‌ ده‌نگه‌لگر و وینه‌گری ده‌نگه‌رنگی مه‌هاباده، به‌ فیلمه‌رداری و وینه‌گرتن، له ئه‌ملاونه‌ولامانه‌وه وه‌رئ که‌وتین. دوای ده‌ پازده چرکه، که‌یشته‌نه‌ نیومالی کانیی کلی، که‌ ده‌وربه‌ری پر بوو له مه‌رومالات. خه‌له‌ف و که‌ندووی میشه‌نگوینان، وه‌زوزیان، قه‌ل و قاز و مراوی که‌ له‌نیو گۆل و کانی‌اوه‌کاندا ده‌هاتن و ده‌چوون، باغ و باغات و مووچه

بوو و ده‌تگوت فه‌رشی کاشان. له‌و شوینه هه‌ستیزوینه به‌ قاسکه‌گوینی و که‌مره و ته‌پالان، که‌ له جیه‌ه‌وار به‌جی مابوون، ئاورمان کرده‌وه و کترییه‌ ره‌شه‌مان له وه‌سه‌رنا. ته‌زووپه‌کی ساردی هه‌بوو. له‌گه‌ل ئاغای خوسه‌روی عه‌بدالی، مامۆستای خانه‌نشینی خویندنگه پیکه‌وه ئاورمان کردبووه و هاوده‌نگی تابه‌تی بووین. له‌و کاته‌یدا گزینگه‌ی تاو له سه‌رانی دابوو، میگه‌له مه‌ریک له بناری هه‌واری کاخدری له دیوی گوندی شاره‌ستینی‌را سوپگه‌ی دا. که‌سه‌کسه و په‌ججه‌وه‌ره‌ی کاک‌ی شوان و ده‌نگی زه‌نگوله‌ی ئیرییه به‌له‌کووری پیش مه‌ری و هه‌په‌ه‌پی چوارپیان و جووکه و جریوه‌ی چه‌ند بالندان و قاسپه‌ی که‌وی سه‌ر شاخان، سه‌رنجی هه‌مووانی راکیشابوو. هه‌ر له سوپگه‌ی کانیی کلی و له‌و شوینه‌ی لامان دابوو بۆ جه‌می به‌یانی، بیجگه له ده‌نگی شوان و زرینگه‌ی زه‌نگوله و جریوه‌ی بالنده‌کان، سه‌ری به‌رزی سپی‌سه‌نگ و له‌ندی شیخان و قه‌لاتی شا و به‌نده‌نی قاقری و بگره‌ قه‌ندیلی مامه‌کۆپانیش دیاربوو. که‌ سه‌ریان به‌رز کردبووه و به‌سه‌ر به‌رزی له ئاسۆی روونیان ده‌روانی. له‌به‌ر که‌شوه‌ه‌وای خوش و ناو و ناوبانگ و سه‌ره‌رزی ئه‌و کیوه سه‌ره‌رزانه، ئیمه ئه‌و تاومه شاخه‌وانه هه‌ستمان به‌ سه‌ره‌رزی ده‌کرد، ئه‌رخه‌یانم گشت دانیشتووانی ئه‌و مه‌لبه‌نده‌ش به‌تیگرا ئه‌و هه‌سته‌یان هه‌یه.

دوای ئه‌وه‌ی که‌ به‌شینه‌یی نانوجا‌یه‌کمان خوارد، کۆله‌پشتیمان پیچانه‌وه و ده‌ شانمان کردن و له‌سه‌ر شوینی جیه‌ه‌واریکی خالی، که‌ جی ئه‌ستونده‌ک و کولین و به‌رده‌بیری هه‌ر وه‌ک خۆی مابوون. دوو ستلی مه‌ردۆشینیش به‌ لقی په‌ره‌داریکدا کرابوون، دیاربوو کابانی قۆل‌به‌بازنی ئه‌و جیه‌ه‌واره رۆژنارۆژیک بۆ مه‌ردۆشین دپته‌وه ئه‌و شوینه. به‌ریز راه‌ه‌ستاین و ئه‌من بابه‌تی پایزه‌ه‌واری خالییم که‌ پیشتر ئاماده‌م کردبوو، بۆم خویندنه‌وه.

گه‌شتیک له‌گه‌ل شاخه‌وانانی کوردستان به‌ کوپستانه‌کانی کارگ و هه‌رمیدا له ناوچه‌ی مه‌هاباد، به‌ رینوینی کاک سه‌لاح ئه‌قره‌عی: رۆژی هه‌ینی، ریکه‌وتی 26ی خه‌رمانانی 1400ی هه‌تاوی.

کاتژمیر چواری به‌ری به‌یانی له شوینه‌کانی چۆراچۆری ئیوشار، وه‌ک فه‌له‌که‌ی ساعه‌ت، چواررپیان مه‌وله‌وی، مه‌یدانی مه‌لاجامی و چواررپیان ئازادی که‌ تیگرا ده‌ نه‌فه‌ر ده‌بووین، کۆله‌پشت له شان، گۆچان به‌ده‌ست، هه‌موو گورج و گۆل یه‌کترمان گرته‌وه و سواری مینیووسی کاک قه‌ره‌نی بووین که‌ پیشتر برپاری له‌گه‌ل درابوو. به‌ لای به‌نداری مه‌هاباد، جاده‌ی سه‌رده‌شتدا وه‌رئ که‌وتین. له‌ پردی ئافانی لامان دا و به‌ جاده‌ی ئافانیدا و به‌ زینۆی خۆله‌پۆلیدا ئاوا بووینه دیوی سۆلغه. هه‌تا ئه‌وه‌ی قیره‌تاو بوو. به‌سه‌ر پردی میره‌سیدا په‌رینه‌وه. به‌ جاده‌ی خاکی به‌ ته‌نیشت مال و باغی حاجی قادرئاغای هه‌رمیدا تپه‌ر بووین و کاتژمیر شه‌شی به‌یانی له کوپستانی په‌سه‌نان له نیزیکی هۆبه و هه‌واریک که‌ چه‌ند چادر و چیخ و خیه‌وتیک بوون دابه‌زین، تازه بولیل داده‌هات. هیندی‌ک کاور و گیسک له سه‌رگیری هاتنه‌ده‌ر، به‌ هه‌ستی وان کیژکی گورجوگۆل له په‌شمال هاته‌ده‌ر و ئاژه‌له‌کانی ده‌ سه‌رگیری کردنه‌وه. زانی ئیمه شاخه‌وانین. لیم پرسی ئه‌و هۆبه و هه‌واره ئی کییه؟ به‌شیوازی که‌له‌ه‌راپه‌تی گوتی: ئی مالی قه‌لوانانین، له سۆلغه‌را هاتووین. له کانی‌اوی سه‌ره‌وه‌ی چادره‌کان ده‌ستوینۆمان هه‌لگرت و له‌سه‌ر سوپگه‌ی کانیی کلی نوپژی به‌یانمان کرد. بۆ نانوجای به‌یانی چووینه جیه‌ه‌واری کاخدر، به‌رامبه‌ر به‌ مالی کانیی کلی. ئاوکی روون وه‌ک چاوی قرژال له دوو سی کانیان‌را به‌ شیلانگی ده‌هاته‌نیو کۆل و بیران. ده‌وربه‌ری ئه‌و کانی‌اوانه له‌و رۆژانه‌ی کۆتایی هاویندا سه‌ره‌سوز و نه‌رمونۆل

خوڭندەنەۋەيەك بۆ فەلسەفەى سىياسىي ئەفلاتوون



د. خالەق جەلىل نەژاد - مەھاباد

پەيۋەندىي فەلسەفەى سىياسىي ئەفلاتوون و تېۋرىي مۆسۈل:

يىگۈمان بەشى ھەرەگىزگ و جەۋھەرى فەلسەفەى ئەفلاتوون تېۋرىي «مۆسۈل» (Ideals). نەك ھەر بابەتە كانى ئۆتۈلۈشك و ئىبىستىمۆلۈجىكى فەلسەفەى ئەفلاتوون بەو تېۋرىيەۋە گرېدارون، بگرە بابەتگەلى ۋەك سىياسەت، ئەخلاق، چىنەندىي كۆمەلەپەت، داد و ماف، ياسا و ئىنسانناسى و سەرچەم بەشە كانى دىكەى روانگە و فكىرى ئەفلاتوون، راستەوخۆ و ناراستەوخۆ بەم تېۋرىيەۋە پەيۋەندىيان ھەپە. ھەر لەو پەيۋەندىيەدا، دكتۇر عىنايەت دەنۋوسىت: «فەلسەفەى سىياسىي ئەفلاتوون راستەوخۆ دەنەجامى بۆچۈنە فەلسەفەىيە كانىيەتى.» يىپۋايە تېۋرىي «مۆسۈل» گىزگىترىن بۆچۈنى فەلسەفەى ئەفلاتوون، تا ئەو ئاستە كە فەلسەفەى سىياسىي ئەفلاتوون بەبى تىگەيشتن لە تېۋرىي مۆسۈل ناتوانى بەدروستى فام بكرى (عينايت، ۱۳۸۴، ۴۶). بەرلەۋەى بىكەۋىنە شۆقە و لىكدانەۋەى ئەو تېۋرىيە، پىۋىستە ھەلۋىستەپە كمان لەسەر چەند بابەتى ورد ھەپى، سەبارەت بەۋەيكە چۆن بوو ئەفلاتوون ئەو بابەتەى ھىنايە گۆرى؟ پىۋىستە بزائىن ئەفلاتوون بە دارشتتى ئەو تېۋرىيە وىستۋىيەتى كام پىرسى فەلسەفەى سەردەمى خۆى ۋلام بداتەۋە؟ ھەرۋەك لە بەشە كانى پىشۋودا باسما كىرد؛ ئەفلاتوون ۋەك ھەموو بىرمەندانى مېژوو لە رەۋتە فكىرىيە كانى پىش خۆى، كە برىتى بوون لە نىزامى فكىرىي سۇقرات و بۆچۈنە نەزەرىيەكەى ھىراكلىتۇس و پارمىنىدۇس، راستەوخۆ يان ناراستەوخۆ شوپىن و خەتى ۋەرگرتۋە. بەو جۆرەى لە بەشە كانى پىشۋوتى ئەم وتارە باسكرا، لە نىزامى فكىرىي بەر لە سۇقرات، دوو رەۋتى فكىرىي تەۋاۋ دۆبەيك سەبارەت بە «جىھانى ھەستى» لە ئارادا بوو. خالى جىگەى سەرنج و تىفكىرىن ئەۋەپە كە، بابەت و مژارى فكىرىي ئەو دوو رەۋتە مەعرىفەپە يەك شتە بەناۋى جىھانى ھەستى، بەلام ئاكامى فام و شۆقە كەيان تەۋاۋ جىاۋاز و دۆى يەكە. ئەو رەۋتەى ۋا ھىراكلىتۇس نۆپنەراپەپە مەعرىفەپە دەكا، پىپۋايە ھەموو شتى ئەم جىھانە بەردەۋام لە گۆران و تىپەرىنداپە.

ھىچ شتىك سەقامگىر و راۋەستاۋ نىپە. جۈۋلە كىردن و گۆرانى بەردەۋام، تاپەمەندىي جەۋھەرىي ئەم جىھانەن؛ بەلام لە ھەمبەر ئەو تىگەپە، رەۋتىكى فكىرىي تر ھەپە كە پارمىنىدۇس نۆپنەراپەپە دەكات و پىپۋايە جىھان و ھەموو شتە كانى سەقامگىر و نەگۆرن. ھۆپى ئەو فامە دۆۋازە لە يەك بابەت لاي ئەو دوو رەۋتە، گرېدارەۋە بە پىگە و پەلى «ئەقىل» و «ھەستە كان» بۆ ناسىن و بەناسىاۋدەرھىتانى ھەقىقەت و جىھانى ھەستى. لاي پارمىنىدۇس، ئەقىل و ھەست تەۋاۋ جىاۋازن و تەنھا ئەقىل دەتۋانى ھەقىقەتى جىھانى ھەستىمان بۆ روون بىكاتەۋە (كاپلستون، ۱۳۷۵، ۶۳)؛ بەپىچەۋانەى ھىراكلىتۇس، پارمىنىدۇس پىپۋاۋو ھەستە كان تۋانايى ئەۋەپان نىپە ھەقىقەتەمان پى بناسىن و بگرە تۋوشى چەشنىك لە ۋەھم ئەندىشى و ھەتلە بوونمان دەكەن (سەرچاۋەى پىشۋو، ۶۵). يەك لە تازە گەرىيە كانى مەعرىفەپە ئەفلاتوون ئەۋە بوو كە بە شىۋەپەكى دىالىكتىكى روۋبەرۋى ئەو دوو رەۋتە فكىرىيە بوۋەۋە. ئەفلاتوون ھەۋلى دا لە دوۋالىتەى ھىراكلىتۇسى / پارمىنىدۇسى تىپەرپت و رىيازىكى فەلسەفەپە نۆى دروست بىكات، بەجۆرىك كە نە گۆران و جۈۋلە كىردن تىپدا ۋەلابىرى و نە سەقامگىر بوون و راۋەستاۋپىش. ئەفلاتوون بۆ كىردنەۋەى گرىي ئەو دوۋالىزەمە و دروستكىردن رىيازە نۆپەكەى خۆى باسكى ئۆتۈلۈشك - ئىبىستىمۆلۈشك دىنپتە گۆرى. ئەفلاتوون لە بارى ئۆتۈلۈشكەۋە پىپۋايە دوو ئاست لە جىھانى ھەستى ھەپە؛ ئاستىك كە برىتپەپە لە لايەنى ماددى، كە ناسىن و فامكىردنەكە لەنپە تۋانستى ھەست و ھەۋاسدا دەگۈنجى. ئەو ئاستە ھەمان لايەنى ماترىالىستى جىھانى ھەستى دەگرىتەۋە. ئەفلاتوون لەسەر ئەو بروايە بوو، ئەو بەشە لە جىھان كە مەۋقە كان بە ھىزى ھەستە كانىان دەپناسن، ناتەۋاۋە و بەردەۋام لە گۆرانداپە و ناتۋانى نۆپنگەى ھەقىقەتى جىھانى ھەستى پىت. لەلای ئەفلاتوون، جودا لە دىۋى دىيار و رۋالەتى، روۋبەرىكى تر لە «جىھانى ھەستى» ھەپە كە لە رىگەى ھەست و ھەۋاسەۋە ناتۋانىن فامى بىكەپن. ئەفلاتوون پىپۋاۋو فامكىردنە جىھانى ھەستى، بابەتپەكە

مەعریفە (ئېپستەمە) لە فەلسەفەى ئەفلاتوون ئەو بەشە لە فام و ناسین ناگریتەوه کە بە ھیزی ھەستەکانى مرۆف دەستەبەر کراون. ئەفلاتوون پێیوايە مەعریفە سەبارەت بە شتیکە کە - بوون - یكى راوەستاو و نەگۆرى ھەبى. لە نيزامى فەلسەفەى ئەفلاتوون، ھەستەکانى مرۆف تەنھا توانايى فام و ناسینى ئەو شتانەى ھەبە کە روالەتین، راوەستاو نین و بەردەوام دەگۆرىن؛ کەوابوو ناتوانین ئەو چەشنە لە ناسین و فامە بە مەعریفە بزاینین (کاپلستون ، ۱۳۷۵ ، ۱۷۵).

ئەفلاتوون لەنێوان دوو بابەتى دۆکسا و ئېپستەمە، جیاوازی دادەنێ؛ دۆکسا واتا گومان (opinion)، روالەت و رووبەرى ئیماژیکى جیھانى ھەستى دەگریتەوه، بەلام ئېپستەمە چەشتیک لە فام و ناسینە کە لە روالەت و رووبەرى ئیماژیک تێپەر دەبى.

کەوابوو؛ - تیکەيشتین - لە روانگەى فەلسەفەى ئەفلاتوون ئېستەمە، ئەو بەشە لە - جیھانى ھەستى - یمان پى دەناسینى کە ناديارە و لە چوارچێوهى ھیزی ھەستەکانى مرۆفدا ناگونجى، بەلام دۆکسا ریک بەپێچەوانەوه دیوى ديار و ماتریالیى جیھانى ھەستى دەگریتەوه. لەسەر بنەماى ئەو تیکە فەلسەفەى، بۆمان دەردەکەوى ئېپستەمە و دۆکسا لە رووى بابەتییەوه بەتەواوى لیک جیاوازان (اواکانو ، ۱۳۹۳ ، ۷۱). ئەفلاتوون بۆوهى ئەو جیاوازییە باشتر تیۆریزە بکات، لە کتیبى «پۆلتیپا» دا لە سى تەمسیلی (تەمثیل) رۆژ، غار و ھیل (خەت) ی بەشەشکراو کەلک وەردەگرى (گلج و اسکلرېک ، ۱۳۹۹ ، ۱۰۰).

لە نيزامى فکرى ئەفلاتووندا دۆکسا بە شتێوەیەكى سروشتى لە ریکەوهندى پەيوەندییەکانى ژيانى ئاسايى مرۆف بەپێى روویۆکردن و تیکەلاوى لەگەل دەورویەر بەدەست دى، بەلام ئېپستەمە بەرھەمى «ئۆئیسس» واتە عەقلە (اواکانو ، ۱۳۹۳ ، ۷۳). بەو پێیە ئېپستەمە بەپێچەوانەى دۆکسا نەگۆرە و تەواو.

دەکرى تیکەى مەعریفەناسی ئەفلاتوون ئاوا فام بکەین کە؛ دۆکسا ئەو ئاستە لە ئاگاہى و ناسینەى کە لەسەر بناغەى ھەستەکانى مرۆف دەست دەکەوى و تەنھا ئەو بەشە لە - جیھانى ھەستى - دەگریتەوه کە بەروالەت لیمان روون و دیارن. ھەوێک پێشتر باسماں کرد، لە رووى دیاردەناسییەوه (ئۆئۆلۆژیک) ئەو رووبەرە لە ھەستى، ناتەواو و ناسەقامگير و بەردەوام لە گۆران و جوولەدایە، ھەربۆیەش لە نيزامى فەلسەفەى ئەفلاتووندا نوینگەى راستەقینە نییە، لەسەر ئەو پێودانە ناسین و ئاگاہییەک کە دەرئەنجامى روویۆکردن و فامى ئەو رووبەرە ديار و رولەتێ بیت ئەویش ناتەواو و دوورە لە

حەقیقەت و راستەقینە.

بەلام ئېپستەمە، ئەو ئاستە لە ئاگاہى و ناسینە کە لەسەر بناغەى ھەستەکان نییە، بەلکۆو بەرھەمى «ئۆئیسس» واتا عەقلە. لە رووى دیاردەناسی ئەفلاتوونى، ئېپستەمە ئەو بەشە ناگریتەوه کە تەنھا لە سیتەر و روالەت و دیوى ديار و بەردەستى جیھانى ھەستییە، بەلکۆو ریک رووبەرى راوەستاو و نەگۆر و ھەتاهەتایی ھەستى فام دەکات کە ئەفلاتوون بە «مۆسۆل» (Ideals) ناوى دەبا. بەو پێوەرە، لە چوارچێوهى فەلسەفەى ئەفلاتووندا ئېپستەمە وەک بەرزترین ئاستى ناسین لە قەلەم دەدرى.

ھەتا ئیرە بۆمان دەردەکەوى ئەفلاتوون ھەم لە رووى مەعریفەناسى و ھەم لە رووى دیاردەناسییەوه دەپەھەوى بنەمایەكى فەلسەفەى بۆ گرتنترین گرى و پرابلیمى عەسر و زەمانەى خۆى دارپۆت، کە بریتییو لە دروستکردن و پیکھتانی نەزم و نيزامیکى سەقامگير و نەگۆر. تیۆرى «مۆسۆل» لە فەلسەفەى ئەفلاتوونى، بنەماى فکرى چارەسەرکردنى ئەو گرى و پرابلیمە بۆ ئەفلاتوون بەدەستەوه دەدات.

ھەروەک لە سەرەتای ئەو بەشە باسماں کرد، بۆ تیکەيشتن و فامکردنى فەلسەفەى سیاسى ئەفلاتوون، پێویستە تیۆرى مۆسۆل بناسین تا بتوانین سەرراسترتیکە و بۆچوونى ئەفلاتوون سەبارەت بە دەسلەلای سیاسى، دادپەرورەى، شتێوەکانى حکومەتدارى، ئەخلاقى سیاسى، مرۆفناسی سیاسى ئەفلاتوون، کۆمەلناسی سیاسى ئەفلاتوون و بابەتگەلى تر کە پەيوەندییان بە فەلسەفەى سیاسى ئەفلاتوونەوه ھەبە بخەینە بەرباس.

مرۆفناسی سیاسى ئەفلاتوون

بۆچوونى مرۆفناسی سیاسى ئەفلاتوون لە ھەناو و چوارچێوهى چەند روانگەى فەلسەفەى ئەفلاتون خۆى دەردەخات؛ واتە بۆوهى بزاین ئەفلاتوون چۆن دەروانیتە مرۆفناسى بەگشتى و مرۆفناسى سیاسى بەتایبەت، پێویستە سەردان و لێخوردبوونەوه بکەین بۆ بۆچوونەکانى فەلسەفەى ئەفلاتوون لە ھەمبەر پرس و چۆنیەتیی «پەرورە» ى مرۆف، تیۆرى ئەخلاق، بۆچوونى نەزەرى ئەفلاتوون سەبارەت بە دەولەت و حاکمى دەولەت واتە تیۆرى «فەیلەسووف - شا» و ھەرورەھا خۆیندەوهى ئەفلاتوون بۆ بابەتى «رۆح و جیسم» ى مرۆف و چۆنیەتیی پەيوەندى ئەم دوانە لەگەل یەک. ئەفلاتوون لەسەر ئەو باوەرەى ھەر مرۆفیک دوو بەشى «جیسم» و «رۆح» ى ھەبە. لە تیکەى فکرى ئەفلاتووندا بەر بەستەکانى سەر جیسم، رۆحى مرۆف ناگرنەوه... جیسمى

مرۆف فانى و ماددیە؛ بەلام رۆحى مرۆف ھەرمان و ناديارە. بە بۆچوونى ئەفلاتوون، رۆح لایەنى عەقلی و توانستى بێرکردنەوهى مرۆف لەخۆدەگرى، ھەر لەو سۆنگەى ئەو تايبەتمەندییەوه لە بوونەوەرەکانى تر جیاوازی پەیدا دەکا. لە نيزامى فکرى ئەفلاتووندا، رۆح سەر بە جیھانى مۆسۆلى (Ideals) یە و جیسم دەکەوتە رووبەرى جیھانى ديار و ماتریالیستى (گلر ، اسپرېک ، ۱۳۹۹ ، ۱۰۳).

ئەفلاتوون لە ریسالەى فیدووندا دەلێ: «رۆح (Soul) نە لەدایک دەبى و نە دەمریت» (اروین ، ۱۳۹۶ ، ۱۵۲). ئەو بۆچوونەى ئەفلاتوون ریک دابراوە لە تیکە و بۆچوونى باو لە نەرىتى یونانى کۆن. واتا ئەفلاتوون بۆچوونى ئووستورەبى - ھۆمیری سەبارەت بە رۆح رەت دەکاتەوه (وکیلی ، ۱۳۹۵ ، ۳۴۸ - ۳۴۹). ئەفلاتوون لە ریسالەى تیمائوسدا: رۆح بە تاکە شتیک دەزانى کە خاوەن ئاوەز و عەقلە، بەلام بەپێچەوانەى ئاگر، ئاو، خاک و ھەوا ناديارە و نابیندرى (کاپلستون ، ۱۳۷۵ ، ۲۴۰ - ۲۴۱). ئەفلاتوون لە کتیبى پۆلتیپا باس لەو دەکا کە رۆح / نەفس لە سى بەش پیکھاتوو. بەشى ئاوەزەمەند / عەقلانى (لۆگىستیکۆن)، بەشى ئیرادە (سىمۆئەیدیس) و بەشى غەریزە (شەھوانى). لەو سى بەشە تەنھا بەشى ئاوەزەمەند (لۆگىستیکۆن) نەمرە (پیشوو ، ۲۴۱). ئەفلاتوون برۆای وایە لە مابەینى ئەو بەشەھاو پەيوەندییەک بوونى ھەبە. ئەفلاتوون بۆ نیشاناندانى ئەو ھاو پەيوەندییە لە ریسالەى فیدرۆسدا دەلێت: بەشى ئاوەز و عەقل بە لێخورى کەژاوەیەک دەشوبهیتى کە بە دوو ئەسپى ئیرادە و غەریزە کەژاوەکەى بەرەوپیش دەبا. ئەفلاتوون بەشى ئیرادە بە ئەسپى چاک دەشوبهیتى کە یار و ھاوکارى سروشتى بەشى ئاوەزە. بەلام غەریزە بەپێچەوانەوه نوینگەى ئەسپى لا و سەرکەشە کە بەردەوام دەپەھەوى لەژیر فەرمانى ئاوەز / عەقل دەرباز بیت (سەرچاوەى پیشوو، ۲۴۲). بەو پێیە دەکرى بلین، لە روانگەى ئەفلاتووندا بە شتێوەیەكى بەردەوام چەشتیک کیشە و کیشمەکیش لە دەروونى مرۆفدا ھەبە. خالى جیگای تیفکرین ئەو یە کە ئەفلاتوون پێیوايە ھەموو مرۆفەکان رۆحیان لەو سى بەشە پیک ھاتوو، بەلام ریزەى ھەرکامیان لە ھەموو مرۆفیکدا پیکەوه ھاوسەنگ و بەرابەر نییە (قرلسفلى ، ۱۳۹۲ ، ۸۲).

ئەفلاتوون بۆ چارەسەرکردنى ئەو کیشە بەردەوام و دەروونییەى مرۆف لەلایەک و بۆ قەرەبووکردنەوهى ئەو ھاوسەنگەبوونە، رینمایى و بۆچوونى خۆى لە چوارچێوهى تیۆرى «پەرورە» دا دیتیتە ئارا. تا ئیرە دەتوانین بلین مرۆفناسی ئەفلاتوون بە

شيوه يه کی گشتی کومه لیک تايه تمه نديمان بۆ روون ده کاتهوه که بریتین له:

۱- هه موو مرؤفتیک دوو بهشی جیسم و رۆحی ههیه.

۲- جیسم سهر به جیهانی ههسته کان و رووبه ری دیاری جیهانی ماددییه، به لام رۆح هه تاهه تایی، نادیار و سهر به جیهانی مۆسۆل و له خۆگری ئیپیستمه یه.

۳- رۆحی هه موو مرؤفتیک له سح بهشی ناوه زمه ند، ئیراده و غه ریزه پیکهاتوه.

۴- ئاست و ریزه ی به شه کانی پیکهاتنه ری رۆح له هه موو مرؤفه کاند هاوسه ننگ و هاونه ندازه نییه؛ ئه وه ما که ی کیشه یه کی ده روونی هه موو مرؤفه کانه.

۵- مرؤف به پتی ئه وه یکه خاوه نی رۆحه و رۆحیش خاوه نی بهشی توانستی بیرکردنه وه یه، که وابوو مرؤف له روانگه ی ئه فلاتوونه وه بوونه وه ریکی ناوه زمه ند / عه قلابیه.

۶- به پتی ئه وه یکه مرؤفه کان ئاست و ریزه ی به شه کانی رۆحیان له کیشه یه کی ده روونی به رده وامادیه، بۆیه نا کرئ وه دیهاتنی هه موو شته باشه کان به ره هایه ی به بیر و توانستی مرؤف بسپیرین.

تیۆری «پهروه رده» ی ئه فلاتوون، له بهشی چواره می کتیبی «بۆلیتیا» به ته سه لی باسکراوه. ئه فلاتوون روانگه یه کی ته واره خه گرانه ی به نیزامی پهروه رده ی ده ولت شاری ئاتین هه بوو. به بۆچوونی ئه فلاتوون پهروه رده ی ناته واه و نا کارا رینگای بۆ که سانی ناشایست خۆش کردوه تا بینه خاوه ن ده سه لات له حکومرانیی سیاسیدا.

له پرۆزه ی پهروه رده یی ئه فلاتووندا پیاو و ژن وه ک یه ک ده بی پهروه رده بکرین. جینگای ئامازه یه پلانی پهروه رده یی ئه فلاتوون جیسم و رۆحی مرؤف و یگرا له خۆ ده گریت.

پرۆزه ی پهروه رده ی ئه فلاتوون بناغه و بنچینه ی کومه لگه، ده سه لاتی سیاسی و مرؤقی ته واه یووتوویکی ئیده که وته وه.

جهوه هری سه ره کیی تیۆری پهروه رده ی ئه فلاتوون، خۆی له و بۆچوونه فکریه ی ئه فلاتووندا ده بییته وه که ده لی «فه زیله هه مان ئیپیستمه یه، فه زیله باهه تیکه، مرؤف به فیربوون بیته گا» (کاپلستون، ۱۳۷۵، ۲۵۳). ئه فلاتوون له سه ره ئه و به وایه بوو که مرؤفه کان ناتوانن به فام و تیگه یه ک بگهن که نویتگه ی ته واه یاری «فه زیله» بیت. واتا هه موو مرؤفتیک نابیته خاوه ن ئیپیستمه. گه یشتن به و پله و پیگه یه له ناسین، پیوستی به هۆش و زه کاوت، نه زم و دیسیپلین و پهروه رده هه یه (گلج و اسکرېک، ۱۳۹۹، ۱۰۵).

له چوارچیه ی فه لسه فه ی ئه فلاتووندا رۆحی

مرؤف به رده واه به شوین گه یشتن به خیر / چاکه دا له جووله و حه ره کتدایه. به لام ئه وه به و مانایه نییه که رینگای لی تیکنانچی و تووشی هه له و خواره بایان نایه. بۆیه ته نها پهروه رده یه کی تۆکمه ده توانی پرۆستیسی گه یشتن به خیر / چاکه ده سه ته بهر بکات (سیلی، ۱۳۹۴، ۱۴۳).

فه لسه فه ی پهروه رده ی ئه فلاتوون، چ له رووی نیوه رۆک و چ له رووی چۆنه تیی ئیجرا و نه نجام، باهه تیکه ته واه بنه مایه و بنچینه یه. له رووی نیوه رۆکه وه پرۆزه ی پهروه رده ی ئه فلاتوون به هه ستیاری ته واه دیاری ده کرئ. نابی هیچ باهه تیک له ده ره وه ی جه غز و چوارچیه ی دیاریکراوه ده زه بکاته نیوه رۆکی پرۆزه ی پهروه رده.

هه رجۆره که مته رخمه می و نه رمی نواندنیک ده توانی بیتته ما که ی تیکچوونی بالانس و هاوسه نگی به شه کانی رۆحی مرؤف له لایه ک و کومه لگه ی سیاسی له لایه کی تره وه. ئه فلاتوون زۆر راشکاونه ده لیت هه ر باهه تیک به ره وه ی بکه ویتته بواری فیربوون، ده بی له لایه ن سیستم یان نیوه ندیکه ده ولتیه دیاریکراو تاوتوئ بکریت و به شه نامه ربووت و زیانباره کانی سانسۆر بکریت (فاستر، ۱۳۸۳، ۹۰).

به و بیته بۆمان ده رده که وئ پرسی پهروه رده له فه لسه فه ی ئه فلاتوون، به پتی ده ره نجام و لیکه وته کانی له سه ره تاک و کومه لگه ی سیاسی، ده بی ته نها له ئیختیاری ده ولتیه تی.

هۆکاری سه ره کیی ئه و شیوه بۆچوونه له لای ئه فلاتوون، ده گه رتته وه سه ره ئه وه یکه پییابوو کومه لگه په سه ند و دلخوازه که (یوتوییا) ریک له سۆنگه ی پهروه رده ی پلانمندی مرؤف دیته دی.

ئه فلاتوون له رینگای پهروه رده ی پلانمندی و فه رمیه وه ده یه ویست له رووی که سایه تی و هیزی ده روونی و فکریه وه تاک و بارینیت که «به رزه وه ندی گشتی» ی ده ولت شار له هه موو باریک پارێزراوینیت و نه که ویتته مه ترسیه وه. هه ره ک تامپسۆن ده نووسیت: له نیزامی فکریی ئه فلاتوون - خیری گشتی - ی ده ولت شار ته واه له سه رووی مافی هاوولاتیان بوو (تامپسۆن، ۱۳۹۵، ۵۲).

به کورتی له سۆنگه ی تیۆری پهروه رده ی ئه فلاتوون ده توانین بلین مرؤفناسی ئه فلاتوون هه لگری ئه و تايه تمه نديمانه ی خواره وه یه:

۱- مرؤف بوونه وه ریکی ناوه زمه نده (خاوه ن عه قله)، به لام هه رده م له وانه یه تووشی خلیسکان و خه تا بیت. ده کرئ بلین ئه فلاتوون متمانه ی به توانستی عه قلییه مرؤف نییه.

۲- مرؤفی پهروه رده کراو له خزمه ت ده ولت شار

و پرسه کانی گشتی کومه لگه ی ده ولت شاردا یه نه ک خۆی؛ واته له رووی پله و باهه خه وه، کومه لگه له سه رووی تاک راده وه ستی.

۳- ئه رکی پهروه رده باهه تیکه ته واه ده ولته تی، یه کجۆر و یه که ده سه ته؛ به واتایه کی تر نیزامی پهروه رده ی ئه فلاتوون تاک ده کاته جینه جیکاریکی راسته قینه و به دوور له لاساری و لادان بۆ نیزامی سیاسی دلخواز و یوتویکی ئه فلاتوونی.

۴- فه لسه فه ی پهروه رده ی ئه فلاتوون نویتگه ی چه شتیک مرؤفناسی سیاسی به نامانجه سه ره کییه که ی پاراستی سه قامگیری و سوواتی سیاسی ده ولت شاری ئیده که ویتته وه (پوپر، ۱۳۷۹، ۹۴).

له کۆتایی ئه و به شه، بۆمان ده رده که وئ مرؤفناسی ئه فلاتوون، هه رچه ند مرؤف وه ک بوونه وه ریکی ناوه زمه ند پیتاسه ده کات، به لام له لایه ک ئاست و توانستی عه قلییه مرؤفه کانی پی هاوسه ننگ نییه و له لایه کی تریشه وه ناوه زمه ندی مرؤف هه رده م ئه گه ری خلیسکان و لادان له باشیه کان له سه ره رینگایه تی. به و پیودانه، ده کرئ بلین له هه ناوی مرؤفناسی ئه فلاتووندا هه م چه شتیک «به دینی» به مرؤف بوونی هه یه، هه م روانگه یه کی جینه ندیانه ی مه یله وئیلیتستی به مرؤف، تیدا به رجه سه ته یه.

له چوارچیه ی مرؤفناسی سیاسی ئه فلاتوون، مرؤف پیوسته خزمه تکاریکی راسته قینه ی به رزه وه ندییه کانی ده ولت شار بیت. لادان له پرهنسیپ و نه ریته په سه نده کانی ده ولت شار یان وه ستانه وه به رانه بهر به سه قامگیری نیزامی سیاسی ده ولت شار به باش نازانیت. به واتایه کی تر مرؤفناسی سیاسی ئه فلاتوون پیمان ده لیت: کومه لگه و خیری گشتی، له سه رووی تاکن. به واتایه کی دیکه «فه ردیه ت» ی سیاسی له مرؤفناسی سیاسی ئه فلاتوون به دی نا کرئ. مرؤفناسی سیاسی ئه فلاتوون تا ئه و جینگایه ی بتوانی جیاوازیه کانی تاک کال ده کاته وه. له پیتا و پاراستی سه قامگیری سیاسی ئیراده ی تاک بۆ هه ر چه شن و ئاستیک له گۆران له ده ره وه ی نیزامی سیاسی به خراب ده زانی. وه ک - کارل پۆیتر - ده نووسیت: ئه فلاتوون له تاک و ئازادییه کانی تاک نه رفه تی هه بوو؛ له به ستینی سیاسه تدا، ئه فلاتوون تاک وه ک شه یتان ده بینن (پوپر، ۱۳۷۷، ۲۸۴).

ئه فلاتووندا تاکی باش که سیکه که ته واه له چوارچیه ی نارمانه کانی نیزامی سیاسییدا جی گرتووه و هیچ شوناسیکی جیاواز له ده ره وه ی نۆرم و نه ریته کانی ئه و نه زمه سیاسییه بۆ خۆی قایل نییه.

بیرکاری به کوردی

پۆلی حهوتهمی بنه‌ره‌تی (پایه هفتم)

عه‌باس جوامیری - سلیانی



به‌شی په‌روه‌ده‌ی گوڤاری به‌یان به‌سه‌ره‌په‌رشتیی مامۆستایان:

۱. م. عه‌باس ئه‌حمه‌د جوامیری

۲. م. رزگار خدر مسته‌فا

۳. م. سه‌عید ئه‌حمه‌د غه‌فوور

۴. د. ئیسماعیل مسته‌فازاده

په‌روه‌ده‌ له‌ پیناو داها‌توو‌یه‌کی جوانتر

Solving : شیکار بکه (حل — حل کردن) Solve
کرداریک هه‌له‌بژیره: (عملیات را انتخاب کنید)
Choose an Operation لیکدان یان دابه‌شکردن:
ضرب یا تقسیم Multiplication or Division
هیزه‌کان و په‌گه‌کان (توان ها و ریشه ها
Powers and Roots (جذر — رادیکال)
توانای دابه‌شبوون (بخش پذیری) Divisibility
شیته‌لکردنی ژماره‌کان (فاکتورینگ) Factoring
گه‌وره‌ترین کۆلکه‌ی هاوبه‌ش (بزرگ
ترین مضرب مشترک) Greatest Common
Factor (GCF)
بچووکتیرین کۆلکه‌ی هاوبه‌ش (کوچک ترین
مضرب مشترک) Least Common Factor (LCF)
هه‌له‌سه‌نگاندن (ارزیابی) Assessment
به‌شه‌تاقیکردنه‌وه (امتحان، مسابقه) Quiz
پیداچوونه‌وه‌ی به‌ش (بررسی فصل) Chapter
Review
هه‌له‌سه‌نگاندنی که‌له‌که‌بوو (ارزیابی تجمعی)
Cumulative assessment
ئاماده‌کردن بو تاقیکردنه‌وه (آمادگی آزمون
استاندارد) Standardized test prep
۲ - ده‌روازه‌یک بو جه‌بر (مقدمه ای بر جبر)
Introduction to Algebra
په‌روه‌ی به‌ش: پیشه: ئه‌ندازیاری ها‌توچۆ
(مهندس راهنمایی و رانندگی) Career: Traffic
engineer
بهری جه‌بری (عبارت جبری) Algebraic
Expression

پیشکوه‌توو و به‌کاره‌ینانیدا به‌ته‌واوی بیرکاری
به‌کارده‌هینریت...
له‌م بازنه‌یه‌ی زنجیره‌ی (بیرکاری به‌کوردی)
دا له‌ به‌رامبه‌ر وشه‌ و په‌ره‌گرافه‌کاندا به‌
زمانی ئینگلیزیش نووساوه، بو‌وه‌ی مامۆستا و
خویندکاره‌کان زیاتر سووه‌وه‌بگرن و به‌لایانه‌وه
پوونتر بیت. هه‌روه‌ک پیشتر باسم کردوو،
لیره‌دا مه‌به‌ستی ئیمه‌ زیاتر ده‌رخستنی رۆلی
بیرکاریه‌ له‌ ژاندا و ئاشناکردنی مامۆستا و
خویندکاره‌ به‌هیزه‌کان به‌ زاراوه‌کانی بیرکاری به‌
زمانی کوردی؛ هیوادارم له‌ دوا‌روژێکی نیزیکی،
له‌ کوردستانی رۆژه‌لات و ته‌واوی به‌شه‌کانی تر
زمانی کوردی بیتنه‌ زمانی فه‌رمیی خویندن.

پۆلی حهوتهمی بنه‌ره‌تی (ریاضی هفتم — اول
متوسط)
۱- بیردۆزی ژماره‌کان (نظریه اعداد) Numbers
Theory
په‌روه‌ی به‌ش (په‌روه‌ بخش): پیشه (حرفه) :
گه‌ردووناس (کیهان شناس) Career: Cosmologist
ئه‌ژمیرکردنی هزری (ریاضی ذهنی) Mental Math
نایا تو ئاماده‌یت؟ (آماده ای؟) Are you ready?
هیزه‌کان (توان — قدرت ها) Powers
سیسته‌می مه‌تر (سیستم متریک) Metric System
شیوه‌ی زانستی (نماد علمی — سبک علمی)
Scientific Notation
په‌زکردنی کرداره‌کان (ترتیب عملیات) Order of
Operation
شیکاری پرسیاره‌کان (حل مسائل) Problem

زانستی بیرکاری یارمه‌تیه‌کی زۆری زانا‌کان
ده‌دات له‌ کار و تاقیکردنه‌وه‌ جیاوازیه‌کاناندا،
ئه‌ویش له‌ په‌رته‌ی دیزاینکردن و شیکردنه‌وه‌ی
ئه‌و پینداوانه‌ی لێئانه‌وه‌ ده‌ستده‌که‌ون،
هه‌روه‌ها یارمه‌تیان ده‌دات له‌ پیشبینیکردنی
ئه‌وه‌ی که‌ په‌یوه‌ندی به‌ تاقیکردنه‌وه‌کانانه‌وه
هه‌یه‌ له‌ زانسته‌ جیا‌جیا‌کاندا، زۆر راسته‌ که‌
بلیین زۆربه‌ی زانسته‌کانی وه‌ک ئه‌ستیره‌ناسی،
کیمیا، کۆمه‌لناسی، ئابووریناسی و زۆر له‌
زانسته‌ مرۆبیه‌کانی تر و ته‌نانه‌ت له‌ نایینی
ئیسلامدا له‌ به‌شکردنی میرات و زۆر کاری تردا
پشت به‌ بیرکاری ده‌به‌ستن.
بیرکاری له‌ کاروباری بازرگانی جیا‌وازا وه‌ک
کاتژمیره‌ کاریه‌کانی فه‌رمانبه‌ران، مووچه‌کانیان،
له‌ کاروباری بانکه‌کاندا، له‌ وه‌به‌ره‌پناندا، له‌
کۆمپانیاکان، له‌ په‌سوومانی گومرگی و دابینکردن
و په‌یکه‌ستنی بودجه‌ی ولات و هه‌موو ئه‌وه
کارانه‌دا، ئه‌وانه‌ی که‌ په‌یوه‌ندیان به‌ کرین و
فروشته‌وه‌ هه‌یه‌ رۆلی هه‌یه‌.
بیرکاری له‌ بواری کشتوکا‌لدا گرنگیه‌کی
گه‌وره‌ی هه‌یه، به‌وردی یارمه‌تی دیاریکردن و
پیشبینیکردنی که‌شوه‌ها ده‌دات، هه‌روه‌ها بو
په‌یکه‌ستنی په‌ژه‌ی ئه‌وه‌ ده‌رمان و په‌ینه‌ی به‌
داروده‌خت ده‌دریت و له‌ کشتوکا‌لدا که‌لکی لێ
وه‌رده‌گیریت، بو‌وه‌ی کاریگه‌ری خراپی له‌سه‌ر
دروست نه‌کات، هه‌روه‌ها له‌ شیکردنه‌وه‌ی
خاک و خۆلدا پشتی پینده‌به‌سترت.
له‌ بواری سه‌ربازیدا، له‌ دروستکردنی چه‌کی



کلمات موجود در مسئله را درک کنید)
 Understand The Words in The Problem
 شیوه جووتبوههکان (شکل های متجانس)
 Congruent Figures
 جیگورکی (تحولات)
 Transformations
 ۶ - سیفهتهکانی شیوه پروتتهختهکان (ویژگی
 های شکل های مسطح)
 Plane Figures
 Properties
 پروژهای بهش: پیشه: توپژهری بیرکاری (محقق
 ریاضی - پژوهشگر ریاضی)
 Career: Math
 Researcher
 بیردوژی تهریبوون (نظریه موازی)
 Parallel
 Theory
 تهریبوون و گوشهکان (زوایا و خطوط موازی)
 Angles and Parallel Lines
 سیفهتهکانی لهتکهر (خصوصیات نیمساز)
 Bisector Properties
 هاوجیبوونی تهوهری له چهنلاکاندا (تقارن
 خطوط در چند ضلعی منتظم)
 Lines symmetry
 in Regular Polygons
 دوزینهوهی سیفهتهکانی لاتهریب (بررسی
 خواص متوازی الاضلاع)
 Parallelogram
 properties Exploring
 سیفهتهکانی مهعین و لاتهریب (خواص متوازی
 الاضلاع و لوزی)
 Properties of Parallelogram
 and Rhombus
 سیفهتهکانی لاکیشه و چوارگوشه (خواص
 مستطیل و مربع)
 Properties of Rectangle
 and Square
 پوازی وهستاو (منشور راست)
 Right Prism

Numbers
 ۴ - ریژه و نهگهرهکان و چارهسهری پیدراوهیان
 (نسبت، احتمالات و پردازش داده ها)
 Ratio, Probabilities and Data Processing
 پروژهای بهش: پیشه: زیندهزانان (زیست شناس
 میدانی)
 Career: Field biologist
 ریژه و تیکرا (نسبی و متوسط)
 Ratio and Rate
 هاوپریژه (تناسب)
 Proportion
 ریژهی سهدی (در صد)
 Percentage
 جیتهجیکردن لهسهر ریژهی سهدی (برنامه های
 کاربردی به درصد)
 Applications to percentage
 وهلامی خهملپنراو یان وهلامی تهواو (پاسخ
 دقیق یا تخمینی)
 Exact or estimated answer
 دهروازهک بو نهگهر (مقدمه ای بر احتمال)
 Introduction to Probability
 بهراورد لهتیوان نهگهرهکاندا (مقایسه بین
 احتمالات)
 Comparing between probabilities
 مهودا (دامنه) Range ، ناوهند (میانه) Median،
 ناوهپارسته (وسطی) Mean و باو (مدل) Mode
 چارهسهری پیدراوههکان (پردازش داده ها)
 Data Processing
 بازنهکانی روونکردنهوهی (همودار دایره ای)
 Circle Graph
 ۵ - شیوه پروتتهختهکان (شکل های مسطح)
 Plane Figures
 پروژهای بهش: پیشه: نهخشهکیشی
 پردهکان (طراح پل)
 Career: Bridge designer
 پیوانی گوشهکان (اندازه گیری زاویه ها)
 Measurement of Angles
 جووتهگوشهکان (جفت زاویه)
 Pair of Angles
 دوزینهوهی سیفهتهکانی تهریبوون و
 نهستوونبوون (بررسی خصوصیات خطوط عمود
 و موازی)
 Exploring Perpendicular and Parallel Lines
 Properties
 تهریبوون و نهستوونبوون (خطوط عمود و
 موازی)
 Perpendicular and Parallel Lines
 چهنلاکان (چند ضلعی ها)
 Polygons
 چهنلا ریکهکان له بازنهدا (چند ضلعی های
 منتظم در دایره ها)
 Regular Polygons in
 Circles
 سینگوشهکان (مثلث ها)
 Triangles
 چوارلاکان (چهار ضلعی)
 Quadrilaterals
 گوشهکان له چهنلاکاندا (زوایا در چند ضلعی)
 Angles in Polygons
 پرسیارهکه تینگه (مشکل را درک کنید)
 Understand Problem
 نه م وشانه له پرسیارهکهدها هاتووه تینگه

لهتیوان دهق و بردا (بین تست و بیان)
 Between Test and Expression
 راده لیکچوههکان (اصطلاحات مشابه - حدود
 مشابه)
 Likes(similar) terms
 کوکردنهوهی بره جهبریهکان (جمع عبارات
 جبری)
 Adding algebraic expression
 لیکدانی ژمارهیهک له بریکی جهبری (یک عدد
 را در یک عبارت جبری ضرب کنید)
 Multiply a
 number by an algebraic expression
 هاوکیشهکان و شیکارکردنیا (معادلات و حل)
 Equations and solution
 نواندنی هاوکیشهکان (نمایش معادلات)
 Representations of Equations
 شیکاری هاوکیشهکان به کوکردنهوه و لیده رکردن
 Solving Equations by Addition and
 Subtraction (جمع و تفریق)
 معادلات با جمع و تفریق)
 Solving Equations by Addition and
 Subtraction
 شیکاری هاوکیشهکان به لیکدان و دابهشکردن
 (حل معادله با ضرب و تقسیم)
 Solving
 Equation by Multiplication and Division
 ۳ - ژماره تهواوهکان و ژماره ریژهیهکان (اعداد
 صحیح و گویا)
 Integers and Rational Numbers
 پروژهای بهش: پیشه: زهریاناس (اقیانوس شناس)
 Career: Oceanographer
 ژماره تهواوهکان (اعداد صحیح)
 Integers
 پروتتهختی پوتوانهکان (سطح رویدادها، سطح
 مختصات)
 Coordinate plane
 نواندنی کوکردنهوهی ژماره تهواوهکان (نمایش
 اضافه کردن اعداد صحیح)
 Adding Integers
 Representation
 کوکردنهوهی ژماره تهواوهکان (اضافه کردن
 اعداد صحیح)
 Adding Integers
 نواندنی لیده رکردنی ژماره تهواوهکان (نمایش
 ضرب در کردن اعداد صحیح)
 Subtracting
 Integers Representation
 لیده رکردنی ژماره تهواوهکان (طرح تفریق) کردن
 اعداد صحیح)
 Subtracting Integers
 لیکدان و دابهشکردنی ژماره تهواوهکان (تقسیم
 اعداد صحیح)
 Multiplying and Dividing Integers
 ژماره ریژهیهکان (اعداد گویا)
 Rational
 (R.N Numbers)
 بهراوردکردنی ژماره ریژهیهکان (مقایسه اعداد
 گویا)
 Comparing R. N
 کردارهکان لهسهر ژماره ریژهیهکان (عملیات با
 اعداد گویا)
 Operations with R. N
 هاوکیشهکان و ژماره ریژهیهکان (معادلات
 با اعداد گویا)
 Equations with Rational

تویژینهوه و کاربردی شیوازه کانی ئاماری

(ناسینی چه مکه کان) (۲)



عه لیرهزا محهمه دهنه ژاد «دیار» - شنۆ

خویندکارانی پۆلی شەشی سەرەتاییی شاری شنۆ، بەشدارانی فێستیفالی گەلاویژ لە شاری سلیمانی، رووداوه کانی هاتوچۆی شاری ههولیر، خویندنگه کانی شاری مه هاباد، به رهه می وه زۆری له کوردستان و هتد. له تویژینه وه دا مانای کۆی ئاماری، واته حه شیمه ت، بریتیه له گشت ئەندامانی که عه مه لی گشتی پیدانی (تعمیم پذیری) له سه ر ئەنجام ده درئ. حه شیمه ت ده توانی دیاری کرا و بی و کۆی ئاماری به ئەندامانی دیار و به رچا و ن، به جۆریک که تاک تاکه یان ناسرا و ن. وه کو و خاوه نی پروانامه ی دیپلۆم له شاری بانه له سالی کدا. کۆی ئاماری ده توانی نادیا ریش بی؛ حه شیمه تیکه بی کۆتایی که راده یان نا ژمیردرئ وه کو و کۆی ئەسته تیره کانی ناسمان، پینو و س و کتی بی مندالان.

پیناسه ی تویژینه وه ریژه ی کۆی ئاماری دیاری ده کا. ریژه و قه باره ی کۆی ئاماری یه نگه پۆلیک له خویندنگه یان میلیۆنان مرۆف (وه کو و به شداربو و ان له ده نگدانی گشتی رسی، سه رکۆماری و...) بن. (دلا وهر، ۱۳۸۵، ۴ل) ئامانجی سه ره کیی ئاماری ئیسته تباتی به را و دردکردنی تایبه تمه ندیه کانی کۆی ئاماری به. بۆ روونکردنه وه ی زیاتر نمونه یه ک باس ده که ین. ئە گه ر حه ز بکه ین مامنا وه ندی قه باره ی به کاره ی ئانی ئا و ی بنه ماله کانی خه لکی شاری نه غه ده به را و در بکه ین. له و به را و درده دا کۆی ئاماری بریتیه له گشت بنه ماله کانی نه شته جیی شاری نه غه ده. کۆی ئاماری بریتیه له گشت بنه ماله کانی دانیشه تو و ی شاری نه غه ده که تایبه تمه ندیه ها و به شیان هه یه، گستی ان له نه غه ده ن و گستی ان ئا و به کار دین.

ب. نمونه

چونکه قه باره و ریژه ی زۆریه ی کۆی تویژینه وه یی زۆر گه وریه، بۆیه ش بۆ پێوانی تایبه تمه ندیه ی ژیر تویژینه وه بۆ یه ک به یه کی ئەندامانی کۆی ئاماری یان حه شیمه ت مه حاله، ده بی له ریگای نمونه هه لگرتن کاری بۆ بکری ت. نمونه ژیرخانی ک له گشت حه شیمه تی هه لژیردرا وه و هیمایه ک له کۆی ئاماری به. به واتایه کی تر نمونه به شیک له حه شیمه ته که به یاسای تایبه تی دیاری ده کری و له سه ر بنه مای

۴. راگواستنی بایه خ و نه رزشه کانی کۆمه لگه، له راستیدا کرده وه ی راگواستنی ئە و نه رزش و بایه خانه یه کی له ریگا کانی په یوه ندیه ی نی و ان خویندنی بالا و کۆمه لگه یه. ئە و ئامانجه ده توانی قه لشت و مه و دای زۆری ده زگای په رو و ده و خویندنی بالا له گه ل کۆمه لگه که م کاته وه. ۵. پاراستن و راگرتنی سه ره چا وه له لی زانستی، ئە ده بی و هونه ری به دامه زرا ندی کتیخانه و مۆزه خانه و هتد.

۶. له سه ر باسی ئیمه دوایین ئامانج بریتیه له دا هینان و نوێخو ازی له زانست و لیکۆلینه وه بۆ دۆزینه وه ی راستیه یه کان (نادری، سیف نه راقی، ۱۳۸۸، ۵ل). ئە و ئامانجه له گه ل باسی ئیمه په یوه ندیه هه یه. خویندنی بالا په یوه ندیه له گه ل ئە و دۆزینه وه راستیه هه یه و ریگایه که بۆ په ره ی زانستی نو ی و نوێخو ازی. ئە وه ش به سته تیکه دیسان بۆ تویژینه وه و تویژینه وه ش ریگایه ک بۆ خو لقا ندنی زانستی نو ی. بۆیه ش ده کری به ی خویندنی بالا ش، وه کو و تاک، هه نگا و بۆ گه شه ی لیکۆلینه وه له هه مو بواره کانداه لگرن. یه که م هه نگا ویش ئاشنا کردنی هۆ گران و تویژه راته له گه ل شیوازه کانی لیکۆلینه وه و ئامار. دیاره له به شی یه که می ئە و با سه دا له گه ل پیناسه و گرنگی ئامار و په یوه ندیه له گه ل تویژینه وه ئاشنا بو وین، له و به شه دا به کور تی با سیک له سه ر چه مکه کان وه کو و کۆی ئاماری (حه شیمه ت) ۴، نمونه ۵، پارامیتر ۱ و هه لژمار (ئاماره) ۷، هه لسه نگان دن، پی و ان، پی وهر ۸ و پیدرا وه ی ئاماری ۹ ده که ین. دو اتریش له به شیکی تر باس له سه ر پۆلیته ندی و نا و نان و ناسینی گۆ را وه ۱۰ ده که ین.

۳. حه شیمه ت (کۆی ئاماری)

بریتیه له گرو و پییک له تاک، که لوپه ل یا رو و دا و که لانی که م له شتی کدا ها و به ش بن. وه کو و خویندکارانی زانسته گه یه ک،

۴. . Population
۵. . Sampling
۶. . Parameter
۷. . Statistic
۸. . Scale
۹. . Statistics data
۱۰. . Variable

ئولگو و پیناسه ی تویژینه وه ی زانستی له زانسته گی له ماددی و سروشتی و ته جرو به گه را سه رچا وه ی گرتو وه و ئامانجی گه یشتن به ناخی راستی و حه قیقه ته. به واتایه کی تر تویژینه وه هه ولێکی ریک و سازمانده رانه یه که تویژه ر بۆ روونکردنه وه ی با به تگه لێکی دیاری کرا و که لکی لی وهر ده گری. له ریگای ئە و روونکردنه وه یه دا میتۆد و شیوازه کانی ئاماری رینیشانده ر و ها وری نه.

که باس له تویژینه وه و شیوازی ئاماری ده کری، خیرا خویندنی بالا دیته وه بیر؛ چونکه یه کی له گرنگترین شوپنه کانی تویژینه وه له خویندنی فه رمیدا خویندنی بالا و زانکۆیه. زانکۆ مه کۆی تویژینه وه ی زانسته یه. هه رچه نده ئیستا خویندنگه ش سه رچا وه ی تویژینه وه گه لێکی زانستی وه کو و «تویژینه وه ی چالا ک» ۱ و «وانه تویژی» ۲ یه، به لام خویندنی بالا له هه ر ولاتی ک جینگه و پیگه ی تایبه تی خۆی هه یه. ئە گه ر کو و چا ویک به سه ر ده قه فه رمیه کان له سه ر خویندنی بالا بخشیتین، ده بیینین که بۆ خویندنی بالا دوو ئامانجی سه ره کی دیاری کرا وه، یه که م فی رکاری و راگواستنی فه ره نگ و ده سه که و ته کانی به گه نجان و فی رخوازان و دوو هه میش تویژینه وه و دا هینانی نو یه (نادری، سیف نه راقی، ۱۳۸۸، ۵ل)؛ هه لبه ت ئە و دوو ئامانجه زۆر گشتین و ده کری ئە وانه بکری نه شه ش ئامانجی ورد تر. واته لی ره ده توانین بیژین ئامانجگه لی تایبه تی خویندنی بالا بریتین له: ۱. په رو و ده ی هه رچی زۆرتری ها و ولاتیانی پوخته و پارا و له بواری بیر و جه سه ته وه. فه یله سو و ف و زانای ئیسه پانیای، ئورتگا ۳ (۱۹۹۶) ده لیت: «ئه رکێکی گرنگی خویندنی بالا، به رزکردنه وه ی ئاستی ئا وه ز و زانستی ها و ولاتیانه.»

۲. ریکخسته تی به سته تین و بناغه یه کی گونجا و بۆ ئە و که سه انه ی که به رتۆ به ر و ری به ری دا ها تو و ی کۆمه لگه ن.

۳. په رو و ده ی هیزی ئیسه پانیی پسپۆر و لیزان بۆ دا بینکردنی بازاری کاری کۆمه لگه یه کی پیشکه و تو و.

۲. . lesson study
۳. . ortega

هه لکه هوت هه لېژاردنی له سهر ده کړئ. له زوربه ی توپښه وه که کان به هوی کات، بودجه و هپزی مروف و زور هوکاري تر دراوه کانی نمونه کو ده کرینه وه و پاش رافه کړدن و به کاره پتانی شیوه گه لی گونجاوی ناماری ده سکوت بو لای کو ناماری ته عمیم درېته وه (شرفی، نجفی زند، ۱۸: ۱۳۸۸) به هوی رېژه ی زوری کو حشیمه تی ناماری پیوان و نه ژماری تاییه تمه ندی تاک یا به شه کانی دژواره، بویه نمونه ی بابه ت به که لکه و رگرتن له رهوشتی نمونه گرتن له گشت حشیمه ت هه لده بڼې درئ.

بویونه هه لېژاردنی ۷۰ که س له نه نامانی نه نجومه نی سه وزی چپای مریوان بو به رېژه بردنی پرؤژه به کی زانستی له سهر ژینگه. پیش هوه ی که توپښه ر بیهه وی نمونه ی خو ی بو توپښه وه هه لېژیریت ده بی حشیمه ت و کو ناماری حشیمه ت به باشی بناسی و پیناسه ی بکا و نه نامانی دیاری بکا. رنکه هوه یه کم هه ناوی هه لېژاردنی نمونه بیت. نامانچ له هه لېژاردنی نمونه به راورد کړدی حشیمه ته. بو وه دیهاتنی هوه ش ده بی دراوه کان به شیوه ی چندی (عه ده دی) درین.

پارامیتر: تاییه تمه ندی عه ده دی، کو ناماری یا نه رزشی رېژه یی که دراوه گه لی حشیمه تی ناماریه وه سف ده کات. وه کوو مامناوه ندی نمره ی درسی خویند کارانی لقی بیرکاری. پارامیتر به پیتی یونانی نشان ده درئ.

نماره: تاییه تمه ندی یا نه رزشی رېژه یی که له دراوه گه لی نمونه ی ناماری وه ده ست دی و کو ناماری پی وه سف ده کړیت. ناماره به پیتی یه که می ینگیزی نشان ده درئ.

خشته ی ۱: هیما وزمانی ناماری

تاییه تمه ندی	نیوانه	واریانس	انحراف استاندارد	نیسبه ت	همبستگی	رېژه ی دیتراو
هه لژمار	X_{LM}	S^2	S	P	R	N
پارامیتر	μ			π	P	N

په یوه ندی کو ناماری. نمونه، پارامیتر و ناماره له وینه ی ۲-۲ نشان دراوه (دلوره، ۸۶) پارامیتر و ناماره به ریز رېژه ی عه ده دی حشیمه ت و نمونه یه؛ بویه ش ده کړئ بیژن نیسبه تی ناماره به نمونه وه کوو نیسبه ت پارامیتره بو حشیمه ت یان کو ناماری.

ج. هه لسه نگاندن و پیوه ی ناماری:

پیوان و هه لسه نگاندن یانی دانی ژماره، بر و راده به هه ر شتی که وه کوو پیوانی درېژایی، بارستایی، قه باره، کیش، به رزایی و کردنیان به رېژه و ژماره. بویونه به رزایی هه و داره گیلاسه دوو میتره. که واته رېژه ی به رزایی داره که به ته و او ی ده زانین. به و رېژه یه ده گوتری پندراوه که دواتر به وردی باسی لیده که ین. ده بی پندراوه کان به پیوه بکشرین و بکرن به ژماره، به و اتایه کی تر پیوان یانی ته رخان کړدی ژماره و هیما ی بیرکاری بو دیتران، که ره سه و شتومک و رووداوه کان به مبه سته چندی (نه ژماردن) هوان. بویونه شووتی یان سپیه که تری ده کیشین و ده لین هه ر کامه یان ده کیلویه. ده کیلو خو ی بوو به چندی (نه ژماردن) و زور به وردی مانای ده کیلو بو نیمه دیاره، به کرده و ی کیشانی هه و تری و شووتیه ده لین پیوان. ده کیلو نه اندازه تی و خو ی پندراوه یه.

جوړه کانی پیوه ی ناماری

گرنگترین پیوه کانی ناماری به ریز له لاواز بو به هیزترین به چوار جوړ دابه ش ده کړین: پیوه ی پو لینکراو، پیوه ی ریزه کی (سه رهی، ره دووی)، پیوه ی زنجیره یی یان مه وادی، پیوه ی رېژه یی، نیسبه تی^۲

۱. پیوه ی پو لینکراو:

هه و جوړه پیوانه یه هه مان کرده و ی پو لینکرنه. بویونه کاتی که شت به سی گروپ دابه ش ده که ین ده توانین ناویک وه کوو ۱، ۲، ۳ بو هه ر به شه دانین. هه و ژمارانه ته نیا نیون و هیچ بایه خی بیرکاریان نیه. ده سته ی ۱، ده سته ی ۲ و ده سته ی ۳. واته هه وانه هیما و نیشانه ی ده ستوریه (بریار دراو) و ده توانین به جیگای هه و ژمارانه پیتی، ب و ج دانین. له و پیوه ریدا ده سته کان (په له کان) پیکه وه کو نابنه وه، یانی یه که که س ناتوانی له دوو ده سته دا بیت. هه و پیوه ره ده بی ته و او بی، یانی له هه ر ده سته یه کدا که سانی ها پو ل سازمان دراوین. له و پیوه ریدا له هیما ی بیرکاری = و که لک وهره گیری.

بو گوراوه ی پو لینکراو دوو پیوه بوونی هه یه. یه که م پیوه ی نیوه کی^۴ و دووه م پیوه ی هاوپوله کانی ریز کراو^۵.

پیوه ی نیوه کی

خاوه نی پو لی دیاریکراو و لیکجیا وازه و لایه نی چو نیه تی و کوالیتی بوونی هه یه. بویونه رنگی چاو نمونه یه که بو هه و پیوه ریه؛ که خو ی له چند به ش یان پو ل پیک هاتووه، وه کوو رنگی کال، ره ش، خه نی بی یان ره گز، گروپی خوین و دوخی هاوسه رگیری نمونه یه که له پیوه ی نیوه کین. پیوه ی هاوپوله کانی ریز کراو که هه ر به شه له پیوه ندی له گه ل به شه که ی دیکه دایه، وه کوو هه و ی که له پرسیار نامه یه کدا هه ر پرسیاریک خاوه نی چند ولام (زور زیادی، زور، مامناوه ندی، کم و زور کم) ه. چونکه هه ریه که له و به شانه خو ی لقیکه و به ریک و ریزبه ندی پو لین کراو ناتوانی پیوه ی نیوه کی بن، هه وانه له جوړی پیوه ی هاوپوله کانی ریز کراوین.

۱. . Ordinal scale
۲. . scale Interval
۳. . Ratio scale
۴. . Nominal scale
۵. . Ordered categorical scale

۲. پیوهری ریزه کی (سه ره بی، ره دووی)

نامتجی پیدراوه کانی پیوهری ریزه کی، لیک جیاکردنه وه و ریزه بندیه. به ریزکردنی نمره، رووداو، ریکهوت، شتومه ک و کهسانی دیارپیکراو نشان ددا. بؤوینه له کیه رکتی هه لاتن سی کهس خه لات ده کرین؛ پله ی کهم، پله ی دووهه م و پله ی سهه م؛ ریزه بندی کرا به لام مهودا یه کسان نییه. بؤوینه هه لیزارده ی یه کهم به دوو خوله ک گه یشته هیل ی کؤتایی و هه لیزارده ی دووهه م و سهه م به ریز به ۲/۹۰، ۲/۴۰ گه یشته هیل ی کؤتایی.

۳. پیوهری زنجیره کی یان مهودایی
پیوهری زنجیره کی یان مهودایی جگه له پؤلینکردن، ناودانان و ریکبوون، مهودای لق و دهسته کانی هاوتهریب و یه کسانه. ته نیا ده توانین کؤکردنه وه و کهمکردنه وه له کرده وه کانی بیرکاری بهو پیوهره نه نجام به دین، به لام سیفری راسته قینه ی نییه، سیفر قهرارادییه. بؤوینه کاتیک ده لاین له نه زمونی ژیری و هوش نه و منداله راده ی ژیری سیفره بهو مانایه نییه هیچ ژیریتی نییه.

۴. پیوهری ریزه یی، نیسه تی
پیوهری ریزه یی یان نیسه تی بالاترین و کاملترین پیوهری ناستی پیوانه چونکه سیفر مانای راستی هیه. لهو پیوهره یدا گشت کرده ی بیرکاری وه کوو کهمکردنه وه، کؤکردنه وه، دابه شکردن و هتد نه نجام ده کرین. که لکوه رگرتن لهو پیوهره زؤرتر له زانستی فیزیکی به کار ده هیندریت.

د. پیدراوه ی ناماری (دراوه، داده، داتا)
زانباریگه لیک که به شیوه ی جؤراوجؤری چؤنیتی و چه ندیتی (وه کوو نه ژمردن، پیوان، کیشان، هه لسه نگاندن، تیروانین و وتووژ و هتد) وه ده ست هاتووه پیی ده گوتری پیدراوه ی ناماری. نهو پیدراوانه حاصل و نه نجامی پیوان و کیشانن. هیندیک جار پیدراوه کان له ریگای سه ره ژمیری وه ده ست دین که پیی ده گوتری نامارگیری یا سه ره ژمیری، به لام زؤربه ی کاته کان سه ره ژمیری کوی حه شیمه ت ناگونجیت و لهو حاله تانه دا له نمونه ی هه لیزارده که لک وه رده گیری. واته نمونه هه لده بژیرن و توژی نه وه ی له سه ره ده کری و دوایه ش کرده وه ی گشتکردنی (عمل تعمیم) له سه ره نه نجام ده کری. دیاره نهو کاره به یارمه تیی پیوان و هه لسه نگاندن نه نجام ده دریت. پیوان یانی پیدراوه ی ناماری به چوار

۱. Ordinal scale
۲. scale Interval
۳. Ratio scale
۴. Generalization

جؤر دابه ش ده کریت که بهو شیوه یه شی ی ده که یه وه:

۱. پیدراوه ی پارامتری^۵: پیدراوه ی پارامتری دراوه یه که:

ا. به پیوهری نیسی و مهودایی ده پیورین (مهودای نیوان به شه کان به رانه ره)

ب. توزیع- یان له کومه لی ناماری نورمال یان نزیک به نورماله. زؤربه ی ریزه و تاقم له بازنه ی مامناوه ندیدیه.

۲. پیدراوه ی ناپارامتری^۶: لهو دراوه یه دا دوو تابه تمه ندیی دراوه ی پارامتری بوونی نییه و چه ندیتی که به پیوهری ناوی و ریزی پیوه ره کرین، پیدراوه ی ناپارامتری ناو ده ترین.

۳. پیدراوه ی چؤنیتی (به کوالیتی)^۷: هه ندیچار دهسته ی ژیر توژی نه وه و تیروانین ناژمیردری و ناتوانین ژماره ی بده یییه، به لکوو گؤره کی ئیمه، لایه نی چؤنیتی هیه و به کوالیتییه. لیره ژماره مانای نییه؛ وه کوو رهنگی چاو که ره شه، شینه، کاله (چاوی کال)، رهنگی موو، گرووی خوین، ره گز، پیدراوه کانی وه ده ستها توو لایه نی چؤنیتییه هیه و پیوه ریش له جؤری ناوی (اسمی) یه.

۴. پیدراوه ی نه ژماری (چه ندیتی)^۸: نهو جؤره پیدراوانه ژماره، بر و راده ی پیده دری. نهو پیدراوه یه نه پیوهری ریزه بندی، مهودایی و نیسی ده پیورین وه کوو نه اندازه ی کیش، به ژن و بالا، ریزه ی ژیری. پیدراوه ی چه ندیتی خو ی به دوو گرووی نه ژماری به رده وام و نه ژماری جیا جیا دابه ش ده کریت.

۴.۱. نه ژماری به رده وام^۹:
نهو نه ژماره ناکامی پیوانه. رهنگه له کاتی پیوان هه ره ریزه یه کی هه بی. ژماره کان له دوی به کن، به رده وام و بیچرانن. بؤوینه له نیوان ۱۶۰ سانتی میتر و ۱۶۱ سانتی میتر رهنگه که سانیک هه بن ریزه ی بالابه رزییان ۱۶۰/۲۵، ۱۶۰/۵۰، ۱۶۰/۸۰ و هتد بی.

۴.۲. نه ژماری پچراو^{۱۰} (جؤی):
نه ژماری جودا یان پچراو بهو ژماره یه ده گوتری له سه ره ژمیری وه ده ست دین و له نیوان دوو بر یان راده، هیه بریکی تری لی نییه. بؤوینه راده ی خویندکارانی زانکویه ک له جؤری پچراوه، واته راده یه کی تر بوونی نییه. رهنگه راده ی خویندکارانی نه ده بیاتی کوردی زانستگه ی کوردستان ۶۰ کهس بی و ۶۰/۵ مانای نییه. یان

۵. Parametric
۶. NonParametric
۷. Quality
۸. Quantity
۹. Continuo's
۱۰. Discrete

راده ی کورسیه کانی نیو وانگه یه ک ۲۵ دانیه، لیره ۲۵/۵ مانای نییه.

فهره نگوک:

- Action research توژی نه وه ی چلاک
- lesson study وانه توژی
- Population کوی ناماری (حشیمه ت)
- Sampling نمونه
- Parameter پارامتر
- Statistic هه لزار (نماره)
- Scale پیوه
- Statistics data پیدراوه ی ناماری
- Variable گؤراوه
- گه له مه ره کردنی، تی کرای کردنی، گشتی کردنی
- Generalization
- Ordinal scale پیوهری ریزه کی (سه ره بی، ره دووی)
- Ratio scale پیوهری ریزه یی، نیسه تی
- Interval scale پیوهری زنجیره یی یان مهودایی
- Variable گؤراوه، گؤربار
- Nominal scale پیوهری نیوه کی
- Ordered categorical scale پیوهری هاوی پوله کانی ریزکراو
- NonParametric پیدراوه ی ناپارامتری
- Quality پیدراوه ی چؤنیتی (به کوالیتی)
- Quantity پیدراوه ی نه ژماری (چه ندیتی)
- Continuo's نه ژماری به رده وام
- Discrete نه ژماری پچراو (جؤی)

سه رچاوه کان:

۱. دلور، علی (۱۳۸۴) روشهای تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی، تهران: انتشارات ویرایش
۲. سرمدزهره، بازرگان عباس، حجازی الهه (۱۳۸۲) روشهای تحقیق در علوم رفتاری، تهران: موسسه انتشارات آگاه.
۳. فرگوسن، جرج ا، بوشیوتانه (۱۳۷۷) تحلیل آماری در روانشناسی و علوم تربیتی، ترجمه علی دلور و سیامک نقشبندی، نشر ارسباران
۴. فرجی، نصراله (۱۳۹۰) آمار توصیفی و استنباطی، انتشارات پوران پژوهش
۵. گرینون، ژیل و ویوسوزان (۱۳۸۲) آمار کاربردیدو ترجمه حمزه گنجی و مهدی گنجی، نشر ساوالان
۶. نادری، عزت الله و مریم سیف نراق (۱۳۸۸) روشهای تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی، تهران: نشر ارسباران
۷. نقشبندی، سیامک (۱۳۸۱) آمار و روش تحقیق، انتشارات پوران پژوهش
۸. نیک سیرت، فریبا (۱۳۸۲) راههای آمار تحقیقات علمی و توسعه تجربی، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
۹. هومن، حیدر علی (۱۳۸۳) استنباط آماری در پژوهش رفتاری، تهران: انتشارات سمت

دۆخ گۆران

Phase and phase changes

رەفيق نەجمەدين - سەليمانى



پەستان بەپېچەوانە، واتە ئەو برە وزەيەى كە دەدرېتە ماددەيەك بۆئەوہى دۆخەكەى لە رەقەوہ بېتتە شل. ئەگەر جارېكى تر لە ماددە شلەكە وەرېگېرېتەوہ، دۆخەكەى لە شلەوہ دەبېتتەوہ رەق. بۆ ئالوگۆرېى نېوان دۆخى شلى و دۆخى گازى بە ھەمان شېوہ. جېى باسە ھەميشە بۆ ھەموو ماددەكان گەرمىيە شاراوہى كولان (Lv) زۆر زياترە لە گەرمىيە شاراوہ بۆ شلبوونەوہ (Lf). ئەگەر قورقوشم وەك نمونە وەرېگېرېن ئەوا $870000j = 245000j$. Lv pb = Lf pb بە كورتى، ئالوگۆرېى وزە دەبېتتە ھۆى گۆرانى پلەى گەرمىيە يان گۆرانى دۆخ. ئەم دوو كردارە ھەردووکیان لە يەك ساتدا روو نادن؛ ئەوكاتەى كە پلەى گەرمىيە دەگۆرېت، دۆخگۆران روو نادات؛ لە ساتى دۆخگۆرانيشدا پلەى گەرمىيە بەنەگۆرې دەمېتتەوہ؛ كەواتە لە پلەى سفرى سيليزيدا ھەردوو دۆخى رەقى و شلىي ئاو دەبېرېن، واتە دەكرى پارچە سەھۆلېك لە پلەى گەرمىيە سفرى سيليزيدا بېت ھەروەك چۆن لە ھەمان پلەدا ئاوى خواردنەوہشمان ھەيە؛ بەھەمان شېوہ بۆ ئاوى گەرم لە ۱۰۰ پلەى سيليزيدا و ھەلم لە ھەمان پلەى گەرميدا.

ئەم دۆخگۆرانە چۆن روو دەدا؟ وەك دەزانين گەرد و گەردېلەكانى ماددە لە دۆخى رەقىدا، زۆر لە يەكترىيەوہ نيزيكن و ماوہى نېوانيان زۆر كەمە؛ بەھۆى ھېزى كارەبايىي نېوان بارگەجياواز و چوئەكەكانيانەوہ توند بەيەكترەوہ پەيوستن و بوارى جوولەكردنيان زۆر كەمە و تەنھا لەرېنەوہيەكى فراوانى

ھۆى گۆرانى پلەى گەرمىيە، بەلكوو دەبېتتە ھۆى گۆرانى دۆخى ماددەكە. لېرەدا بەبرى ئەو وزەيەى كە پېويستە بۆ گۆرېنى يەك كېلوگرام لە ماددەيەك لە رەقەوہ بۆ شل يان بەپېچەوانەوہ، دەگوترى (ماتە گەرمىيە شلبوونەوہ) يان (گەرمىيە شاراوہى شلبوونەوہ). بەكورتى گەرمىيە شاراوہ يان ماتە گەرمىيە (Latent Heat) وا پېناسە دەكرىت كە وزەى ئالوگۆرېكراوہ لە يەكەى بارستايدا بۆ گۆرېنى دۆخى مادە دواى ئەوہى تەنە رەقەكە بەتەواوى شل دەبېتتەوہ، ئەگەر لەسەر وزەپېدانى بەردەوام بېن، جارېكى تر پلەى گەرمىيەكەى بەرز دەبېتتەوہ، واتە گۆرانى پلەى گەرمىيە روو دەدات. ھەتا لە پلەيەكى گەرمىيە ديارىكرادا دەست بە كولان دەكات، ئېتر لەم پلەى گەرمىيەدا دەوہستى، جارېكى تر ئەو وزەيەى وەرېدەگرېت بۆ گۆرېنى دۆخەكەى بەكارى دېنى و دەبېتتە ھەلم، واتە دەچېتتە دۆخى گازىيەوہ؛ بەو برە گەرمىيەش كە بۆ گۆرېنى دۆخەكە بەكار ھاتووہ دەگوترى (ماتە گەرمىيە كولان) يان (گەرمىيە شاراوہ بۆ بوونەھەلم) لېرەوہ دەتوانين پېناسەى ھەردوو جۆرەكەى گەرمىيە شاراوہ بكەين:

۱- گەرمىيە شلبوونەوہ (Lf): وزەى ئالوگۆرېكراوہ لە يەكەى بارستايدا بۆ گۆرېنى دۆخى ماددە لە رەقەوہ بۆ شل يان بەپېچەوانەوہ بە نەگۆرانى پلەى گەرمىيە و جېگېرېبوونى پەستان.

۲- گەرمىيە كولان (Lv): وزەى ئالوگۆرېكراوہ لە يەكەى بارستايدا بۆ گۆرېنى دۆخى ماددە لە شلەوہ بۆ گاز يان بەپېچەوانەوہ بە نەگۆرانى پلەى گەرمىيە و جېگېرېبوونى

دۆخ ئەو بارەيە كە ماددە تايادا (رەقە يان شلە يان گازە يان پلازمايە) نمونە بۆ ھەر چوار دۆخەكە بە دواى يەكدا: بەرد، ئاو، گازى ئوكسىجن، گرې ئاگر و ھتد. دەكرى ماددە لە دۆخىكى ديارىكراوہوہ بگۆرې بۆ دۆخىكى تر، بەم كردارە دەگوترى دۆخگۆران (phase changes) بۆيە دەتوانين بېين دۆخگۆران برېتتە لە گۆرانە فيزىيايەكانى دۆخى ماددە (رەق، شل، گاز) بۆ دۆخىكى تر، لەژېر پەستانىكى جېگېردا (constant pressure) دەتوانرېت وزە بەرېتتە ھەر ماددەيەك يان وزەى لى وەرېگېرېت. بەھۆى ئەم وزەپېدان و وزەلېوہرگرتنەوہ ماددەكان پلەى گەرمىيە و دۆخەكەشيان دەگۆرې. بۆنمونە كاتى وزە لەسەر شېوہى گەرمىيە دەدەين بە ماددەيەك لە دۆخى رەقىدا، ئەوا بەرەبەرە پلەى گەرمىيەكەى بەرز دەبېتتەوہ؛ لەگەل بەردەوامبوونى وزەى پېدراو ھەتا دەگاتە پلەيەكى گەرمىيە ديارىكراو، كە پېى دەگوترى پلەى گەرمىيە شلبوونەوہ (ديارە ھەر جۆرە ماددەيەك پلەى گەرمىيە شلبوونەوہ و بوونەگازى تايەت بەخۆى ھەيە كە لە ماددەكانى تر جياوازە، بۆنمونە ئاو لە سفرى سيليزيدا شل دەبېتتەوہ، بەلام نائېرۆجېن لە دووسەد و دە پلەى سيليزىي ژېر سفروہ) ئېتر كاتى دەگاتە پلەى شلبوونەوہ، بەرزبوونەوہى پلەى گەرمىيە ماددەكە دەوہستى، واتە ھېچى تر گۆران لە پلەى گەرمىيە ماددە رەقەكەدا روو نادات، لېرەبەدواوہ ئەو وزەيەى كە تەنەكە وەرېدەگرېت بۆ گۆرېنى دۆخەكەى لە رەقىيەوہ بۆ دۆخى شلى، بەكارى دېنېت؛ واتە نائېتە

بجووکیان ههیه بهدهوری خویاندا؛ هه ربویشهش تهنه کان لهه دۆخه دا قه باره و شیوهی نه گۆربان ههیه. تهن لهه دۆخه دا توانای رۆبشتن و جوولهی نییه. ئه وهه یزه کاره باییهی که گهرد و گهردیله کانی مادده پیکه وه ده به سستیته وه، هیزیکه له گهل دوو جای دووری نیواناندا پیچه وانه ده گۆرئ؛ به وه واتایهی نه گهر دووری نیوان دوو گهرد بو سئ هینده زیاده بکات، ئه وه هیزی بهیه که وه به سستی نیوانان ده بیته نۆیه کی هیزه که پیش دوور که وتته وه یان له یه کتری؛ دیاره هیزی کیشکردنی بارستاییش له نیوان گهرد و گهردیله کاندایه هه مان ئه ندازه کم ده کات، چونکه ئه م دوو هیزه بوییه پهیره وویی هه مان یاسا ده کهن. (له بهر بجوویکی هیزی کیشکردنی بارستایی به به راورد به هیزه کاره باییه کی نیوان گهرد و گهردیله کانه وه، زور جار ئه م هیزه یان فه رامۆش ده کریت) کاتیک ئه م تهنه ره قه وزه ی له سه ر شیوه ی گهرمی پیده دریت، ئه وه به هۆی ئه م وزه یه وه جووله ی گهرد و گهردیله کانی زیاده کات، به وهش پله ی گهرمی تهنه که بهرز ده بیته وه چونکه پله ی گهرمی بریتییه له -پیوانی تیکرای جووله وزه ی ته نۆلکه کانی مادده- جووله وزهش ئه وه وزه یه یه که له نه نجامی جووله وه په یدا ده بی و له گهل دوو جای خیرییدا راسته وانه ده گونجئ؛ هه ربویشه هه موو بهرز بونه وه یه کی پله ی گهرمی به واتای زیاده بونی جووله ی گهرد و گهردیله کانی تهنه ره قه که دیت به پیچه وانه شه وه هه ر راسته، به لام مانه وه ی تهنه که له دۆخه کی خویدا و به هۆی نیزیکی گهرد و گهردیله کان له یه کتریه وه، بواری جوولانیان سنوورداره. بویه له پله ی گهرمی شلبوونه وه دا، ئه وه وزه یه ی که وه ریده گری چیتر بو بهرز بونه وه ی پله ی گهرمی به کاری ناھیتی و ده ی کاته ماته گهرمی پیوست بو شلبوونه وه، واته گۆرینی دۆخه کی له ره قه وه بو شل. دۆخی شلی دۆخیکه که گهرد و گهردیله یانی مادده به به راورد به دۆخی ره قی له یه کتره وه دوورن، بویه هیزی کیشکردن و پیکه وه به سستیان لاواز تره و گهرد و گهردیله کان به شی ئه وه سه ره بستن له جووله دا تا بتوانن

به سه ر یه کتر دا بخلیسکین؛ به وهش شله هه م توانای رۆبشتنی ده بیته، هه م شیوه کی به نه گۆری نامینیته وه و هه میشه شیوه ی ئه وه ده فران ه ورده گری که ده کریته ناویان؛ به لام ئه م ئازادییه ی گهرد و گهردیله کانی، به شی ئه وه ناکات که قه باره کی بگۆریت، بویه قه باره ی شله که به نه گۆری ده مینیته وه و ناتوانری پیه سستیوریت. بۆنمونه: ئه گهر یه ک مه تر سیجا ئو بگریته هه ر ده فریکه وه، قه باره کی هه ر یه ک مه تر سیجا ده بیته؛ ئه م کرداره چۆن رووی دا؟ کاتیک ماته وه زه ی پیوست بو گۆرانی دۆخه که ده چیته سه ر وزه ی ناویکی تهنه ره قه که، ئه م ماته وه زه یه په یوه ندیی گهرد و گهردیله کان له گهل یه کتر دا ده پچریت. له چرکه ساتی یه که مدا گهرده کان به ته واوی ئازاد ده بن، هه موو ئه م بۆندانه ده پچرین که به یه کتره وه ی به ستوونه ته وه، به لام خیرا به شیک له و ماته وه یه ی که گهرده کانی ئازاد کردوه، به کار ده هینریته وه بو دروستکردنه وه ی بۆند و په یوه ندیی کی نوئ له نیوان گهرده کاندای جارئکی تر به هۆی ئه م وزه یه وه پیکه وه ده به سترینه وه و سه ره بستیی گهرده کان سنووردار ده کریته وه؛ به جۆریک که ئازادییان تهنه ا به شی به سه ر یه کدا خلیسان و جووله ی زیاتر له دۆخی ره قی ده کات، به واتایه کی تر، ئه م وزه یه ی که بو له به ر یه ک تر ازانی سیستمه ره قه که به کاریات، جارئکی تر به شیک له و وزه یه، سیستمیکی نوئ دروست ده کا که ئازادیی ته نۆلکه کانی مادده تیدا له دۆخی ره قی زیاتره و که متر پیکه وه به ستراونه وه. سه باره ت به گۆرانی دۆخ له شله وه بو گزیش به هه مان شیوه؛ له پله ی گهرمی کولاندا ئه م وزه یه ی مادده شله که وه ریده گریته، ده چیته سه ر وزه ی ناویکی مادده که و جارئکی تر وه ک ماته وه زه بو گۆرینی دۆخه کی له شله وه بو گاز به کاری ده هینئ، به لام پاش ئازاد بونی گهرد و گهردیله کان، بریکی زور که متر له وزه که به کار ده هینریته وه بو دروستکردنی بۆندی نوئ و بنیاتانی سیستمیکی تازه، به به راورد به دۆخگۆرانی یه کم؛ هه ربویه له م دۆخه دا په یوه ندیی

نیوان گهرد و گهردیله کان زور لاوازه و تا راده یه کی زور له یه کتره وه دوورن، به وهش هیزی کیشکردنی کاره باییه و بارستایی نیوانیان لاواز ده بیته و ده توانن به سه ره بستیی به هه موو ئاراسته یه کدا بجوولین، به وهش نه ک هه ر شیوه کی، به لکوو قه باره که شی ده گۆریت و هه میشه قه باره و شیوه ی ئه م ده فره وه رده گری که ده کریته ناوی؛ له دوای ئه م دۆخگۆرانه وه، هه ر وزه یه کی تر بدریته گازه که، ده بیته وه هۆی بهرز بونه وه ی پله ی گهرمییه کی؛ واته گۆرانی پله ی گهرمی. ئه گهر ئه م دۆخگۆرانه ی مادده کان به دۆخگۆرانه سیاسی و کومه لایه تییه کان به راورد بگریته، له زور رووه شایه دی بو یه کتری ده دن و لیک جودا نین.

فهره نگوک
وزه Energy
پله ی گهرمی Temperature
پلازما plasma
یه کی بارستایی Barstaunit
گهرمی شلبوونه وه heat of fusion
گهرمی کولان Heat of vaporization
جووله وزه Kinetic energy
دووجا Square
گهرد atom
قه باره volume
ماته وزه Potential energy
بۆند bond
دۆخگۆران: تغییر حالت
دۆخی ماده: حالت ماده
گهرد: جزئیه
گهردیله: مولکول
ماته گهرمی: گرمای نهان



تیلومره کان: پیکهاته یه کی بچووک، ئه رکیکی گه وره!

فرۆ رزگار - سلیمانی

کورتبوونه وهی تیلومره کان، وه ک قه له وهی، پیسبوونی ژینگه، شیرپه نجه؛ که خانه کان به شیوه یه کی خیرا زیاد له ریزه ی پیوست دابه ش دهن و ئەمەش وه ک پیشتر ئاماژه ی پیکرا، ده بیته هوی کورتبوونه وهی زیاتری تیلومره کان (به تایهت له نیو که سانی جگه ره کیشدا، که ئەگه ری تووشبوون به شیرپه نجه ی سییه کان زیاد ده کات). په ستانی ده روونی زۆر و بو ماوه یه کی دریز، که میکانیزمی کارتیکردنی زۆریان له ری پرۆسه ی «oxidative stress» وه یه (که پرۆسه یه کی ئالوزیشه)، له نیو خانه کان روو ده دات و یه کیکه له وه هۆکارانه ی کاریگه ری له سه ر پتر کورتبوونه وهی تیلومره کان هه یه.

زانباریه کانی سه ر کرۆمۆسۆمه که به پاریزراوی ده میننه وه. دیسانه وه ش، تیلومره کان له کاتی له بهرگرتنه وه دا ریگه له پیکه وه لکانی کرۆمۆسۆمه کان ده گرن، به مه ش سه ره له نوێ زانباریه بو ماوه یه کان له شیوان و تیکه لبوون ده پاریزین.

به تپه ربوونی کات و بهرده وامیی کاری دابه شیوونی خانه، تیلومره کان زۆر کورت ده بنه وه و به مه ش کرۆمۆسۆمه که چیتر ناتوانیت له بهر بگریته وه؛ ئەمەش هانی خانه که ده دات بو کرداری apoptosis، که تپیدا خانه کونه کان (به ته مه نه کان) بو هاوسه نگ راگرتنی ریزه ی دروستبوون و له ناوچوونی خانه کان خۆیان له نیو ده بنه، که ئەمەش به شیکیه له پرۆسه ی گه شه کردن و ته مه نکردن له مرۆفدا. بویه له گه ل هه لکشانی ته مه نی مرۆفه کان، کرداری دابه شیوونی خانه کان به رده وام ده بی و تیلومره کان به رده وام کورت ده بنه وه. بویه له هه ندی سه رچاوه دا ده گوتری تیلومره کان وه کوو aging clock کار ده که ن، واته کورتبوونه یان راسته وخۆ هاو ریزه یه له گه ل هه لکشانی ته مه ن. له گه ل هه موو ئەمانه شدا، بوونی هه ر کیشه یه ک له تیلومره کان، ده کری تووشی کیشه ی ته ندروستیمان بکات، ته نانهت ده توانی بیته هۆکاری مردنیش!

بابه تیکی گرنگی تر لیره دا ئەمه یه پیرسین، ئاخۆ ده کری له ریگه ی دریز کردنه وهی ئەم تیلومره انه وه ریگه له پیربون بگرین؟ هه رچه ند له رووی زانستییه وه، له ریگه ی زیاد کردن یان چاندنه وهی ئەم تیلومره انه وه ده کری ری له پیربوونی مرۆف بگری (نه ک له مردن)، به لام زانستی سه رده م له گه ل به ره و پیشچوونی به رده وامیشیدا هیشتا به و ئاسته نه گه بشتوه. له بری ئەمه، به شیکی له زانایان سه رنجیان به وه داوه که له ریگه ی ئالوگوربی شیوازی ژیا نه وه ده کری پیش به دروستبوونی کیشه یان کورتبوونه وهی خیرای تیلومره کان بگرین. زانا کان له ری چه ندین توژی نه وهی زانستی بو یان ده رکه وتوه چه ند هۆکاریکی په یوه ست به مرۆفه وه کار ده که نه سه ر خیرایی و ریزه ی

کرۆمۆسۆمه کان، پیکهاته ی شیوه ده زووله یی نیو ناوکی خانه کانن له له شی مرۆفدا. هه ر کرۆمۆسۆمیک DNA ی له سه ره که زانباریه بو ماوه یه کانی تپدا به و له باوانه وه ده گوازی نه وه بو نه وه کان، به هوی ئەمه وه مرۆفه کان زۆر سیفه تی له باوانچوویان تپدا ده رده که ویت. کو تاییی ئەم کرۆمۆسۆمانه له زنجیره یه کی دوو باره وه بووی DNA پیک دین که «تیلومره کان» یان (Telomeres) پیده گوتری. زانا کان له پرۆسه ی گه شه کردنی مرۆفدا رۆلی تیلومره کان به گرنگ داده نین. که واته لیره دا ده کری پیرسین: ئه رکی ئەم پیکهاته فره بچووکه له له شی مرۆفدا چیه که وایکردوه زۆر به گرنگیسه وه چه ندین توژی نه وهی زانستی له سه ر ئەنجام بدریت؟ له مه ش گرنگتر، پیربوونی مرۆفه کان چ په یوه ندییه کی به تیلومره کانه وه هه یه؟ ئایا ده کری له ریگه ی چاندنی ئەم تیلومره انه وه، به شیوه ی ده سترکد له تاقیگه کاند، ری له پیربوونی مرۆفه کان بگرین؟

تیلومره کان پیکهاته ی کو تاییی کرۆمۆسۆمه کانن، که له زنجیره ی دوو باره وه بووی DNA پیکدین. ئه رکی ئەم پیکهاته یه، پاراستنی کرۆمۆسۆمه کان و زانباریه بو ماوه یه کانه له کاتی دابه شیوونی خانه کان له پرۆسه ی گه شه کردنی مرۆفدا؛ به لام چۆن؟

وه ک ده زانین بو نه وهی که سیک گه شه بکات، پیوسته خانه کان به رده وام له دابه شیووندا بن تاوه کوو جینگه ی خانه مردوه کان بگرنه وه. له گه ل هه ر دابه شیوونیکه خانه دا، پیوسته کرۆمۆسۆمه کان بو خانه تازه کان له بهر بگری نه وه بو گواستنه وهی بو ماوه زانباریه کان. زانا کان تپینی ئەوه یان کرد، له گه ل هه ر له بهرگرتنه وه یه کی DNA له کاتی دابه شیوونی خانه دا، کرۆمۆسۆمه کان که میک کورت ده بنه وه و له نه بوونی تیلومره کاند به شیکی له وه جینانه ی له سه ریه تی له نیو ده چوون؛ به لام تیلومره کان ئەو زانباریه یان له ونبوون ده پاریزن، له پرۆسه ی دابه شیووندا به شیکی له تیلومره که له بری کرۆمۆسۆم له کو تاییه که یه وه ده رده چیت، به مه ش بو ماوه

فه ره نه گۆک:

- Chromosomes:** کرۆمۆسۆم (ته نی شیوه چیکه یین، که له پرۆتین و بو ماوه زانباریه کان پیکدین)
- Telomeres:** تیلومره کان (ده که ونه کو تاییی کرۆمۆسۆمه کانه وه و بو ماوه زانباریه کانی سه ریان ده پاریزن)
- DNA:** ناوکه ترشی که م توکسیجن (له دوو شریتی لیکه هالوی لوولییچ پیکدیت، که بو ماوه زانباریه پیوسته کانی گه شه کردن و ئه رک و زۆربوونی زینده وه ره کانی تپدایه)
- Genetic information:** زانباریه بو ماوه یه کان
- Cell division:** دابه شیوونی خانه
- Telomere shortening:** کورتبوونه وهی تیلومره کان
- Human growth process:** پرۆسه ی گه شه کردنی مرۆف
- Apoptosis:** پرۆسه ی خۆ له نیو بردنی خانه کان بو جیگرتنه وه یان به خانه ی تازه، که به شیکی له پرۆسه ی گه شه کردن له مرۆفدا

تیۆری ژان پیاژه

(تیۆری گەشەیی مەعریفی لای پیاژه)



د. ئیسماعیل مستەفازادە - مەهاباد

بەکارهێنانی هەردوو پرۆسەیی نواندن و لیکچووون بە شیۆهیهکی تەواو؛ واتە نواندن کرداری راھاتن و لاساییکردنەوێ سەرۆشتە و لیکچووون واتە فێربووون بە پێی کرداری جوگرافیای رەوشت، ھەرکەسە ھەلگری پێناسەیی ناوچەیی ژینگەیی خۆیەتی بۆ ریکخستنی مەعریفەکانی تا بە شیۆهیهکی ھەرەمەکی کە ھەستەچوولە بئەگەر ھەرەمەکیە و کرداری ئەقڵیی رووتیش تروپیکی ھەرەمەکیە.

زیرەکی لای ژان پیاژه

سازان (سازگاریکردن / Adjust) بە بۆچووونی ژان پیاژه بریتییە لە دوو کرداری تەواو کراو و گشتی: ۱- ویچووواندن / جذب / درونسازی / Assimilation (جذب): تغیر ادراکات / تجارب جدید برای همخوان کردن آنها با ساختهای شناختی موجود و فعلی = دانستن) ۲ - گونجان / انطباق / برونسازی / Accommodation / (انطباق): فرایند تغییرساخت شناختی برای همخوان کردن آن با ادراکات جدید = یادگیری) پرۆسەیی ویچووواندن / جذب / درونسازی / Assimilation لە دەروونزانیدا، واتە وەرگرتن و ھینانی فاکتەری ژینگە بۆ نیو بواری رەفتاری تاک لە فێربووندا، بەلام گونجان / انطباق / برونسازی / Accommodation / لە فێربووندا، واتە گۆران و دووبارە ریکخستەوێ بونیادی مەعریفی لە تاکدا کە بگونجیت لە گەل پێداویستیەکانی ژینگە بۆ ھاوکاریکردنی تاک لەسەر راھاتن و گونجان لە بەرامبەر داخوارییەکانی ژینگە دەرەکی.

پیاژه وەسفی ھەردوو پرۆسەیی ۱- ویچووواندن / جذب / درونسازی / Assimilation / (گونجان لە گەل ئایتمەکانی دەرەکی بۆ ھاوئابوون لە گەل بونیادی مەعریفی تاک) و ۲- گونجان / انطباق / برونسازی

لە ھەموو ئایتمەکانی (عناصر) فێربووون روو دەدات، وە کوو فەرمانیکی گەشەکردنی گشتی، نە وەک ئایتمیک بۆ لیکدانەوێ گەشە. لە سەرەتای ھەموو ھەنگاویک دەبێ لە فیکرەو دەست پێکەین کە سەنتەری فێربوونە و دەبێ لە مەعریفە تیگەین. مەعریفە فۆتۆکۆپیی واقع نییە، بەلکوو مەعریفە بۆ فێربوونی شتەکانی دەورووبەر، لە گەل فێربوونی رووداوەکانی زانستی و سەرۆشتی. ئەو شتانەیی ھەستی پێکەین لە سەرۆشت، ناییت وە کوو خۆی لە مەعریفەدا لیکبدریتەوێ و ئەوێ دەیزانین کاری پێکەین. مەعریفە واتە گۆرینی شتەکانی دەورووبەر لە رینگای فێربوونەوێ و تیگەیشتن لەم گۆرانە. دوای تیگەیشتن لەو کەنال و رینگا جوووجۆرانە کە گۆرانی پیکراو، ئەم ھەنگاوانە کرۆکی ئۆپەراسیۆنی ئەقڵی مەعریفەییە لە تاکدا. جیاوازی لەنیوان فێربووون و گەشەکردنیشدا بریتییە لە:

۱. گەشەکردن پرۆسەییەکی بەردەوامی نیوہوێ مرۆقە بە رینگای ناناگایی، بەلام فێربووون پرۆسەییەکی ویستی، دەوہستیئە سەر ھەراشبوون و دەورووبەر.
۲. فێربووون رەوشتیکی تاییەتی لە مرۆق دروست دەکات بە پێی تاییەتمەندی فێربوونە کە، بەلام گەشەکردن لە ھەموو کەس وە کوو یە کە و جەنەرال (خەسلەت) دروست دەکات.
۳. گەشەکردن رادەوہستیئە سەر بۆماو، بەلام فێربووون دەوہستیئە سەر فاکتەرەکانی ژینگە و دەورووبەر.

گەشەیی ئەقڵی لای ژان پیاژه

بە بۆچووونی پیاژه، گەشەیی ئەقڵی یا مەعریفی بریتییە لە زنجیرە کرداریک لە تیکچووونی ھاوسەنگی و لە کاتی کارلێککردنی تاک لە گەل ژینگەیی دەورووبەر بەھۆی

پیاژه بە پێی تەمەنی مەعریفی قۇناغەکانی گەشەیی کەسایەتی دابەش کردووە و دەلی: ھەموو مندالی بەھەمان قۇناغەکاندا دەروات، بەلام بە پلەییەکی جیاواز. بۆنموونە مندالیک لە تەمەنی شەش سالاندا لە قۇناغی کرداری ھەستیوہوێ، لەوانە پلە پلەیی تر لە تەمەنی ھەشت سالیادا ھیشتا لە قۇناغی پێش کردارەکانی ھەستی ییت.

بۆچووونەکانی ژان پیاژه لەسەر میتۆدی فێربووون و گەشەکردنی مەعریفە

پیاژه دەلی ئیمە تووشی دوو کیشەیی سەرەکی ھاتووین، ئەویش کیشەیی گەشەکردن (Development) و کیشەیی فێربووون (learning) لە کەس تیکەلی یە کتری دەکەن؛ گەشەکردن ئەو کردارە پلە پلەییە بە پیکھاتەیی گشتی مەعریفەوہوێ، بەلام فێربووون حالەتیکە پێچەوانەیی، چونکە فێربووون سەلماندگەراییەتی گشتییە لە تاک و سەلماندگەراییەتی باری دەروونیە لەو کەسە کە ھەولێ فێربووون دەدات. واتە پێچەوانەیی خۆمەکی و ھەرەمەکی، وە کوو گەشەکردنی بایۆلۆژی تاک، لە گەل ئەوہشدا فێربووون کرداریکی سنووردارە لە کیشە و پیکھاتەیی تاک. ژان پیاژه وای دەبینی، گەشەکردن فێربووون شی دەکاتەوێ و لیک دەداتەوێ؛ ئەمەش پێچەوانەیی ئەو بۆچووونە پلە پلەیی دەلی: "گەشەکردن دەرەنجامی شارەزایی فێربووونی ھەرەمەکی." لای ھەندیک لە زانیانی دەروونی، گەشەکردن بچووک یا کورت دەکریتەوێ بۆ زنجیرە پلە پلەیی دیاریکراو لە فێربووندا. بەلام لە راستی زانستیدا ئەم بۆچووونە رستەکانی دەورووبەر لە واقع دەشاریتەوێ، چونکە گەشەکردن ئەو کردارە سەرەکیە کە

۴. هاوسه‌نگی یا خود کۆنترۆلی خود، واته توانای تاک بۆ گه‌رانه‌وه‌ی هاوسه‌نگی له کاتی تیکچوونی باری دهروونی، ئەمه‌ش رینگایه‌که تاک ده‌توانی بگاته به‌رزترین ئاستی کارلیکی مه‌عریفی، به‌هۆی به‌کارهێنانی نواندن و لیکچوون.



مندال ده‌خاته به‌ر واقیعیکی نوێ که داواکاری گه‌وره‌تری هه‌یه و داوای ولامی نوێ و باشتر ده‌کات (باشتر له‌و ولامانه‌ی که فیر بووه) ئەوکاته ده‌بیت زانیارییه‌کان ئەکۆمۆدیزه بکړین؛ بۆنموونه کاتیکی پرسیاریکی دیاریکراو له مندالیک ده‌که‌ین (خۆر بۆ به‌شهو دیار نییه؟) ئیدی ئەو زانیارییه‌ کۆنانه‌ی ئەو له‌و باره‌یه هه‌به‌تی (که بریتییه له‌وه‌ی خۆر به‌شهو ده‌خه‌وێت) به‌شی ولامیکی دروست ناکات، ئەوکاته مندال خودی خۆی (سوویکت) له‌گه‌ل ژینگه‌ی دهوروبه‌دا (ئۆبیکت) که بریتییه له زانیاری دروست دهرباره‌ی پرۆسه‌ی شه‌وورۆزه‌وه، ده‌گونجیت. له‌م کاته‌دا پرۆسه‌ی هاوسه‌نگبوون رۆلیکی گزنگ له‌م گونجاندنه‌دا ده‌گیریت. زانا‌کان ده‌لین هه‌رکاتیکی ئاسیمیلاسیۆن کورتی هینا، ئەو‌ده‌مه‌ ئەکۆمۆداسیۆن ده‌که‌وێته‌ گه‌ر.

قوناغه‌کانی گه‌شه‌کردن لای پیاژه

زۆرجار له‌به‌رامبه‌ر میتۆدی فیربووندا ئەو پرسیاره‌ ده‌کړیت: چ شتیکه‌ وا له‌ تاک ده‌کات له‌ قوناغیکه‌وه بۆ قوناغیکی تر گه‌شه‌ بکات؟

پیاژه ولامی ئەو پرسیاره‌ ده‌داته‌وه و ده‌لێ: چوار هۆکاری سه‌ره‌کی هه‌نه‌ که‌ هاوکاری مندال ده‌که‌ن بۆ گه‌شه‌کردن، که بریتین له:

1. پینگه‌یشتن، گه‌شه‌کردنی کۆئه‌ندامی ناوه‌ندیی ده‌مار و می‌شک و ده‌ماره هه‌سته‌یییه‌کان و هه‌روه‌ها لایه‌نی فیزیکی. (جسمی) گه‌شه‌ی تاک کار ده‌کاته‌ سه‌ر پینگه‌یشتنی مه‌عریفه. ئەگه‌ر مندال ته‌واو پینه‌گه‌یشتی ناتوانی ب‌روات (پن بگړیت) واته‌ فه‌رمان له‌ کۆئه‌ندامی ناوه‌ندیی ده‌مار ته‌واو پینه‌گه‌یشتووه، واته‌ پینگه‌یشتن هۆکاریکی سه‌ره‌کییه‌ بۆ ئەقلی مه‌عریفی.
2. شاره‌زایی فسیۆلۆژی کارلیک‌کردنی مندال له‌گه‌ل ژینگه‌ی فیزیکی، تیکراییی گه‌شه‌ی زیاد ده‌کات.
3. په‌یوه‌ستبوونی کۆمه‌لایه‌تی، وه‌کوو گه‌شه‌کردنی زمان و فیربوونی فه‌رمی له‌ خۆپندنه‌گه‌ و خۆپندنه‌وه‌ و چالاکی دهره‌وه‌ی خۆپندنه‌گه‌ و یاریی به‌کۆمه‌ل و تیکه‌لبوونی خزم و که‌س و برادر، ده‌بیته‌ هۆی زیادبوونی گه‌شه‌ی مه‌عریفی.

Accommodation / (گونجانی بونیادی مه‌عریفی تاک بۆ هاوتابوون له‌گه‌ل نایتمه‌کانی ژینگه‌ی دهره‌کی) ده‌کات که به‌رپرسیارن له‌ کرداری گونجاندنی گشتیی بوونه‌وه‌ر یا کرداری ده‌سته‌به‌رکردنی هاوسه‌نگی له‌نیوان نواندن و لیکچووندا. بۆ نمونه‌ کاتیکی تاک هه‌لۆیستی کی نوأ فیرده‌بیت یا شتیکی فیرده‌کړیت، ئەوا گۆران کاری له‌ره‌وشتی رووده‌دات که بریتییه له‌تی کچوونی هاوسه‌نگی له‌نیوان عه‌قلی ناوه‌وه‌ له‌گه‌ل فاکته‌ره‌ نوێیه‌کانی بونیادی دهره‌کی.

ئاسیمیلاسیۆن / ویچوواندن / جذب / درون‌سازی / Assimilation: بریتییه له‌ گونجاندنی زانیارییه‌کی نوێ له‌گه‌ل زانیارییه‌ کۆنه‌کانی تر (که‌ پیشتر هه‌بوون) یان گونجاندن له‌گه‌ل شیما مه‌عریفیه (طرحواره) کۆنه‌کانی مندال. ئاسیمیلاسیۆن، به‌پنجه‌وانه‌ی ئەکۆمۆداسیۆنه‌وه بریتییه له‌ کاریگه‌ریی تاک به‌سه‌ر ژینگه‌ و دهوروبه‌روه. ئاسیمیلاسیۆن بریتییه له‌ فۆرمی بنه‌ره‌تی زانیارییه‌کانی خودی مندال که هه‌ول ده‌دات به‌ هه‌موو شیوه‌یه‌ک جیگۆرکێیان پیکات به‌ مه‌به‌ستی ئەوه‌ی مندال ولامی پرسیاره‌کان بداته‌وه، به‌لام هه‌رکارت مندال نه‌یتوانی ولامی پرسیاره‌کان بداته‌وه، ده‌ست به‌ گۆرینی پرسیاره‌کانی که‌سی به‌رامبه‌ر ده‌کات بۆئه‌وه‌ی له‌گه‌ل زانیارییه‌کانی خۆیدا بگونجیت. به‌مانایه‌کی دیکه، مندال هه‌ول ده‌دات ژینگه‌ له‌گه‌ل خۆیدا بگونجیت، نه‌ک پینچه‌وانه‌که‌ی.

ئه‌کۆمۆداسیۆن: گونجان / انطباق/ برون‌سازی / Accommodation: ئاسیمیلاسیۆن و ئەکۆمۆداسیۆن به‌ گزنگترین دوو چه‌مکی تیۆرییه‌کانی پیاژه ده‌ژمێردین که دوو مانای پینچه‌وانه‌یان هه‌یه؛ له‌ کاتیکی ئاسیمیلاسیۆن باسی کاریگه‌ریی تاک به‌سه‌ر ژینگه‌وه‌ ده‌کات، ئەکۆمۆداسیۆن به‌پینچه‌وانه‌وه‌ باس له‌ کاریگه‌ریی ژینگه‌ به‌سه‌ر تاکه‌وه‌ ده‌کات. ئەم دوو پرۆسه‌یه له‌ ته‌مه‌نیکدا به‌به‌رده‌وامی تیکه‌ل به‌یه‌ک ده‌بن و له‌یه‌ک جیا ده‌بنه‌وه. ئەکۆمۆداسیۆن به‌مانای گونجاندن دیت له‌گه‌ل ژینگه‌ی دهوروبه‌رو هه‌موو ئەو فاکته‌رانه‌ی له‌ دهوروبه‌ری مندالدا بوونیان هه‌یه؛ به‌ شیوه‌یه‌کی دی، کاتیکی دهوروبه‌ر

سه‌رچاوه‌کان

کوردی:

. د. که‌ریم شه‌ریف قه‌ره‌چه‌تانی (۲۰۰۸) سایکۆلۆژیای په‌روه‌ده‌یی، سلیمانی، چاپخانه: په‌یوه‌ند.

. یوسف عوسمان حمد (۲۰۰۶) تیۆرییه‌کانی په‌روه‌ده‌ و فیربوون، هه‌ولێر. گۆفاری ئاسوی په‌روه‌ده‌یی.

. ره‌مه‌زان حه‌مه‌ده‌مین قادر (۲۰۲۰) تیۆره‌کانی فیربوون (جییه‌جیکردنی په‌روه‌ده‌یی) سلیمانی، چاپخانه‌ی: سایه

فارسی:

. مصطفی‌زاده، اسماعیل (۱۳۹۴) تحلیل محتوای کتابهای درسی، تهران: انتشارات آریوکان

زانستی ئیتیمۆلۆجی

سابیر ژاکا - پیرانشار



(Graphology)، زمانناسی میژووی (Historical Linguistic)، ژینگه‌ناسی زوان (Linguistic Ecology)، مرؤفناسی زوان (Linguistic Anthropology)، مورفۆلۆجی میژووی (Historical Morphology)، واتاناسی (Semantics) یه که وه کوو به‌شی گرنگی په‌یوه‌نیدار به زانستی ئیتیمۆلۆجی له‌لایان پسپۆری ئیتیمۆلۆجیسته‌وه تاوتووی و باس ده‌کریت و به‌ده‌ستپریه‌وه بو هه‌موو زوانیک بناغه‌دارپژێ ده‌کات و ده‌توانیت به له‌هیله‌گدانی وشه‌که به‌م بازه‌زانستیانه وشه‌که بو ریشه‌ی سه‌ره‌کی خۆی و پاشان پراساکان و چوارچیه‌کانی دیکه‌ی زمانناسی، وه‌کوو: (پراگماتیک، لیکسیکۆلۆجی، مورفۆلۆجی، واموهرگرتن، لیکچوون، میتاتیز، قرتاندن، زۆرکردن، لاوازکردن، به‌هیزکردن، سیمای ناوچه‌یی، زوانی ژینگه‌یی...) بخاته‌روو و ئه‌م کاته‌یه‌که «زانست» وه‌کوو به‌هیزترین بریارده‌ر بو هه‌ر زوان و ناوه‌ند و ئه‌که‌دیماپه‌که‌وه‌ییت، ملکه‌چ و دانپێدانه‌ری راستیه‌کان ده‌بیت.

ریشه‌ی واژه‌ی (ئیتیمۆلۆجی) وشه‌یه‌کی دارپژێراو له‌ بنجی (ئیتیمون) که بنجی وشه‌که له‌ ریشه‌ی گریکی (Etymon) به‌واتای (راستی، سه‌ره‌کی، بنه‌ره‌ت) و گیره‌کی وشه‌دارپژێ (logy) ریشه‌یه‌کی زوانی گریکی (logia*) وه‌رگیراوه که به‌فۆرمی (logia) به‌شیوه‌ی بیژه و فۆنه‌تیکی (g) چوه‌ته‌نیو زوانه‌رۆمیک و لاتین و به‌فۆرمی (logie) چوه‌ته‌نیو فره‌نسیکه‌وه. بنجی وشه‌که له‌ گریکی به‌واتای «لۆگۆ، ئارم، میتۆد، هیما» که باس له «روونکردنه‌وه، باسکردن» ده‌کات، دیت و که‌لکی لیوه‌رگیراوه. هه‌مان گیره‌ک به‌فۆرمی (lojy) به‌فۆرمی رینوسی (logy) و فۆنه‌تیکی (loji - لۆجی) چوه‌ته‌نیو زوانی ئینگلیزی و به‌سه‌ر زوانه‌کانی دیکه‌دا بلاو بووه‌ته‌وه و له‌ کوردیک به‌پێی بازه‌ی فۆنه‌تیکی ئینگلیزی

و چۆنه‌تیکی ژبانی مرؤف کار ده‌کات. به‌پێی کۆنترین تیکست و ده‌قی نووسراوه که له میژوو بو مرؤف به‌جیماوه، بو سوومتریه‌ن ده‌گه‌رپته‌وه و پێش له‌وانیش هیچ ئاسه‌واریکی زمانناسی و نووسینمان نییه و هه‌رچی هه‌یه، ئاسه‌واریکی «ئه‌نتروپۆلۆجی» و «ئارکیۆلۆجین». (سوومتریه‌ن) وه‌کوو یه‌که‌م گه‌ل و مرؤقان ده‌ناسیندین که تا کوو ئیستا توانیویانه نووسین دا‌یینن، واته یه‌که‌م که‌س بوون که «خه‌تیکیان» بو نووسینی فۆن و وشه‌کان به‌که‌لکوه‌رگرتن له‌ که‌رسته‌یه‌کی تیز وه‌کوو بزمار له‌سه‌ر خشته و قالیکی گلی، نووسراوه‌کانیان وه‌کوو تیکست بو مرؤف دا‌هیناوه. له‌پاش سوومتریه‌نیش وه‌کوو به‌شگر هیچ زوانیکی زیندوو نه‌ماوه‌ته‌وه که به‌شگری زوانی سوومتریه‌ن بن و ئه‌م بابه‌تانه‌ی وه‌کوو نووسراوه له‌لایان یه‌که‌م پێشه‌نگی دا‌هینانی نووسین به‌جیماون و کاریان له‌سه‌ر ده‌کریت و پشکینی ریشه‌ی وشه‌که‌لێک که ده‌بیت ده‌سته‌ودامانی گشت به‌شه‌کانی دیکه‌ی زمانناسی بینه‌وه و ئه‌گه‌ر به‌بێ به‌کاره‌ینانی به‌شه‌کانی دیکه‌ییت تووشی کیشه‌ده‌بین و ناتوانین له‌ په‌چه‌له‌کی وشان به‌شپه‌یه‌ی و گرنگر له‌ هه‌موو شتیک زانستی بکۆلینه‌وه، بو ئه‌م تیکست و نووسراوانه ده‌گه‌رپته‌وه له‌رووی زمانناسیه‌وه نه‌ک ئه‌تتی و DNA یه‌وه که دوو بابته‌ی ته‌واو لیکجیاواز و جودان.

ئیتیمۆلۆجی له‌ (ریشه) و (میژووی) «وشان» و «پیکه‌اته» له‌ (بنجینه) و (هۆی ده‌رکه‌وتن) و (سه‌رچاوه‌ی په‌یدا‌بوونیان) و (سه‌رچاوه‌ی سه‌ره‌له‌دانیان) و (شوینی سه‌ره‌کی و ریشه‌ی سه‌ره‌کی) ده‌کۆلپته‌وه که به‌پێی زانستی به‌راوه‌رد و تیکه‌ل به‌ بازه‌زانستیانه‌کانی دیکه‌ی زمانناسی که گرنگرینیان فۆنۆلۆجی میژووی (Historical Phonology)، خه‌تناسی

زوان وه‌کوو پیکه‌اته‌یه‌کی هالۆز و تایه‌ت به‌سه‌ر کۆمه‌لێک چوارچیه‌وه و قالی تایه‌ت دابه‌ش ده‌کریت و جی ده‌گریت، که بو هه‌ر به‌ش و بابته‌ پتویستی به‌خۆتیه‌وردان و یارمه‌تیوه‌رگرتن له‌ به‌شه‌کانی دیکه‌ی هه‌یه و پتویسته ئه‌م به‌شانه‌ی دیکه‌ش به‌کار به‌هینیت.

زانستی زمانناسی به‌سه‌ر ۴۰ به‌شی تایه‌ت دابه‌ش ده‌کریت و هه‌ر به‌شه‌ی وه‌کوو زنجیره‌یه‌یه‌که‌وه گریدراوه و نه‌پینی و سوهره‌کانی شاراوه‌ی ئه‌م زانسته قوول و تایه‌ته‌دیاری ده‌کات. ئه‌م زنجیرانه‌به‌شیوه‌یه‌کی تایه‌ت ته‌واوکه‌ری یه‌کترن و یه‌کتر ده‌گرنه‌وه و ته‌واو ده‌که‌ن. کاتیک به‌شیک پتویستی به‌باسکردن و روونکردنه‌وه هه‌بیت، ئه‌مه‌پتویسته له‌هه‌ر کام له‌ به‌شه‌ زانستیانه‌کانی دیکه‌ی ئه‌م زانسته هالۆزه، که‌لک وه‌رگیرین و به‌کاریان بپین. یه‌کیک له‌م بازه‌ و زنجیرانه، بازه‌ی ئیتیمۆلۆجی (Etymology)، وه‌کوو بازه‌یه‌کی ئه‌فسووناوییه.

زانستی ئیتیمۆلۆجی وه‌کوو بازه‌یه‌کی تایه‌ت و گرنگی ئه‌م زانسته، په‌یوه‌سته به‌گه‌رانه‌وه و تاوتویکردن و گریدان به‌ زنجیره‌کانی دیکه‌ی ئه‌م زانسته هه‌یه، ناکریت به‌بێ که‌لکوه‌رگرتن له‌ بازه‌ و گریه‌کانی دیکه‌ی ئه‌م زنجیره‌وه ته‌نیا له یه‌ک به‌ش که‌لک وه‌رگیرین.

ئیتیمۆلۆجی له‌ ریشه و په‌چه‌له‌کی میژووی و وشان ده‌کۆلپته‌وه، لیکۆلپته‌وه‌یه‌ک که وه‌کوو دوو جه‌مسهری به‌هیزی زانستی فه‌لسه‌فه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و زانستی له‌ به‌شی «زمانناسی» و به‌شی «ئه‌نتۆلۆجی» که دوو په‌وت و په‌هه‌ندی زۆر جیاوازن، ده‌کۆلپته‌وه. واته یه‌کیان ئه‌م به‌شه‌ی وه‌کوو زانستی زمانناسی بو دۆزینه‌وه‌ی خه‌ت و نووسین کار ده‌کات و به‌شه‌یه‌کی دیکه له‌سه‌ر شیوه

به کۆنسۆنانتی (ج) و به پیتی بازنه ی فۆنه تیکی فارس به کۆنسۆنانتی (ژ) و به پیتی فۆنه تیکی گریکی خۆی به کۆنسۆنانتی (گ) به کار ده هیندریت و له هاستی لیکسیکۆنی ئینگلیزی گیره کی وشه دارپژ و به شی «زانستی» چالاکی ههیه.

له پرووی سۆسۆلۆجی و سایکۆلۆجیشه وه به ره وه شه کانی پیکهینه ری کۆمه لگه بیه وه، ده بیته هۆی نه مانی فاشیزم و راسیزم و شۆنیزم و فه و تانی زۆر بابه ت که به ناو (زوان) ده خزیته نیو میشکی تاکی پیکهینه ری ئەم کۆمه لگه و زوان و گه له وه که وشه که هی منه و لیان دزیوم! که ئەمانه ده که ونه زانستی سایکۆلینگۆستیک و سایکۆ پاتۆلۆجیه وه.

زۆر جار له گه ل دوو به شی گزنگ و هه ستیار رووبه روو ده بینه وه که کاتیکی «وشه یه کمان» لیده پرسن یا ده مانه وه ویت پشکنینی ریشه یی بو بکه یین، ریشه و ره چه له کی وشه که به شیوه ی (فۆرمۆلۆجی) و (فۆرمناسی) باس ده که یین، واته له پرووی فۆرمی وشه که باس له ریشه ی وشه که ده که یین و له فه ره هه نگ و وشه نامه کان که لک و هه رده گرین، ده بیته جیاوازی نیوان ئەم دوو به شه به ته واوی بزاین و بناسین که دوو بابه تی جیاواز و جودان.

ئیتیمۆلۆجی - ریشه ناسی - ره چه له کناسی (Etymology)

لیکسیکۆن - فه ره هه نگ، وشه نامه (Lexicon) دوو بازنه و ره وتی جیاوازن، لیکسیکۆن و لیکسیکۆ گرافی ده که ویتته ژیرلق و ژیربازنه ی ئیتیمۆلۆجی نه ک پیکه وانه که ی! بازنه ی لیکسیکۆن ته نیا گرده کۆ کردنی ئەم وشانه ن که له بازنه ی جوگرافایی بیژه رانی ئەم زوانه ن و به کۆمه ل له لایان ناخپوه ران و به کارهینه رانی ئەم زوانه له بازنه ی ژبانی رۆژانه و بازاری و کۆمه لایه تی و هونه ری و چاندی کارایی و چالاکی هه یه و له چوارچۆیه یه ک و له لایه ن که سیکه وه به ناو «فه ره هه نگنوس» کۆ ده کرینه وه و گرده کۆ ده کرین، ئەم گرده کۆ بیه پره له وشه ی «زوانانی» دیکه که له روانگه و بازنه ی ئیتیمۆلۆجی ره چه له کیان له م زوانه وه نییه، به لام له بازنه ی بیژه ری رۆژانه و بازاری و کۆمه لگه یی ئەم زوانه به کار ده هیندریت

و چالاکی هه یه، وه ک: (هه نه بانه بۆرینه، فه ره هه نگی خال، فه ره هه نگی کوردستان، فه ره هه نگی ناھید، فه ره هه نگی زانستگه ی کوردستان...) و هه ر فه ره هه نگه یه ک که وشه کانی کوردیک به زوانانی دیکه یا هه ر زوانیک بو سه ر زوانانی دیکه وه هیندراوه، هه بیته، واتایان داندراره دیکه وه هیندراوه، ئیتیمۆلۆجی و ئەم بابه تانه، دوو ره هه ندی ته واو جیاوازن و ده بیته جیاوازی ئەم دوو بابه ته به وردی بناسین و بزاین.

زوانه کانی جیهانی پتر له ۷ هه زار زوان له خۆیان ده گرنه وه که گه وره ترین بازنه و خیزانه زوانی ئەم زوانانه، دهسته زوانیکی به ربلاو به ناو هیندوئه وروپیکه به کۆدی PIE که له م بازنه یه زوانی کوردی ده که ویتته داره زوانی هیندوئاریک به کۆدی PIH و له وانیش به شی زوانه «ئیرانیک» به کۆدی PII که زوانیکی سه ره به خۆ و تابه ته که به سه ر چه ندین زوانی ژینگه یی دابه ش ده بیته. چه ند نموونه وشه له بازنه ی ئیتیمۆلۆجی بو ئەم بابه ته ده خه مه به رچاو:

ئاو (āw) ئاوه دانی (āwadānī).

- ئەم وشه یه به واتای سه ره ده میانه ی خۆی واته (ئاو - ئاب)، سه رچاو و چاوگی ژبان، به وینه ی شله مهنی و ئاوه کییه کی بیته نگ و بیئۆن، سه رچاو و چاوگ و بنه مای ژبان بووه و هه رده م به شیکی گزنگ له پیکهاته ی هه ستی بووه.

باری ژینگه یی و بوونی گیانداران له سه ره تانی ژبان و ده ستییکی (ئاواوون) و هه رمان جه وه ره و بنه مای بوون، (ئاو - ئاب) بووه، بۆیه هه ر له کۆنه وه له گه ل سه ره له دانی شارستانیه ت و ژبان و بیرکردنه وه وه، مرۆف گزنگی به م فۆن و وشه یه، وه کوو بابه تیکی ئەپهسته مۆلۆجی و ئانتۆلۆجی و میتانتۆلۆجی و سیمه تیکیه وه داوه. بنجی (ئاو) له ره گی (ā) بنه مای «ئاوه دانی» یه وه هاتوووه، هه ر ئەمه ش بووه ته هۆکار که سوومیریه ن له فۆنی (ā) به وینه ی وشه ی (ئاو) له نووسراوه کانیان له سه ر لافاوه گه وره که، ئاماژه به م بنه ما و جه وه ره ی ژبان بکه ن و که لکی لپوه ر بگرن.

«PII āp»

- ئەو یستا (āp, apam)، پارت (āb)،

لیکچوونی کۆنسۆنانتی (p) بو (b)، په هله ویک (āb)، مانه وی (āb)، سۆغد (āp)، کاسیک (āp)، ئاسیک (æv)، کوردیک (āw, āv, āb, auī, awa)، لیکچوونی کۆنسۆنانتی (b) بو (w)، لیکچوونی کۆنسۆنانتی لیچولپوی (w) بو (v)، سیوه ند (āw)، مازهن (āb, āv, āp)، گه لکه (ōw)، لیکچوونی فاولی (ā) سه ره تانی برگه بو (ō)، تالش (āv, ov)، به ختیار (au)، لیکچوونی کۆنسۆنانتی (b) بو فاولی (u)، تات (āw, āb)، کۆمزار (hau)، لیکچوونی فاولی (ā) سه ره تانی برگه بو کۆنسۆنانتی (h)، بیه به هان (ow)، به لوچ (āp)، خاره زم (āb, āp)، په شتو (ōba)، ده ری (āb)، فارس (āb)، تاجیک (ob)، لیکچوونی فاولی (ā) بو (o)، یه غناب (op, ow)، ئاشتیان (úa)، ده ماوه ند (ēw)، سورخه (ow)، ئەناره ک (ow)، خانسار (ow)، ده ستگرد (ow)، خور (ow)، به هه دین (vov)، ئازهر (āw, āb).

«PIE āp» و «PHI āp» (رووبار، جۆگه، کانی، ئاوی، ئاوه دانی).

- هیتی (hā, pā)، دیارده ی میتاتیز، سه نسکریت (āp, āpa)، تۆخاریک (āb)، که شمیر (āb)، هیندیک (āpa)، گرێک (apia)، فره نسیک (eav)، لیتوانیک (upē)، پرۆکسیک (āpa)، ئایریشیک (aban)، تورکیک (āb)، ئۆزبه ک (ob)، سه لتیکی (abu)، گالیک (ābhain)، لاتین (emins)، ئیتالی (efins)، ئەرمه ن (hāwārī)، ئالبانیک (emē, ebnā)، بالتیک (upa, ùpè)، لاتقیه ن (bāna)، پرۆسیک (ape)، لاتقیه ن (upē)، جه رمه نیک (apō)، ئینگلیک (ape)، ساکسۆنیک (apo)، نه رده له ند (ape)، نۆرسیک (api)، ئایسلاندىک (api)، دانسک (abe).

- وشه ی دیکه و هاوچه مک و وه رگیراو له م بنجه، چه مکی (āwadānī)، به هه مان واته و جه وه ره ی (āwāyī)، واتا شوین و جینگه ی ژبن و ژبانه وه.

«PII ā_pāta»

- پارت (ābād)، په هله ویک (āpātīh)،

و فيولجىكى هديه، كه چهمكى (āyin)، بهواتهى (بیر و پروا و روانگه، ریباز، شیوه، شیواز، روانین، رەسم، رپورەسم، داب، نهریت) له ههمان واتا و بارى سیمه‌نتیکى خۆیه‌وه، له سووچ و چوارچیه‌وى چاوغى (دیتن)، ههمان هاست بهواتای (شیوه، شیواز، جۆر، ریبازگه، بیر و پروا).

day* «Pll dī»

- ئەوئستا (ādwan, ādvan)، لیکچوونى کۆنسۆنانتى لیچولئوى (w) بۆ (v)، پارت (aβdēn, bdyyn) لیکچوونى کۆنسۆنانتى (w) بۆ (b)، په‌هله‌ویک (aēn)، مانه‌وى (ēwēn)، لیکچوونى فاوئى سهره‌تای برگه (ā) بۆ (ē)، سۆغد (βd̄yнк) کوردیک (āyin)، به‌لوچ (ewenag).

- سه‌نسکریت (ādhwan)، هیندیک (ādhan) ئەرمەن (aurēn).

- له فارسی نوێ چهمكى (ābgīne) له‌برى (شیشه، ده‌فرى شیشه‌ی، ئاوینه) به‌کار دیت،

«Pll āpakainaka»

- پارت (bgyng, ābgēng)، په‌هله‌ویک (ābgēnag, āpkēnak, ābgēnagēn)

سۆغد (pkyn, k, pkyn) ئاسیک (avg, avgæ)

خارهزم (bynnk)، ده‌رى (ābmina)، فارس (ābgīnē)، تاجیک (obgina)، لیکچوونى فاوئى (ā) بۆ (o).

- ئەرمەن (apaki).

سه‌رچاوه:

پرشه‌داریکى زمانه‌وانى ۱ و ۲، سابیر ژاکاو، ۱۳۹۹ زانکۆى بۆکان.

فهره‌نگى ریشه‌ناسی کوردیکى ئافاشین، سابیر ژاکاو، له‌ژیر چاپ.

زار و زوان، سابیر ژاکاو، گۆفارى زمانناسی زمان و زار، ژماره‌ى یه‌که‌م پایزى ۲۰۲۱.

خه‌تى زوانى کوردیک له‌ میژوو تا کوو ئەمرۆوه، سابیر ژاکاو، گۆفارى زمانناسی زمان و زار، ژماره‌ى دووه‌م زستانى ۲۰۲۱.

زوان چیبه، سابیر ژاکاو، گۆفارى نگینى کوردستان، ژماره‌ى یه‌که‌م ۲۰۲۱.

تویزینه‌وه‌یه‌كى نوێ له‌سه‌ر میژووى زمانى کوردی، سابیر ژاکاو، گۆفارى چله‌مه، ژماره‌ى یه‌که‌م، ۲۰۱۹.

(ئاو) وینه‌که‌ دیتراوه، دواتر کوتراره: ئەمه (هاووینه) مه. ئەم گریمانیه‌ به‌ شیوه‌یه‌كى نازانستى و نالۆجیکى ئیتمۆلۆجیایى، ره‌وتى چۆنیه‌تیی (ئاووینه) و (هاووینه) له‌نیو زوانى کوردیک بوو كه باسم كرد و ده‌توانین وه‌كوو گریمانە له‌بازنه‌ى (فۆرمناسى) لىى پروانین!

«PHI dai» dī و «Pll ā_dai_na_ka»

(روانین، دیتن).

ئهم وشه‌یه‌ له‌ كه‌ره‌سته‌یه‌ك بۆ روانینه‌وه‌ دیت و ساز بووه. یه‌كێكى دیکه‌ له‌ دیارده‌ لیکچوونه‌کانى زوانه‌ Pll و کوردیک، لیکچوونى کۆنسۆنانتى (d) به‌ (w) و (y) و لیکچوونى دیفتونگی (ai) بۆ فاوئى (a).

- په‌هله‌ویک (ēwēnag, ādēnak, ādvēnak)

لیکچوونى فاوئى (ā) بۆ (ē)،

لیکچوونى کۆنسۆنانتى (k) بۆ (g)، سۆغد

(ādēnak)، ئاسیک (āydana)، کوردیک

(āwēna, awēnak, āyna, ayna, hāwēna)

لیکچوونى فاوئى به‌رزى (ā) بۆ فاوئى نرمى (a)، لیکچوونى فاوئى (ā)

سه‌ره‌تای برگه‌ بۆ کۆنسۆنانتى (h)، مازهن

(āyna)، گیله‌ك (āynē)، لیکچوونى فاوئى

(a) بۆ (ē)، تالش (āvina)، لیکچوونى

کۆنسۆنانتى لیچولئوى (w) بۆ (v)، به‌ختیار

(āhina)، لیکچوونى کۆنسۆنانتى (w) بۆ

(h)، تات (āynakā)، لارستان (āna)،

بیه‌به‌هان (oyna)، لیکچوونى فاوئى (ā)

بۆ (o)، به‌لوچ (ādan, ādank)، په‌شتو

(āhina)، فارس (āyēnē)، خور (āyēng)،

فه‌رخ (āyēng)، سورخه (aynē)، ئەناره‌ک

(āyna)، خانسار (āyna)، ده‌ماوه‌ند

(āyna)، به‌هیدین (voyna) لیکچوونى

فاوئى (ā) سه‌ره‌تای برگه‌ بۆ کۆنسۆنانتى

(v).

- كه‌ره‌سته و ئامرازیک كه‌ هه‌ر شتیك

وه‌كوو خۆى نیشان بداته‌وه. وه‌كى

ئامازه‌م بیکرد، یه‌که‌مجار ئاوینه‌ له‌ بارى

سیمه‌نتیکى و پراگمه‌تیکى و بارى راستى

دیتن و روانین له‌نیو «ئاو» وه‌ وه‌رگه‌راوه و

داهیتندراوه. دواتر به‌شیوه‌ى كه‌لكوه‌رگرتن

له‌ ماده‌ى شیمیایى و كانزایى، ئامیر و

كه‌ره‌سته‌یه‌كى تایه‌ت به‌ناو (ئاوینه‌)یان

ساز کردوه. وشه‌یه‌كى په‌یوه‌ندیدار و

وه‌رگه‌راو له‌م وشه‌یه، باریکى میتۆلۆجیایى

لیکچوونى کۆنسۆنانتى (b) بۆ (p)،

لیکچوونى کۆنسۆنانتى (d) بۆ (t)، سۆغد

کوردیک (p)t، (āway, āwāyī)

، لیکچوونى کۆنسۆنانتى (b) بۆ

(w)، لیکچوونى کۆنسۆنانتى لیچولئوى (w)

بۆ (v)، به‌ختیار (āvādī)، خارهزم (bd)n،

په‌شتو (ābātī)، فارس (ābād)، سورخه

(ābād)، خانسار (ābād)، ده‌ماوه‌ند

(ābāb)، ئەرمەن (āpāt)، هیندیک

(ābād)، ئۆردۆ (ābād).

ئاوینه (āwēna) ئاین (āyin).

لیکچوونى باوى کۆنسۆنانتى (h) بۆ (C)،

له‌ وشه‌ى (ئاوینه) به‌هۆى ئەم دیارده

فۆنه‌تیکیه، تووشى لیکچوون بووه، به‌لام

جیاوازیى نیوان دوو چه‌مک و وشه‌ى

(ئاوینه)، (هاوینه)، ته‌نیا لیکچوونى فۆنى

(هـ) بۆ (ئـ) یه و هیچ گۆرانکاریى واتایى

نایه‌ته‌ ئاراه، واته‌ ئه‌رکیكى واجى نییه،

چون بنج و ریشه‌ى وشه‌که (hāwēna)

نه‌بووه، بنجى وشه‌که فاوئى (ā) نه‌ک

کۆنسۆنانتى (h).

وشه‌ى (ئاووینه) له‌گه‌ل وشه‌ى

(هاووینه)، جیاوازن، وشه‌ى لیکدراوى

(ئاو) + (وینه)، له‌ بارى فتۆمۆرفۆلۆجى و

پراگمه‌تیکیه‌وه، له‌سه‌ر بنه‌مای مۆرفۆلۆجى

ده‌بیته: مۆرفیمی (ئاو) + مۆرفیمی (وینه)،

به‌واته‌ى: (ویناکردن، شوپهانندن، وینچوون،

وه‌یه‌کچوون، هاوشیوه)، یه‌که‌مجار مرۆف،

به‌شیوه‌ى هه‌لکه‌وت و بارى پراگمه‌تیکى

وینه و هاوشیوه‌ى خۆى له‌نیو «ئاو» دیتوه

و چه‌مكى (هاو) + (وینه)، به‌واته‌ى ئەمه

«هاووینه»مه، «هاوشیوه»مه‌ى دارشتوه و

به‌کارى هیتاوه، وشه‌ى (ئاوینه) له‌ کۆنه‌وه،

(هاوشیوه) بووه، چون مرۆف و گیانداران

(هاوشیوه)ى خۆیان له‌نیو ئاوه‌وه‌ بینوه.

به‌پیی رپسای که‌موکۆشى و ئابووریى

زمانه‌وانیه‌وه، وشه‌که، بۆ جوانووسى و

پاراستنى رپسای رپنووسى، په‌ناى بۆ

سواندن و قرتانندن بردوه و له‌ (ئاو) +

(وینه)، به‌ قرتاندى کۆنسۆنانتى (و) کراوه

به‌ (ئاوینه)، (هاووینه)ش به‌م شیوه، به

قرتاندى کۆنسۆنانتى (و) کراوه به‌ (هاووینه).

ئهم دوو چه‌مکه، له‌گه‌ل یه‌ک جیاوازیى

لیکسۆلۆجیکیان هه‌یه. (ئاوینه) هه‌بووه،

که‌ (هاوینه) هاتوه! واتا ده‌ستپیک له



زانست

عهدهؤ ميلان - قهزوین

کامه رایه ک داینن سهر ساهتا خوه و ژئو فیلم، بکشینن و یه که دن ژئو دایننه سهر ساهتا که سئ/ا کو هلدکشه ژورئ، ژئو ټردئ قه دقه ته، بهر ب ئه سمین دچه و ئه م ههر دو فیلمین هان، د پهرده یه کا ته له قزیوئنی دا نیشان بدن و بدنه بهر ههف، ئه مئ پر ئه شکره بینن کو ساهتا سهر ئهردئ پر بهلتر ژیا دهرقه یی ئاتمؤ سپهه رئ دخه بته. ئه نجامین نسبیته تا گیشتی پر بالکیشن و ئیمکانا پیکه اتتا وان ژئو دکاره ل لباروتاوران، وه ره جهر باندن. وه ک میناک، روئناهییا کو دگه یژه دهر دورا ستیرگه که گران، هه ک بهر ب ئالیئ وئ کاش دبه، ژریا خوه دهر دکه ف و ژئو یادان دقه ومه. ره شچال (ره شچال: ئه گهر مه زناهییا ستیرگه ک چهند قاسی روژئ به و هه موو ئاروو یان شه واتؤ کین خوه شه وتانديه، ژبه ر هیزا جازبه یا خوه یا پره ییز، بارسته یان چریا خوه د ناف خوه دا دگشینه، دده سهر هه ف و چاله که رهش کو دشبه قیفان (فورما شه یاتانؤکی)، ژئو چیدبه کو هیزا جازبه یا وئ پر مه زنه و تو روئناهیی ژئو، نکاره ژئو بقلته) ژئو لگور قئ تاییه تمه ندیی، ته قده گرن. جرم یان چریا وان، ئه وقاس گران و هه جما وان ئه وقاس بچووکه کو دهما روئناهیی، بهر را دهر باس دبه، دکه فه ناف و ئیدی تو جار، نکاره ژئو دهر که فه. ریا مه هه مویان، ژبو جاره ک ژئو بووبه، که تیه دوکانین کو ساهتان دفرؤشن و مه گه له ک ساعه تین بچووک و مه زن دیتنه کول سهر ۱۰:۱۰ ده قه یان، ته نریم بوونه لئ مه تو جاری نه پرسیه، چما! نالبه رت ئه نشته یین، د ته ژریا نسبیته تا تاییه ت دا، ل سهر هه ره که تا له زدار نه سه کئی و په یی شروقه کرنا کیشا ئهردئ نه که ت. ئه و

ئه نشته یین، په یوه ندیا نافه را دهم و فه زایی (نافه ر) یه کو دبیژه هه موو تشتین دنیا یی گریدایی هه قودنن و باندوران ژئو ل هه ف دکن. ب باوه ریا نه وتوئنی، دهم نه گوهر و سابه و د ههر دهر دنیا یی دا ژئو ته قگه را وئ یه کسانه. لئ ئه نشته یین، ئیسات دکه کو ئه ف یه ک نه راسته. میناکا پر پر بالکیشن کو ژبو شروقه کرنا قئ مه سه لئ تی بکارانین، وه ایه: ئه گهر ژ ۲ براین کو جیوی نه، یه ک ژئو ل سهر ئهردئ بینه ویئ دن، ب که شتیته که فه زایییا ب لهزا نیزیکی روئناهیی بهر ب ئه سمین یان گالاکسیان، هه ره که ت بکه. دهما کو ۱۰۰ سال ژئو مریئ برایی سهر ئهردئ، دهر باس بیه، برایی کول که شتیته فه زایییه، هئ ساله ک ژئو مریئ وی دهر باس نه بووبه، یانی ته نئ ساله ک کالتر بووبه!

ته ژریا نسبیته تا گیشتی: نسبیته تا گیشتی، ژبو هه رکیئین کو د دهما هه رکیئا وان دا، سوره تا وان دگوهرن یان ژئو لهزا وان تی گوهرتن، تی بکارانین. لهزا کیشا ئهردئ، کو هه مان ۹،۸۱/مه سه ژئو، یه ک ژ جوهر یین له زئیه. نسبیته تا گیشتی گریدایی له زئیه نه ک هه رکیئین. ته ژریا کو به سا جرمین خوه دی لهزا کیشن و نافه ندی دکه یه. ب گیشتی، ل ههر دهر دنیا یی کو جرمه ک د جهین قالا دا هه به، سه دیسه د ل دهر دورا وئ، لهزه ک کاشؤک ژئو هه یه کو مه زناهییا وئ گریدایی بارسته یا وئ جسمییه. ب گوته که دن، ل دهر دورا ههر جسمه کئ، لهزه ک هه یه. نسبیته تا گیشتی ژئو لسهر وان لهزانا دسه کنه و دده زانین کو ب دوور بوونا ههر جسمه کی ژ رووخار یان سه ته ها گهر ستیرکه کئ، دهر باس بوونا دهمئ ژئو را هیڈیتر دبه. وه ک میناک، ئه گهر ئه م

$E=mc^2$ ته ژریا نسبیته تا تاییه ت و گیشتیین نالبه رت ئه نشته یین (بناقووده نگترین هه فکیشه یا جیهانی) نالبه رت ئه نشته یین، خوه دیئ ۲ ته ژریا یین پر گرنگ و بناقووده نگ ب نافین نسبیته تا تاییه ت و نسبیته تا گیشتییه کویا یه که م د ۲۵ سالیا وئ ویا دودا ژئو د ۳۶ سالیا وئ دا، هاتیته وه شانن. نسبیته تا تاییه ت، ژ ۳ فه نؤمه نان، ئه و ژئو د له زین پر مه زن دا، پیکتی: بچووکیوون و سه ره فه دها اتتا لوهر تنزئ کو هه مان دا که تنه درئژا هییا جسم د ریا کو دهر که دایه. فه بوون و بهر فره هبوونا دهمئ کو هه مان هیڈیوونا دهمئ یه. مه زبوونا گرانییا بارسته یی ته نئ د نسبیته تا تاییه ته کو د سوره تین پر مه زن دا (د شه رتین کو سوره ت د دهما هه رکیئنی دا ناگوهره و وه کخوه دینه - سوره تا نه گوهره) مه رف دکاره باوه ریا خوه ب ئه نجامین وئ بینه. ب قئ یه کئ ته قگه را جیهانا دهر دورا مه، د سوره تین پر مه زن، ب ریا قانونین کو د ژئانا مه دا نایین دیتن، دکارن بین شروقه کرن. وه ک میناک، دهما کو جسمه ک ب سوره تا نیزیکی لهزا روئناهیی بهر که، هنگی دهما کو ئه و دهر باس دکه، پر پر هیڈی و کن دبه. هه موو ئالی یان دوور یین وئ ژئو، بچووکنردن. بارسته یان جرما جسمئ کو ب لهزا روئناهیی دهر که ژئو، ئیدی نه گوهر ننه، بهلکه زئیه دبه. ئه گهر جسمه ک ب لهزا روئناهیی بهر که، هنگی دهر باس بوون و هه رکیئا دهمئ ژئو را دسه کنه، درئژا هییا وئ دبه سفر و بارسته یان چریا وئ دبه بیسیئور و قه دگوهره جرمه که پر پر گران. یه ک ژئو نجامین پر بالکیشین ته ژریا نسبیته تا تاییه تا

بههسا مزارین تهؤریا نسیبه تا گیشیا خوه کویه کهم جار هاتبوون وهشاندن، کر. تهؤریا نسیبه تا گیشیا بوو سه دهما گوهره تا چوانیا شرؤفه و دیتین بهرینین لسهر کیشا ئهردی و د قی تهؤریا نوو دا، هیزا کیشا ئهردی وهک تاییه تمه ندیه که فهزایی هات دیتن نهک مینا هیزا د نافهرا جرمان دا، یانی تام بهره قازی تشتا کو نهوتون گوتبوو! د تهؤریا وی دا، فهزا د کیله کا ماده یی دا هنهک دتهوه. ب گوته که دن، جرمین ههیی، ری یان ژی کیمترین بهرگریا ناقا که فانه یان، هلدیزین. فکرا ئالبهرت ئه نشته یین، پر ئه جیب بوو لی دکاری بهرسقا قهومینین کو قانونا سقلا نهوتونی نه دکاری وان شرؤفه بکه، بده. گهرستیرکا ئورانوس، د سال ۱۷۸۱ان دا که شف بوو بوو و بازه یا (مه دار یان قه دور) ویا ل دورا روژی هه کی ئه جیب یان ژی خلوخوار بوو! زیده تر ژ ۵۰ سالن، لسهر قی مه سه لی بههس هاتبوون کرن. لگور قانونا نهوتونی، د قیا کو جازبه و هیزهک، باندوری لی بکرا. ب گوته که دن، د قیا کو گهرستیرکه که مه زن د نالیی دینی ئورانوسی دا هه ییا کو ئه ق یه کا هان نورمال بهاتا دیتنی. د سال ۱۸۴۶ ئان دا ستیرناسی ئالمانی، کامه رایا خوه دانی سه ر نوقته یا کو له قهره، گوتبوو لوما ژی گهرستیرکه که نوو ل ویده ری دیت کو پاشی ناقی نه پتونی لیکر. نیزی کترین نوقته یا قه دور یان مه دارا گهرستیرکا مهرجوری یان هه مان تیر ب روژی، ل هه ر دور و زفرینا خوه یا سالانه، دهاته گوهرتن و ئه ق گوهرتن تو جاری، ۲ جارن د نوقته یه که تاییه تا دا نه دقهومین. ستیرکسان وسا دزاین کو ئه ق ته قله ه قی و نه ریکی ژبه ر گوهرتا هیزا کیشا گهرستیرکین نیزیکی ئه تارودی نه! مه زانیا لادان یان ژیدادانا مه دارا تیری، ۴۳ سانیه قهوس بوو. ئه ق هه ره که ت د سال ۱۸۴۵ان دا ژ نالیی له قهرعی هاته تیده رخستن، لی داویا داوی دا ب ریا تهؤریا نسیبه تا گیشیا ئالبهرت ئه نشته یین، هاته شرؤفه کرن. تهؤریا نسیبه تا گیشیا نیشان دا کو لگور هه نده سه یا نه و قلیدوسی (نون* نه و کله دهس) و تام بهره قازی تهؤریا نهوتونی، هه یز یان په ره له نعا هه ر جسمه کی زفرؤک،

خوه دی هه ره که ته کی تاییه ته. دهما کو فورمولین ئالبهرت ئه نشته یین، لسهر گهرستیرکا مهرجوری هاته بکاراین، ده رکه ت هولی کو گوهره یین هه یزا وی تام لگور فورمولانه. گهرستیرکین کو مه سافه یا وان ژ روژی، زیده تر ژ مه سافه یا تیر هه یا روژی نه، جهگوهرتا هه یزا وان هیدی هیدی زیده تر دبه. بالکیشتر ژ فه نومه یین ژوژی، ۲ مزارین نوو بوون کو ته نی تهؤریا ئالبهرت ئه نشته یین، دکاری وان پیشینی بکه، یا یه که م ئه و بوو کو ب دیتنا ئالبهرت ئه نشته یین، قادا مه گنه تیکا پر بهیز، دبه سه دهما کیمبونا له ریزین و هه ژه ژا (رتعاش) ئه تومان. ئه ق یه ک ژی دا که تا لهزا گوهرینا جهی خیزین سپه جترومان بهر ب نالیی رهنگی سوئر ئه ری دکه! دهما ستیرکه ک پر پر گهرم و که لوک دبه، لگور فورمولین به ری، روئاهیا وی د قی کو شین به، لی د پراتیکی دا سوئر، که لو ئه می ل کو کارین تینا مه زن و هیزین کیشین پر بهیز، په یدا بکن، به رسق، کنکین سپی نه. زانیا ران ده ستب لیکولینین به رفه ره لسهر ته یین کنکین سپی، کرن و جهگوهرتا کو هاتبوو پیشینین کرن، ب چاقی خوه دیتن! ناقی وی گوهرتا جهان، جهگوهرتا ئالبهرت ئه نشته یین، دانین. ئالبهرت ئه نشته یین دگوت کو مه یدا نا کیش دبه سه دهما لادان و ژیدادانا شواین روئاهیی، لی که لو ئه ق یه ک دکاره بی جهر باندن. ئه گهر ستیرکه ک د پشت روژی دا، تام د ئمتدادا رووخارا وی دا به، د دهما کوسوفا روژی دا بی دیتن و ئه م دهوسا وان لگور دهما کو ئه م روژی تونه هه ساف بکن، بدن به ره ه ق، هنگی دی لادانا روئاهیا وان مسوگر به. تام وهک دهما کو هوون تلین دهستی خوه ل بهر چاقی خوه و د مه سافه یا ۸ سانتیمه تریا وی دا دایدن و جاره ک ب چاقی چه پی و جاره ک دن ژی بیی راستی، لی میزه دکن، ژ وه تری دهوسا تلین وه تی گوهرتن، لی د راستی دا نه وسایه و ئه و دهوسا خوه دا نه!

زانیا ران د دهما کوسووفی، ل گرافا پرنجیه عیا روژاقایی ئافریقایی دا، دیتن کو روئاهیا ستیرکان دهوسا کو راسته راست و دیره کت هه ره که ت بکن، نیزیکی روژی،

ژبه ر هیزا کیشا روژی، دتهون و وهک که فانه کان دبن. ئه ق یه ک دده خویاکرن کو ئه م شوون و جهین ستیرکان، هه ک ژورتر ژ جهین وانین راستین دینن. هه موو سه رکه تین تهؤریا نسیبه تا گیشیا ئه نشته یین، ده ربای ستیرکان بوو، لی پرانیا زانیا ران د هه سه رتا قی یه کی دا بوون کو کارین وان د لاباراتوواران دا جهر بینن. تهؤریا ئالبهرت ئه نشته یین، ماده یان وهک پاکیته که گفاشتی ژ ئه نه ریی، ددیت لوما ژی هه ر دو قه دگوهرینه هه ق، یانی ماده دکاری بگوهرتا فورما ئه نه ریی و ئه نه ریی ژی دکاری قه گوهرتا ماده یی. $E=mc^2$. ژ نشکی قا، زانیا ران به رسقا پرانیا پرسان په یدا کرن. رادیوه کتیف، ب ریا قی هه فکیشه یی پر ب هیسانی هاته شرؤفه کرن. زانیا ران تیده رخستن کو هه ر زه ریا ماده یی، ژ دژماده یه که ب قاسی خوه، پیکتی و زانین کو ماده و ئه نه ریی، تو جاری ژ هه قودن نایین قه قه تاندن. هه یا کو ئالبهرت ئه نشته یین نامه یه ک ژ سه روکوماری ئامه ریکایی (له تتهر تو پرسده نت فرانکلن د. روؤسه قه لت) را نفیسی و تی دا وها گوئ: مه رف دکاره ماده یی قه گوهرینه ئه نه ریی و ژی بومه که نه تومی به ره م بینه لوما ژی سه روکوماری ئامه ریکایی، فه رمانا دامه زاندا ریخسته که مه زن دا، کو بومه یا نه تومی چیکن. ژبو قه لشاندن، دهنکا نه توما ئورانومعی هاته هلبزرتن. ئورانوم له مه تته که کو د قاشلا ئه ردی دا پره. ۲ گرام د هه ر تونه ک که قهران دا! یانی ۴۰۰ جاری زیده تر ژ زیری، لینه لی ئورانوم که له ک په رگنده و به لاقه لایه. د سال ۱۹۴۵ان دا، تیرا چیکرنا بومه یا نه تومی، ئورانوم هاته به ره فکرن و کاری چیکرنا بومه یی، د لاباراتوواره که بازاری لوس ئانگه له سعی ب سه رپه ره شتیا فیزیکنانی ئامه ریکی روهرت ئوپه نه مه ر، ده ستی بوو. جهر باندا ئاموره که وها د پیقانه که بچوک دا مومکن نبوو. بومه، د قی یان د راسه ری مه زانیا کریتییک دا به، یان ژی قه نه به، لوما ژی یه که مین بومه، ژبو جهر باندن هاته ته قاندن. ئه و د سات ۵،۵ عی سبه یا روژا ۱۶ عی ژولیا سال ۱۹۴۵ان د پیکهات (۲۵ تیره ها سال ۱۳۲۴ان) و

هیزا ته قینا کو بهرامبه ری ۲۰ ههزار تون ت.ن. تعیان بوو، ژئی نازاد بوو. ۲ بومبه یین دن ژی هاتن چی کړن. بومبه یه ک ثورانومعی ب ناقی کورکی کو دریزا هیا وی ۳،۶ مه تره، کیشا وی ۴،۵ تون ویا دن ژی میړی قله و بوو کو تی دا پلوتونوم ژی هه بوو. یا یه کهم لسهر هرؤشما ویا دن ژی لسهر ناگاسا کعیی هاته نافیتن. سبه یا روژا ۱۶عیی ناگوستعا سالا ۱۹۴۵ان د سات ۱۰:۱۰ ده قیان دا، بازارئ هرؤشما ب ته قینا ته تومی ب ئه ردی را بوو یه ک و هلوه شیا. ب بومبارانا هرؤشما یی، دنیا ته زه های ژ خوه بوو، چمکو ۱۶۰۰۰ کهس مرن، ئه و ژی د روژه کی دا و ئه ف کاره ساتا مروقی، بوو سه ده ما هشیار بوونا وووژدانا رازاییا فیزیکزانان! ئوپه نه مه ر کو بهر پرسئ پرؤزه یا بومبه یی بوو، ته قی که سین دن ژ ئه زابا وووژدانا زیده، بهرته کین توند نیشان دان لوما ژی هاتن گرتن و زیندان کړئ. ئالبه رت ئه نشته یین، راگهانند کو ئه گهر قرار به کو جاردن وهره دنیای، ئه و هه ز دکه کو بیه لووله کیش نه ک زانیا ر! هن ئه نجامین ته وریا نسیبه تی: ئه نشته یین ب ته وریا نسیبه تا تایبه تا خوه نیشان دا کو، هه ر ۳ قانونین نه وتونی، ته نی د شه رتین تایبه ت دا، ئه و ژی ته قریبه ن راستن نه ک ب ته مامی، چمکو ده ما لهزا ئه جسام زیده دبه و دگهیژه لهزا روئاهیی، هنگی ب تو ئاواپی، قانونین نه وتونی، نکارن ژئی را بین بکاراین و ئه نجامین وی پر ژ راستی دوورن. ته وریا نسیبه تا گیشتی وی ژئی، نیشان دا کو ته وریا نه وتونیا لسهر قانونا جازبه یا گیشتی ژئی، پر راست نینه و د مهیدانین جازبه یا پر بهیز دا، فورمولو نه وتونی دکه فه بهر بهس و گه نکه شین جددی.

لیکولینا سهر هه ره که تا گهرستیرکا مه رجوری ل دور روژی، ژ میژ فایه کو بالا ستیرناس و فیزیکزانان کشاندو بوو سهر خوه. پرسگریک ده ما ده ستپیکر کو ستیرناسان تیده رخستن کو سه فه یا کو ئه تارود تی دا ل دور روژی دزقره، بخوه ژی هه ره که تا وی هه یه. ئه ف هه ره که ت پر ب زه لالی تی دیتن.

پیفاندین گریدایی هه ره که تا مه رجورعیی، نیشان ددن کو ئه ف هه ره که ت د هه ر سه دساله کی دا، ۴۳ سانیه یه (ل فر مه به ست

ژ سانیه یی یه که یا پیفاندنا که فانه کیبه کو دبه ۱/۳۶۰۰ دهره جیان). هه ر چند کو ۴۳ سانیه د ۱۰۰ سالان دا، پر پر کیبه بتایبه ت ژبو ساله کی، لی قانونا جازبه یا گیشتی نه وتونی، نکاره وی شروقه بکه.

نه وتون دگوت کو روئاهی د ریه ک دیره کت دا هه ره که ت دکه لی ئه نشته یین، نیشان دا کو ئه گهر جسمه ک خوه دیی مهیدانه که جازبه یا پر مه زن به و روئاهی ژ کیله کا وی دهرباس بیه، هنگی لادان و ژبیادان ژ مه سیرا روژی دقه ومه.

مژارین دن کو مهرف دکاره ژ قانونا نسیبه تا گیشتی، دهرخه، ئه وه کو روئاهیا ستیرکین کو مهیدانین مه گنه تیکا وان پر بهیزن، د دریزا هیا پیلین وان دا، د ناف ریا کو بهر ب ئه ردی فا تین، گوهرتن چیدبه. ئه ف باندور کو ژئی را ره د شفت، دینژن دبه سه ده ما مه زبوونا دریزا هیا پیلین روئاهیا فان ستیرکان. ئه ف مه سه له کو دیسا ب قانونین نه وتونی نایه

ئانالیز کړن، ب ریا هه فکیشه یین ته وریا نسیبه تا گیشتی، پر هیسان تی مؤده لکړن. گهلؤ ئه رد د چاله که فهزا* زمان دا جه گرتیه؟ دم و فهزا، لگور ته وریا نسیبه تا ئه نشته یین، ب هه فودن را هاتنه هووناندن و بوونه سه ده ما چیوونا پیکهاته یا تار و پوودیا چارالی (د۴) یا ب ناقی فهزا* زمانئ. بارسته یان چریا پر مه زیا ئه ردی، بویه سه ده م کو ئه ف پیکهاته، ب فورما چاله کی وهره خویان. وه ک که سه کی ای گران کو د نیفه کا دوشکه ک ب بایئ داگرتی، روونشته (هه ر چند کو ئه م تهوین، چه مین یان که فانه کین فهزا* زمانین وها، ب پرانی ل دهر دورین بارسته یین پر گران و زه ف گفاشتیتیرین وه ک ره شچالان، ستیرکین نوترونی و کنکین سپی، دینن لی ئه گهر ئه م هوور و کوور و ب دقه ته ک زیده تر ل دیاسیورا دهر دورا ئه جرامین کو بارسته یین وان کیتمرنین وه ک ئه ردی، بنیرن و لسهر وان سه کن، ئه م کی کاربن چه مین یان تهوین فهزا* زمانین کو بارسته یا ئه ردی بویه سه ده ما وان، پر باش بینن). لگور ته وریا نسیبه تا گیشتی ئه نشته یی، هه ره که تا ئه جسام د پیکهاته یا تار و پوودیا فهزا* زمانئ، پیکتی. یانی

جسم د ده ما کو هه ره که ت دکه، ئه و د بن باندورا فورما فهزا* زمانا کو تی دایه، دمینه. لگور قی ته وریی، کیش یان گرانش دبه سه ده ما گوهرتتا فورما پیکهاته یا فهزا* زمان و د نه جاما وی دا، هه ره که تا جسم ژی ژبه ر مهیدانا کیشا ئه ردی، تی گوهرتن. ب گوتته که دن، لگور ئه نشته یین، کیشا ئه ردی، هه ره که تا ئه جسام د مه سیرا ته ویا ییا پیکهاته یا فهزا* زمانا ل دورا جسما گرانه. یانی ده ما کو ئه رد د قه دؤره ک دا ل دورا روژی دزقره لگور نسیبه تی، ژبه ر که فانه کا فهزا* زمانا ل دورا روژی، ئه ف یه ک پیکتی.

ئه گهر ئه رد نه گوهر بار و سابت بیا، هنگی تو پیوستیه ک ژبو لیکولینا هان تونه بوو، لی ژبه ر کو ئه رد ل دورا خوه دزقره، لوما ئه ف چه مین ژئی دق ب ئه ردی را، بزقره. ئه رد ب بادان و ئالاندنا هیدییا پیکهاته یا فهزا* زمانیا ل دورا خوه، وی دکه وه ک پیکهاته یه که زقرؤکیا چه ندالی؟ ئه ف یه ک ژی بویه سه ده ما شاندا ساته لته عا گپ-ب بهر ب فهزایی کو دق لسهر کیشا ئه ردی، لیکولین و پیفاندین پیوست بکه.

ژبدهر

مالپهرا ههفتیریا فارسی و وکپه دا

وه رگیر: عه دؤ میلان، ئه ندازیاری
کیمیایی، ژ زانینگه ها دهوله تی، سالین
۲۰۰۰-۱۹۹۷

<http://forum.haftir.ir/thread-1954.html>

https://en.wikipedia.org/wiki/Albert_Einstein

<http://www.zoomit.ir/articles/einstein-and-relativity-21167/etc>



عہ لی حسہینی - بانہ

پرسیارہ دیتہ ئاراوہ، ئە گەر پانتاییی دەق بەوانہ بەرتەسک دەبیتەوہ، بە چ شتگەلی بەرین دەبیتەوہ؟! لەوانەییە ئەو کەسانەیی کە لەسەر ئەو بروایە بن و لامیکی روون و گونجاویان بەرانبەر بەم پرسیارە نەبێ! لانیكەم نووسەری دەق لە ئاستی خۆیدا وە کوو مرقفیک بەرپرسیارە؛ واتە دەبی ئەرخەیان بیت کە دەقێکی شیاوی خولقاندووہ.

شاعیری بەرپرسیار، رحیم لوقمانی، یەکیک لە سیمایەلی ناسراوہ بو کۆمەلگەیی ئەدەبیی کوردی کە بە بروای من لە دێر بەدێر و کۆپلە بە کۆپلەیی دەقەکانیدا جیدیەت و جوودی هەییە. ئە گەر چاویک بە دەقەکانی ناوبراودا بخشینی، رەنگە ئەو راستییەمان بو دەرکەوئ کە بەردەوام ئەو خولیاہیی هەبووہ و هەییەتی کە دەقەکانی لە چوارچیوہی بەرپرسیارەتی نەچنە دەری. لەرووی دەقەکانەوہ وادەردەکەوئ کە بەردەوام تەوہرەییەکی لە زەینیدا هەلزاردبێ و لەسەر بنەمای ئەو تەوہرەییە درێژەیی بە دەقەکانی دابی. بروای نووسەری ئەم دێرانە لەسەر ئەوہییە کە بەرپرسیارەتی دەتوانئ شتیکی گرنگ بیت لە دەقدا، هەلبەت نە بەو مانایە کە پێویست بیت شاعیر بەردەوام لەسەر توولەرییەک هەنگاو بنئ و لێنەگەری جاروبار وشە و دەستەواژە بوخۆی وەزمان بیت و کاری خۆی بکات. مەبەستم ئەوہییە شیعری ئازاد جوہریە کە، کە جاروبار تێیدا وشە دەراوی خۆی دەدۆزیتەوہ و پێویست نییە بو ہەموو وشە و دێریک ئەرکیکی راستەقینە رەچاو بکەین. دیارە هیتانە بەرباسی سەرلەبەری کارەکانی شاعیر لە وتاریکی ئاوہادا نائەگەرە، بەلام چەن شیعریک دینمە بەرباس. لەم ولاتی مەجازییەدا،

ماونەتەوہ. ئەگەرچی خودی سوارەش لەدایکبووی سەردەمی خۆیەتی و ہەرگیز پەلی بو ئایندە نەھاویشتووہ، بەلام توانیویییەتی بەکەلکۆەرگرتن لە ئەزموونەکان داھینانیککی تۆکمە و تازە بکات. کە باس لە ئافانگار دبوون دەکەم، دیارە مەبەستم لەو دەقگەلە نییە کە بەردەوام بەچەشتیککی نەخواراوانە بەفەردە لە تۆرە کۆمەلایەتیہەکاندا، ہەلەدەرێژرینە بەردەستی خۆینەوہوہ گەلی کە هیچ شتیکی بویان نابیتە پرسیار و خۆبەدەستەوہ دەرانە خۆیان بە رەوتە کە دەسپێرن و دەنگی دەھۆلە کە زۆرتر دەکەن. لەحالیکدا ئەوان رەنگ و روالەتی دروین و ہاشە و هووشەیی زۆرتر بە شتە کە دەدەن، کە خودی خولقینەرانی ئەو دەقگەلە ماوہییەکی کەمی دواتر بروایان بە کارەکانی خۆیان نامین و لەبەرچاویان دەکەون. ئاشکرایە کە دەقگەلی تۆکمەیی سەدەگەلی پێشوو، وکوو «ئاننا کاریننا»، «فاوست» و ... ییئەوہی کەسیک بانگەشەیان بو بکات ئیستاکەش لەبەرەودان. دەقی چاک بوخۆی بانگەشە کەری خۆیەتی. دیارە دەقگەلی پێشوو بەشیوہیە کە بەرپرسیارەتیان تێدا بووہ، تەنانەت ئە گەر بەرپرسیارەتیہە کە تەنیا بەرپرسیارەتی ئەدەبی بیت؛ مەبەستم ئەوہییە، ئەو توانایی و برشتەیان هەییە کە وەک دەقێکی ئەدەبی بناسیندین. دیارە بەرپرسیارەتی لە ئەدەبیاتدا دەتوانئ بگشتیتدیری بو بەرپرسیارەتی لە ئاستی ژبان، مرقوف، کۆمەلگە و ... واتە ئەوانە خالگەلیکی گرنگن کە لە ئەدەبیاتدا رەنگ دەدەنەوہ. ئەمە لەحالیکدا یە کە ہەندئ لایناویہە خودی بەرپرسیارەتی لەزیندان ھاویشتتی دەقە و پانتاییی دەق بەرتەسک دەکاتەوہ. دیارە لیرەدا ئەو

ئە گەر چاویک بە میژووی ئەدبیاتدا بخشینی، بو مان دەردەکەوئ کە دەقی ئەدەبی بەپیی ئاستی بیرکردنەوہی بەردەنگ و کۆمەلگەیی ئەدەبی، گۆرانکاریی زۆری بەخۆوہ بینیوہ. ہەندئ دەق لە ہەر سەردەمی کدا بریکجار وادەردەکەوئ کە لە دەقەکانی ھاوتەمەنی خۆیان سەرتر بن؛ هەلبەت ہەندئ کەس بروایان وایە ئەم سەرتر بوونە بە چەشتیک پەل بو داھاتوو ھاویشتە. لە ہەندئ بوچوونەوہ دەکری ئەم بیرۆکەییە بکەوئتە بەر پرسیار و پەلھاویشتتی دەق بو داھاتوو بە نائەگەر بیتە ئەژمار، چون ہەر دەقیک کە دیتە بوونەوہ، بیگومان ئەزموونگەلی پێشتر تێیدا رەنگ دەداتەوہ. ئە گەر کەشف و شہوودیکش ہەبی ئەمە بەو مانایە نییە کە پەلی بو داھاتوو ھاویشتتی؛ دیارە ہەر کەشف و شہوودیکش دەکری لە تاقیکردنەوہکانی پێش خۆیەوہ سەرچاوہ بگری. «بووفی کوور»ی سادق ہیدایەت، لەو دەقگەلەییە کە توانیویییەتی لە دەقە ھاوچاخەکانی خۆی سەرتر بیت و ئە گەر پەلیشی بو داھاتوو نەھاویشتتی ئەوہ دەراوی دەقە کە جوہریکە کە بو ماوہییەکی دوورودریژ بەردەنگ بەخۆیەوہ خەریک دەکات و ہاندەرە بو لەدایکبوون و خولقاندنی دەقگەلی تازەگەرانە و ئافانگار دانە. لەنیو دەقە شیعریہ کوردییەکانی دەییەگەلی رابردوودا بە بروای من «خەوہ بەردینە»ی سوارە لەو دەقەنایە کە ئاسەوارا بیرکردنەوہ و ماندووبوونی زۆر پێوہ دیارە و دەکری وەک دەقێکی ئافانگار د بیتە ئەژمار. ئیستاکەش زۆر کەس ئەو خولیاپەیان هەییە کە بتوانن دەقی بەقوولاییی خەوہ بەردینە بیننە خولقاندن و زۆر کەسیش لە بروای بەرینی بەدەریاگەیشتنا

گەر گولدانى پلاستىكى بى ئىندىشەت چىلىك شەتلى ئازادبىرى لى نەرواوه خەمت نەبى!

لە ناو جۆگەى پىر بەلاشى غەدرپوشا كام بەرى تىر مەستت دەكا، پارووى پارە و پلەت ھەلدە گەررووى دەرھەت!

دەھۆلى كام تەورى دەھو دارستان دەخاتە سەر سەماى گەمزەبى، چۆپى بگرە و نەرم نەرم سەرى داران گەرم كە بۆ ھەواى تەوران.

ئەم ولاتى مەجازىيە سەكۆخانەى خۇرانان و خۆھەلدانە و پىشانگەى دروشمى رەنگە كان و بۆنە كانە! شاعىر ھىندەى وىنەكەى خۆى دەرە نكئىنى، قەت لە خەمى جەكۆنە و بىنموودى شىعر نىيە تويش بچۆ سەرشانى سەكۆى چل درۆى كاندىداوھ

نە شەرمت لە با بى و نە ترست لە بۆران! خەمت نەبى، بە جىھانى ئەمبەر جۆگەش ھەر زوو رادىى لە بەرگى مىللىدا وىنەبەك سازبەكە و دوو قامك ھەلبەرە و لە ژىريا بنووسە: ئازادى...!

بە برۆاى من لىرەدا شاعىر بەجوانى توانوبىيەتى بارى ئىدىومىيى زمان بىنئىتە خزمەتى شىعەرىكى ئەمروپىيەوھ. ديارە ئەو كەسەى كە بە برۆاى شاعىر بۆ گەبشتن بە بەرژەوھەندىيە سىياسى، ئابوورى، كۆمەلايەتى و تاكەكەسپىيە كان خۆى لە ھىچ چەشنە دەغەلى و دوورويىيەك ناپارىزى و بە لەبەرچاوغرتنى ئەوھىكە ولاتى مەجازىش يارمەتيدەرە كە دەغەلان و دوورويان زووبەزوو بە نىشاندانى ئىخلاسىكى پۆخل، ھەموو ئەو جادەگەلەى كە دەيانەوى بۆيان ھەموار دەبى، بە چ زمانىك لەگەلىان بدوى باشە، بىجگەلە شىعەرىكى ئايرونىك؟ ديارە نووسراوھەكى ئاسايى يان وتارىك ھەرگىز ئەو پرشتەى نىيە كە پەيامىكى

گەزىدە رابگەيەنى. لىرەدايە كە رەنگە وجوودى شىعەرىك حاشا ھەلنەگر بىت؛ ھەربۆيە شاعىر بە شىپوھەكى ناراستەوھۆ و توانج ئامىز و بە ھەلبىزاردنى ئايرونى، ئەمبەرەوبەرى جۆگەيان بۆ ھەلدەبژىرى و پىمان دەلى: تاقمى بەرژەوھەندىخواز ھەموو ھەلىك دەقوزنەوھ بۆ دەسراگەبشتن بە بەرژەوھەندىيە كان. خوليا و خەونى ھەمىشەى ھەنگاوى شىعەرم

تاسەى پىاسەى شەقامى ئازادى دەكا ھەرچى دەستى شەقامى ئازادى دەگرىت رىك دەبىاتە بەرى زىندان! گەنجى بى ئاكامى شىعەرم، لىرە ناكام! لە خەونى ئەخلاق و ئازادى و مروقدى خۆى دەربازى كۆشى رازاوى دروشمى شەقامانى باشوور دەكا لەوى رەوتى چەوتى شەقام، بە لای چەپدا، دەبىاتەوھ بەر تەلبەندى درگى تاران!

بە لای راستا دەبىاتە بەر شوورەى تاوانى ئانكارا!

مەكۆى حىزب و ژوانى سىياسەت، لە شەقامى پىچاوپىچى بازگانى! گەر بەناچار بۆ ئاكامى ئەو شەقامانە نەروانىت تابلوى سىنگى بەردىنى دواجادەى باشوور بە رەنگى زەرد لىنى نووسراوھ: دارمان و پەشىمانى!

لەم شىعەردا شاعىر خەفەتبارانە مېژووى نىزىك و دوورى كوردمان وەبىر دىنئىتەوھ و پىمان دەلى لە ھەر ھەموو مېژوودا، كورد لەدووى بستىك خاكى ئازاد گەر،اوه، ئەو نمونەيەش كە پىمان نىشان دەدا نمونەيەكى چەوت و نارىكە؛ ئەو نمونەيە وەككوبەشىكى نىمچەئازاد نەك نەيتوانىپوھ ئەركى خۆى بەكردەوھ دەربىنى، بەلكوو لە ھەموو بوارىكدا خەسارى ناوھتەوھ. ديارە لىرەدا شاعىر دەيەوى بلى ئەگەر كورد بىھەوى سامان بگرى، دەبى ئاستى عەقلاىيەت لە تاكى كورد و لە سىياسەتوانى كورددا بچىتە سەرەوھ. لە نەبوونى راشنالىزىمدا، ھەموو شتى بەرەو نارىكى دەروات؛ ئەوھ نمونەى باشوور لەبەرچاوه كە

ھەرىكە و رووى لە قۆلىك كىردووه و ھەر لايەنىك وەدووى بەرژەوھەندىيە خۆى كەوتووه و ئەوھى بۆى گىرنگ نەبىت خەلكە و بىرى نەتەوايەتىش پووشىك نايەنى لايان. چى باشتەرە لەوھى كە شاعىر شىعەرىك ھەلبىزىرى بۆ ئەوھى تاكى يان سىياسەتوانىكى كورد وەئاگا بىتەوھ، بەلام مەخابن گووى بىستن لای تاك و سىياسەتوانى كورد نىيە دەنا ھەر زوو شاعىرانى وەك پەشىو و شىركۆ و ... لەم چەشنە مەترسىگەلەيان داوھ بە گويماندا.

ئەگەر لە ناو يادداشتەكانى سەھۆلدا تىنى ژوانىك بۆ ئەوئىنى ھەتاو ھەبى ئەگەر لە ناو فەرھەنگى فامى بەفردا خۆشەويستى بۆ بلىسە و بۆ مۆمى داگىرساو ھەبى ئەگەر لە ناو سىپەلكەكانى ماسىدا تاسەى ھەوا و ھەناسەى وشكانى ھەبى ئەگەر لە ناو زۆنگى ئەندىشەى گەندا و يك زايەلەى زولالى يەك كانى ھەبى ئەگەر لە ناو رىشى دركىنى ئابىن و كەللەى بەردىن و مەرگىنى داعشىيران ھەوايەك بۆ ھىماى جوانى و گولبارانى ژنان ھەبى ئەگەر لە ناو فەرھەنگ و رەنگى دۆزەخدا ھەوايەك بۆ سەوزەلانى و گولەكانى ژيان ھەبى... دلتيا بن! دلتيا بن! لە يارىگەى فوتبالىنى رۆژھەلاتى ناوھراستا تۆپى سەرى سەرانى سەر دەسەلاتان ھەر ئەوھەندە ھەواى «ئەخلاق»ى تىدايە!

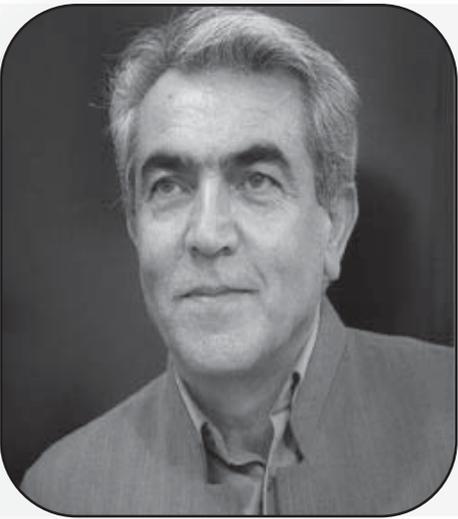
شتىكى تر كە دەمەوى لە شىعەرى شاعىردا بىھىتمە بەرباس ئەوھىيە كە جىدىيەت و لە ھەمان كاتدا ھەلوئىستى مروقدانە لە سەرلەبەرى شىعەركانىدا ھەيە. لىرەدا شاعىر بە دەستەواژە و وشەى جوان جوان شىعەركە دەرازىنئىتەوھ و لە ھەمان كاتدا ھەر كۆپلەيەك پەيامىكى گىرنگى تىدايە و پلەبەپلە پەيامەكان دەچنە خوارى و دەيانەوى بىنە دەستەچىلە بۆ پەيامى كۆتايى.

په یامی گرنګیش لیره دا نه وه بیه که له کومه لگه ی جیهانی سپه مدها نه وه ی گرنګ نه بی مروّف و خوښی مروّف و بایه خه مروّفییه کانه. شیعر کاتی خو ی دنوښی که ناستی داچله کینه ربوونی له هه لکشاندا بی؛ په یامی شاعیرانه کاتی روو ددها که له گهل په یامی تاکه که سیی ناسایدا جیاوازیی هه بیته. دیاره لیره دا له په یامیکی ناسایدا ده توانرا به کورتترین شیوه په یامه که بیته کو تایی و گوترا بایه که له کومه لگه ی روژ هه لاتیدا مروّف بایه خی نیبه و سیاسه توانیش و بزدانی نیبه، به لام دارشتنی پیشه کی بو په یامه که به دهسته واژه و وشه ی توکمه و شوبهاندنی جوړاوجوره وه ناستی شیعریه ده باته سهروه و ته علیق یان وه دواخستنیکیش که بو گه یاندنی په یامی کو تایی لیره دا ده بیتری، لایه نی نه ده بییه تیی ده قه که ی به رفراوانتر کردوه.

ده رباره ی گشتییتی زمانی شیعریی شاعیر نه وه بلیم که له هه موو سه نعه ته نه ده بییه کان که لک و ه رده گری. له خوازه وه بگره تا شوبهاندن، پارادوکس، جیناس، ئیهام، ته شیخس و ته نانه ت له ف و نه شر و زور سه نعه تی دیکه بهرچاو ده که ون. هه ندیچار هه ندی دهسته واژه ده بیتری که له شیعی شاعیری دیکه دا به که می بهرچاو ده که ون. «له ناو فره نگی فامی به فردا» لیره دا بیته وه ی لیکدزیتی ده نگ به چری هه ست پیبکری دهسته واژه یه کی جوان خولقاوه. له هه س و وشه که دا پیتی «ف» هه یه بیته وه ی گرفتیکی زور له ده ربړنی ده نگه کاندا هه بی؛ دیاره لیره دا به چه شنی ته شیخس دراوه به به فر و زیندوو راگیراوه، نه گهرچی خودی به فر و سهرچاوه ناسمانییه کان بووژینه ره وه ی ژیانن، به لام به فر ناتوانری زیندوو چاو لیکری مه گهر له زمانی شیعر دا که زمانیکی نادهسته مو و په هایه. لیره دا به بروای من شاعیر له سه نعه تی به مروّف کردن یان ته شیخس به جوانی که لکی و ه رگرتووه. له شیعی یکدا که به م رسته یه وه ده ست پیده کا: «له داریکی قاچ سووتاوی قر دووکه لاوی ده پرسم»

خودی ئه م رسته یه خاوه نی سه نعه تی ته شیخسه، چون له ویدا درخت وه کوو مروّف چاوی لیکراوه؛ هه ر له هه مان شیعر دا ئه م رسته یه ش هه یه «هه موو ده ستیان له گهل په نجه ی ته ور و مشاردا تیکهل بووه!» لیره شدا سه نعه تی ته شیخس وجودی هه یه و بو ته ور و مشار ده ست و په نجه دانراوه. له شیعی «خاوینکار» دا، «گسکی هاوریم! توش وه کوو من په ریشانی ته پوتوزی دروی سالی»، به بروای من لیره دا جوانترین چه شنی ته شیخس رووی داوه؛ له هه مان کاتدا سه رله بهری شیعی «گسکی هاوریم» هه لگری زمانیکی ئایرونی که که نه وه ش ده قه که ی ترووسکه دارتر کردووه. له شیعی یکدا که به م رسته یه وه ده ست پیده کا: «خولیا و خهونی هه میسه ی هه نگی شیعرم تاسه ی پیاسه ی شه قامی نازادی ده کا» خوازه گهل وه ک تاران و نانکارا بهرچاو ده که ون «به لای چه بیدا، ده بیاته وه بهر ته لبه ندی درگی شوروی تاوانی نانکارا!» زورچار شاعیر هوگریه کی زوری هه یه بو که لکوه رگرتن له خوازه و به بروای من له م دوو رسته یه شدا تاران و نانکارا وه کوو خوازه به جوانی که لکیان لیه ورگیراوه. «جیهانی نه مبه ر جوگه و نه وه بهر جوگه ش» له شیعی «ولاتی مه جازی» دا که له سه روه هیتامه به رباس، خوازه یه کی قول و له هه مان کاتدا گه زندییه بو نه وه که سانه ی ته نیا وه دووی پله و پایه و ناوبانگ ده که ون و هیچ بایه خیکی تر گرنګ نیبه لایان. هه ر له شیعی «ولاتی مه جازی»، له سه ره تادا ئه م رسته یه ده بیین «گهر گولدانی پلاستیکی بی نه ندیشه ت چلیک شه تلی نازادیبری لی نه رواوه» لیره دا به بروای من سه نعه تیکی نه وتو رووی نه داوه، به لام چونیه تیی هه لسوورانندی وشه و دهسته واژه کان چه شنی که له تازه گهریی به ده قه که به خشیوه و پیموایه جوانه؛ نه گهرچی په نگه هه ندی خوینه ره وه بلین ئایرونی لیره دا وجودی هه یه. له م شیعر دا «سه گیک نه ودالی خو مالی،

ته ره ی شار و شه قامانی / ره جالی ده ولته ی زبل و گه رالی بیولته ی نانی» سه ره تای شیعه که به خوازه یه کی گه زنده وه ده ست پیده کا و شوبهاندنی «ده ولته ی زبل» و ... ده بیتری؛ له به یته کانی دواتردا خوازه گهل وه کوو ورده نیسقان و .. سه رنجر اکیشن. نه گهر به مه وه ی دیسان ئاور له ته شیخس بده مه وه له شیعی «سه قز» دا، ته شیخس به زوری ده بیتری؛ له و شیعه دا دهسته واژه ی «له سه ر لیوی هه ر په نجه ره ی کو لاتیکی» و هه روه ها له چه ند رسته یه کی دیکه شدا سه نعه تی ته شیخس بهرچاو ده که وی؛ له و رسته یه ی سه ره وه دا لیه بو په نجه ره دانراوه که ته شیخسیکی جوانه. به گشتی به بروای من نه وه هیز و وزه یه که له شاعیر دا وجودی هه یه و نه و ناسته له بایه خ که بو مروّفی دادهنی، هه لیده نی له زور شویندا له سه نعه تی ته شیخس که لک و ه رگری، دیاره نه مه ناتوانی بهرچکوت بیته؛ ناوشیاریی شاعیر هاوار ده کا که مروّف و بایه خه مروّفییه کان گرنګن لای. به گشتی ده ستخوشی له شاعیر ده که م و ئاره زووی ته مه ندریزی و له شسایگی بو ده خوازم.



سه رچاوه کان:

۱. کومه لیک له شیعه کانی ره حیم لوقمانی
۲. خه وه ربړینه ی سواره ی ئیلخانی زاده
۳. رستاخیز کلمات، شفیع کدکی
۴. طلا در مس، رضا براهنی

ایل «گورک»، عشیره ای گسترده در سه کشور بزرگ منطقه

سه‌عید مامه‌ندی - مهاباد



نهاد این روستا ۶ فرسخ با قصبه (سردشت) فاصله داشت و در آنجا عشیره یا قبیله ای بنام «گورک» زندگی می‌کردند. ایشان از علمای بزرگ سردشت در قرن نهم هجری بوده است و در نیمه‌ی اول قرن دهم هجری وفات یافته است». بنابه بیوگرافی مزبور ۵ قرن پیش گورک‌ها در این منطقه می‌زیسته‌اند. ولی آنچه که جای تأمل دارد روستایی هم اکنون در سردشت نزدیک به این نام وجود ندارد و متأسفانه در یادها باقی نمانده است. (بغیر از روستاهای قلاتاسیان و گورانگان که تشابه اسمی دوری با قلاگاوران دارد).

بنابه روایات بزرگان این ایل، تاریخ پیدایش آن، که در اذهان گذشتگان و ریش سفیدانش به یادمانده است به اواخر قرن هفدهم میلادی برمیگردد که از میان بلباسها برخاسته‌اند. (بلباس عشیره ای بزرگتر یا ایلی مرکب از چند عشیره کوچک و بزرگ میباشد و بنام هوزی بلباس در کتب تاریخی از آنها یاد شده است) یعنی حدود ۳۰۰ سال پیش جد بزرگ «گه ورک‌ها» شخصی بنام «رسول بلباس» بوده است. سرآغاز سکونت اولیه وی منطقه شهرزور (شماره زور) از توابع کردستان عراق بوده که در آن دوران خیلی گسترده تر از اکنون بود و احمدآغای شماره زور برآن حکمرانی می‌کرده است. رسول بلباس سرسلسله بلباسهای سیویل در استان سلیمانیه کردستان عراق و «گه ورک» های کردستان ایران و ترکیه می‌باشد. وی دارای دو فرزند بنامهای میرزا احمد و قره عثمان بود. شجره بازماندگان این دو نفر تا به امروز به ۱۵ نسل می‌رسد که نوادگان میرزا احمد در کتاب «ایل گورک» اثر و تدوین بنده، و نوادگان قره عثمان در کتاب «میزوی هوزی بلباس» اثر محمدحما بیوره یی ترسیم شده است.

بعد از اتفاقات و کشمکشهایی که با حکمرانی وقت در منطقه شماره زور پیدا میکنند به طرف منطقه سلیمانیه کنونی و قلاچوالان آن زمان مهاجرت می‌نمایند و در روستای «شیوه کل» سکونت گزیده که پس از وقوع رویدادهایی وارد خاک ایران در منطقه بانه و سردشت کنونی شده اند که با بیان مختصر این اتفاقات و تاریخچه «گه ورک ایران» به برگی از تاریخ مردمان این سرزمین اشاره خواهد شد.

کدام از آنها در کشور خود، مطرح و همیشه مورد توجه دولت‌ها و سیاستمداران به عنوان ایلی قدرتمند بوده‌اند. این ایل یکجانشین بوده همراه با حفظ آداب و رسوم خویش درصدد سازگاری با زندگی در عصر جدید می‌باشند. وجه تسمیه «گه ورک»

به نظرمی رسد وجه تسمیه گه ورک از کلمه (گه وره) به معنی بزرگ بوده جمع آن (گه وره کان) یعنی بزرگان بوده که باگذشت زمان به گه ورک تبدیل شده است؛ تعبیر دیگر برای



وجه تسمیه آن از کلمه (گاور) یا گبر به معنی آتش پرست بوده که آنها را (گاوره کان) می‌گفتند و سپس به گه ورک مبدل شده است. پیشینه تاریخی ایل «گه ورک»

در کتاب تاریخ سلیمانیه به قلم مرحوم استاد عبدالرحمن شرفکنندی و کتاب «تاریخ مشاهیر گورد» ماجد مردوخ روحانی؛ برگرفته از ترجمه فارسی تاریخ سلیمانیه؛ در شرح حال زندگی مولانا الیاس کبیر (مشهور به " شیخ سور" که مقبره وی در منطقه آلان سردشت می‌باشد) چنین آمده است:

«مولانا الیاس بزرگ در نواحی (قلاگاوران) در دهکده‌یی از توابع سردشت که محل سکنا ی قبیله‌ی گورک است پا به عرصه‌ی وجود

یکی از رویکردهای شناخت تاریخ هر ملتی بر بررسی و شناخت قومیت‌های آن استوار می‌باشد بر همین اساس در تاریخ گذشته مردم کورد نیز شبکه‌های اجتماعی اعم از ایلات و عشیره‌های کوچک و بزرگ وجود داشته‌اند که به جهات گوناگون اثرات بسیاری بر تکامل این ملت داشته است و پرداختن به نحوه شکل‌گیری و چگونگی ساختار آنها، ما را به شناخت بیشتر تاریخ کوردها رهنمون می‌کند. شناخت تاریخ هر ملتی بر نوادگان آن ملت، به جهت اثرات تاریخی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن لازم و ضروری می‌باشد و این شناخت تأثیر عمیقی بر ساختار شبکه‌های اجتماعی جامعه بر جای خواهد نهاد. لذا در این مبحث قصد بر آن است که به شناخت ساختارهای اجتماعی و نحوه تکامل یکی از این عشیره‌ها پرداخته تا شاید سرآغازی برای شروع شناخت و بررسی بیشتر ایل‌ها و عشایر دیگر تاریخ کورد گردد. وقتی خانواده‌ای توسعه می‌یابد و از حدود همخونی فراتر می‌رود و

محیط نسبتاً وسیع تری را در برمی‌گیرد طبعا تبدیل به عشیره می‌شود. بدین گونه، اعضای متعدد یک خانواده که به طرز وسیعی گسترش یافته باشند مجموعه‌ای را تشکیل می‌دهند که به نام ایل یا عشیرت خوانده می‌شوند. (واسیلی نیکیتین)

ایل «گه ورک» (gawerk) از ایلات بزرگ کردستان است که در سه کشور ایران، عراق و ترکیه پراکنده می‌باشند و با توجه به پراکندگی جغرافیایی این ایل، تعداد خانوار و جمعیت آن بطور دقیق معلوم نیست ولی آنچه مشخص است ایل «گه ورک ایران» در شش شهر شمالغرب کشور از جمله سردشت، مهاباد، بوکان، سقز، ارومیه، سلماس و حدود ۲۰۰ روستای این مناطق سکونت یافته‌اند.

ایل «گه ورک عراق» در منطقه سلیمانیه و هه ولیر و «گه ورک ترکیه» نیز در استان وان پراکنده می‌باشند. این عشیره، در عین حال ساده زیست و بی ادعا بوده است هر چند بدلیل پراکندگی جغرافیایی و قرارگرفتن آنها در خاک سه کشور مزبور نتوانسته‌اند به صورت متحد و منسجم در وقایع و تحولات سیاسی منطقه نقش برجسته‌ای داشته باشند اما هر

بزرگ این خانواده با نام رسول، مشهور به «رسول بلیاس» و پسرانش احمد و عثمان به خاطر ستم‌هایی که توسط حاکم و فرمانروای وقت و بنابه روایتی دیگر از طرف پشدریها بر آنها اعمال می‌شد آواره دیار دیگری شده به صورت مخفیانه وارد منطقه سیویل (در استان سلیمانیه) و روستای شیوهکل می‌شوند که جزو قلمرو حکمرانان بابان بوده است و در آنجا روزگار را به سختی بصورت شبانکاره سپری می‌کنند. از قضای روزگار محل سکونت آنها بعد از سالها توسط دشمن آشکار می‌گردد و با توطئه کدخدای روستا، رسول پدر خانواده به طرز مشکوکی کشته میشود ولی این مسئله از دید همسر و دخترش مخفی نمی‌ماند.

بیماری مادر را به کام خود می‌کشد، عایشه دختر بزرگ خانواده سرپرستی برادران را برعهده می‌گیرد و مرگ پدر دختر را آزار می‌دهد. گذشت ایام نتوانسته بود کینه انتقام را در او خاموش نماید. سالها می‌گذرد و برادران بزرگ می‌شوند و زمان انتقام فرا می‌رسد سرانجام روز عید سعید فطر کدخدا و اطرافیان به سزای اعمالشان می‌رسند. عایشه در این جریان زخمی شده و در واپسین دم حیاتش به آنها توصیه می‌کند که یکی از دو برادر به طرف قلاچولان مرکز حکومت بابان و دیگری به طرف ایران رهسپار گردند لذا دو برادر یکی عثمان (مشهور به قره عثمان) مسیر قلاچولان و دیگری احمد (مشهور به میرزا احمد) به سبب سواد خواندن و نوشتن وی در روستا او را به این نام می‌خوانند) هم روانه ایران می‌شود و به توصیه خواهرش به روستای (بنه خوی) در اطراف بانه رفته و خود را به دوست دیرینه پدرشان که کدخدای روستا بوده معرفی می‌نماید.

ماجرای بسیاری بعد از این واقعه و جدا شدن دو برادر از همدیگر پس از گذشت سالیان متمادی عمرشان شکل می‌گیرد که شرح آن در این مبحث نمی‌گنجد؛ ماجراهایی نظیر کشته شدن قاتل فراری سلیمان پادشاه بابان توسط قره عثمان، به سبب شهامت و مهارتش در اسب سواری و بخشیدن روستای (شیوهکل) و مالکیت آنجا توسط بابانها به وی به پاس خدمتی که به آنها نموده است. همچنین فرزند میرزا احمد به نام «جوامیر» که حاصل ازدواج وی با دختر کدخدای روستای بنه خوی بود در حماسه دوازده سواره مریوان (بنام جوامیر رنگینه) شرکت کرده است. بنابراین گورک ایران و ترکیه از نوادگان میرزا احمد و گورک کردستان عراق از نوادگان قره عثمان می‌باشند که در بیش از ده شهر کوچک و بزرگ و روستاهای اطراف آنها در این سه کشور زندگی میکنند.

همچنان که اشاره شد، میرزا احمد دارای فرزندی به نام جوامیر بوده که در حماسه دوازده سواره مریوان شرکت داشته و بعد از بازگشت مجدد به شاهرزور تا چهار نسل متوالی به صورت تک فرزند (تاقانه) زندگی آنها ادامه

می‌یابد تا اینکه بایزید (نسل چهارم) دارای شش فرزند پسر خواهد شد. این خانواده بار دیگر بر اثر اختلاف با دشمنان دیرینه شان، ترک دیار کرده از آنجا به ناحیه میرآباد در منطقه سردشت مهاجرت میکنند و به سفارش برادران "صوفی خدر و ملا وطمان" سیکه‌نه (از روستاهای قلعه دیزه کردستان عراق و همجوار با منطقه سردشت) روستای موسالان را آباد می‌کنند و به کار کشاورزی مشغول میشوند. پس از رشادتها و افتخاراتی که در جنگ با عثمانیها در منطقه ارومیه کنونی (بعنوان سربازان فرستاده شده از طرف برادران سیکه‌نه به حمایت از دولت و حاکمیت وقت ایران) کسب کردند و گذشت سالها زحمت و سختی بر روی زمین واگذار شده، از دادن باج و خراج به صوفی خدر و برادرش که حاکم و ریش سفید منطقه بودند سرباز میزنند که در نهایت منجر به جنگ و خونریزی شده بایزید و سه پسر او به نامهای حسین، محمد و سواره کشته می‌شوند و سه برادر دیگر به نامهای عزیز، اله و درویش به ناحیه ای در بین پاراستان و زمزیران (در طرف دیگر رودخانه زاب کوچک) نقل مکان می‌کنند و در آنجا سکونت می‌گزینند.

درویش بعد از مدتی با اجازه دو برادر آنجا را ترک میکند و به ناحیه ای در فاصله بین سلماس و ارومیه میرود و در آنجا اسکان مییابد و گه ورک منطقه سلماس و ارومیه که هم اکنون در این دو شهر و بیش از ۳۰ روستای منطقه سکونت دارند از نوادگان درویش میباشند که به «گه ورک شکاک» مشهور بوده بنام «گه ورک» یا تلفظ شکاک یا کورمانجی خوانده می‌شوند. البته قسمت اعظم آنها نیز به واسطه مرز با کردستان ترکیه در استان وان و شهرهای کوچک اطراف آن از جمله باش قلا (باشکالا)، گورپینار و گوهوره (یوکسکوا) زندگی میکنند.

عزیز دارای دو پسر بنامهای حسن و ممند بود و اله (مختصر شده نام عبدالله که اولاً نیز خوانده می‌شد) نیز صاحب ۶ فرزند ذکور و به روایتی نیز ۸ فرزند بوده است. آوازه رشادت و دلاوری حسن (فرزند کوچک عزیز) و داستان کشتن پدر بزرگ و سه عمویش توسط افراد صوفی خدر و ملا وطمان سیکه‌نه و همچنین اختلاف دیرینه آنها با طایفه احمد آغا شاهرزور به گوش ملانبی سوناس پدر غزال، معشوقه لاس از عشاق نامدار کرد رسیده بود. ملانبی که به سبب مخالفت ازدواج دخترش با فرزند احمد آغا در زمان خواستگاری «غزال» برای «لاس» به دلیل دوری فاصله سوناس تا منطقه شاهرزور، همیشه از لشکر کشی و انتقام ایشان واهمه داشت و هم اینکه گویا مردم منطقه از شرارت طوایف «سکر و رمک

» به تنگ آمده بودند لذا خود شخصاً به سردشت می‌رود و ماجرا را برای ممند برادر بزرگتر تعریف میکند واز او دعوت کرده که حسن را به سوناس بفرستد که به سبب نداشتن اولاد ذکور، ایشان را به فرزند خواندگی می‌پذیرد و دخترش (خواهر غزال) را به همسری وی درمی‌آورد. ملانبی مال و دارایی زیادی داشت و حسن به سبب دامادی این خانواده شهرت یافته، در جریان دعوت بزرگان عشایر توسط حاکم وقت قاجار و اجتماع آنها در شهر تبریز و به دنبال اتفاقات پیش آمده و تصمیمات گرفته شده در آن نشست به سمت حاکم وقت سردشت منصوب میشود و به مدت هفت سال مرزهای سردشت را از هجوم عشایر پشدر و نفوذ دولت عثمانی به این منطقه محفوظ نگه میدارد. حسن آغا که اکنون حاکم سردشت هم شده بود و در عکسهای علی خان والی با نام پاشای سردشتی ذکر شده است در فکرامیت منطقه و توسعه عشیره گورک برمی‌آید و به خاطر پراکندگی جمعیت و مسافت زیاد روستاها از همدیگر، همچنین جهت تحت کنترل قرار دادن راههای ارتباطی مناطق بانه، سقز، مهاباد و بوکان هر کدام از پسرانش را در روستاهای مدنظرش مستقر نموده آباد میکند از جمله: بایزید پسر بزرگ خانواده را که از دختر ملانبی سوناس بود به شموله فرستاد و طایفه بایزیدی از نوادگان ایشان میباشند که در روستاهای اطراف شموله و شهرهای ربط و سردشت ساکن شده اند و به «گورک شموله» اشتباه دارند. خدر را که از همسر کورد عراقیش بود به میره ده سقز میفرستد که ۳۳ روستا هم اکنون جزء «گورک سقز» و از وارثان خدر آغا میباشند. عثمان نیز در سوناس باقی میماند و گورک مهاباد و بوکان که در این دو شهر و ۴۷ روستای آن بسر می‌برند از بازماندگان وی می‌باشند و به «گورک عثمان آغا» مشهور می‌باشند. لازم به ذکر است که عثمان و خدر از همسر دوم حسن آغا می‌باشند.

زمانیکه حسن آغا حاکم سردشت بود روستای ربط (شهر ربط فعلی) در ۱۷ کیلومتری این شهر، ملک شخصی بنام خدر آغای سن بود. او تنها یک دختر به نام مروت داشت که بعد از فوت پدر به همسری حسن آغا در می‌آید و حسن آغا به ربط می‌آید و از آنجا امورات منطقه را رهبری میکند. ایشان از مروت خانم، صاحب دو فرزند بنامهای رسول و پیروت میشوند که در ربط باقی میمانند و دو طایفه بزرگ رسول آغا و پیروت آغا در ۱۸ روستای (کلوه یا کالاس) سردشت از نوادگان این دو نفر میباشند و بنام «گورک کلاس» در کتب تاریخی از آنها نام برده شده است.

ممند برادر بزرگ حسن که دارای هشت فرزند بوده در روستاهای پاراستان، ولیو، نستان سکونت می‌گزینند و هم اینک حدود ۱۵ روستای شرق رودخانه زاب کوچک که با نامهای «گه ورک خدری خدران» یا «گه ورک کاک اله آغا» از آن نام می‌برند جزو طایفه های «گه ورک سردشت» می‌باشند.

اله نیز همچنانکه ذکر گردید صاحب ۶ تا ۸ فرزند

بود و بازماندگان وی در روستاهای نواوه، دشتی، شیوه جو تا جانداران که بیش از ۳۰ روستا می باشند سکونت دارند و به «گه ورک که لشیری» مشهور می باشند. اکثر خانواده های آنها همینک در شهرهای مهاباد، سردشت، ربط و نلاس نیز ساکن شده اند و آنها نیز در تقسیمات جغرافیایی منطقه جزو «گه ورک» سردشت محسوب می شوند.

البته در غرب و شرق رودخانه زاب کوچک که به «کلوه یا که لوی» نیز در منطقه مشهور می باشد ایل «گه ورک نعلین یا نه لین» در شهر میرآباد و ۲۰ روستا در طرفین رودخانه ساکن می باشند. به روایتی افراد طایفه های این ایل بنام احمد سنگ یا پشنگ و محمد رش یا محمد رسول آغا که در روستاهای گه ورک کردستان عراق در اطراف رانیه سکونت داشتند در زمان شورش شیخ محمود برزنجی علیه انگلیسی ها آواره کردستان ایران شده در منطقه میرآباد سردشت ساکن می شوند و در زمان ریاست خدر خدران و محمدآغا پدر کاک اله آغا پاراستان روستاهای «نیزه»، «گورور» و «گویزله» را به آنها واگذار می کنند تا به نوعی به وظیفه خویشاوندی و همبستگی خود عمل نموده باشند. آنها نیز بدلیل شجاعت و پاسداشت خدمات رؤسای گه ورک منطقه، وظیفه مرزداری و حفاظت از قلمروی گه ورکها در برابر عشایر دیگر و جمع آوری عایدات زمینهای واگذاری را بر عهده می گیرند.

نقش گه ورک ها در تاریخ معاصر ایران

در دوران حکومت محمد شاه (سومین شاه قاجار)، تبریز جایگاه خاصه ولیعهدان ایران بود لذا به عنوان محل نشست سران حکومتی با عشایر و... منظور گردید و همانجا بود که «حسن آغا گه ورک» بعنوان حاکم و پاشای سردشتی منصوب گردید. آنزمان ناحیه موکریان اعم از سردشت، بوکان، مرحمت آباد، صائین قلعه و قصبه ساوجبلاغ یا مهاباد کنونی تحت امر تبریز بود و در تقسیمات سیاسی و اداری منطقه، واژه «گه ورک موکری» تا قبل از انقلاب اسلامی وجود داشت. همچنین در اواخر حکومت محمد شاه، ۱۶ رمضان ۱۲۶۸ مصادف با ۱۸۴۸ میلادی نامه اهالی سردشت به وزارت خارجه وقت طی سند شماره ۱۴۵ (مبنی بر اینکه سردشت و توابع آن مال دولت ایران است) ارسال گردید. نامه با امضاء و مهر ۱۸ نفر از معتمدین و ریش سفیدان منطقه می باشد که نفر هجدهم با عنوان «عالیجاه حسن آغا مباشر و ریش سفید طایفه گه ورک می باشد که ۱۷۳ سال پیش مرقوم شده است.

در گزارشات و نامه های دیوانی و نظامی امیر نظام گروسی، وزیر ناصرالدین شاه قاجار که مشتمل بر ۱۴۶ نامه و سند می باشد به کرات از رؤسای عشایر گورک خصوصاً خدرآقا گه ورک (خدری خدران در روستای نستان) و عثمان آقا گه ورک (در روستای سویناس) و موضع آنها در قبال حمزه آغا منگور و حکومت وقت ایران سخن به میان می آید و آنچه از متن این نامه ها

برمی آید نشان از حس همبستگی و همراهی ایل گه ورک با ماهیت قیام دارد. اسنادی از نقش گه ورک ها در جریان دو جنگ اول و دوم جهانی منجمله یورش به سقز و قیام محمد رشیدخان بانه، همچنین مبارزات شیخ محمود حفید و بیعت و تبریگی تعدادی از ریش سفیدان و رؤسای عشایر گه ورک سردشت به جهت ملک شدن وی در سفر به شهر سلیمانیه، قیام اسماعیل آغا سمکو، قیام ملاخلیل و در نهایت جمهوری مهاباد در کتب تاریخی ذکر شده است. اعدام علی آغا جوانمردی رئیس ایل گه ورک سقز به همراه برادرش رسول آغا، با سرکوب جمهوری آذربایجان و کردستان در بهمن ماه سال ۱۳۲۶ هجری در شهر سقز صورت گرفت و رژیم پهلوی کین و دشمنی به نسبت آنها را علنی کرد. در کتاب «گورکها و کردستان» درک کینان در مورد نقش ایل گه ورک در جمهوری مهاباد نیز چنین آمده است: تنها قیابلی که قاضی محمد می توانست بر آنها اتکا کند و چشمداشت یاری از آنها داشته باشد گورک های مهاباد بودند که هزار مرد مسلح داشتند به اضافه قبیله زرزا در منطقه اشنویه. در ضمن نامدارترین روحانی مهاباد «ملا حسین مجدی» فرزند حسن آغا قالوی از «گه ورکهای مهاباد» و از نوادگان حسن آغا پاشای سردشتی وزیر داد و عدلیه در جمهوری مهاباد بودند. همچنین پایزآغا عزیززی رئیس ایل گه ورک مهاباد جزو هیأت ۲۱ نفره اعزامی به باکو آذربایجان توسط قاضی محمد در سفر اول بودند.

«گه ورک» به روایت اسناد و منابع تاریخی

در گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی چنین آمده است:

موضوع: درخواست درویش پاشا (نماینده دولت عثمانی) از اهالی سردشت مبنی بر تسلط دولت عثمانی بر سردشت و توابع آن. تاریخ: ۱۶ رمضان ۱۲۶۸ ق.ه

در پایان این سند که جوابیه مردم سردشت میباشد چنین مرقوم شده است: چون ماها سردشت و توابع آن را مال دولت علیه ایران می دانیم و تاجش واکرده ایم در ید تصرف دولت علیه ایران دیده ایم. علی هذا با کمال ادب جواب دادیم که سردشت و توابع آن مال دولت ایران است.

اسامی و مهر ۱۸ نفر از اهالی سردشت بر این نامه تحریر شده که نفر هجدهم با عنوان «عالیجاه حسن آقا مباشر سردشت و ریش سفید طایفه گورک» که همانا حسن آغا پاشای سردشتی بوده است.

سند دیگر که توسط کاتب عبدالله خان موکری، میرزا اسماعیل شیوه وزی در ماه محرم ۱۲۵۸ قمری به رشته تحریر درآمده است به «حسن آغا ریش سفید طایفه گورک» در روز واقعه کشتن عباس آغا دهبوکری توسط عبدالله

خان موکری و رویدادهای مربوط به آنزمان اشاره میکند که در ابتدای سند چنین مرقوم شده است:

روز چهارشنبه شانزدهم شهر ربیع الاولی سنه هزارو دویست و پنجاه و شش هجری قمری (۱۲۵۶) مطابق سیچقان ثیل دو ساعت و کسری از روز گذشته به فرموده خان او را به هیأت اجماع در دیوان گشتند و حسن آغای ریش سفید طایفه گورک که معاون مقتول او بود در همان مجلس محبوس و قادرآقای پسر بزرگ او (در واقع منظور پسر بزرگ عثمان آغا و نوه بزرگ حسن آغا می باشد که بعد از عثمان آغا رئیس گه ورک مهاباد (بوکان) بودند) که به شرف دامادی خان مشرف بود با دو سه نفر توابعش گرفتار شده....

سند دیگر که بصورت قرارداد بین نماینده دولت عثمانی و عشایرگورک سردشت به ریاست خدر خدران منعقد گردیده است که متأسفانه بدیل نگارش صقیل ترکی عثمانی آن که ترکیبی از زبان عربی، فارسی و... می باشد ترجمه نشده است.

در کتاب مطالعات جغرافیایی یا جغرافیای غرب ایران - ژاک دومورگان (هیأت علمی فرانسه در ایران) قسمت ایلات و عشایر، مربوط به ایل گه ورک آمده است که: «این ایل خود را از عقباب و سمان (عثمان) آغا و خدرآغا (خدر خدران) می دانند و چند سال قبل از ایل منگور، از عراق به ایران آمده اند.» همچنین از ایل کلاس (گه ورک کلاس یا که لوی)، گورک سردشت، گورک نعلین، گورک سقز، گورک بانه، گورک سنه، گورک مهاباد و گورک موکری در کتابش نام می برد و در این سند، «بانه پایتخت گوروک های بانه است و جز یک ده بزرگ نیست» و «سقز پایتخت گورک های سنه است» ولی جالب است که هم اکنون در بانه هیچ طایفه ای از گه ورکها بصورت مشخص ساکن نیستند و بصورت کلی نیز، گورک سنه (سندج) نداریم.

در توضیحات کتاب باز هم می گوید که: «کردستان مکرری از شش ناحیه تشکیل شده است که قسمت ششم آن: گورک مکرری نزدیک رودخانه ته ته هو (سیمینه رود) و به طرف جنوب شرقی کورتک (کوه و مهمانپذیر مخروبه قدیمی در پشت دامنه کوه زمیران) ۲۴ روستا را در برمی گیرد» همچنین ناحیه ایل تیمور را به گورک پایین یا سفلی نام می برد. بازخوانی شرح وقایع و رویدادهای تاریخی ایل گورک در گستره جغرافیایی ایران دستمایه اثری است که به نگارش درآمده است تا هویت قومی و نژادی این خاندان در دل تاریخ ۳۰۰ ساله این سرزمین برای نسلهای آینده آن، سبب شناخت و ابراز وجودشان به عنوان بخشی از هویت ملی باشد.



مروری بر آراء پیشین در ارتباط با وجه تسمیه بوکان و ارائه پیشنهادی تازه

اساعیل معروفی اقدم - بوکان

چکیده

بوکان در پهنه جغرافیایی شمال غرب ایران، از جمله شهرهای هسته مرکزی ولایت موکریان بوده که در شرق و در نزدیکی مرکز آن یعنی ساوجبلاغ، قرار گرفته است. این شهرستان و به طور کلی حومه آن با توجه به موقعیت ممتاز خود، همواره در کانون توجهات قرار داشته و همین امر موجبات بسط و توسعه این منطقه را در ادوار پیش از تاریخ، دوران تاریخی و خصوصاً در قرون میانی و متاخر اسلامی به همراه داشته است. با وجود شواهد متعدد و آثار ارزشمند زیادی در منطقه بوکان در ادوار مختلف، امروزه نیز در بسیاری از موضوعات مرتبط با این شهر از جمله سابقه تاریخی و همچنین وجه تسمیه آن ابهامات زیادی وجود دارد. در این راستا نوشتار حاضر ضمن بررسی پیشینه تاریخی بوکان، به مطالعه نظریات ارائه شده در ارتباط با نام بوکان پرداخته و علاوه بر مطالعه کامل آنها، چندین پیشنهاد جدید را نیز ارائه نموده که وجه تسمیه آن را همچون سابقه تاریخی شهر، به ادوار قدیمی تر می‌رساند.

واژگان کلیدی: بوکان، سابقه تاریخی، وجه تسمیه، بغکان، بی‌کندی

مقدمه:

شهرستان بوکان دارای یک واحد جغرافیایی، شامل حوضه آبریز جنوبی دریاچه ارومیه است. این شهر، از توابع استان آذربایجان غربی است که در ۴۶ درجه و ۱۱ دقیقه تا ۴۶ درجه و ۱۳ دقیقه و ۳۶ درجه و ۳۱ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۳۳ دقیقه عرض جغرافیایی و در ارتفاع متوسط ۱۳۴۰ متر از سطح دریا قرار گرفته است. بوکان در جنوب استان و در دشتی کم‌عرض قرار دارد که از شرق به کوه نالشکینه (ناله شکینه) و از غرب به رودخانه سیمینه‌رود به عنوان بارزترین عارضه طبیعی و کوه‌های غربی آن از جمله برده‌زرد محدود گشته است. این منطقه از شمال به شهرستان های میاندوآب و مهاباد، از غرب به شهرستان های مهاباد و سردشت، از جنوب به شهرستان سقز و از شرق به شهرستان شاهین دژ منتهی می‌شود که تمامی این نواحی جزو ناحیه موکریان باستان به شمار می‌روند. به طور کلی تمامی متون تاریخی و اسنادی که بوکان و تاریخ این خطه از سرزمین ایران اشاره کرده‌اند، مربوط به دوران اسلامی و قرون متاخر هستند. این در حالی است که نه تنها در حومه بوکان، بلکه درون

آن نام بوکان آمده است. علاوه بر نام خود بوکان، تنها مکان دیگری که در منابع مهم این دوره بدان اشاره شده، کوه طرغه یا قلعه طرغه است. در کتاب «شرف‌نامه» اثر حکیم شرف‌خان بدلیسی (۱)، مورخ کرد، از ناحیه طرغه و همچنین قلعه طرغه به عنوان یکی از مراکز حکومتی والیان موکری نام برده شده است. حکیم شرف‌خان بدلیسی در ذکر حکمرانی امیره بیگ بن شیخ حیدر موکری، در کنار سایر نواحی در تصرف وی، از ناحیه طرغه و همچنین قلعه ترغه [طرغه] نیز به عنوان بخشی از قلمرو حکومتی وی در دوره صفوی نام می‌برد. وی در این باره آورده است که «... و امیره پاشا را بوداق بیگ و قاسم و شیخ حیدر و حسین چهار پسر بود که در هنگام اطاعت به درگاه سلطان مرادخان هر یک به منصب سنجاق رسیدند. و بوداق نام پسرش به اجل موعود برفت و حسین نام پسر دیگرش قاسم بیگ برادر بزرگ خود را به قتل آورد و شیخ حیدر به قصاص برادر حسین بیگ را از پای در آورد. بالفعل اولاد امیره منحصر به شیخ حیدر است و نواحی و قلاعی که به غیر از اوجاق مروئی در تصرف پدر و پسر مانده ناحیه ترغه [طرغه کنونی] و ناحیه اجری و ناحیه صاروقورغان و ناحیه دوآب و ناحیه لیلان و قلعه ترغه [طرغه] و قلعه صاروقورغانست» ۲ پس از این دوران و در عصر قاجار، به صورت مکرر در سایر منابع داخلی و آثار نویسندگان خارجی به بوکان، آثار تاریخی درون بافت آن و همچنین به برخی از روستاهای آن همچون سردارآباد و ... اشاره شده است. از آن جمله زاگ دموگران فرانسوی، مینورسکی روسی، حاج سیاح و ... از پژوهشگران و سفرنامه‌نویسان عصر قاجار بوده که در زمان سیف‌الدین خان و محمدحسین خان سردار از بوکان دیدار و در نوشته‌های خود به آن اشاره کرده‌اند.

حاج سیاح از سیاحان دوره قاجاریه، به تکیه و غرفه‌های عالی قلعه سردار بوکان در زمان سیف‌الدین خان اشاره کرده است. وی همچنین حوض بزرگ بوکان و آب زلال آن را دریاچه توصیف نموده است ۳. مینورسکی در کتاب خود تحت عنوان «گرد»، از دعوت وی توسط سردار محمد حسین خان به بوکان سخن به میان آورده و از حوض بزرگ و اقامتگاه آن صحبت می‌کند. وی بوکان را یک قصبه و مرکز اداری یا یک بخش خوانده و آن را محل سکونت نسل به نسل حاکمان موکری شماره کرده است ۵. دموگران هم از در سفرنامه خود به اهمیت بوکان و آبادان کردن روستای سردارآباد در زمان سیف‌الدین خان اشاره کرده است ۶. به طور کلی وجود آثار معماری دوره قاجار در بافت

بافت خود شهر نیز، تپه‌ها و آثار فرهنگی متعددی قرار گرفته که سابقه تاریخی آن را به ادوار پیش از تاریخ می‌رساند. بر اساس بررسی‌های صورت گرفته از سوی باستان‌شناسان، اولین نشانه‌های حضور انسان و استقرارگاه‌ها و دست‌ساخته‌های متعلق به آن در منطقه بوکان، در حاشیه تاتائو و اطراف آن به دست آمده است. این آثار شامل چندین دست‌ساخته بشری بوده که به دوران پارینه سنگی قدیم یا عصر حجر قدیم تعلق دارند که بر اساس آن قدمت منطقه را به حدود حداقل ۴۰۰ هزار سال پیش برمی‌گرداند () به طور کلی در ارتباط با وجه تسمیه بوکان نظرات متعددی ارائه شده که تمامی آنها جالب توجه و می‌توان آنها را با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی منطقه و همچنین آداب و سنن مردمان این خطه، مناسب بنداشت. در این نوشتار، نگارنده بدنبال صحت یا عدم صحت وجه تسمیه‌های ارائه شده از سوی محققین پیشین نبوده و تنها با پرداختن به تمامی وجه تسمیه‌های موجود در ارتباط با نام بوکان، و در کنار آنها، نظریات خود را نیز پیشنهاد داده است. بر اساس مطالعات صورت گرفته نام بوکان را شاید بتوان مستخرج از واژه باستانی «بخ» در پیش از اسلام و یا «بتی‌کندی» در دوران اسلامی و در عصر مغولان دانست.

نام بوکان در اسناد تاریخی

نام بوکان برای اولین بار در سفرنامه «بیان سفر منازل عراقین» اثر نضوح مطراق‌چی در هنگام لشکرکشی سلطان سلیمان عثمانی به ایران در دوره صفوی آمده است. نضوح مطراق‌چی از مورخان، ریاضی‌دانان و نویسندگان بنام عثمانی بوده که در زمان سلطنت سلطان سلیم و سلطان سلیمان می‌زیسته است. وی از همراهان سلطان سلیمان عثمانی در زمان لشکرکشی و سفرش به داخل خاک ایران، در دوران حکومت شاه طهماسب صفوی بوده که در طی سفر گزارشی از این لشکرکشی را ارائه داده و بیشتر مکان‌ها و نقاطی را که در مسیر حرکت اردوی عثمانی قرار داشته، توضیح و به تصویر کشیده است. مطراق‌چی در کتاب خود با نام «سلیمان‌نامه» و در بخشی تحت عنوان «بیان منازل سفر عراقین سلطان سلیمان خان»، عنوان می‌کند که شاه سلیمان در هنگام پیشروی از بغداد به سوی آذربایجان، از راه کردستان عبور کرده و از طریق بانه وارد خاک ایران شده و پس از عبور از گون‌دین (از دهات بخش سقز)، بوکان، صاروجه‌قمیش، لیلان، کاردول و ناو به مراغه رسیده است ۱. این کتاب، تنها اثر دوره صفوی بوده که در

مرکزی و تمرکز این آثار، نشان‌دهنده رشد تدریجی این شهر در این دوره بوده که با توجه به نوشته سفرنامه‌ها، بوکان در این زمان قصبه‌ای بیش نبوده است. در کتاب علی خان والی دو تصویر از بوکان قرار داده شده و در توصیف آن نیز عنوان «قریه بوکان تربت الخاقان سیف‌الدین خان» نوشته شده است. ۷. مطابق سندی که نزد خانواده ایلخانی‌زاده در بوکان نگهداری می‌شود، در سال ۱۲۸۸ هجری شمسی عزیزخان مکرری، سردار کل قشون ایران در دوره ناصرالدین شاه قاجار، شش دانگ روستای بوکان را از مارف آغا، به مبلغ ۱۸۵۰ تومان خریداری نمود و پس از آن بود که بوکان در کانون توجهات منطقه مکرریان قرار گرفت. در سند مذکور آمده است «... تمامی و همگی شش دانگ قریه بوکان من اعمال مراغه من آذربایجان، مشتمله بر اراضی آبی و دیمی و مزارع و مراتع و...» که نشان می‌دهد در این زمان روستای بوکان تابع مراغه بوده است. بنا به گزارشهای موجود، روستای بوکان در زمان تملک سردار عزیزخان، دوازده خانوار و حدود شصت نفر جمعیت داشته و اهمیت آن بواسطه ارتباط با خاندان سردار عزیزخان مکرری بوده است. ۸. پس از عزیزخان، پسر و نوه او سیف‌الدین خان و محمدحسین خان مکرری، با احداث بناهایی چون مسجد جامع و گسترش قلعه سردار، حوض بزرگ (حوض گه‌وره) و بازار دامنه قلعه سردار با دو کاروانسرا و نزدیک به سی باب مغازه، به توسعه و گسترش روستای بوکان کمک شایانی کردند. ۹.

تصویری از بوکان در دوره قاجار (مأخذ: آلبوم علی خان والی، بی تا، ۱۷۷)

نمایی از بافت فشرده بوکان در گذشته (مأخذ: آرشیو میراث فرهنگی)

وجه تسمیه بوکان و نظریات ارائه شده در ارتباط با نام بوکان و وجه تسمیه آن روایات مختلفی در سایر کتب و در میان مردمان محلی وجود دارد که هر کدام از آنها در هاله‌ای از ابهام قرار داشته و نمی‌توان به طور یقین در مورد آنها اظهار نظر کرد. بر این اساس نام بوکان و ریشه تاریخی آن به درستی روشن نیست. به گفته ابراهیم افخمی، بوکان را ابتدا شهر کهنه (شماره کون) خوانده‌اند و آن شهر در جنوب غربی شهر فعلی بوکان واقع شده است که در اثر زلزله ویران گردیده و در آن محل که نی‌زار و چشمه‌سار بوده، بعدها بوکان را بنا کرده‌اند. ۱۰. برخی از نویسندگان و تاریخ‌دانان، معتقدند که «بو» به معنی سرزمین و «کان» به معنی معدن بوده؛ یعنی معدن آب زیاد. بنابراین باید گفت که بوکان به دلیل جغرافیا و محیط زیست خاص آن و به علت حضور چشمه‌های آب زلال همچون حوض بزرگ مرکز شهر و... بدین نام معروف گشته است. رضا قلی‌خان هدایت، در «فرهنگ انجمن آرای ناصری» در مورد ریشه بوکان نظر خاصی را بیان نموده و آورده است که: «بوکان نام قصبه‌ای است در ولایت ساوجبلاغ مکرری که گویند آب و هوای نیکو دارد و در برهان، به معنی گلزار نیز نوشته شده و اگر چنین باشد، با «کاف» عربی خواهد بود و بوکان یعنی آن بوی خوش ۱۱. در لغت‌نامه دهخدا چنین آمده است که: «بوکان نعل آهنی باشد که به وقت رفتن بالای برف در پا کنند». در سده‌های

دوازدهم و سیزدهم هجری قمری بنا به روایتی، ایل خلکی که علی مردان بیگ رهبر این ایل بوده؛ خانواده و ایل خود را در این مکان ساکن داده و روستایی ساخته و به اسم بوکان نام‌گذاری کرد. علاوه بر نظریه ذکر شده از سوی مینورسکی، وی در ارتباط با وجه تسمیه بوکان، نظری دیگر را مطرح نموده و بیان می‌کند که ناحیه بوکان در اصل شاید بهی / باهی نام داشته که امروزه فقط به یک دهستان بوکان اطلاق می‌گردد. ۱۲.

علاوه بر موارد ذکر شده، نظریه عامیانه و غالب در ارتباط با نام بوکان، چنین است که این شهر بر سر چند راه مهم بوده که هرگاه مردم مناطق دیگر از آن عبور می‌کردند، به دلیل طبیعت بکر و چشمه جوشان آن، در کنار این چشمه زلال به پای کوبی و رقص پرداخته و بیشتر مراسمات عروسی را در آنجا برپا می‌کردند. در فرهنگ زبان کردی واژه «بوک» به معنی عروس بوده که «ان» آن نیز علامت جمع می‌باشد. ۱۳. هر چند که در نقاط دیگری از ایران نیز نام بوکان به عنوان نام یک مکان دیده می‌شود؛ اما این مسئله دلیلی بر بی‌ارتباط بودن نام شهر بوکان با کلمه عروس در زبان کردی نیست؛ صرف نظر از این که شهر بوکان را از گذشته‌های دور نیز، عروس کردستان معرفی و نام نهاده‌اند. عده‌ای معتقدند که چون در یک روز چند عروس را از اطراف به آنجا می‌آوردند، «کانی بوکه‌کان» یعنی چشمه عروسان نامیده شده که بعدها واژه کانی آن به فراموشی سپرده شده است. ۱۴. با توجه به حضور چشمه بزرگ حوض بزرگ در مرکز بوکان، ارتباط واژه بوکان با چشمه یا «کانی» نیز بی‌مسمی نیست. کانی در زبان کردی به معنای چشمه می‌باشد.

بر اساس روایات عامیانه در میان ریش‌سفیدان و بزرگان بوکانی، در گذشته‌های دور مردم ساکن اطراف این چشمه و نواحی دورتر از آب آن برای آشامیدن و شست و شو بهره می‌بردند که این ویژگی در تصاویر برجای مانده از حوض بزرگ و کوچه خورینگ که آب چشمه از آنجا جاری می‌شده، نیز قابل اثبات است. در زمان‌های دور، هنگامی که زنان قصد تامین آب آشامیدنی و همچنین شستن سایر وسایل می‌کردند؛ به این چشمه و آب زلال می‌رفتند؛ بنابراین زمانی که سراغ کسی را می‌گرفتند؛ در جواب به او می‌گفتند: «چو بوکانی» یعنی «به چشمه رفته است». بر این اساس احتمال این که نام بوکان از کانی یا چشمه آن برگرفته شده باشد، تا حدودی قابل درک بوده و می‌توان آن را در کنار سایر وجه تسمیه‌های دیگر بوکان قابل ذکر دانست.

یکی از مهم‌ترین وجه تسمیه‌ها در ارتباط با بوکان که کمتر بدان پرداخته شده و شاید درست‌ترین آنها نیز باشد؛ ارتباط نام بوکان با واژه باستانی «بغ» یا «بگ» می‌باشد. در عهد هخامنشی و تا چند قرن بعد «بغ» نام پروردگار عالم بوده است. ۱۵. بغ یا بگه (baga) به معنای بخت، اقبال و همچنین به معنای خدا آمده است. ۱۶ این واژه در پهلوی میانه به «bay» تغییر شک داده است. ۱۷ و در نهایت

در فارسی نو «bay» با تغییر شکلی ساده به «bi» تبدیل شده است. ۱۸. واژه بغ یک بار به صورت бага در اوستای گاهانی ۱۹ (اوستا، یسنا، های ۳۲، بند ۸) به معنای خدا آمده است و در اوستای جدید نیز بیشتر به معنای ایزد و گاه نیز به معنای بهره و بخش است. هاتهای ۱۹ تا ۲۱ یسنا نیز «بغان یشت» به معنای «سرود ستایش ایزدان» گفته شده است. در زبان‌های ایرانی میانه، «بغ / بی» نه تنها در معنای خدا و ایزد بلکه به صورت عنوانی احترام‌آمیز برای شاهان و بلندپایگان نیز به کار رفته است. ۲۰.

با این توصیف دگرگونی‌های نام بوکان در طول تاریخ را شاید بتوان بدین شکل قابل ترسیم دانست:

بغان - بغان - بگان - بی‌گن - بی‌کن - بیکنند - باکان - بکان - بوکان

از این منظر شاید بتوان اظهار نظر کرد که بوکان در ابتدا به صورت «بغان»، «بغان» یا «بگان» تلفظ می‌شده که بعدها به «بکان» و «بیکنند» و سرانجام به «بوکان» مبدل گشته و در میان عموم مردم بدین نام معروف گشته است. ۲۱. در ارتباط با احتمال درستی یا نادرستی این دعا همان بس که در روزگاران قدیم و در نزدیکی بخارا، شهری تاریخی به نام «بیکنند یا بیکنند» وجود داشته که نام آن از دو بخش «بی» مأخوذ از بغ به معنای خدا و «کنند» به معنای محل یا مکان گرفته شده است. ۲۲. بیکنند (یا بیکنند/ پای کند/ پاکند)، شهری تاریخی در کوره بخارا بوده که امروزه ویرانه‌های آن در ۵۵ کیلومتری جنوب این شهر و در پنج کیلومتری جنوب آبادی شورآباد، بر روی کوهی کم ارتفاع قرار دارد. در کاوش‌های نیمه اول سده چهاردهم / بیستم، مساحت ویرانه‌های این بلده یا شهر، بیش از بیست هکتار تخمین زده شد و در آن سکه‌هایی از زمان کوشانیان، سغدیان و ساسانیان به دست آمده است. در مورد بیکنند تا پیش از دوره ساسانیان، اطلاعات تاریخی چندانی وجود ندارد. بنابر مطالب تاریخ بخارا، بیکنند، پیش از بخارا دیهه بزرگ و پایتخت آبروی / آبرزی، پادشاه برگزیده مردم آنجا، بوده است که بعدها ابروی به دلیل ظلم بسیاری کشته شد. ۲۳. مارکوآرت آبروی را از هفتالیان و فرای نیز او را آخرین فرمانروای هفتالی دانسته است. ۲۴. هفتالیان یا هپتالیان همزمان با دوران حکومت ساسانیان بر ایران، در شرق ایران و در تخارستان به قدرت رسیدند و توانستند پیروز، شاه ساسانی را در سده پنجم میلادی شکست دهند و قباد فرزند وی را به گروگان بگیرند. این دودمان بعدها توسط خسرو اول ساسانی (خسرو انوشیروان) برانداخته و از ایران رانده شدند.

علاوه بر این، می‌توان نام‌های باستانی زیاد دیگری را نیز مثال زد که از واژه «بغ» گرفته شده‌اند؛ از آن جمله نام باکو. باکو نیز در اصل «باکوان» بوده و از دو جزء «باک» یا «بغ»، به معنای خدا و پسوند «وان» به معنای جای ترکیب شده است. ۲۵ و یا نام بیدخت که از دو جزء «بغ» و «دخت»، به معنای دختر بغ شکل گرفته است.

استعمال واژه «بوکان» (به عنوان نام اشخاص و نه به معنای مکانی خاص) برای اولین بار در تاریخ، در عصر مغول و در زمان حمله چنگیزخان به ایران بوده و این نام بیشتر برای نام اشخاص ذکور در طی این دوره به کار رفته است. جدای از ارتباط نام شهر بوکان با نام مغولی «بوکان» به نظر می‌رسد که این اسم در میان مغولان بسیار معمول بوده و آنان برای نام‌گذاری پسران خود، این اسم را به کار گرفته‌اند و از این حیث نام بوکان باید به زبان مغولی دارای معنای ای باشد که ما از آن بی‌خبریم. یکی از مهم‌ترین منابع موجود در ارتباط با استعمال نام بوکان، کتاب «ظفرنامه تیموری» نوشته شرف‌الدین علی یزدی است. شرف‌الدین علی یزدی در جلد دوم کتاب خود، به بوکان‌نامی اشاره می‌کند و او را فرزند جغتای مغول معرفی کرده و آورده است که «... و بوکان و بوری و پایدار، فرزندان جغتای خان را ... که بوکان در تواریخ دیده نشده، ولی پسری داشت به اسم «مواتوگان» که در سال ۶۱۷ هـ. ق/ ۱۲۲۱ به هنگام محاصره بامیان به قتل رسید. پس از مرگ جغتای فرزند همین مواتوگان به اسم قره‌لاگو به تیول جغتای حکومت کرد ...» ۲۶. خواجه رشیدالدین در کتاب «تاریخ رشیدی» اسامی زیادی از بزرگان و حاکمان دوران مغول را آورده که در میان آنها اسم «بوکان» نیز به چشم می‌خورد ۲۷. در کتاب تاریخ حبیب‌السیر نیز در ذکر نام فرزندان تولی خان مغول، از ارتق بوکان یا ارتق بوکا یا ارتق بوکار نام برده شده و آورده است که: «... و از تولی خان هشت پسر ماند، منکوقاآن و قوبلای و ارتق بوکا و هلاکو خان از سوریقتی بیگی بنت جامکبر که برادر اونک خان بود و قوبوقتو و موکا و پوجک و شیوکتای از خوانین دیگر ...» ۲۸ (برخی از منابع نام وی را به صورت ارتق بوکا آورده‌اند). همچنین در شجره‌نامه جغتای مغول در توصیف حکمرانان بعد از وی آمده است که از نسل فرزندش مواتوکان یا موتوکان، شخصی بعد از چهار نسل پس از وی به نام «ابوکان» حکمرانی کرده است ۲۹. مینورسکی به نقل از رشیدالدین آورده است که «پیک امرای مغول «مرکیت»، بوکان نام داشت» ۳۰. بنابراین شاید بتوان اظهار نظر کرد که احتمالاً بوکان در طی دوران حکومت ایلخانان مغول بر ایران، به صورت دهکده‌ای کوچک شکل گرفته و نام آن نیز از نام اشخاص مهم این دوره گرفته شده است. همان‌طور که از نظر گذرانده شد بر اساس منابع، در عصر ایلخانان نام بوکان به عنوان شخصیت‌هایی تاریخی، بارها و بارها آمده؛ اما هرگز این نام به مکان و جای خاصی اطلاق نشده است. بنابراین به طور یقین نمی‌توان گفت که نام شهر بوکان متعلق به عصر مغول بوده؛ چرا که هیچ یک از منابع دسته اول این دوره، به شهر، روستا و یا منطقه‌ای به نام بوکان در شمال غرب ایران اشاره‌ای نکرده‌اند؛ اما با تمام این تفصیلات، موجودیت بوکان در طی این دوره دور از انتظار نیست.

علاوه بر منابع موجود، برخی از محققین بوکان را ترکی مغولی دانسته‌اند و آورده‌اند که مغولان هنگام حمله به این قسمت از ایران، با مقاومت شدید کردها روبه‌رو شده‌اند و از این رو خشمگین شده و

کینه کردها را به دل گرفتند و پس از پیروزی، علاوه بر کشتن افراد و سوزاندن آبادیها و ویرانی سرزمین آنها، نام شهرها و دهات را نیز تغییر دادند و در این موقع بوکان که از تمام آبادیها بزرگتر بوده، بیکند نام نهاده شد و بعدها تبدیل به کلمه بوکان شده است. بر اساس کتاب «دیوان لغات‌الترک» از محمودبن حسین کاشغری که در حدود قرن چهارم و پنجم هجری قمری می‌زیسته است؛ «کند» در نزد ترکان اغوز و تابعان آن، به معنای روستا و ده بوده و بسیاری از ترکان نیز آن را به معنای شهر ترجمه می‌کنند. واژه «کن» نیز که مخفف واژه کند بوده به معنای روستا و آبادی آمده است ۳۱. همچنین باید اضافه نمود که بی‌کند خلاصه شده کلمه «بئی کندی» بوده که با گذر زمان تلفظ آن تغییر کرده است. بئی در زبان ترکی به معنای بزرگ ایل و خاندان آمده و کند یا کندی نیز معنای ده یا روستا را می‌دهد. بر این اساس بی‌کند را می‌توان روستای خان یا روستایی که دارای خان بوده معنی کرد. در گذشته تمامی روستاها دارای خان بوده، بلکه چندین روستا تحت نفوذ روستایی که دارای خان بوده و رئیس ایل در آنجا سکونت داشته، قرار داشتند. بنابراین می‌توان بی‌کند را روستای بزرگ متعلق به خان منطقه ترجمه کرد. از این منظر می‌توان اظهار نظر کرد که همان‌طور که ملکان امروزی در گذشته و حتی امروزه نیز مل کندی خوانده و تلفظ می‌گردد؛ به احتمال واژه بوکان نیز از واژه ترکی بیکند یا بئی کندی گرفته شده و معنای روستای خان را داشته که با گذر زمان به بوکان تبدیل گشته است.

نتیجه‌گیری:

در ارتباط با نام بوکان و وجه تسمیه آن باید عنوان کرد که در کتب مختلف و از سوی محققین و پژوهشگران، نظرات متفاوت و مختلفی ارائه شده است و این را می‌رساند که سایر نویسندگان هر کدام به نوعی به این واژه نگریسته و در مورد آن اتفاق نظر نداشته‌اند. هرچند که نزدیکی نام بوکان به واژه کردی «بوک» و یا «کانی» بر کسی پوشیده نیست، اما با توجه به سابقه تاریخی نام بوکان و همچنین حضور آثار و یافته‌های فراوان فرهنگی، می‌توان ادعا کرد که نام بوکان نیز از پیشینه کهنی برخوردار بوده است. بنابراین با توجه به نزدیکی نام بوکان با واژه «بغ» و همچنین با توجه به این که ناحیه موکریان و به طور کلی شمال غرب ایران، کانون آتشکده‌های مهمی چون آتشکده آذرگشنسب (تخت سلیمان) و محل حضور مغان زرتشتی بوده، شاید ارتباط نام بوکان با واژه «بغ» و تغییر آن در طول زمان از بغ به بغان، و بعدها به بکان، بی‌کند و در نهایت به بوکان را محتملتر از سایرین دانست. نظر به این که استعمال واژه «بوکان» در عصر مغولان بسیار چشمگیر بوده و کلمه بوکان نیز به واژه ترکی «بئی کندی» بسیار نزدی بوده، و معنی روستای بزرگ یا روستای دارای خان بزرگ را می‌دهد، شاید بتوان اظهار نظر نمود که وجه تسمیه بوکان از این دوره مستخرج گشته و به این مکان اطلاق گشته است.

سپاسگزاری: نگارنده بدین وسیله از جناب آقای دکتر عبدالعزیز مولودی (دکتری علوم سیاسی از دانشگاه

منابع:

۱. مطراق‌چی، نصح، بیان منازل سفر عراقین، ص ۴۷
۲. بدلیسی، امیر شرف‌خان، شرفنامه، ص ۳۸۲
۳. سیاح، حاج محمدعلی، خاطرات یا دوران خوف و وحشت، ص ۲۵۴
۴. مینورسکی، ولادیمیر فنودوروویچ، کُرد، ص ۶۴
۵. مینورسکی، ولادیمیر، بنچینه کانی کورد و چه ند و تاریکی کوردناسی، ص ۹۳ / "Mongol Place-Names in Minorsky, V, "Mukri Kurdistan, PP ۹۳
۶. دمورگان، ژاک، سفرنامه دمورگان، هیات علمی فرانسه در ایران، ص ۲۰ - ۲۱
۷. والی، علی خان، بی‌تا، آلبوم تصاویر علی خان والی، ص ۱۷۷
۸. موسوی بجنوردی، محمدکاظم، دائرة المعارف زرگ اسلامی، جلد سیزدهم، ص ۳۴
۹. رزم آرا، علی، فرهنگ جغرافیایی ایران (آبادیها)، استان ۳ و ۴ آذربایجان، ص ۹۸ / کریمی، بهمن، راه‌های باستانی و پایتخت‌های قدیم غرب ایران، ص ۲۰۲ / کریمیان، حسن، اسماعیل سلیمی و جمیله صلح‌جو، شکل یابی و توسعه شهر بوکان با اتکاء به منابع تاریخی و شواهد باستان‌شناسی، ص ۱۰ - ۱۱
۱۰. افخمی، ابراهیم، تاریخ فرهنگ و ادب مکریان بوکان، ص ۱۸
۱۱. هدایت، رضا قلیخان، تاریخ رضوی الصفای ناصری، ص ۱۱۸
۱۲. Minorsky, V, "Mongol Place-Names in Mukri Kurdistan, PP ۶۸
۱۳. سیستانی، ایرج افشار، نگاهی به آذربایجان غربی، ص ۹۷۹
۱۴. فرجی‌راد، خدر، بخشی از کتاب نیم‌رخ شهرهای کردنشین، فصل ۹، نیم‌رخ شهر بوکان، ص ۱۸۹ - ۱۹۸
۱۵. بهار، مهرداد، سبک‌شناسی، ص ۳۱
۱۶. Kent, R.G., Old Persian, Grammer, Texts, Lexicon, PP. ۱۹۰
۱۷. Mackenzie, Pahlavi Dictionary, PP. ۱۷
۱۸. جدیدی، ناصر و مریم حسن‌پور هفشجانی، علل‌گزینش محل کتیبه بیستون از سوی داریوش بزرگ، ص ۱۱۷
۱۹. اوستا، یسنا، های ۳۲، بند ۸
۲۰. حداد عادل، دانشنامه جهان اسلام، جلد اول، ص ۱۴۷۱
۲۱. این وجه تسمیه یا نظریه در نقشه‌گردشگری شهرستان بوکان، اثر مهندس شورش خالدی نیز به تفصیل آمده است / بنگرید به خالدی، شورش، نقشه‌گردشگری شهرستان بوکان، (۱۳۹۴). (ایشان این نظریه را ارائه شده از سوی آقای انور سلطانی، نویسنده کرد می‌دانند).
۲۲. بهار، مهرداد، پژوهشی در اساطیر ایران، ص ۴۵۹ / برهان، محمد حسین بن خلف، برهان قاطع، زیل واژه کند
۲۳. نرخی، محمدبن جعفر، تاریخ بخارا، ص ۹ - ۷
۲۴. مارکوارت، ژوزف، وهرود و ارنگ، ص ۳۰۸ / فرای، ریچارد نلسون، بخارا: دستاورد قرون وسطی، ص ۲۸
۲۵. کسروی، احمد، باکو، ص ۸۴ - ۸۷
۲۶. یزدی، شرف‌الدین علی، ظفرنامه تیموری، جلد دوم، ص ۱۳۹۵
۲۷. فضل‌الله همدانی، رشیدالدین، جامع‌التواریخ، صص ۷۴، ۷۵، ۲۴۷، ۵۱۴، ۵۱۷، ۵۲۲، ۵۵۴
۲۸. خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام الدین حسینی، تاریخ حبیب‌السیر، جلد سوم، ص ۵۰
۲۹. فضلی‌نژاد، احمد و فرشاد مهرجویی، بررسی روند اسلام‌پذیری خاندان جغتای در ماوراءالنهر، ص ۱۸۵
۳۰. Minorsky, V, "Mongol Place-Names in Mukri Kurdistan, PP ۶۸
۳۱. کاشغری، شیخ محمود بن حسین، دیوان لغات‌الترک، ص ۲۲۰ و ص ۲۲۲